

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ СЕЛЯНСТВА
НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІСТОРИКІВ-АГРАРНИКІВ

**АГРАРНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ПЕРІОДУ
УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917 – 1921 РР.)**

Збірник документів і матеріалів

Черкаси – 2019

УДК 94 (477) «1917/1921»: 349.42 (09)

А 25

ISBN 978-966-353-463-3

Рекомендовано до друку вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 6 від 10 квітня 2019 р.), радою Наукового товариства істориків-аграрників (протокол № 5 від 8 серпня 2019 р.).

Аграрне законодавство періоду Української революції (1917 – 1921 рр.) : збірник документів і матеріалів / упоряд.: С. В. Корновенко, А.Г. Морозов, Ю. Г. Пасічна. – Черкаси: Чабаненко Ю. А., 2019. – 554 с.

Рецензенти:

Масненко В. В. – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Пиріг Р. Я. – доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу історії Української революції 1917 – 1921 рр. Інституту історії України НАН України.

Тельвак В. В. – доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії і спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Українська революція 1917–1921 рр. мала виразний селянський характер. Усі без винятку тогочасні уряди наріжним каменем своєї внутрішньої політики вважали аграрну. У збірнику представлено документи законодавчого, розпорядчого, управлінського характеру, які дозволяють ґрунтовно осмислити аграрну політику Тимчасового уряду, Центральної Ради, Української Держави, Директорії УНР, ЗУНР, радянської влади, Особливої наради, Уряду Півдня Росії, Румунії, Другої Речі Посполитої та Чехословаччини, а також скласти об'єктивне уявлення про роль і місце селянського фактора в Українській революції 1917–1921 рр.

У книзі подано як вже опубліковані, так і виявлені, дотепер невідомі, історичні джерела. Представлені документи і матеріали покликані створити належні інформаційні підстави читачам і дослідникам у пошуку відповіді на складні питання аграрної історії нашої країни періоду Української революції 1917–1921 рр.

Книга розрахована на науковців, викладачів, студентів, а також на широкий загал читачів, усіх, хто прагне повніше осягнути аграрне законодавство державних утворень революційної доби.

Збірник підготовлено згідно з держбюджетною темою «Українська революція (1917–1921 рр.): селянський фактор» (номер державної реєстрації 0118U003864).

©Упорядники

©Перекладачі: А.Г. Філіп, Е.Р. Назарчук-Стоцька, Т.В. Піковська

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Глава 1. Тимчасовий уряд.....	6
Глава 2. Центральна Рада.....	63
Глава 3. Гетьманат Павла Скоропадського.....	96
Глава 4. Директорія УНР.....	188
Глава 5. Західноукраїнська Народна Республіка.....	246
Глава 6. Радянське аграрне законодавство.....	260
Глава 7. Білий рух Півдня Росії: аграрне законодавство Особливої наради й Уряду Півдня Росії.....	331
Аграрне законодавство Особливої наради.....	331
Аграрне законодавство Уряду Півдня Росії.....	409
Глава 8. Румунія.....	475
Глава 9. Друга Річ Посполита.....	509
Глава 10. Чехословаччина.....	522
Довідковий апарат.....	526
Показчик імен	526
Показчик географічних назв	534
Перелік використаних архівних фондів та опублікованих документів.....	540
Перелік письмових документів.....	543
Список скорочень і умовних позначень.....	551

ПЕРЕДМОВА

Відповідно до Указу Президента України №17 від 22 січня 2016 р. «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років» 2017–2021 рр. – ювілейні роки Української революції. Зважаючи на це, актуальним є посилення інтересу наукової громадськості до історії України зазначеного періоду і прагнення розширити знання з цієї теми, опубліковану джерельну базу. Представлений увазі збірник «Аграрне законодавство періоду Української революції (1917 – 1921 рр.)» покликаний задовольнити суспільний, науковий попит стосовно розширення наукових знань і опублікованого масиву джерел із аграрної історії періоду Української революції.

Структурно збірник складається з десяти розділів та містить 140 письмових документів. У збірнику поєднано широкий за походженням і характером спектр матеріалів, що оптимально поєднує співвідношення офіційних документів, їх наукових розробок і коментарів до них. Більшість документів публікується повністю, окремі – у витягах чи скороченні.

У збірнику матеріалів і документів підібрано документи різних державних утворень та політичних режимів, які існували в Україні періоду національно-демократичної революції 1917–1921 рр. Матеріали подано в хронологічному та хронологічно-тематичному порядку. Їх підібрано з різних джерел: архівних фондів, газет, окремих видань та періодичних збірників, – присвяченій цій темі. Особливості датування документів і матеріалів застережено у текстуальних примітках чи позначкою «не раніше», «не пізніше» певної дати. Назви населених пунктів, волостей, повітів та губерній подано за тогочасними адміністративно-територіальним поділом. Під текстом кожного документу вміщено легенду з назвою архіву, номером фонду, опису, справи, зазначенням номеру аркушу тощо. Назви архівів і номери фондів розшифровано в *Переліку використаних архівних фондів та опублікованих документів*.

Україномовні та російськомовні документи опубліковано згідно з оригіналом зі збереженням усіх особливостей їхнього написання й тогочасного відтворення. Польськомовні документи українською мовою переклала Ева Ричардівна Назарчук-Стоцька, румунські документи – Анна Георгіївна Філіп, чехословацькі – Тетяна Валентинівна Піковська. Трапляються не вживані сьогодні або застарілі слова.

Певні розбіжності у написанні окремих лексем залишено без уніфікацій. Збережено застосовані в документах різні види шифрових виділень (великими літерами, накресленням, врозбивку тощо) та вживання арабських і римських цифр.

У текстах документів збережено загальноновживані та локальні аббревіатури, скорочення термінів. Відповідні розшифрування подано у *Списку скорочень й умовних позначень*.

В окремих випадках нерозбірливо написаний текст відновлено у квадратних дужках [ ].

Підписи у документах відтворено через імена, прізвища або прізвища та ініціали і подано із/без зазначення посади (*Міністр хліборобства А. Шингарьов*). Оригінальні, однак нерозбірливі підписи посадових осіб і громадських діячів позначено словом *Підпис*.

До *Показчика імен і Показчика географічних назв* увійшли всі особові найменування і назви географічних об'єктів, що трапляються у текстах документів. Розташування слів у показчиках за алфавітом.

Довідковий апарат містить також *Список скорочень й умовних позначень*, *Перелік використаних архівних фондів та опублікованих документів*, *Перелік письмових документів*.

Упорядники впевнені, що збірник документів і матеріалів «Аграрне законодавство періоду Української революції (1917 – 1921 рр.)» стане в нагоді всім, хто цікавиться аграрною історією України.

Упорядники

ГЛАВА 1

ТИМЧАСОВИЙ УРЯД

№ 1

ОБЪ ОХРАНЪ ПОСЪВОВЪ

11 Апрѣля 1917 г.

Временное Правительство просить всѣхъ гражданъ сельскихъ хозяевъ продолжать засѣвать свои поля; засѣвая ихъ, сельскіе хозяева выполняютъ въ тяжелую минуту свой долгъ передъ свободной Родиной.

Армію и тылъ нужно обезпечить хлѣбомъ. Безъ хлѣба, какъ и безъ оружія, армія не можетъ одолѣть анѣшняго врага; безъ хлѣба страна не сможетъ спокойно работать на оборону и дать арміи достаточное количество снарядовъ.

Нужно приложить всѣ усилія къ тому, чтобы обезпечить полный засѣвъ полей, не допуская сокращенія посѣвной площади.

Каждая незасѣянная десятина земли будетъ непоправимымъ ущербомъ для обороны.

Чтобы имѣть достаточно хлѣба на нужды арміи и тыла, Временное Правительство объявило весь хлѣбъ находящимся въ распоряженіи Государства.

Признаніе Правительствомъ всего посѣва достояніемъ Государства на ряду съ мѣрами возможнаго обезпеченія сельскаго хозяйства рабочими руками, инвентаремъ и сѣменами, заставляетъ Правительство возложить на само населеніе охрану посѣвовъ и инвентаря отдѣльныхъ посѣвщиковъ отъ возможныхъ насильственныхъ дѣйствій, которые должны быть разсматриваемы не только какъ нарушеніе интересовъ отдѣльныхъ лицъ, но и интересовъ государства какъ цѣлаго.

При организации охраны посѣва, какъ общаго достоянія государства, Правительство въ правѣ расчитывать па длительное

участіе въ этой охранѣ со стороны всѣхъ свободныхъ и сознательныхъ гражданъ и тѣмъ болѣе ихъ организаций.

Но если бы общественная охрана посѣвовъ и инвентаря отдѣльныхъ посѣвщиковъ все же оказалась безсильной предупредить насильственные дѣйствія, Правительство сочтетъ обязанностью государства возмѣстить владѣльцамъ причиненные имъ этими дѣйствіями убытки.

Поэтому всякое насиліе противъ хозяйствъ частныхъ владѣльцевъ и крестьянъ будетъ ложиться тяжелымъ бременемъ на денежные средства государства, а слѣдовательно, на само населеніе.

Возмѣщеніе убытковъ государствомъ въ указанныхъ выше случаяхъ не освободитъ виновныхъ въ насильственныхъ дѣйствіяхъ отъ уголовной и гражданской отвѣтственности въ законномъ порядкѣ.

Но, гарантируя возмѣщеніе убытковъ производителей отъ земельныхъ беспорядковъ, Временное Правительство ожидаетъ отъ частныхъ владѣльцевъ и крестьянъ полного засѣва всей принадлежащей имъ пахотной земли. Если окажется, что часть земли по тѣмъ или инымъ причинамъ грозитъ остаться незасѣянной, то Правительство предоставляетъ мѣстнымъ правительственнымъ продовольственнымъ органамъ права принудительной передачи пустующихъ земель въ арендное пользованіе другихъ земледѣльцевъ или право собственными силами этихъ органовъ обрабатывать такія земли.

Признавая необходимымъ дать немедленно законный способъ къ разрѣшенію всѣхъ возникающихъ недоразумѣній на почвѣ земельного вопроса, Правительство въ ближайшее же время опубликуетъ положеніе объ особыхъ мѣстныхъ земельныхъ комитетахъ на которые будетъ возложенъ разборъ споровъ объ арендныхъ отношеніяхъ и другихъ дѣлъ по земельному вопросу, до тѣхъ поръ, пока послѣдній не будетъ разрѣшенъ окончательно Учредительнымъ Собраніемъ.

Для достиженія указанныхъ цѣлей Временное Правительство, устанавливаетъ:

1. Охрана всѣхъ посѣвовъ, являющихся по закону о взятіи хлѣба въ распоряженіе государства общегосударственнымъ достояніемъ поручается Губернскимъ Уѣзднымъ и Волостнымъ Продовольственнымъ Комитетамъ, которые организуютъ контроль и наблюденіе надъ отдѣльными хозяйствами по соглашенію послѣднихъ съ Комитетами.

Этотъ контроль и наблюденіе осуществляются Продовольственными Комитетами при помощи лицъ и учреждений, пользующихся довѣріемъ мѣстнаго населенія.

Примечаніе. Посѣвщики могутъ подавать заявленія объ организаціи охраны ихъ посѣвовъ черезъ Волостные или Уѣздные Продовольственные Комитеты.

2. Наблюденіе и общественный контроль заключаются въ: 1) установленій размѣровъ посѣвной площади и 2) въ надзорѣ за использованіемъ отпущенныхъ изъ государственныхъ источниковъ рабочей силы, инвентаря и орудій производства.

3. Въ случаѣ насильственной порчи или истребленія посѣвовъ, Временное Правительство обезпечиваетъ владѣльцамъ хозяйствъ, поступившихъ подъ охрану и контроль, произведенный ими затраты на посѣвы въ размѣрѣ дѣйствительныхъ убытковъ, опредѣляемыхъ спеціальными комиссіями.

4. Возмѣщеніе убытковъ изъ средствъ Государственного Казначейства является обязательнымъ лишь въ случаяхъ установленія комиссіей, что посѣвщиками приняты были всѣ мѣры охраны посѣвовъ и что произведенныя поврежденія являются результатами народныхъ волненій.

5. Въ случаѣ отказа владѣльца васѣять землю, незасѣянная площадь пахотной земли поступаетъ въ распоряженіе мѣстныхъ Продовольственныхъ Комитетовъ, которые могутъ передать ее въ аренду для даннаго посѣва по справедливой цѣнѣ мѣстнымъ земледѣльцамъ или организуютъ сами производство посѣвовъ.

Примечание. Срокъ передачи незасѣянной пахотной земли въ распоряженіе комитетовъ опредѣляется мѣстнымъ Продовольственнымъ Комитетомъ.

6. Арендная плата за земли, взятыя подъ посѣвъ, поступаетъ владѣльцамъ земель. Размѣръ ея опредѣляется при посредничествѣ Продовольственныхъ Комитетовъ.

7. Правила опредѣленія и возмѣщенія убытковъ, организаціи производства посѣвовъ и опредѣленія арендной платы будутъ опубликованы председателемъ Общегосударственнаго Продовольственнаго Комитета дополнительно.

Подписали: Министръ Предсѣдатель и другіе Министры.

ДАРФ. Ф. 579. Оп. 1. Спр. 2883. Арк. 1.

№ 2

ПОСТАНОВА ТИМЧАСОВОГО УРЯДУ ПРО ЗАВЕДЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ КОМІТЕТІВ

Видати такий наказ про земельні комітети*:

I. Щоб приготуватись до розв'язання земельного питання та щоб завести, належне цьому, тимчасове полагодження, – до остаточного вирішення земельного питання Установчими Зборами, – засновуються головний та місцевий (губерніальний, повітовий, волосний) земельні комітети, які належать до відома Міністерства Хліборобства.

II. Головному земельному комітетові підлягає:

1) загальне керування що до збирання і розроблення необхідних для земельної реформи відомостей та підготовчої до неї діяльності;

2) складання загального проєкта земельної реформи на підставі зібраних відомостей та думок, які будуть подані місцевими земельними комітетами.

---

* Організації, утворені Тимчасовим урядом для проведення земельної реформи.

III. Головний земельний комітет доложує міністрові хліборобства, а у належному випадкові, через його посередність, Тимчасовому Уряду:

1) про обмеження та припинення діяльності раніш виданих законів, коли б вони перешкождали вирішенню земельного питання на Установчих Зборах, або викликатимуть непорозуміння серед людности своєю незгодою з новим державним ладом та заважатимуть повільній течії сільськогосподарського життя;

2) про скасування колишніх посад завідуючих земельними справами та їх інституцій, якщо їхня діяльність визнана зайвою при нових умовах життя, а також про поділ між іншими установами, – що пробувають в залежності від них, – майна та осіб технічного відділу;

3) про спільність діяльності та розпоряджень установ тимчасової влади в справі земельних відносин;

4) про встановлення інших засобів що до полагодження земельних та зв'язаних з ними, господарських справ.

IV. В склад Головного Земельного Комітету входять:

1) міністр хліборобства та його товариші;

2) голова, 25 членів та керовничий справами Комітету, – по запрошенню Тимчасового Уряду;

3) представники губерніяльних земельних комітетів, по одному від кожного;

4) шість представників Всеросійських селянських організацій (Всеросійської Ради селянських депутатів);

5) представники: а) Тимчасового Комітету Державної Думи, б) Всеросійської Ради робітничих та салдатських депутатів, в) Всеросійської кооперативної спілки, по три від кожної організації;

б) одинацять представників політичних партій, обраних їх центральними установами, по одному від кожної: а) соціал-революціонерів, б) народніх соціалістів, в) соціал-

демократів (меншовиків), г) соціал-демократів (більшовиків)
д) трудовиків,

е) партії народової волі, ж) поступовців, з) октябристів,
и) гуртка центра, к) націоналістів та л) незалежних

правих;

7) п'ять представників від видатніших наукових економічних громад;

8) свідомі особи, запрохані головою, з правом дорадчого голосу.

УВАГА. Представники Урядових відділів беруть участь в комітеті з правом дорадчого голосу.

V. Головний земельний комітет обирає з-поміж себе двох товаришів Голови Комітету.

VI. За-для підтримання взаємних стосунків з місцевими земельними комітетами та об'єднання їх, – Головному земельному комітетові дозволяється скликати всеросійські та краєві з'їзди й призначати своїх уповноважених для окремих місцевостей, а також різних відділів справ, що підлягають їх відому.

VII. Всюди заснуються губерніяльні та повітові земельні комітети. Волосні-ж комітети виникають з ініціативи місцевої людности або-ж повітових комітетів.

Члени Комітетів з-поміж себе обирають голову та його товаришів.

VIII. Завдання губерніяльних та повітових земельних комітетів такі:

1) Зібрання необхідних за-для майбутньої земельної реформи справоздань, складання обміркувань та висновків відносно цих питань, а також провадження негайної підготовчої діяльності;

2) виконання постанов центральної влади що до земельних справ;

3) погодження з місцевими урядовими установами в питаннях про завідування землями та сільсько-господарським

майном, які належали раніш Державі, а також повідомлення головного земельного комітету в тих випадках, коли-б треба було зробити якусь відміну що до порядку користування та розпорядження цим майном;

4) видання обов'язкових постанов що до питань сільсько-господарських та земельних відносин в межах існуючих праводавств і постанов Тимчасового Уряду;

5) вирішення питань, сварок та непорозумінь, які виникатимуть на ґрунті земельних і сільсько-господарських відносин, – в межах існуючих праводавств і постанов Тимчасового Уряду; заведення, – коли виникне потреба, – посередницьких та примирительних камер задля вжиття заходів, що до поладження відносин, котрі можуть виникнути на підставі свавільних порушень чийхсь прав та інтересів.

УВАГА. До таких камер, заснованих на зразок третейських судів, належать справи за згодою обох сторін; в такім разі для них постанова камер стає обов'язковою.

6) затримання діяльності приватніх осіб, коли вони хочять обезцінити земельне та сільсько-господарське майно, якщо ця діяльність не викликається громадською та державною необхідністю;

7) побудження перед головним земельним комітетом питань про вилучення такого майна з розпорядку приватніх осіб;

8) виконання, відповідно цьому, постанов державної влади та погодження з місцевими продовольчими комітетами й іншими державними установами про найбільш доцільне використання цього майна.

IX. Компетенція волосних земельних комітетів що до розділу VIII цього закону визначається повітовими комітетами.

X. Постанови волосних і повітових комітетів можуть бути оскаржені в адміністративнім порядку, перед губерніяльними земельними комітетами, а постанови останніх – перед головним земельним комітетом.

XI. Губерніяльним земельним комітетам належить право припиняти постанови волосних і повітових комітетів до остаточного вирішення головного земельного комітету.

XII. Дальші розграничення обсягу відомства та компетенції волосних, повітових і губерніяльних земельних комітетів, догляд за їхньою діяльністю та порядок оскарження на їх розпорядження, як перед адміністрацією, так і судом, – будуть видані додатково головним земельним комітетом.

XIII. До складу губерніяльних земельних комітетів належать:

1) Чотири члени, обрані губерніяльними земськими зборами, та один, обраний міською думою губерніяльного міста;

УВАГА. До організації губерніяльного та міського самоврядування, на підставі загального виборчого права, ці члени обираються тимчасовими губерніяльними та міськими виконавчими комітетами.

2) по одному представникові від кожного повітового земельного комітету;

3) представники від економічних відділів (агрономічного, статистичного і т. и.) губерніяльної земської управи, по обранню від цих відділів, загальним числом разом не більше трьох;

4) член суду округи, по обранню загальними зборами відділів суду, та мировий суддя, по обранню повітового мирового з'їзду губерніяльного міста;

5) представник міністерства хліборобства, призначений міністром хліборобства;

6) свідомі особи, запрохані головою губерніяльного комітету з правом дорадчого голосу.

XIV. До складу повітових земельних комітетів належать:

1) Чотири члени, обрані повітовими земськими зборами та один, обраний міською думою;

УВАГА. До організації повітового та міського самоврядування, на підставі загального виборчого права, ці члени обираються тимчасовими повітовими та міськими виконавчими комітетами.

2) по одному представникові від кожного волосного земельного комітету, а коли їх немає – від волосного земського зібрання;

УВАГА. До заснування волосного земства, – ці члени обираються існуючими волосними виконавчими комітетами.

3) земський агроном і земський статистик, по обранню своїх товаришів, коли їх на повіт де-кільки;

4) мировий суддя, по обранні повітового мирового з'їзду;

УВАГА. В повітах, де немає земського агронома, земського статистика та мирових суддів, відповідні цьому особи можуть бути запрохані самими земельними комітетами.

5) свідомі особи, запрохані головою повітового комітету, з правом дорадчого голосу.

XV. Волосні земельні комітети складаються з п'яти членів і трьох заступників їх, обраних волосними земськими зборами.

УВАГА. Доки будуть засновані волосні земства, – порядок обрання членів волосного комітету визначається повітовим земельним комітетом відповідно місцевим умовам.

XVI. Членами до земельних комітетів можуть бути обрані (запрохані) всі, не позбавлені прав, громадяни без різниці полу і незалежно від їх власного майна та містопробування підчас виборів (запросин).

XVII. Уповноважені головного земельного комітету користуються під час засідань місцевих земельних комітетів правом рішального голосу.

XVIII. Представники повітових комітетів користуються правом рішального голосу у засіданнях волосних, а представники губерніяльних – у засіданнях волосних і повітових земельних комітетів.

XIX. Завідування біжучими справами місцевих земельних комітетів та виконання їх постанов – покладається на обраних самими комітетами голов, або на засновані ними спільні виконавчі установи (земельні управи).

XX. Державні та громадські установи, урядові особи та міліція повинні допомагати земельним комітетам та їх виконавчим установам здійснити покладені на них обов'язки.

XXI. Видатки на утримання земельних комітетів належать до громадських коштів по рахунку кредиту, якого видає з цією метою Тимчасовий Уряд.

Головний міністр князь Львов. – Міністр хліборобства А. Шингарьов. – Ствердив: Управитель справами Тимчасового Уряду – Волод. Набоков.

21 квітня 1917 р.

*Вісти Київського Виконавчого Комітету при
Губернському Комісарові Уряду. 3/VI-1917 р. № 6.*

№ 3

ОБЩИЙ ПЛАНЪ

дѣятельности Губернскихъ, Уѣздныхъ и Волостныхъ
Земельныхъ Комитетовъ по подготовкѣ земельной реформы.

Июнь 1917 г.

О Т Д Ъ Л Ъ I.

Руководящія положенія.

1. Рѣшеніе земельного вопроса принадлежитъ Учредительному Собранію.

2. Общій проектъ земельной реформы, подготовленный для Учредительнаго Собранія Главнымъ Земельнымъ Комитетомъ въ сотрудничествѣ съ мѣстными Земельными Комитетами, долженъ отвѣчать требованіямъ

общегосударственного плана земельного устройства трудового земледельческого населения и его правосознанию.

3. При обсуждении вопросов земельной реформы в местных Земельных Комитетах, ими должны быть учитываемы важнейшие особенности земельного строя и хозяйства соответствующих районов, не упуская при этом, однако, из вида требований общегосударственного плана.

4. В целях подготовки общегосударственного плана земельной реформы, местным Комитетам надлежит ныне же приступать к обсуждению вопросов земельной реформы и составлению примѣрных планов и расчетов по ее выполнению, приурочивая по возможности все означенные расчеты к отдельным волостям или иным мелким районам, различающимся между собою в хозяйственном отношении.

5. Местные Земельные Комитеты, содействуя правильному осуществлению выполняемой ныне сельскохозяйственной и земельной переписи, в то же время используют для достижения указанной в п. 5 задачи, все имеющиеся местные материалы (естественно-исторического, статистического, межевого и т. п. характера) и производят необходимые дополнительные исследования статистического, экономического и бытового характера, руководствуясь с постановлениями по этому вопросу 2-й сессии Главного Земельного Комитета. Комитеты выполняют также другие подготовительные работы, какие будут поручены им Главным Земельным Комитетом.

ОТДѢЛЪ П.

Обсуждение вопросов, связанных с подготовкой проекта предстоящей земельной реформы.

По открытии своих действий местным Комитетам надлежит приступить к обсуждению общих оснований земельной реформы, для обсуждения которых местным Комитетам в ближайшее время будет выслана

соотвѣтствующая программа, и фактическому выясненію и выработкѣ предположительныхъ отвѣтовъ, въ условіяхъ соответствующихъ районовъ, по слѣдующимъ главнымъ вопросамъ, связанныхъ съ подготовкой общаго плана земельной реформы.

1. Какія земли въ районѣ дѣятельности мѣстнаго Комитета подлежатъ передачѣ трудовому населенію, какъ мѣстному, такъ и могущему быть вселеннымъ, при предстоящей реформѣ (казенныя, церковныя, монастырскія, частновладѣльческія и другія).

2. Необходимо-ли имѣющіяся земли частныхъ владѣльцевъ (нетрудового типа), отчуждать въ полномъ ихъ количествѣ, или же за владѣльцами должно быть оставлено извѣстное количество земли и какое именно (напр. – по трудовой или иной какой либо нормѣ).

Примечаніе къ п. 2. Если есть имѣнія, земли которыхъ находятся въ долгосрочной предпринимательской арендѣ значительными участками, то должно ли быть оставлено какое либо количество земли за этими арендаторами: за всѣми или только за тѣми, которые будутъ сами обрабатывать землю.

3. Какъ слѣдуетъ поступать съ болѣе крупными владѣніями крестьянъ и другихъ землевладѣльцевъ, хозяйство которыхъ имѣеть

не исключительно трудовой, а смѣшанный характеръ, т.-е. ведется при участіи въ сельскохозяйственныхъ работахъ, какъ членовъ семьи, такъ и наемныхъ рабочихъ.

4. Какъ слѣдуетъ поступать съ частновладѣльческими усадьбами, садами, парками и другими угодьями не хозяйственнаго пользованія. Должны-ли онѣ быть оставлены за ихъ владѣльцами или отчуждаемы наравнѣ съ другими землями. При отчужденіи какъ поступить съ ними? Слѣдуетъ-ли, на примѣръ, передать ихъ въ распоряженіе какихъ либо

общественныхъ организацій (для устройства школь, больницъ, домовъ съ общественными садами и прочихъ культурныхъ учреждений) – какихъ именно?

5. Какъ слѣдуетъ поступать при отчужденіи земель съ частновладѣльческими промышленными садами, огородами, виноградниками и др. специальными угодьями того же характера. Если такіе земельные участки подлежатъ отчужденію, то во всѣхъ ли случаяхъ, при всѣхъ ли размѣрахъ этихъ участковъ, въ полномъ ли размѣрѣ ихъ и въ какомъ порядкѣ.

6. Есть ли въ данной мѣстности такія имѣнія, которыя особенно выдѣляются по постановкѣ въ нихъ хозяйства или по особому значенію экого хозяйства (имѣнія съ высокой сельскохозяйственной культурой съ сѣменнымъ или племеннымъ хозяйствомъ и пр.). Какія именно хозяйства этого типа существуютъ въ данномъ районѣ. Сколько ихъ и каковы ихъ размѣры.

Какъ слѣдуетъ поступать съ такими именіями при земельной реформе (передать государству, земствамъ, кооперативамъ, ихъ союзамъ и т. д., или оставить ихъ въ завѣдываніи теперешнихъ владѣльцевъ и на какихъ условіяхъ).

7. Если въ данномъ районѣ существуютъ заводы, перерабатывающіе сахарную свеклу, картофель и т. п. продукты полеводства, то какъ поступить при отчужденіи съ частновладѣльческими землями, обслуживающими эти заводы поставкой названныхъ продуктовъ, чтобы избѣжать при этомъ разрушенія производствъ, важныхъ съ точки зрѣнія народно-хозяйственныхъ интересовъ страны.

8. Если въ данномъ районѣ существуютъ имѣнія, производящія молоко для снабженія населенія, сыры, масло и другіе продукты животноводства, то какъ перейти къ новымъ порядкамъ землепользованія, не уменьшая производства.

9. Какой порядокъ надлежитъ установить при отчужденіи частновладѣльческихъ земель по отношенію къ

хозяйственнымъ постройкамъ, скоту и инвентарю. Въ случаяхъ отчужденія построекъ, скота и инвентаря, какъ организовать наилучшее использованіе ихъ.

10. Какой порядокъ долженъ быть установленъ при отчужденіи лѣсовъ въ чье завѣдываніе должны они перейти. Имѣя въ виду наличное количество лѣсовъ въ данной мѣстности, какая часть ихъ подлежитъ сохраненію и должна поэтому быть оставлена въ распоряженіи государства и общественныхъ организацій и какая часть можетъ быть обращена подъ другія угоды на нужды земельного обезпеченія трудового населенія.

11. Если за прежними владѣльцами при отчужденіи у нихъ земли, должны оставляться участки по трудовой нормѣ (см. п. 2-й), то на основаніи какихъ расчетовъ она можетъ быть установлена и въ какомъ, примѣрно, количествѣ десятинъ (пашни и всей земли) выразится эта норма по мѣстнымъ условіямъ (по расчету на среднюю семью или одного работника).

12. На какихъ основаніяхъ по мѣстнымъ условіямъ должны быть установлены тѣ нормы земельного обезпеченія, до которыхъ должно быть доводимо землепользованіе трудового земледѣльческаго населенія при предстоящей земельной реформѣ.

Должны ли эти нормы соотвѣтствовать количеству земли, нужному для удовлетворенія необходимыхъ потребностей земледѣльской семьи или же онѣ должны опредѣляться по какимъ либо инымъ основаніямъ.

Желательна ли трудовая норма, гдѣ это возможно.

По какому именно расчету должны опредѣляться нормы необходимаго земельного обезпеченія и въ какомъ, примѣрно, количествѣ – (пашни и всей земли) – онѣ выразятся для даннаго района (по расчету на среднюю семью или на одну душу обоого пола, безъ различія возраста).

Если за основаніе для отвода земли при реформѣ слѣдуетъ принять потребительную норму, то должно ли, при

вчисленій этой нормы, приниматься въ расчетъ обычное значеніе устойчивыхъ промысловыхъ занятій (мѣстныхъ или отхожихъ) среди мѣстнаго земледѣльческаго населенія.

13. Какое именно населеніе должно приниматься въ расчетъ при опредѣленіи количества земли, подлежащаго отводу трудовому населенію даннаго района при предстоящей реформѣ: должны ли при этомъ имѣться въ виду только тѣ семьи, которыя дѣйствительно занимаются сельскимъ хозяйствомъ (на своей или хотя бы на арендованной землѣ) или же нужно принимать въ расчетъ и другія части населенія, въ случаѣ ихъ желанія заняться земледѣльческимъ трудомъ.

Должны ли, въ частности, приниматься въ расчетъ – а) тѣ семьи, которыя не имѣютъ своего хозяйства, но работаютъ у другихъ, какъ наемные сельскохозяйственные рабочіе, б) приписныя и неприписныя семьи, хотя и живущія въ селеніяхъ, но занимающіяся исключительно неземледѣльческими промыслами и в) семьи, проживающія въ полномъ ихъ составѣ на сторонѣ.

14. Въ мѣстностяхъ съ широко развитымъ промысловымъ отходомъ, гдѣ нередко лишь часть членовъ семьи занимается земледѣліемъ, а другая совершенно не участвуетъ въ немъ, – должно ли приниматься въ расчетъ, для опредѣленія нужнаго количества земли, все населеніе такихъ семей, или же только та его часть, которая дѣйствительно участвуетъ въ земледѣльческомъ хозяйствѣ.

15. Какой порядокъ отвода земли трудовому земледѣльческому населенію признается наиболѣе цѣлесообразнымъ въ данномъ районѣ при предстоящей реформѣ: должна ли земля отводиться общинамъ, обществамъ съ подворно-наслѣдственнымъ владѣніемъ, товариществамъ и др. союзамъ земледѣльцевъ или отдѣльнымъ хозяевамъ, или же въ разныхъ случаяхъ долженъ примѣняться различный порядокъ отвода земли.

16. Если при общинномъ владѣніи земля будетъ отводиться цѣлымъ общинамъ (по числу душъ въ нихъ

и по среднему расчету на душу), то какъ быть съ тѣми домохозяевами, у которыхъ имѣется собственная земля.

17. Насколько и въ какихъ именно случаяхъ въ данной мѣстности долженъ быть допущенъ порядокъ совершенно обособленнаго отвода земли хуторянамъ, отрубникамъ и вообще отдѣльнымъ трудовымъ хозяйствамъ (не входящимъ въ составъ общинъ, обществъ и др. коллективныхъ единицъ), или же такія хозяйства при отводѣ земли должны все же объединяться въ общины, товарищества и иные какіе либо союзы.

18. Если отводъ земли будетъ дѣлаться коллективнымъ единицамъ – цѣлымъ общинамъ, обществамъ, товариществамъ и др. союзамъ (см. п. 15), то на какихъ основаніяхъ должна отводиться имъ земля: въ безсрочное постоянное пользованіе или же на срокъ. Если на срокъ, то на сколько, примѣрно, лѣтъ.

19. Въ тѣхъ случаяхъ, когда земля будетъ отводиться общинамъ или товариществамъ съ подворно-наслѣдственнымъ владѣніемъ (для раздѣла ея затѣмъ между малоземельными и безземельными хозяевами, какъ это предложено въ п. 15) – должно ли быть предоставлено этимъ обществамъ или товариществамъ право устанавливать, не нарушая общаго земельного закона, свои мѣстныя правила для пользованія отдѣльными хозяевами тѣми участками, какіе будутъ имъ отведены.

20. На какихъ основаніяхъ (въ смыслѣ постоянства, срочности и условій пользованія) должна отводиться земля отдѣльнымъ хозяйствамъ, если такой порядокъ отвода будетъ допущенъ (см. п. 17).

21. Въ какомъ положеніи должны оставаться надѣльныя и купчія крестьянскія земли, равно земли, оставленныя за прежними ихъ владѣльцами въ предѣлахъ установленной нормы: должны ли онѣ быть оставлены на прежнихъ правахъ, или же на нихъ слѣдуетъ распространить порядокъ пользованія, какой будетъ установленъ для вновь отводимыхъ земель.

22. При наличности поселковъ, арендаторовъ, землевладѣльцевъ, осѣдло живущихъ на арендной землѣ, не должно ли быть признано за ними право на полученіе земли, хотя и на общихъ съ другими основаніяхъ, но изъ тѣхъ именно участковъ, которые ими арендуются, съ сохраненіемъ при этомъ, по возможности, и теперешней усадебной осѣдлости.

Помимо намѣченныхъ вопросовъ, мѣстные Комитеты разсматриваютъ и другіе вопросы, непредусмотрѣнные приведеннымъ порядкомъ, но которые возникнуть въ ходѣ работъ Комитетовъ.

ОТДѢЛЪ III.

Составленіе расчетовъ для разработки примѣрнаго плана земельной реформы.

По обсужденіи вопросовъ, изложенныхъ въ отдѣлѣ II, мѣстные Комитеты, въ соотвѣтствіи съ предположительными рѣшеніями этихъ вопросовъ, приступаютъ къ составленію расчетовъ и выработкѣ примѣрнаго плана земельной реформы, выполняя слѣдующія работы:

1. Учетъ того количества земли въ каждой волости, какое подлежитъ передачѣ трудовому населенію: при этомъ учетѣ Комитеты руководятся своими рѣшеніями по п.п. 1 – 11 отдела II-го.

2. Опредѣленіе количества нуждающагося въ обезпеченіи землей населенія по отдѣльнымъ селамъ въ предѣлахъ каждой волости и по волостямъ въ предѣлахъ уѣздовъ примѣнительно къ рѣшенію вопросовъ отдѣла II, п.п. 12, 13, 14.

3. Расчетъ количества земли, необходимаго для удовлетворенія земельной нужды трудового населенія въ соотвѣстствіи съ нормой обезпеченія (п. 2, отд. II) и количествомъ нуждающагося населенія, установленными въ предыдущемъ

пунктъ. Расчетъ производится также Волостными Комитетами для сель и Уѣздными Комитетами для волостей.

4. Сопоставленіе наличныхъ запасовъ земли, подлежащей отчужденію (п. I отд. III), съ количествомъ земли необходимыми для удовлетворенія мѣстнаго трудового населенія (п. 3 отд. III) и установленіе по волостямъ убытковъ и недостатковъ земли по этому расчету.

5. Если по отдѣльнымъ волостямъ уѣзда окажутся избытки земли, а по другимъ волостямъ недостатки ея, то Уѣздному Комитету надлежитъ составить предположенія о размѣрахъ возможныхъ переселеній изъ однихъ мѣстностей уѣзда въ другія, а также выселеній за предѣлы уѣзда и вселеній въ него со стороны.

6. Губернскому Комитету надлежитъ, въ свою очередь, составить предположенія о размѣрахъ возможныхъ переселеній изъ однихъ уѣздовъ губерній въ другіе, а также выселеній за предѣлы губерній и вселеній въ нее со стороны, руководствуясь исчислениями избытковъ и недостатковъ земли по отдѣльнымъ уѣздамъ и по всей губерніи.

ДАРФ. Ф. 1796. Оп. 1. Спр. 3.

№ 4

Второй Всероссийскій Съѣздъ Лиги Аграрныхъ Реформъ

Второй Всероссийскій съѣздъ Лиги Аграрныхъ Реформъ былъ открытъ 23 іюня 1917 года представителемъ Вольно-Экономическаго Общества, Д. И. Рихторомъ.

По его предложенію, предсѣдателемъ съѣзда былъ избранъ проф. А.С. Посниковъ, который обратился къ собравшимся съ рѣчью, въ которой отмѣчалъ, что основной задачей Лиги является объединеніе всѣхъ работающих въ области экономической науки и сельскаго хозяйства лицъ

и учрежденій для организованнаго, широкаго обсужденія и разработки аграрной реформы.

По предложенію проф. А.С. Посникова, товарищами председателя съѣзда избираются: Н. В. Чайковскій, С. Л. Масловъ, Н. А. Рожковъ, А. Н. Челинцевъ и Н. Н. Черненко, а секретаремъ съѣзда – Г. А. Танашевъ.

Работа съѣзда открывается докладчикомъ Центрального Распорядительнаго Комитета Лиги А. В. Чаяновымъ, сообщившимъ собравшимся «О дѣятельности Лиги и планахъ ея дальнѣйшей работы».

Ожиданія основателей Лиги оправдались въ полной мѣрѣ, и она привлекла въ свой составъ представителей всѣхъ теченій русской аграрной мысли. 35 мѣстныхъ отдѣловъ Лиги объединяють вокругъ себя работы агрономовъ, статистиковъ и другихъ мѣстныхъ дѣятелей. Мѣстные отдѣлы Лиги, будучи организованы по принципу представительства идей, въ значительной мѣрѣ допояняютъ и содѣйствуютъ работамъ земельныхъ комитетовъ, организованныхъ по принципу представительства интересовъ.

Центральнымъ Распорядительнымъ Комитетомъ организовано изданіе книгъ по аграрному вопросу и ведется посредничество по снабженію отдѣловъ аграрной литературой.

Б. Д. Бруцкусъ сдѣлалъ сообщеніе на тему: «Земельная политика и земельный режимъ иностранныхъ государствъ». Указавъ, что въ Россіи аграрный вопросъ имѣетъ особую остроту, докладчикъ подчѣркиваетъ, что опасность аграрнаго перенаселенія замѣчается лишь въ немногихъ экономически отсталыхъ государствахъ. Напротивъ, въ большинствѣ государствъ европейской культуры имѣется опасность чрезмѣрнаго бѣгства населенія изъ деревни. Повсюду мелкое хозяйство признается государствомъ формой производства, соотвѣтствующей экономическимъ условіямъ переживаемой эпохи, и государство считаетъ своею обязанностью заботиться о его процвѣтаніи. Поэтому государство вмѣшивается въ сферу аграрныхъ отношеній, нормируя арендные отношенія

въ интересахъ мелкихъ хозяйствъ и содѣйствуя переходу земли въ ихъ руки. Государствомъ допускается принудительное отчужденіе земли и принудительная аренда въ пользу мелкаго хозяйства, но съ соблюденіемъ интересовъ землевладѣльцевъ (Англія, Ирландія, большинство Австралійскихъ колоній). До извѣстной степени аналогичныя условія наблюдаются также въ Пруссія, но исключительно по отношенію къ польскому землевладѣнію (съ политическими цѣлями). Въ острой формѣ вопросъ о массовомъ отчужденіи земли стоитъ лишь въ Румыніи. Хотя государство и накладываетъ на хозяйства нѣкоторыя ограниченія, касающіяся отчужденія, дробленія и пользованія землею, но эти мѣры носятъ лишь временный характеръ, представляютъ лишь извѣстные коррективы. Въ основѣ же аграрная политика иностранныхъ государствъ базируется на крестьянской частной собственности. Что касается націонализаціи земли, то идея эта пользуется извѣстной популярностью, хотя никакихъ серьезныхъ опытовъ въ этомъ направленіи не было произведено; идея же социализаціи земли совершенно чужда Западной Европѣ.

П.И. Поповъ сдѣлалъ сообщеніе о ходѣ сельскохозяйственной переписи 1917 года. Перепись эта имѣетъ цѣлью учесть населеніе, опредѣлить его составъ, изучить типы хозяйствъ и исслѣдовать ихъ элементы, установить земельный фондъ. Полученные результаты должны служить базисомъ при проведеніи земельной реформы. Къ работѣ въ этомъ направленіи привлекаются, кромѣ Лиги, — земельные и продовольственные комитеты и сѣзды статистиковъ.

Въ дальнѣйшемъ доклады и всѣ работы сѣзда, имѣвшаго всего семь засѣданій, можно раздѣлить на три группы:

I. Доклады по вопросамъ о состояніи сельскаго хозяйства и земельного фонда Россіи въ соотношеніи съ населеніемъ и его нуждами въ землѣ.

II. Доклады, посвященные изложенію и критикѣ основныхъ идей аграрной реформы.

III. Докладъ о финансированіи земельной реформы.

По первой группѣ заслушаны доклады А.Н. Челинцева, Н.П. Огановскаго, А.А. Рыбникова и Н.П. Макарова.

А.Н. Челинцевъ сдѣлалъ докладъ «О современномъ положеніи русскаго сельскаго хозяйства». Состояніе сельскаго хозяйства въ Европейской Россіи докладчикъ характеризуетъ по новымъ даннымъ сельско-хозяйственной переписи 1916 г. и по цифрамъ желѣзнодорожныхъ и водныхъ перевозокъ. Первыя указываютъ на нарастаніе прогрессивныхъ чертъ организаци и техники крестьянскаго хозяйства, вторыя свидетельствуютъ о ростѣ продукціи произведеній пищевыхъ отраслей земледѣлія и животноводства. Сравненіе крестьянскихъ хозяйствъ съ помѣщичьими выясняетъ, что занятіе площади помѣщичьихъ земель крестьянами даетъ повышеніе производительности сельскаго хозяйства въ стране.

Н.П. Огановскій прочиталъ докладъ: «Проблема перераспределенія земельного фонда и ея роль въ современной аграрной реформе». Тезисы доклада таковы:

14. Революціонный переворотъ въ земельныхъ отношеніяхъ повлечетъ за собой полное уничтоженіе капиталистическаго землевладѣнія и хозяйства и перераспределеніе земель, которое должно быть направлено въ сторону удовлетворенія земельной нужды многомилліонной массы крестьянъ, недостаточно обеспеченныхъ землей.

15. Вмѣстѣ съ тѣмъ, такъ какъ финансовыя и экономическія послѣдствія войны потребуютъ отъ нашего сельскаго хозяйства въ первые же годы высокаго подъема производительныхъ силъ, земельную реформу необходимо построить такимъ образомъ, чтобы она явилась основой и исходнымъ пунктомъ форсированнаго сельско-хозяйственнаго прогресса страны.

16. Гармоническое разрѣшеніе обѣихъ задачъ потребуетъ отъ государственныхъ и общественныхъ органовъ выработки и проведенія въ жизнь стройнаго плана земельной реформы, связаннаго съ обширными работами по землеустройству, меліораціи и разселенію крестьянскихъ массъ.

17. Необходимость этих работ вызывается: а) неравномерным распределением земельного фонда, составленного из подлежащих отчуждению частновладельческих, казенных, удельных, церковных, монастырских и пр. земель, далеко не совпадающего территориально с распределением крестьян, нуждающихся в земле; б) неправильным расположением крестьянских поселений и принадлежащих им земельных надельных, что является одним из главнейших препятствий к интенсификации сельского хозяйства.

18. Реальное осуществление плана земельной реформы распадается на два периода: в первом – коротком, продолжающемся не более одного-двух лет, земельный фонд распределяется правительством через посредство органов местного самоуправления таким образом: а) определяется, какие категории земель (лесные угодья, хозяйства заводского типа, культурные имения и проч.), не подлежащие передаче малоземельному крестьянству, переходят в непосредственное распоряжение местных органов, б) из остальной части в первую очередь обеспечивается землей нуждающееся в ней местное земледельческое население согласно установленным Учредительным Собранием нормам, причем земля, отведенная в дополнительное пользование, призывается в рамках коллективного землевладения к надельной и купчей территории сельских обществ и товариществ, которые и распределяют ее, согласно существующим обычаям, между отдельными хозяйствами; в районах индивидуального землевладения, а также обособленными хуторянам, отрубникам и личным собственникам в общинных районах следует предоставить право по желанию получать причитающиеся им участки отдельно; в) оставшиеся за обеспечением местного населения запасы земельного фонда временно, впредь до переселения на них малоземельных крестьян из соседних местностей и дальних районов, передаются в распоряжение

мѣстныхъ органовъ самоуправленія, которые могутъ сдавать ихъ въ аренду окрестному населенію за установленную плату.

6. Во второмъ періодѣ, который продолжится, вѣроятно, не менѣ двухъ десятилѣтій, происходитъ землеустройство мѣстнаго земледѣльческаго населенія, расселеніе малоземельныхъ крестьянъ изъ густо населенныхъ районовъ на запасныя земли государственнаго фонда и осуществленіе ряда дорожныхъ и меліоративныхъ работъ, непосредственно связанныхъ съ общимъ планомъ землеустройства и расселенія.

7. Основными заданіями такого плана являются: а) приспособленіе расположеніе крестьянскихъ усадебъ и сельско-хозяйственныхъ территорій къ условіямъ интенсивнаго хозяйства, б) къ переходу мелкихъ трудовыхъ хозяевъ отъ индивидуальнаго къ коллективному, землепользованію и хозяйству.

А.А. Рыбниковъ сделалъ докладъ: «Экономическіе признаки контингента хозяйствъ, которымъ должно быть предоставлено право на обезпеченіе землей при реформѣ». Тезисы доклада:

I. Принимая во вниманіе крайнюю ограниченность размѣровъ земельного фонда во многихъ мѣстностяхъ Россіи и невозможность въ силу этого предоставленія права на землю всѣмъ желающимъ заниматься сельскимъ хозяйствомъ, гдѣ бы они ни пожелали, а также въ цѣляхъ согласованія плановъ земельной реформы съ прогрессивнымъ развитіемъ народнаго хозяйства, необходимо выяснить и установить контингентъ хозяйствъ, подлежащихъ обезпеченію землей при реформѣ. При установленіи признаковъ отбора хозяйствъ въ этотъ контингентъ, необходимо руководствоваться какъ внутренней организаціонной структурой трудовыхъ хозяйствъ, подлежащихъ обезпеченію, такъ и системой мѣстныхъ народно-хозяйственныхъ отношеній, выраженной въ профессиональномъ раздѣленіи труда среди сельскаго населенія.

II. Руководясь сказаннымъ, слѣдуетъ разбить различные типы хозяйствъ по отношенію къ обязанности государства обезпечить ихъ землей при земельной реформѣ на слѣдующія три группы:

A. Хозяйства, не подлежащія обезпеченію землей при реформѣ:

1. Имѣвшія въ своемъ владаніи въ моментъ проведеній реформы устанавливаемое реформой, количество земли, а также и тѣ, которымъ реформой будетъ оставлено при отчужденіи таковое количество.

2. Хозяйства, не занимающіяся сельскимъ хозяйствомъ и не проживающія въ деревнѣ.

3. Хозяйства, не приписныя и проживающія въ деревнѣ, не занимающіяся сельскимъ хозяйствомъ.

4. Приписныя хозяйства, не занимающіяся сельскимъ хозяйствомъ, какъ проживающія, такъ и не проживающія въ мѣстѣ ихъ приписки.

B. Хозяйства, оказавшіяся при установленіи нормъ обезпеченія малоземельными, и безземельный (с.-х. рабочіе), если тѣ и другія занимаются сельскимъ хозяйствомъ, подлежатъ обезпеченію землей, но по отношенію къ нимъ возможно допустить или сокращеніе нормъ обезпеченія въ случаяхъ и районахъ коллективнаго отвода земли, или если хозяйства занимаются такими устойчивыми местными и отхожими промыслами, которые не отрываютъ членовъ его отъ сельско-хоз. работъ; даже исключеніе отдѣльныхъ хозяйствъ или лицъ изъ контингента, подлежащаго обезпеченію землей при индивидуальномъ отводѣ, если хозяйства занимаются такими устойчивыми внѣземледѣльческими местными и отхожими промыслами, которые отрываютъ членовъ отъ с.-хоз. работъ.

B. Хозяйства, оказавшіяся при установленіи нормъ обезпеченія малоземельными и безземельными (с.-х. рабочіе), если они занимаются исключительно сельскимъ хозяйствомъ, подлежатъ обезпеченію землей до полной нормы обезпеченія.

III. Принимая во внимание возможность того, что в некоторых районах придется столкнуться с таким малым размером местного земельного фонда, что удовлетворить все подлежащая обеспечению категории хозяйств даже и в пониженной норме (а понижать нормы ниже известного минимума нецелесообразно) окажется невозможно, – следует искать выход из такого положения, по возможности считаясь с интересами заинтересованного населения. В указанных целях весьма целесообразно было бы установить очередь обеспечения земель различных категорий хозяйств и, считаясь с необходимостью сохранить существовавшие ранее местные сельские хозяйства, следует таким хозяйствам предоставлять обеспечение в первую очередь; сельскохозяйственные же рабочие, не ведущие на мест своего хозяйства к не имеющим местной усадебной оседлости, обеспечиваются землей во вторую очередь, но за ними остается право получить обеспечение земель в районах, где имеются избытки земли, при чем государство должно оказать содействие при переселении и при организации хозяйств в районе вселения.

Учитывая влияние войны на рабочий состав населения, занимающегося сельским хозяйством (убитые, увечные-калѣки) и считаясь с тем, что такой состав является временным, а также и с тем, что общество обязано сугубо заботиться об интересах таким семей, следует производить обеспечение таких хозяйств по нормальному составу.

Тезисы доклада Н.П. Макарова: «Нормы обеспечения сельского населения землей».

I. Задачей современной постановки вопроса о нормах обеспечения сельского населения землей является: 1) урегулировать распределение всей земли среди всей массы сельского населения, размещенного в разных местностях России и 2) урегулировать распределение всей земли между

отдѣльными группами сельскаго населенія въ предѣлахъ одной и той же мѣстности.

II. Выборъ принципа для установленія нормы обезпеченія долженъ зависеть отъ экономической природы того хозяйства, объ обезпеченіи землей котораго идетъ рѣчь, т.-е. отъ экономической природы крестьянскаго хозяйства.

III. Крестьянское хозяйство есть въ основѣ своей хозяйство потребительное, т.-е. это – хозяйство, организація и существованіе котораго опредѣляются тѣми потребностями, которыя имѣются у крестьянской семьи. Какъ результатъ того, что это хозяйство семейное, обычно оно является и трудовымъ; задачи крестьянскаго хозяйства – удовлетвореніе своихъ потребностей, средство достигнуть осуществленія этихъ задачъ – организація производства путемъ использованія своихъ рабочихъ силъ.

Поэтому потребительное крестьянское хозяйство для своего обезпеченія землей должно получить ее въ соотвѣтствіи съ опредѣленнымъ уровнемъ своихъ потребностей; определенный уровень потребностей отражаетъ въ себѣ одновременно какъ объемъ обычно удовлетворяемыхъ потребностей, такъ и тѣ потребности, которыя не удовлетворялись, но въ обыденномъ представленіи крестьянской семьи подлежатъ удовлетворенію; такое одновременно-двойственное пониманіе (основанное на объединеніи уже «сущестующаго» съ реально «желаемымъ») мы вкладываемъ въ понятіе «потребительной нормы», лишая такимъ путемъ это понятіе его разъ навсегда установленнаго количественнаго выраженія съ соотвѣтствіи съ природой потребленія.

Потребительная норма (въ нашемъ опредѣленіи) характеризуетъ собою такое количество земли, находящейся въ пользованіи крестьянской семьи, съ которой, ведя хозяйство мѣстнымъ обычнымъ способомъ, можно получить доходъ, достаточный для удовлетворенія повышающагося мѣстнаго уровня потребностей, за исключеніемъ той части ихъ, которая

покрывалась обычным доходом от промысловых занятий, не обусловленных малоземельем или дающих достаточно высокой и устойчивый доход.

Предельной местной нормой расширения землепользования сельского населения должна быть та потребительная норма, которая соответствует трудовой норме, т.е. характеризует собою такое количество земли, находящейся в пользовании крестьянской семьи, на которой семья может вести хозяйство местным обычным способом, не прибегая к наемному труду и используя все свои рабочие силы, за исключением рабочего времени, затрачиваемого во внѣсельско-хозяйственные периоды года на промысловые заработки.

VII. Приемами для отыскания и установления норм могут быть: а) конструктивно-априорный и б) статистически-эмпирической.

VIII. Конструктивно-априорный прием должен быть использован только лишь для постановки вопросов и для анализа норм, полученных статистически-эмпирическим путем. Невозможность использовать конструктивно-априорный прием для установления норм по всей России вытекает: а) для установления потребительской нормы: 1) из недостаточной изученности в статистическом отношении уровня потребностей у разных групп и местностей сельского населения; 2) из-за недостаточной изученности положений и роли промысловых заработков вне своего сельского хозяйства; 3) из влияния на доход и его использования уровня цен на покупаемые и продаваемые крестьянским хозяйством продукты при неодинаковой денежности крестьянских хозяйств и неодинаковом направлении в разных хозяйственных районах России; 4) из неодинаковой доходности десятины земли у различных хозяйственных групп одной и той же местности в силу различной по группам хозяйств организации производства; б) для установления трудовой нормы: 1) крайняя статистическая

неизученность вопроса объ «неиспользованных» запасах рабочего времени; 2) неодинаковая трудоинтенсивность в организации производства у отдельных хозяйственных групп; 3) крайне революционизирующее значение смѣны технических приѣмов в видѣ систем полеводства, сѣвооборота, организации работ в пределах года, введенія различнаго рода орудій и машинъ.

IX. Статистически-эмпирической приѣмъ дает возможность отыскать тѣ группы хозяйствъ, которыя обезпечены землей в рамках мѣстной обычной потребительной или трудовой- нормы (перепись 1917 г. дает нужный материалъ); однако эти эмпирическія нормы могутъ характеризовать собою не непременно возможно полное изпользованіе рабочихъ силъ, а лишь мѣстное обычное изпользованіе ихъ; а в вопросѣ о расширеніи уровня потребностей они связаны съ положеніемъ и типичностью или нетипичностью найденныхъ группъ.

X. Нормы обезпеченія землепользованіемъ найденный статистико-эмпирическимъ путемъ, провѣренныя априорно-конструктивнымъ путемъ и согласованныя съ общимъ заданіемъ, поставленнымъ земельной реформѣ, могутъ имѣть лишь районное назначеніе для своего изпользованія, но отнюдь не для фактическаго распредѣленія земли между отдельными индивидуальными хозяйствами; послѣднее производится согласно общимъ принципамъ земельной реформы и самостоятельно мѣстными ея органами.

Въ преніяхъ по докладамъ приняты у частіе А.А. Кауфманъ, В.И. Анисимовъ, К.А. Мацѣвичъ, А.В. Чаяновъ и другіе. Тезисы докладовъ возраженій не встрѣтили, и дискуссія велась главнымъ образомъ по вопросу о значеніи трудовыхъ нормъ, контингента и вообще всякихъ другихъ нормъ в аграрной реформѣ.

Одни ораторы указывали, что Организованный Общественный разумъ не долженъ пытаться взять на себя всецѣло все проведеніе реформы, ибо онъ безсиленъ все учесть и предвидѣть, и всѣ его «нормы» окажутся мало гибкими и

связуть развітіе хозяйственной жизни. Задачей государства является не замѣнять собою стихійную еволюцію народно-хозяйственной жизни, а поставить ее въ такія условія, при которыхъ она сама бы потекла въ сторону нашихъ социальныхъ идеаловъ.

Другіе отстаивали значительно большее значеніе государственной воли въ аграрномъ строительствѣ и указывали, что, если даже встать на первую точку зрѣнія, то и тогда для оценки аграрной действительности и установки «условій» аграрной эволюціи нужны всѣ, изложенные нормы и расчеты.

Вторая группа докладовъ составилаь изъ сообщеній Н. Я. Быховскаго (с.-р.), Н. А. Рожкова, (с.-д.), В. И. Анисимова (н.-с.), Б. Д. Бруцкуса (агрономическая группа), Н. Н. Черненкова (к.-д.), и С. Д. Николаева (един, налога) и привлекала къ себе наибольшее вниманіе съезда.

Н.Я. Быховскій сдѣлалъ докладъ: «Русская община и земельная реформа». Тезисы доклада:

45. На зарѣ исторической жизни народовъ основной формой владѣнія землей является коллективное пользованіе данной территоріей кругомъ лицъ близкаго кровнаго родства.

46. Подъ вліяніемъ роста населенія кругъ этотъ все болѣе и болѣе расширяется, постепенно теряя характеръ близкаго или даже отдаленнаго родства и превращаясь въ кругъ лицъ, объединенныхъ совмѣстной жизнью на данной территоріи и общностью хозяйственныхъ и другихъ интересовъ.

47. Въ этой стадіи хозяйственной жизни человѣка, право собственности члена коллектива распространяется лишь на плоды земли, созданные трудомъ хозяйствующаго субъекта. Природныя же блага, не создаваемыя человѣческимъ трудомъ, является общимъ достояніемъ.

48. Земля, какъ даръ природы, необходимый для человѣческаго существованія, не создаваемая человѣческимъ трудомъ, не можетъ потому быть объектомъ индивидуальной

собственности. Она принадлежит всѣмъ и никому. Отсюда понятие: «Земля ничья – земля Божья».

49. Хозяйствующій субъектъ, являющійся членомъ коллектива, пользуется лишь плодами земли, соотвѣтственно приложенному въ процессѣ созиданія труда своему. Самое право пользования данной территоріей родомъ, племенемъ или территориальнымъ союзомъ обусловливается приложеніемъ къ ней извѣстнаго труда даннымъ коллективомъ. Пока къ землѣ не приложенъ трудъ, право пользования дарами ея принадлежитъ всѣмъ. Отсюда право труда на продуктъ труда.

50. Уже самымъ фактомъ существованія своего и необходимостью поддерживать это существованіе плодами земли каждый членъ коллектива приобрѣтаетъ свое естественное право на приложеніе своего труда къ землѣ для полученія необходимыхъ для существованія своего плодовъ ея. Отсюда право индивидуума на трудъ, на землю.

51. Въ Западной Европе эта форма обладанія землей въ процессе исторической и хозяйственной эволюціи постепенно смѣнилась правомъ личной, частной собственности на землю. Послѣднему способствовали: а) ростъ вліянія и дифференціація военнаго сословія, чему сопутствовалъ ростъ института рабовладѣнія, требовавшего большихъ земельныхъ пространствъ для использованія рабочей силы подневольнаго труда; б) развитіе денежнаго хозяйства; в) развитіе и все большее расширеніе на почвѣ этихъ новыхъ условій хозяйственной жизни новыхъ правовыхъ началъ частной собственности, составляющихъ основу римскаго права, получившаго широкое распространеніе среди европейскихъ народовъ болѣе старой культуры, и г) ростъ феодализма і захватъ общинныхъ земель феодалами-владѣльцами.

52. Въ Россіи вслѣдствіе болѣе позняго выступленія на арену исторической жизни славянскихъ племенъ, заселившихъ восточную Европу, болѣе медленному экономическому развитію ея, до сихъ поръ еще сохранились начала первобытной

формы коллективного владѣнія землей въ формѣ русскаго общиннаго землевладѣнія.

53. Въ процессѣ своего историческаго развитія эта форма коллективного владѣнія землей также пережила эволюцію подъ вліяніемъ разнообразныхъ экономическихъ и политическихъ факторовъ.

54. Этими факторами были: а) постепенное развитія денежнаго хозяйства взамѣнъ натурального; б) развитіе кустарныхъ и отхожихъ промысловъ; в) дифференціація крестьянской массы подъ вліяніемъ новыхъ условій хозяйственной жизни, особенно въ пореформенный періодъ; г) стремленіе государственной власти и землевладѣльческаго класса использовать русскую общину для своихъ политическихъ и фискальныхъ цѣлей; д) возложеніе на общину цѣлаго ряда административно-полицейскихъ функцій, чуждыхъ экономической основѣ ея. Всѣ эти факторы значительно измѣнили основной характеръ русской общины, ослабили уравнительно-передѣльный аппаратъ ея, заглушили, а во многихъ мѣстахъ и вовсе атрофировали общинные навыки и традиціи.

55. Тѣмъ не менѣе основное начало коллективной формы обладанія землей русская община, несмотря на всѣ пережитыя ею измѣненія и образовавшіяся на ней населенія, сохранила до сихъ поръ. Заключается оно въ томъ, что община признаетъ хозяиномъ земли не отдѣльнаго хозяйнічающаго субъекта, а весь крестьянскій «міръ», все общество. При общинной формѣ владѣнія землей за каждымъ отдельнымъ домохозяиномъ признается лишь право временнаго пользованія землей для приложенія труда своего и пользованія продуктами своего труда для поддержанія своего существованія. Это правовое сознаніе принадлежности земли «міру» сохраняется далее и тамъ, гдѣ уравнительно-передѣльный аппаратъ совершенно атрофировался и превратился въ правовую фикцію.

56. Такимъ образомъ, право труда на продукты труда и право человѣка на трудъ, на землю, хотя и въ измѣненномъ и

значительно ослабленною видѣ, сохранилось въ правовомъ сознаніи русской общинной деревни до сихъ поръ.

57. Отсюда исходитъ присущее большинству русскаго крестьянства понятіе, что землей долженъ пользоваться лишь тотъ, кто трудится на ней, и что она должна быть доступна для всякаго поддерживающаго существованіе свое трудомъ на ней, при чемъ она продолжаетъ оставаться «ничьей», «мірской» и даже «Божьей».

58. Отсюда же и основной мотивъ русскихъ народныхъ движеній – требованіе земли для трудящихся, отнятіе ея отъ тѣхъ, кто «неправильно», «не по-Божьему» владѣетъ ею, и требованіе воли, необходимой для осуществленія полного народовластія, которое должно возвратитъ землю трудовымъ массамъ.

59. Широкое движеніе крестьянской массы 1905 – 1906 г. г. доказало старому режиму жизненность этого соціально-революціоннаго лозунга. Чтобы разъ навсегда уничтожить психологическія и народно-правовыя основы этого лозунга, столыпинская земельная реформа поставила себѣ цѣлью уничтоженіе общиннаго института и укрѣпленіе на его мѣсто института единоличной крестьянской собственности.

60. Но, не получая отъ этой реформы реальныхъ выгодъ въ видѣ возможности расширенія своей земельной площади, и, впитавъ въ себя недоувѣріе ко всѣмъ начинаніямъ старорежима, громадное большинство крестьянской массы не пошло за этой реформой. Новымъ земельнымъ закономъ воспользовалось лишь незначительное сравнительно меньшинство деревни, для котораго онъ былъ выгоденъ въ томъ или иномъ отношеніи. Въ итогъ десятилѣтней борьбы съ общиной, несмотря на тяжелые удары, нанесенные ей столыпинскимъ закономъ, основныя начала ея все еще сохранились въ народно-правовомъ сознаніи.

61. Отсюда и лозунгъ «Земля и Воля», раздающейся въ дни нынѣшней великой революціи, отсюда требованіе перехода всей земли въ общенародное достояніе, въ уравнительное пользованіе, какъ гласятъ многочисленныя резолюціи

крестьянских съѣздовъ и резолюція всероссійскаго совѣта крестьянскихъ депутатовъ.

62. Такъ какъ всякая социальна-политическая реформа можетъ быть тѣмъ болѣе успѣшной, чѣмъ болѣе она базируется на правовомъ сознаниіи и бытовыхъ условіяхъ широкихъ народныхъ массъ, то очевидно, что базисомъ грядущаго великаго земельного преобразованія Россіи должно быть народно-правовое сознание и хозяйственно-экономическій бытъ громаднаго большинства русской общинной деревни.

Н.А. Рожковъ прочиталъ докладъ: «Постановка аграрнаго вопроса».

Правильная постановка аграрнаго вопроса требуетъ пристальнаго вниманія къ тѣмъ экономическимъ задачамъ, которыя выдвигаются на первый планъ въ данный моментъ исторіи народнаго хозяйства.

Аграрный вопросъ – часть великаго социальнаго вопроса. Въ полномъ объемѣ, въ окончательной формѣ онъ будетъ поставленъ только тогда, когда на практикѣ на первую очередь поставленъ будетъ вопросъ о переходе отъ капитализма къ социализму.

Но и внѣ этой окончательной постановки аграрный вопросъ, всегда болѣзненный и мучительный для широкихъ массъ деревенскаго населенія, особенно обостряется тогда, когда происходитъ важный хозяйственный переломъ въ капитализмѣ: когда капитализмъ – элементарный, грубохищнической, полукрѣпостнической – перерождается въ культурный капитализмъ. Это бываетъ во время такъ называемой буржуазно-демократической революціи, политически именно и знаменующей собою указанный хозяйственный переломъ въ капитализмѣ.

Сущность аграрной проблемы въ этомъ второмъ, неокончательномъ, ея смыслѣ заключается въ томъ, чтобы все сельское хозяйство – крупное, среднее и мелкое – приспособить къ условіямъ, силамъ и порядкамъ культурнаго капитализма.

Разрѣшена ли аграрная проблема у насъ въ Россіи въ этомъ второмъ, неокончателномъ смыслѣ?

Я полагаю, что практически она уже разрѣшена. Подчеркиваю слово «практически», потому что практическое рѣшеніе задачи вовсе не предполагаетъ полного уничтоженія или исчезновенія хищническихъ, кабальныхъ формъ хозяйства – отработка, испольщина, осенняго найма на работы путемъ выдачи ссудъ и т. п. Такія кабальныя отношенія сохраняются въ своихъ остаткахъ и въ передовыхъ капиталистическихъ странахъ – Германіи, Франціи и т. п. Необходимо только, чтобы эти остатки были доведены до неизвѣстнаго минимума.

Минимумъ, повидимому, достигнуть, какъ въ томъ убѣждаютъ наблюденія надъ аграрной революціей Россіи за 1905 – 1906 г. г.

Уже къ 1914 году крестьянство путемъ покупокъ и переселенія увеличило свои земельныя владѣнія на 45 милл. десятинъ, при чемъ 80 процентовъ приобрѣтателей этой земли принадлежали къ крестьянамъ малоземельнымъ. Съ 1914 г. тѣми же способами приобрѣтено крестьянами еще до полутора милл. дес. Черезполосица – внутринадѣльная и внѣшняя (крестьянскихъ земель съ некрестьянскими) – сильно сократилась. Объ уменьшеніи внутринадѣльной черезполосицы свидѣтельствуєтъ тотъ фактъ, что 61 процентъ русскаго крестьянства уже порвалъ съ общиной, какъ доказали А.С. Лосицкій, и въ то же время, напр. въ Бѣлоруссіи и Литвѣ, въ четырехъ и болѣе участкахъ оказываются разбросанными всего 2 процента крестьянскихъ землеустроенныхъ владѣній, тогда какъ раньше ихъ было 92 процента, и въ черноземно-земледѣльческой полосѣ результаты землеустройства приблизительно таковы же. Уже къ 1-му января 1913 года закончено было уничтоженіе черезполосицы между 2.400 частными землевладѣльцами и крестьянами, – вотъ яркое свидѣтельство о сокращеніи внѣшней черезполосицы.

Всѣмъ извѣстно, какую опредѣленную роль въ сохраненіи кабальной аренды играли малоземелье и черезполосицы.

Понятно, что их сокращение уменьшило и кабальную аренду, довело ее до терпимаго, допустимаго при капиталистическомъ хозяйствѣ минимума. Правда, въ Литвѣ и Бѣлоруссіи аренда земли крестьянами увеличилась въ 2 раза, но, во-первыхъ, увеличилась вдвое и сдача земли крестьянами въ аренду, во-вторыхъ, арендуютъ землю – уже болѣе, чѣмъ наполовину, не малоземельные, а богатые и средне-состоятельные крестьяне, такъ что аренда имѣла уже не кабальный, а капиталистическій характеръ. Въ черноземно-земледѣльческихъ губерніяхъ аренда земли крестьянами сократилась мѣстами вдвое, мѣстами въ 5 и даже 10 разъ. Очевидно, уменьшение кабальной аренды доводило ее до допустимаго при капиталистическомъ хозяйствѣ предѣла.

Это косвенно подтверждается и наблюдениемъ надъ ростомъ капитализаціи или, что то же, интенсификаціей крестьянскаго и крупнаго, и средняго землевладѣльческаго хозяйства. Уже въ 1910 году потребленіе с.-хозяйственныхъ машинъ въ Россіи выросло – крупныхъ вшестеро, мелкихъ втрое, теперь ихъ потребляется на 128 милл. рублей въ годъ. Въ крестьянскомъ хозяйствѣ Литвы и Бѣлоруссіи искусственное удобреніе примѣняется уже въ двухъ третяхъ всѣхъ хозяйствъ, и примѣненіе его съ 1905 года увеличилось въ 8 разъ; половина крестьянскихъ хозяйствъ отъ традиціоннаго трехполья перешла тамъ къ травопольному хозяйству и плодосмѣну. Въ черноземной Россіи двѣ трети крестьянскихъ хозяйствъ примѣняютъ теперь плуги, тогда какъ раньше ихъ было относительно вдвое менѣе. Отъ половины до трехъ четвертей всѣхъ крестьянскихъ хозяйствъ черноземной полосы участвуютъ въ кредитной коопераціи.

Я вовсе не думаю утверждать, что сейчасъ малоземелья въ деревнѣ меньше, чѣмъ прежде. Напротивъ: классовое расчлененіе крестьянства сдѣлало огромные успѣхи, увеличенные къ тому же еще войною. Но это уже явленіе не крѣпостническаго, а капиталистическаго порядка.

По всѣмъ изложеннымъ соображеніямъ приходится признать, что постановка аграрнаго вопроса сейчасъ должна быть совершенно иная, чѣмъ въ 1905 – 1906 годахъ. Вопросъ сейчасъ становится въ Россіи въ окончательномъ видѣ, въ полномъ объемѣ, какъ нераздѣльная часть всего великаго соціальнаго вопроса, какъ проблема замѣны капиталистическаго хозяйства соціалистическимъ.

Эта проблема не можетъ быть разрѣшена въ одной Россіи – она рѣшается не иначе, какъ въ международномъ масштабѣ. Инициатива ея разрѣшенія для Россіи, какъ страны отсталой, совершенно невозможна: это дѣло передовыхъ странъ, къ которымъ отсталыя могутъ и будутъ вынуждены примкнуть.

И потому ясно, что прочность нашихъ рѣшеній по аграрному вопросу обезпечивается только судьбами соціалистической революціи на западѣ, ея успѣхомъ; не будетъ успеха, – не удастся и попытка уничтожить крупное и среднее частное землевладѣніе: оно все равно въ капиталистическомъ обществѣ возродится, хотя и въ другихъ, чѣмъ раньше, рукахъ.

А затѣмъ: идея о «землѣ – ничьей», о социализации земли можетъ только способствовать именно такому капиталистическому рѣшенію задачи; социалистическое ея рѣшеніе предполагаетъ необходимость націонализации. Поэтому правильной постановкой аграрнаго вопроса въ данный моментъ въ смыслѣ подготовки къ соціалистическимъ возможностямъ въ будущемъ слѣдуетъ признать лишь отстаиваніе націонализации крупныхъ и среднихъ владѣній, а также земель монастырскихъ, церковныхъ, удѣльныхъ и кабинетскихъ.

В.И. Анисимовъ въ своемъ докладѣ «Націонализація земли» считаетъ наиболѣе подходящей формой владѣнія землей – трудовое коллективное землепользованіе и высказывается за націонализацию земли. Единоличное хозяйство напрягаетъ трудовыя усилія и повышаетъ производительность, но уступаетъ крупному въ рациональномъ использованіи земли и капитала. Трудовое коллективное производство даетъ возмо-

жость сочетать выгодныя стороны и единоличнаго и крупнаго производствъ. Наиболе совершеннымъ типомъ хозяйства является крупное коллективное. Для существованія его необходимы слѣдующія условія: 1) земля не должна связывать хозяина и 2) хозяинъ не долженъ связывать землю; это осуществится, когда земля будетъ принадлежать государству, когда она будетъ націонализирована. Для предстоящей земельной реформы надо выяснить: 1) размѣры земельной площади, могущей быть націонализированной, 2) формы землепользованія и 3) нормы землепользованія. Націонализаціи могутъ подлежать земли кабинетскія, монастырскія, удѣльныя и земли крупныхъ землевладѣльцевъ. Но мы не можемъ посягать на мелкую частную собственность: это было бы большой тактической ошибкой. Самая идеальная форма землепользованія имѣетъ мѣсто тогда, когда земельный фондъ не расплывается, а предоставляется въ руки свободныхъ земледѣльческихъ товариществъ. Насаждать ихъ искусственно невозможно, они должны возникнуть естественнымъ путемъ. У насъ есть сельско-хозяйственная кооперація, громадное значеніе которой въ ближайшемъ будущемъ несомнѣнно, но насильственно прививать ее сейчасъ, не слѣдуетъ. По вопросу о нормахъ землепользованія существуютъ два теченія: одно выставляетъ трудовую норму, другое – потребительную. Должна осуществиться та норма, которая будетъ наиболее рациональной при данныхъ мѣстныхъ условіяхъ.

С.Д. Николаевъ выступаетъ, какъ сторонникъ взглядовъ Генри Джорджа. Земля – народная собственность; пользоваться ею можетъ всякій, желающій трудиться, и ему одному принадлежать всѣ продукты его труда; ни государство, ни общество не въ правѣ претендовать на нихъ. Доходы, получаемые сверхъ вознагражденія труда, должны принадлежать всему народу. Единый налогъ, уплачиваемый трудящимися, и есть этотъ доходъ – рента. При такой, постановкѣ вопроса нетрудовое хозяйство теряетъ свой смыслъ. Взгляды Генри Джорджа на землю и трудъ близки правовому сознанію

русского трудового крестьянства съ его требованіемъ земли и воли.

Тезисы доклада Б.Д. Бруцкуса. «Къ общей постановкѣ аграрнаго вопроса».

49. Острая постановка аграрнаго вопроса въ Россіи обусловлена тяжелымъ кризисомъ, который переживаетъ крестьянство, особенно въ черноземной полосѣ.

50. Всякій проектъ рѣшенія аграрнаго вопроса долженъ быть оцѣниваемъ прежде всего съ точки зрѣнія его способности разрѣшить указанный кризисъ и вывести страну на путь быстроаго экономического прогресса, а не съ точки зрѣнія того только, является ли предлагаемый въ проектѣ аграрный строй идеальнымъ.

51. Аграрный кризисъ Россіи, не имѣющей себѣ подобнаго въ странахъ европейской культуры, не является слѣдствіемъ какихъ-либо особенныхъ ненормальностей въ распредѣленіи земли между трудовыми и нетрудовыми населеніемъ; онъ явился слѣдствіемъ общей задержки экономического развитія страны, вызванной сорокалѣтнимъ режимомъ реакціи.

52. Только общій подъемъ производительныхъ силъ страны, который въ ближайшій періодъ настоятельно требуетъ массоваго привлеченія въ страну иностранныхъ капиталовъ, обезпечить разрѣшеніе аграрнаго кризиса, и аграрная реформа должна быть строго согласована съ общими интересами народнаго хозяйства.

53. Передача земли въ руки трудящихся путемъ принудительнаго ея отчужденія у нетрудовыхъ классовъ является средствомъ для моментальнаго облегченія кризиса крестьянскаго хозяйства, но, проведенная въ надлежащихъ формахъ, она можетъ послужить исходнымъ пунктомъ для поднятія производительныхъ силъ сельскаго хозяйства.

54. Принудительное отчужденіе частновладѣльческой земли, въ виду политическихъ условій момента, придется произвести возможно быстро, но все же, для ослабленія разрушительныхъ послѣдствій этой мѣры, оно не можетъ

быть единовременнымъ актомъ; оно должно быть признано и юридически нормировано, какъ право органовъ мѣстнаго самоуправления.

55. Въ интересахъ народнаго хозяйства принудительное отчужденіе, какъ правило, должно быть совершено возмездно и должно въ извѣстной мѣрѣ быть согласовано съ основами капиталистическаго строя.

56. Основной цѣлью принудительнаго отчужденія земли должно быть надѣленіе мѣстнаго безземельнаго и малоземельнаго населенія, занятого сельско-хозяйственнымъ трудомъ, въ тѣхъ размѣрахъ, въ какихъ это необходимо для созданія хозяйства, удовлетворяющаго потребностямъ трудящейся семьи.

Принудительное отчужденіе частновладельческой земли и ея раздѣлъ не должны производиться исходя изъ голаго принципа отрицанія капиталистическаго сельскаго хозяйства; оно должно имѣть свои границы, опредѣляемый интересами народнаго хозяйства.

1. Въ цѣляхъ гарантірованія поддержанія сельско-хозяйственной культуры на опредѣленномъ уровне интенсивности, земля должна передаваться, вообще, только возмездно, при чемъ государство можетъ часть обременяющаго землю долга, поскольку земля роздана въ предѣлахъ потребительной нормы, взять на себя; что же касается земли, распредѣленной свыше потребительной нормы, то такая во всякомъ случае должна быть полностью оплачена использующимъ ее населеніемъ.

2. Прирѣзка земли сама по себѣ еще не рѣшаетъ аграрнаго вопроса, и только въ томъ случаѣ она не явится кратковременнымъ дѣйствующимъ палліативомъ, если она послужитъ основаніемъ для быстраго интенсивированія сельскаго хозяйства, для чего рыночныя условія складываются чрезвычайно благопріятно; для означенной цѣли прирѣзка земли должна быть сочетана съ цѣлой системой аграрныхъ

мѣропріятій, въ числѣ коихъ на первый планъ должны быть поставлены землеустройство и широкая организация кредита.

3. При опредѣленіи формъ владѣнія землей надлежитъ считаться со сложившимися уже правовыми взглядами крестьянства, которые въ различныхъ районахъ Росіи различны.

4. Какъ по мотивамъ экономическимъ, такъ и политическимъ, крестьяне, выдѣлившіеся изъ общины при старомъ режимѣ, не должны быть противъ ихъ воли возвращаемы въ общину обратно, и выходъ изъ общины въ той или иной формѣ долженъ остаться открытымъ.

5. Государство во всякомъ случаѣ должно стремиться къ постановленію болѣе или менѣе прочнаго пользованія землей, ибо безъ этого задача интенсивированія хозяйства не осуществима.

6. Въ виду того, что большая часть сельскохозяйственной площади уже освоена трудовыми хозяевами или ихъ мелкими коллективами, что въ дальнѣйшемъ предстоитъ интенсивированіе сельскаго хозяйства, обостряющее связь земли и труда, то всякое обобществленіе земли, хотя бы въ наиболѣе осторожной формѣ ея – муниципализаціи*, не можетъ быть осуществлено и если оно не повредитъ прогрессивному развитію сельскаго хозяйства, то въ лучшемъ случаѣ останется бумажнымъ актомъ.

7. Націонализація** земли предполагается у насъ въ цѣляхъ осуществленія постоянныхъ миграцій сельскаго населенія изъ одной области въ другую, что опять таки совершенно нереально и нежелательно, ибо нормально миграціи должны направляться только на свободныя земли окраинъ и въ города; кроме того націонализація встрѣтитъ противодѣйствіе со стороны инородческаго населенія.

---

* передача (безоплатно або за викуп) права власності або розпорядження землею органам місцевої самоврядуності (муніципалітетам).

** ліквідація приватної власності на землю і перехід її у власність держави.

8. Соціалізація* землі, «право на землю» и идея «Божьей земли» являются формулами, выражающими отношение к землѣ крестьянства, которое живетъ при земельномъ просторѣ въ условіяхъ натурального хозяйства. Онѣ стоятъ въ непримиримомъ противорѣчій съ основами культурнаго сельскохозяйственнаго предпріятія, которое стремится превратиться въ своего рода организмъ, представляющій сочетание земли съ трудомъ и капиталомъ. Право на землю стоитъ также въ коренномъ противорѣчій съ основной тенденціей современнаго экономического развитія, состоящей въ постепенномъ отливѣ населенія отъ земли, а не въ приливѣ къ ней.

9. Элементъ обобществленія можетъ быть введенъ въ современныхъ условіяхъ единственно въ той формѣ, что государство можетъ оставить за собой черезъ посредство органовъ мѣстнаго самоуправленія или черезъ кооперативы контроль за мобилизаціей прирѣзанной земли.

10. Успѣхъ реформы зависитъ, главнымъ образомъ, отъ развитія личной инициативы и энергіи мелкихъ хозяевъ и отъ ихъ умѣнья комбинировать свои силы въ свободно складывающіеся коллективы.

11. Реформа, удачно проведенная хотя бы въ указанныхъ рамкахъ, явилась бы безпримѣрной по своей грандіозности во всемирной исторіи, она явилась бы громаднмъ шагомъ по пути къ социализму, понимаемому какъ поднятіе экономической, соціальной и политической мощи трудящихся классовъ.

Н. Н. Черненко въ сдѣлалъ докладъ: «Аграрный вопросъ». Тезиса доклада:

1) Ставшій нынѣ на очередь земельный вопросъ чрезвычайно сложенъ и трудень въ практическомъ его разрѣшеніи.

2) Рѣшеніе этого вопроса не можетъ быть партійнымъ дѣломъ, а можетъ быть дѣйствительно осуществлено только

---

* переходъ земли зъ приватной власности в загалнонародне надбання.

совмѣстными силами всехъ крупнейшихъ демократическихъ теченій.

3) Другимъ необходимымъ условіемъ осуществимости земельной реформы является ограниченіе ея для настоящаго момента рамками неотложныхъ очередныхъ задачъ, при немъ центральной задачей является передача нетрудового землевладѣнія сельско-хозяйственнаго пользованія и другихъ земель, которыя могутъ поручить такое назначеніе, – въ руки трудового земледельческаго населенія. Попытки расширить нынѣ же очередную земельную реформу, до предѣловъ задачи общаго и осуществляемаго по нѣкоторому, единому плану земельного переустройства государства, выходя за прѣделы реально выполняемаго, явились бы угрожающими и для действительнаго выполненія реформы въ болѣе ограниченной ея постановкѣ.

4) Необходимость выработки плана ближайшей земельной реформы общими силами различныхъ теченій ставить передъ ними опредѣленную задачу найти здѣсь то общее, что можетъ объединить ихъ, пересмотрѣвъ въ этихъ цѣляхъ какъ всѣ конкретные вопросы въ предѣлахъ реформы, такъ и реальное содержаніе принципіальныхъ основаній разныхъ системъ и то значеніе, какое различіе этихъ основаній имѣеть, въ частности, при условіи ограниченаго пониманія очередной земельной реформы.

8. Имѣя въ виду, общеизвѣстныя системы «идеальнаго» земельного устройства, построенныя на принципахъ націонализаціи, муниципализаціи и социализаціи земли или, иначе говоря, на принципахъ государственномъ, областномъ и общинномъ, необходимо въ настоящее время точнѣе опредѣлить реальное содержаніе и дѣйствительныя сферы приложенія каждаго изъ нихъ, тѣмъ болѣе, что, строго говоря, названный системы не являются построенными каждая на одномъ какомъ-либо принципѣ, но на извѣстномъ сочетаніи ихъ.

9. Для правильной постановки задачи прежде всего необходимо область земельных вопросов подразделить на отдельные части: земли, которые должны состоять в эксплуатации трудовых хозяйств; земли свободного колониационного фонда; отдельные образцовые и т. п. хозяйства исключительного характера и значения; леса подлежащие сохранению; недра; воды.

10. При таком расчленении, между различными течениями трудно примиримые разногласия могут, повидимому, быть только по первой главной категории земель; что же касается других категорий, а также недр и вод, то здесь все течения более или менее близки к признанию необходимости национализации или, частью, муниципализации их.

11. Обращаясь затем к основной категории земель, в частности, в отношении муниципального принципа, необходимо констатировать, что вопрос о применении его, — за исключением казачьих областей, — имеет вообще пока лишь отвлеченный характер, и он может получить то или иное разрешение только в будущем, в зависимости от того общего устройства и постановки местного самоуправления, какое получить у нас осуществление; но теоретически роль крупных самоуправлений может, повидимому, определяться в данной области только выделением в их ряды некоторых функций государства, но едва ли передачей им каких-либо функций коммунальных союзов.

12. Относительно принципа национализации земли необходимо строго установить, что именно разумется под понятием «огосударствления» земель, находящихся в эксплуатации трудовых хозяйств: имеется ли в виду предоставление государственным органам скольконибудь широких функций распоряжения этими землями, или же только функций законодательного регулирования?

13. Тот же вопрос — о предоставлении распорядительных функций — должен быть соответственным образом

освѣщенъ и по отношенію къ муниципіямъ (крупнымъ самоуправленіямъ).

14. Повидимому, какъ вопросъ о характерѣ функцій государства и муниципій въ отношеній земель сел.-хоз. эксплуатаціи, такъ и многіе другіе важные вопросы въ той же области, должны получить то или иное свое рѣшеніе въ зависимости, въ значительной мѣрѣ, отъ того, какъ мы будемъ представлять себѣ постановку землепользованія на мѣстахъ: будемъ ли мы его мыслить въ формѣ простой массы отдѣльныхъ хозяйствъ, или же мыслить эти хозяйства, какъ объединенныя въ видѣ правила, въ тѣ или иные земельные коллективы, регулирующие опредѣленнымъ образомъ землепользованіе внутри себя.

15. На этотъ вопросъ, насколько намъ известно, не всѣ партіи даютъ достаточно опредѣленный отвѣтъ, частью, какъ, напримѣръ, сторонники социализаціи земли, — даютъ отвѣтъ болѣе или менѣе односторонній строя свою систему обычно, едва ли не исключительно на общинной формѣ землепользованія. Отрѣшаясь же отъ этой односторонности и имѣя въ виду господствующее въ Россіи фактическое положеніе вещей нельзя, повидимому, не признать коммунальный именно принципъ мѣстнаго земельного устройства за наиболѣе цѣлесообразный и наиболѣе жизненный.

16. При отведеніи этому принципу основного значенія въ земельномъ устройствѣ страны, поскольку идетъ речь о земляхъ сельско-хозяйственнаго пользованія трудового населенія, съ одной стороны, должно существенно сузиться то значеніе, какое могло бы придаться распорядительной роли государства и крупныхъ самоуправленій, а вмѣстѣ съ тѣмъ и то реальное содержаніе, какое можетъ быть — для близкаго будущаго — вкладываемо въ идею націонализаціи земли; съ другой же стороны, должны пріобрѣсти особо важное значеніе вопросы надлежащей постановки и организаціи земельныхъ коллективовъ разныхъ типовъ регулированія, связанныхъ съ ними интересовъ, устраненіи искусственной замкнутости

ихъ, открытія путей къ преобразованію на основѣ уставовъ и договоровъ и т. д.

17. Изъ числа другихъ важнѣйшихъ вопросовъ, не рѣдко затрагиваемыхъ въ различныхъ планахъ реформъ земельного строя, необходимо точнѣ установить какую форму примѣненія и какое дѣйствительное значеніе могутъ получить здѣсь:

а) отчужденіе земельной ренты на государственный и общественный нужды;

б) усиленное обложеніе излишковъ земли противъ извѣстной нормы.

Въ оживленныхъ преніяхъ по заслушанной группѣ докладовъ приняли участіе А.А. Кауфманъ, К.А. Мацѣвичъ, С.Л. Масловъ, Н.А. Гернь, А.Н. Мининъ, А.В. Чаяновъ, А.А. Рыбниковъ, Г.А. Танашевъ, Б.Д. Бруцкусъ, Н. Д. Кондратьевъ, А. Н. Челинцевъ и многіе другіе.

Изъ преній выяснилось, что при конкретизаціи различныхъ программъ партійныя различія, сводящіяся главнымъ образомъ къ различію въ мотивировкѣ и обоснованіи, — постепенно сглаживаются, и когда ораторы очерчивали кругъ переходящихъ мѣропріятій завтрашняго дня, то въ ихъ планахъ почти не наблюдалось расхожденія.

Представители народничества признавали, что уничтоженіе трудового найма не можетъ быть проведено законодательнымъ путемъ, что формы пользованія обобществленной землей могутъ быть организованы сообразно съ мѣстными бытовыми и экономическими условіями какъ въ общинной, такъ и въ подворной формѣ, что сверхъ-трудовые верхи (излишки земли) полутрудовыхъ хозяйствъ должны ликвидироваться не путемъ принудительнаго отчужденія, а путемъ ихъ рентнаго обложенія.

Съ другой стороны, представители умѣренныхъ теченій признавали, что земля должна быть изъята изъ товарнаго оборота, и что всѣ нетрудовые крупныя хозяйства должны подвергнуться принудительному отчужденію.

Въ итогѣ преній намѣтился слѣдующій рядъ конкретных мѣропріятій ближайшаго времени.

1. Земля должна быть изъята изъ торговаго оборота; всѣ переходы земли изъ однѣхъ рукъ въ другія должны происходить черезъ мѣстные земельные комитеты.

2. Земли окладываются прогрессивнымъ дифференциальнымъ налогомъ, — тѣмъ большимъ, чѣмъ больше размѣры хозяйства превышаютъ трудовую норму.

3. Крупныя хозяйства подлежатъ принудительному отчужденію.

4. Лѣса и спеціальныя виды хозяйствъ (племенные, селекціонныя, техническія и пр.) націонализируются и находятся въ кооперативномъ или земскомъ пользованіи или во временномъ условномъ пользованіи частныхъ лицъ.

5. Государство предпринимаетъ рядъ широкихъ меліорационныхъ и землеустроительныхъ мѣропріятій.

6. Государство организуетъ переселенческой фондъ и организуетъ какъ переселеніе на него, такъ равно и вселеніе крестьянъ изъ малоземельныхъ районовъ въ районы многоземельныя.

7. Государство должно разработать и провести въ жизнь планъ широкой аграрной политики, облегчающей развитие трудового хозяйства.

Третью группу докладовъ составлялъ докладъ З. С. Каценеленбаума.

З. С. Каценеленбаумъ прочиталъ докладъ: «Финансовая сторона аграрной реформы». Тезисы доклада:

1. Финансовая сторона аграрнаго вопроса распадается на 4 задачи: а) финансированіе выкупа частно владѣльческихъ земель; б) финансированіе устройства крестьянъ на новыхъ земляхъ; в) финансированіе меліоративныхъ мѣропріятій; г) финансированіе агрикультурныхъ мѣропріятій и мѣропріятій по подъему трудового крестьянскаго хозяйства.

2. При оцѣнкѣ земли, подлежащей выкупу, можно исходить изъ до-военныхъ цѣнъ съ установленіемъ надбавки въ соотвѣтствіи съ обезцѣненіемъ рубля.

3. Для того, чтобы положеніе частныхъ владѣльцевъ вслѣдствіе обезцѣненія денегъ не ухудшилось, но и не улучшилось, оцѣнка должна быть повышена въ соотвѣтствіи съ обезцѣненіемъ денегъ только въ отношеніи той части имѣнія, которая свободна отъ долговъ.

4. Если исходить изъ средней цѣны 1 десятины земли въ Европейской Россіи до войны въ 90 рублей, считать рубль обезцѣненнымъ на половину, а ипотечные и прочіе долги, лежащіе на землѣ, – въ 60 проц. ея стоимости, то на выкупъ 50 милл. дес. придется затратить около 5 милліардовъ рублей.

5. Половина этой суммы, $2^{1/2}$ милл. руб., которую составляютъ долги, должны быть переведены на казну. При этомъ долги по вторымъ закладнымъ, соловексельному кредиту, а частью и вексельные долги владѣльцевъ, должны быть консолидированы и также переведены на казну.

6. Переводъ долговъ частныхъ земельныхъ банковъ можно провести двумя способами: обмѣномъ закладныхъ листовъ земельныхъ банковъ на государственныя облигаціи, или оставленіемъ закладныхъ листовъ въ рукахъ держателей и установленіемъ ежегодныхъ взносовъ земельными банкамъ со стороны государства въ размѣрѣ прежнихъ взносовъ частныхъ владѣльцевъ. Второй способъ имѣетъ нѣкоторый преимущества.

7. Вторые $2^{1/2}$ милліарда рублей должны быть получены при посредствѣ займа. Расчетъ ея помѣщиками за эту часть имѣнія государство можетъ провести двумя способами: уплатой облигаціями новаго займа, съ предоставленіемъ частнымъ владѣльцамъ реализовать облигаціи за свой счетъ, или уплатой наличными съ предварительной реализаціей облигацій за счетъ государства.

8. Реформа обременить бюджетъ ежегодными платежами процентовъ въ размѣрѣ 275 – 300 милл. руб., суммой, которая

въ дешевыхъ рубляхъ при будущемъ бюджетѣ, оцѣниваемомъ въ 8 – 9 миллиардовъ рублей, не можетъ считаться слишкомъ значительной.

9. Часть этой суммы, около 100 милл. руб., какъ проц. за отчужденную лѣсную площадь, должна уплачиваться изъ государственныхъ средствъ, въ особенности если эта площадь будетъ націонализирована. Уплата остальныхъ 200 милл. руб. можетъ производиться двояко: или изъ общегосударственныхъ средствъ, или изъ специальныхъ платежей, наложенныхъ на отчуждаемую и передаваемую новымъ владѣльцамъ землю.

10. Различіе этихъ снособовъ скорѣе политическое, нежели финансово-экономическое. Надо лишь имѣть въ виду, что если новые владѣльцы получаютъ землю совершенно даромъ, то крестьяне, раньше прикупившіе землю черезъ Крестьянскій банкъ, также перестанутъ за нее платить. Финансовая сторона реформы при этомъ условіи осложнится, ибо придется принять на казну долги по облигаціямъ Крестьянскаго банка въ суммѣ [...] руб.

А. Надѣленіе земель малоземельныхъ и безземельныхъ ставитъ вопросъ о снабженіи новыхъ хозяйствъ капиталомъ. Это потребуетъ кредита по меньшей мѣрѣ въ 2 миллиарда рублей. Кредитъ долженъ быть организованъ государствомъ съ наложеніемъ платежей на новыя земли.

В. Земельная реформа должна сопровождаться меліораціей передаваемой новымъ владѣльцамъ земли. Это требуетъ широкой постановки меліоративнаго кредита, и въ частности організації гасударственнаго меліоративнаго банка.

С. Къ дѣлу меліорацій при создавшейся конъюнктурѣ могутъ быть привлечены и частные ипотечные банки. Эти банки могли бы выдавать меліоративныя ссуды меліоративнымъ товариществамъ, а также органамъ земскаго самоуправленія. При томъ спросѣ, которымъ пользуются на денежномъ рынкѣ закладные листы ипотечныхъ банковъ, меліоративный кредитъ могъ бы этимъ путемъ получить значительное развитіе.

Д. Для подъема крестьянского хозяйства необходима широкая организация оборотного сельскохозяйственного кредита. В дѣлѣ организации этого кредита должна принять надлежащее участие кредитная кооперация.

Докладъ за недостаткомъ времени былъ заслушанъ и принятъ къ свѣдѣнію, но не обсуждался.

На послѣднемъ засѣданіи былъ выбранъ совѣтъ, которому поручено разработать детали организаций Лиги.

Основные вопросы аграрной реформы на 2-м Всероссийском съезде Лиги аграрных реформ. Москва : Универсальная библиотека, 1917. С. 7–41.

№ 5

ВІДОЗВА ТИМЧАСОВОГО УРЯДУ

Найважливіше чергове питання задля нашої країни, це – земельне питання, – котре може бути вирішено справедливо тільки на Установчих Зборах, скликаних на підставі загального, рівного, прямого й таємного голосування народу.

Але задля такого вирішення необхідно наперед зібрати повсюди відомості про земельні потреби людности і виготовити до Установчих Зборів новий закон про земельне урядування. Отже, маючи це на меті, Тимчасовий Уряд засновує головний земельний комітет, який виконає цю працю при допомозі місцевих губерніяльних, повітових та волосних земельних комітетів.

Ці комітети повинні зібрати відомості про місцеві земельні порядки та земельні потреби людности, до видання нових земельних законів Установчими Зборами, – вони долагоджують всілякі непорозуміння щодо земельних справ.

Всі відомості, зібрані місцевими комітетами, та вироблені ними плани земельного урядування – будуть надсилатися до головного земельного комітету, де працюватимуть

представники Тимчасового Комітету Державної Думи, політичних партій, Всеросійської Селянської Спілки, Ради робітничих та салдатських депутатів, Всеросійської спілки кооперативів, губерніяльних земельних комітетів, а також запрохані Тимчасовим Урядом сторонні особи.

Тільки таким шляхом, коли пильно і з усіх боків буде обмірковано на місцях це питання, – можливо буде справедливо виготовити до вирішення таке важливе й складне питання, як питання про землю.

Дійсна помилка гадати, що кожна губернія, кожний повіт, кожна волость – зможуть самі розв'язати це питання. В цій справі увесь нарід однаково зацікавлений: кожне село прислухається до того, як буде вирішено земельне питання не тільки по всій країні, а навіть у маленькому просілкуві.

Велика небезпека загрожує нашій Вітчизні, коли людність скрізь на місцях, не дождаючи вирішення Установчих Зборів, почне сама перетворювати земельне упорядкування. Така свавільна діяльність загрожує загальними розрухами. Лани лишаються незасіяними, врожаю нікому буде зібрати і в країні повстане голод.

Хай же не буде цього. Будемо спокійно, – в розумінні своєї великої відповідальності за майбутність нашої Вітчизни, – готуватися до приходу справжнього упорядника нашої землі – Народніх Установчих Зборів, які справедливо вирішать земельне питання і заведуть нове земельне упорядкування. Нехай будуть заспокоєні наші величні вояки, оборонці рідної землі, і запевнені, що в їх відсутності і без їхньої участі ніхто не буде вирішувати земельного питання в їх ріднім краї.

Нехай знають вони, що в земельній справі нарід уникатиме свавілля і буде спокійно чекати нового земельного упорядкування, яке забезпечить справедливу користь за працюючою хліборобською людністю.

Головний Міністр князь Львов.

Міністр хліборобства А. Шингарьов.

21-го квітня 1917 року.

*Вісти Київського Виконавчого Комітету при Губернському
Комісарові Уряду. 3/VI-1917., № 6.*

№ 6

ОБОВ'ЯЗКОВА ПОСТАНОВА

А. Тимчасовий Уряд законом 2 іюня 1917 року оповістив увесь врожай хліба державною власністю. Через недостачу запасів армія має нужду в усякому підвозі харчів.

Багато місцевостей на сході Росії матимуть нужду в харчах, де в цьому році неврожай хліба.

Увесь врожай на Південно-Західньому фронті повинен бути зібраним у найближчому часі.

Б. Через це забороняється:

а) перешкоджати збирати хліб сільсько-господарськими машинами,

б) знімати полонених і всіх постійних у господарствах та сторонніх робітників з работ на полі казенних маєтків, приватних власників і інших господарств,

в) примушувати власників і орендаторів платити полоненим за працю плату більшу, ніж яка встановлена урядовими (правительственими) органами,

г) примушувати постійних і сторонніх робітників підвищувати ціни за працю, за які вони раніш умовились,

д) примушувати власників платити за уборку не грошима, а хлібом,

е) насильно захвачувати засіви чи зібраний хліб, отаву та сіно,

ж) заважати тим чи иным способом збиранню хліба й засіву трави, а також молотьбі й возовиці,

з) перешкоджати підготовці поля під озимину та її засіванню.

В. Особи, провинні за невиконання цієї постанови, відповідатимуть «по 29 ст. Уст. о наказ., налаг. мир. суд.», яка карає провинних тюрмою на строк не більше шести місяців, чи арешту до 3-х місяців, чи грошового зиску до 300 карбованців. Особи ж, які загалом вчинять наведені в тому-ж параграфі

насильні вчинки, підлягають уголовній відповідальності «по І ч. 266 ст. Улож. о наказ, угол, и исправ.», які карають провинних одібранням всіх осібних прав і привілеїв і присудом до арештанських рот.

Главнокомандуючий арміями Південно-Західнього фронту, генерал од інфантерії Корнилов.

Київська Земська Газета. 22/VII- 1917. № 24–25.

№ 7

ПОСТАНОВЛЕНИЕ ВРЕМЕННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА

В целях прекращения земельной спекуляции, предотвращения фиктивных сделок на земли, отягощения их закладами, продажи их иностранцам и т. п. земельных сделок, могущих затруднить распоряжение наличным земельным фондом Учредительного Собрания, Временное Правительство постановляет:

I. Совершение крепостных актов по сделкам об установлении или переходе права собственности, залога или иного вещного права на внегородские земли, занятые сельскохозяйственными и лесными угодьями, должно в каждом отдельном случае разрешаться местными Губернскими Земельными Комитетами с утверждения Министра Земледелия.

II. Действие сего постановления не препятствует утверждению крепостных актов, совершенных на означенные в отд. I недвижимые имущества до 1-го марта 1917 года.

III. О всех земельных имуществах, назначенных к продаже с публичных торгов, доводится до сведения Министерства Земледелия, которому предоставляется право, по сношению с местными Губернскими Земельными Комитетами, снимать их с торгов и передавать по принадлежности во временное

хозяйственное управление Отделений Крестьянского Поземельного и Государственного Дворянского Земельного Банков и управлений Государственными имуществами с переводом на Государство текущих платежей процентов по ипотечным займам впредь до окончательного разрешения вопроса об этих землях Учредительным Собранием.

IV. Предоставить Министру Юстиции ввести настоящее постановление в действие по телеграфу до обнародования его правительствующим Сенатом.

Подписали: Министр-Председатель А. Керенский.

Министр Земледелия Чернов.

12-го июля 1917 года.

Вестник Временного Правительства. 1917. 14/27 июля. № 104.

№ 8

ОТ ВРЕМЕННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА

Временное Правительство считает необходимым раз'яснить, что совершенные после 1-го марта 1917 года всякого рода акты, как по добровольным сделкам, так и по принудительным продажам, как бы они ни совершались и кого бы они ни касались, об установлении и переходе права собственности, залога или иного вещного права на внегородские земли, занятые сельско-хозяйственными и лесными угодьями, не могут ограничивать свободу действий Учредительного Собрания и служить основанием к установлению для этих земель или для лиц, участвовавших в этих актах, каких-либо из'ятий и преимуществ при разрешении вопроса.

12-го июля 1917 г.

Вестник Временного Правительства. 1917. 14/27 июля. № 104.

№ 9

ЗАКОН ПРО ЗЕМЛЮ, ухвалений Всеросійськими Установчими Зборами.

1. Право власности на землю в межах Російської республіки віднині й назавжди касується.

2. Всі землі, що існують в межах Російської республіки з усіма їхніми підземними багатствами, лісами й водами, складають народню власність.

3. Порядкування всею землею з її підземними багатствами, лісами й водами належить республіці в особі її центральних органів та органів місцевого самоврядування, на основах, які встановлює цей закон.

4. Країни Російської республіки, що порядкують на державно-правових підставах, здійснюють свої земельні права на підставі цього закону та по згоді з федеральною конституцією.

5. Завдання державної влади та органів місцевого самоврядування в межах розпорядку землею, її підземними багатствами, лісами й водами складають: а) встановлення умов, які сприятимуть найкращому використанню природного багатства країни та найвищому розвиткові творчих сил;

б) справедливий поділ всього природного добра серед населення.

6. Право осіб та інституцій на землю, її багатства підземні, ліси та води здійснюються тільки в формі правокористування.

7. Користуватися землею, її підземними багатствами, лісами та водами можуть всі громадяни Російської республіки, без різниці національностей та віри, і їх союзи, а також державні та громадські інституції.

8. Земельне право користування одержується, здійснюється й припиняється на підставах, встановлених цим основним законом.

9. Права земельні, що належать нині окремим особам, союзам та інституціям, поскільки вони суперечать цьому закону, скасовуються.

10. Відокремлення в народню власність земель, підземних багацтв, лісів та вод, якими володіють нині окремі особи, союзи та інституції на праві власности або іншому річевому праві, робиться без викупу.

Нова Рада. 12/І-1918. № 8.

№ 10

Протоколь 3-го засѣданія

Совѣта Лиги Аграрныхъ Реформъ.

24 августа 1917 года въ Москвѣ состоялось засѣданіе Совѣта Лиги Аграрныхъ Реформъ, на которомъ, помимо членовъ Распорядительнаго Комитета, присутствовали представители отдѣловъ: областныхъ – Московскаго, Саратовскаго и Харьковскаго; губернскихъ – Тверского и Калужскаго, уѣздныхъ – Сумскаго и Острожскаго.

Заслушавъ докладъ А.В. Чаянова о положеніи дѣлъ Лиги Аграрныхъ Реформъ и сообщеніе о работѣ мѣстныхъ отдѣловъ, Совѣтъ призналъ:

Лига представляетъ собою объединеніе самостоятельныхъ учреждений, работающихъ въ области аграрнаго вопроса, коими являются мѣстные отдѣлы Лиги и общества и учрежденія, входяція въ составъ Лиги. Центръ тяжести работы Лиги возлагается поэтому на всероссійскіе съезды Лиги и мѣстные ея отдѣлы, центральнымъ же органамъ Лиги предоставляется работа по объединенію дѣятельности мѣстныхъ отдѣловъ и подготовкѣ необходимыхъ матеріаловъ для нея.

II. Сообразно этому на Центральный Распорядительный Комитетъ Лиги возлагается:

1. Представительство по дѣламъ Лиги передъ правительствами и другими центральными органами.

2. Открытіе мѣстныхъ отдѣловъ, содѣйствіе ихъ организаціи и объединеніе ихъ дѣятельности путемъ взаимной информаціи.

3. Организація всероссійскихъ съѣздовъ Лиги Аграрныхъ Реформъ.

4. Организація снабженія отдѣловъ Лиги литературой по аграрному вопросу, наборъ библіотеки и проч.

5. Организація изданія книгъ и другихъ матеріаловъ по аграрному вопросу.

6. Организація лекторскаго персонала по аграрному вопросу, путемъ устройства курсовъ и созданія лекторскаго бюро.

7. Организація оповѣщенія о задачахъ и работѣ Лиги въ прессѣ и на всякаго рода всероссійскихъ съѣздахъ.

III. На мѣстные отделы Лиги возлагается:

1. Организація мѣстнаго общественнаго мнѣнія по аграрному вопросу, путемъ устройства докладовъ по вопросамъ аграрной проблемы, лекцій, публичныхъ диспутовъ, съ привлеченіемъ ораторовъ всѣхъ теченій, и курсовъ по аграрному вопросу, для дѣятелей земельной реформы.

2. Организація чтенія по аграрному вопросу путемъ:

а) организаціи собственныхъ библіотекъ - читалень или соглашенія съ существующими земскими и общественными библіотеками.

в) организаціи распространенія литературы по аграрному вопросу путемъ открытія торговли и раздачи этой литературы.

3. Организація всякаго рода изслѣдованій мѣстной с.-х. жизни, необходимыхъ для проведенія аграрной реформы.

4. Всемѣрное содѣйствіе земельнымъ комитетамъ.

IV. По вопросамъ финансовой организаціи Лиги постановлено поручить Центральному Распорядительному Комитету Лиги выяснить размѣръ и формы субсидирования мѣстныхъ отдѣловъ Лиги. Съ своей стороны, Совѣтъ полагаетъ, что для планомѣрной работы Отдѣла, устройства

бібліотекъ, мѣстнаго издательства и пр. необходима расходная смѣта для губернскихъ отдѣловъ 10–12 тысячъ рублей, а для мелко-районныхъ 6–8 тысячъ рублей; спеціальныя начинанія изслѣдованія и курсы по аграрному вопросу, должны финансироваться особо.

V. Совѣтъ призналъ необходимымъ созвать третій всероссійскій съѣздъ Лиги на ноябрь мѣсячъ поставивъ въ его программу слѣдующіе пункты:

1. Форма организаціи землепользованія и мобилизаціи земель при новомъ земельномъ режимѣ.
2. Податное обложеніе земель.
3. Культурныя хозяйства въ земельной реформѣ.
4. Реформа лѣсного хозяйства.
5. Финансовый планъ земельной реформы.
6. Органы земельной реформы въ связи съ переходными мѣропріятіями.
7. Землеустройство.
8. Меліораціи.
9. Вселеніе и переселеніе.
10. Тексты аграрныхъ законовъ.

VI. Организація ревизіонной комиссіи по финансовымъ дѣламъ Распорядительнаго Комитета поручается временно Московскому Отдѣлу Лиги Аграрныхъ Реформъ.

Основные вопросы аграрной реформы на 2-м Всероссійскомъ съезде Лиги аграрныхъ реформ. Москва : Универсальная бібліотека, 1917. С. 7–41.

ГЛАВА 2. ЦЕНТРАЛЬНА РАДА

№11

ПОСТАНОВИ ПЕРШОГО УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО З'ЇЗДУ ПРО ЗЕМЕЛЬНУ СПРАВУ 5, 6, 7 і 8 травня 1917 р. у Києві

Право власности на землю та підземні багатства в автономній Україні повинно належати виключно народові, умови-ж розподілення цієї землі між працюючим на ній людом виробить і визначить Український Сойм, на підставах справедливости та рівности всіх людей, що живуть на території України. Разом з тим повинні бути вироблені закони користування лісами, визискування водяних та мінеральних багатств на громадських засадах. До остаточного розв'язання цього питання Тимчасовий Уряд повинен негайно припинити всякі акти купівлі та продажу, взагалі передачі землі і лісу з рук до рук, і в першу чергу закордонним товариствам та окремим особам, а також урегулювати орендні відносини

Вісти з Української Центральної Ради. 1917 р. Травень. Ч. 7.

№ 12

ПОСТАНОВИ ПЕРШОГО ВСЕУКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСЬКОГО З'ЇЗДУ В КИЇВІ «ПРО ЗЕМЛЮ» 28/V – 2/VI-1917 р.

Визнаючи, що тільки здійснення соціалістичного ідеалу, до якого прямує Україна, як і інші народи, може задовольнити бажання трудового селянства та пролетаріату, Перший Всеукраїнський Селянський З'їзд постановив:

1. Приватна власність на землю має бути скасована.

2. Вся земля на Україні без викупу поступає в Український Земельний Фонд, яким порядкує сам народ через Український Сойм, повітові та волосні земельні комітети, вибрані на демократичних основах. Всеросійські Установчі Збори все це повинні затвердити.

3. З цього фонду мають користуватися землею тільки ті, хто буде її обробляти своїми руками.

4. Для справедливого користування землею треба установити земельну норму. Ця норма повинна бути не менше споживчої й не більше трудової. В межах цієї норми всі хлібороби можуть лишатися в своїх хазяйствах.

5. Позаяк ведення хазяйства гуртом зберігає робочу силу, потребує менше інвентаря, дає змогу завести найкращі машини й взагалі піднімає земельну культуру, бажано великі зразкові хазяйства передати до рук хліборобських товариств, яко очагів майбутнього соціалістичного господарювання.

6. Ліси, води, шахти й інші земельні нетри в межах України признаються власністю всього народу. Український Сойм задовольнятиме усі потреби трудового народу.

7. Видатки по земельній реформі приймає на себе Держава.

8. Для правдивого вирішення земельної справи трудовий народ повинен взяти участь в земельних комітетах і заснувати Центральний Український Земельний Комітет.

9. Переселенчеська справа в межах України в Земельному Комітеті й Українському Соймі має бути поставлена на вирішення в першу чергу.

10. Засоби для життя всім нездатним до праці мають бути забезпечені народнім страхуванням або пенсіями, як це робиться в інших країнах.

11. Всі косвенні і інші податки касуються і натомість заводиться єдиний прямо-подходний прогресивний податок (налог).

Щодо сучасного моменту в земельній справі – З'їзд постановив:

Щоб забезпечити Україну од безладдя, руїни, З'їзд визнає необхідним до Установчих Зборів:

1. Самочинних захватів землі та самовільних порубок лісів не робити.

2. Вимагати від Временного Правительства негайної організації Центрального Українського Комітету, який повинен об'єднати діяльність всіх Земельних Комітетів на території України.

Український Земельний Комітет складатиметься:

18 представн. Губ. Земельних Комітетів.

9 „ Губ. Рад Селянськ. Депут.

3 „ Центр. Ради Селянськ. Депут.

3 „ Центральн. Комітету Української

Селянської Спілки.

3 „ Українськ. Центральн. Прод. Коміт.

3 „ Центральн. Ради.

3 „ Центр. Кооперат. Комітету.

2 „ Правничого Товариства.

1 „ С.-Р.

1 „ С.-Д.

1 „ Генер. Військ. Штабу.

2 „ Красвої Ради Робітнич. та Салдат.

Депутатів.

Центральне Правительство мусить призначити Українському Центральному Земельному Комітетові кошти з кредиту, одкритого для всіх Земельних Комітетів.

3. Видати негайно закон про передачу земельних справ та непорозумінь в Земельні Комітети і Центральный Український Земельний Комітет.

4. Пильнувати за тим, щоб не було продажу, довгострочної або чиншової оренди й роздроблення землі. Признати всі земельні акти (сделки) після першого марта недійсними.

5. Вимагати, щоб Временне Правительство улаштувало, через вибрані на демократичних основах земельні волосні, повітові та інші Комітети, пильний догляд над казюонними та приватними лісами й негайно зовсім заборонило, без згоди Земельних Комітетів, вирубку строевого та матеріяльного лісу, а також негайно одмінило дозволи на вирубку такого лісу, видану «Лісоохранним Комітетом» за часу старого уряду.

6. Організувати постачання хліборобських машин і знаряддя державним заходом.

7. Зважаючи на те, що Земельним Фондом на Україні має порядкувати Український Народній Сойм, З'їзд висловлюється проти монополізації Донецького Басейну в межах України Російським Временним Правительством і визнає, що використання цього Басейну Російським Временним Правительством можливе тільки за згодою Центрального Українського Земельного Комітету.

8. Довідавшись од делегатів Пензенської, Орловської та Саратовської губерній, що нашим людям у цих губерніях чинять утиски й навіть загрожують вигнати зовсім, і маючи на увазі, що наших переселенців по-за межами України велика сила, – З'їзд звертає увагу Временного Правительства на це прикре з'явище й заявляє свій протест, тим більше, що ми на Україні зуміли фактично забезпечити право національних меншостей.

9. Маючи на увазі, що в звязку з майбутньою автономією України велика сила переселенців-українців бажає повернутись до рідного краю, – З'їзд визнає, що рішення цього питання повинно бути зроблено Українським Народнім Соймом в порозумінні з Соймами інших країн.

Вісти з Української Центральної Ради. 1917. Червень. Ч. 11–12.

№ 13
I-й УНІВЕРСАЛ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ
(10/VI-1917 р.).

Ніхто краще наших селян не може знати, як порадкувати своєю землею. І через те ми хочемо, щоб після того, як буде одібрано по всій Росії поміщицькі, казенні, царські, монастирські та інші землі у власність народів, як буде видано про це закон на Всеросійському Учредительному Зібранні, право порядкування нашими українськими землями, право користування ними належало тільки нам самим, нашим Українським Зборам (Соймові).

Так сказали виборні люди з усієї Землі Української.

Універсал. 1917. 10 червня.

№ 14
РЕЗОЛЮЦІЇ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО РОБІТНИЧОГО
З'ЇЗДУ В КИЇВІ (11–14 липня 1917 р.).

(«скликаний Українською Фракцією Київської Ради
Робітничих Депутатів»).

«В ЗЕМЕЛЬНІЙ СПРАВІ»

(Докладчик Мартос).

В інтересах розвитку на Україні продукційних сил народнього хазяйства взагалі і сільського хазяйства зокрема, Перший Всеукраїнський Робітничий З'їзд постановив:

- 1) Вся земля виключається із товарового обороту.
- 2) Всі землі на Україні приватніх власників, церковні, монастирські, княжеські, удільні й казенні переходять в Український Земельний Фонд, – без всякого викупу; цим фондом порадкує Український Сойм, повітові та волосні земельні Комітети, вибрані на основі загального, рівного, безпосереднього і таємного виборчого права; ця постанова

повинна бути затверджена Всеросійськими Установчими Зборами.

3) Користування землею з Українського Земельного Фонду повинно бути улаштоване в інтересах усього працюючого люду.

4) Користування землею з Українського Земельного Фонду працюючим селянством повинно бути улаштоване на основі установленної земельної норми не менше споживчої і не більше трудової.

5) Зважаючи на те, що велике сільське господарство економічно й технічно вигідніше хазяйства дрібного, в інтересах розвитку продукційних сил, необхідно великі зразкові хазяйства зберегти, зорганізувавши їх ведення на дійсно демократичних, громадських основах.

6) Як Український Сойм, так і органи місцевого самовпорядкування повинні розвивати широку допомогу сільсько-господарській кооперації в усіх формах.

Вісти з Української Центральної Ради. 1917. Вересень. Ч. 15–16.

№ 15

РОЗПОРЯДЖЕННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРЯ ПО ЗЕМЕЛЬНИХ СПРАВАХ

Генеральний секретар по земельних справах видав до Комітетів Земельних, Продовольчих і Селянської Спілки такий наказ:

«Новий урожай повинен полегшити продовольчу справу як для армії, так і для всієї людности.

Отож всі сили громадських організацій на Україні, треба направити до того, щоб весь урожай було убрано швидче і як можна краще.

А тимчасом до Української Центральної Ради останніми днями надходять звістки із села і од Волосних Комітетів, що не скрізь жнива проходять спокійно. Раз-у-раз пишуть до Ради, що в одному місці селяни не погодилися з паном, в другому – одне село не погодилося з другим. Звідусіль запитують Раду, що робити по тій чи іншій пригоді, щоб урятувати урожай, вирішити непорозуміння між людьми.

Отже, звертаю увагу всіх Комітетів на Україні, Земельних і Продовольчих, як волосних, так і повітових, що вони мусять негайно подбати:

1) щоб скрізь там, де є непорозуміння між панамі і селянами, і де не можна прийти до згоди між ними, уборку урожаю взяли на себе Продовольчі Комітети, при добрій допомозі Земельних Комітетів,

2) щоб у кожному повіті були влаштовані примирительці камери, котрі мають установляти заробітню плату селянам там, де не прийшли люди до згоди; в цих камерах мають бути представники од Комітетів Земельного, Продовольчого, Селянської Спілки (або Ради селянських депутатів), а також порівну од тих селян і поміщиків, між котрими не дійшло до згоди,

3) щоб ніхто ніде не забороняв збирати хліб машинами, бо машинами легше й швидче можна збирати хліб, бо при машинах менше хліба осіпається й за машинами салдатки більше собі зароблять хліба,

4) щоб машини поміщиків не гуляли і, після уборки панського хліба, цими машинами було зібрано хліб на нивах салдаток,

5) щоб на жнивах перш за все заробіток мали безземельні й малоземельні селяни і особливо салдатки (бо до Центральної Ради часто находять вісті, що селяни заможні кидають свої ниви та йдуть заробляти снопа),

6) щоб на великих панських економіях заробіток мали селяни з усіх сусідніх сел, щоб не було такого, як повідомляють

Раду, що селяни з одного села не пускають до пана на жнива з іншого села людей, таких-же убогих, як і вони,

7) щоб ні в якому разі не знімали з роботи строкових і наймитів, що служать по економіях, бо треба, щоб строкові і наймити так само заробили собі хліба, як і всі інші,

8) щоб австрійців та інших бранців було ґрунтовано в дружини і послано на жнива як до панів, так і до селян, і особливо до салдаток, і щоб ніхто і ніде не знімали бранців з роботи силою.

Волосні Продовольчі Комітети повинні точно переписати, скільки хліба вродило і зібрано в кожному хазяйстві як селянському, так і панському.

Од імени Української Центральної Ради дуже прохаю твердо проводити все, що було вказано вище, пам'ятаючи, що в теперешні тяжкі часи всі громади, всі Комітети повинні працювати дружно, щоб рідний край наш і вся Росія не втратили ні одного пуда зерна».

Київська Земська Газета. 29/VII-17. № 26.

№ 16

З ДЕКЛАРАЦІЇ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІЯТУ УКРАЇНИ, ПРОЧИТАНОЇ НА ЗАСІДАННІ МАЛОЇ РАДИ (29/IX-1917 р.).

...Політична революція має повести і до перетворення устрою народів, що заселяють Росію.

З цього погляду на чільне місце на Україні, як і по других краях Російської держави, висувається земельне питання. Трудящим масам України належить право на землю, що вони її обробляють. Ця вимога має бути задоволена. Остаточне вирішення земельної справи належить Українським і Всеросійським Установчим Зборам. І Генеральний

Секретаріят ставить собі завданням розробити для внесення на Всеросійські та Українські Установчі Збори план земельної реформи на Україні.

На ближчу чергу Генеральне Секретарство по Земельних справах ставить собі упорядкування земельних відносин через місцеві земельні комітети з широкою компетенцією що до розпорядження земельними фондами та з широкими засобами їх діяльності, організацію агрономічних сил на Україні та об'єднання всієї справи агрономічної допомоги. Буде поширено шкільну та позашкільну сільсько-господарську освіту, хліборобську кооперацію, особливо хліборобські артілі.

Поруч з підготуванням переходу землі до рук трудящого народу, Генеральне Секретарство Земельних Справ підготовлятиме перехід всіх лісів у національну власність. Для того Генеральне Секретарство має виробити план організації лісоводства на основі національної культури і експлоатації лісу з розрухою його державно-громадським способом, для збільшення-ж запасу лісу має виробитись план меліорації і використання всіх ялових земель на Україні. Охорона лісів та інших природніх багатств України від грабіжницької експлоатації та нищення звертає на себе увагу Секретарства.

Київська Земська Газета. 1917. № 36–37. 7 жовтня.

№ 17

3-й УНІВЕРСАЛ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ (7/XI-1917 р.).

... Однині на території Української Народної Республіки існуюче право власности на землі поміщицькі та інші землі нетрудових хазяйств с.-г. значіння, а також на удільні, монастирські, кабінетські та церковні землі, – касується.

Признаючи, що землі ті єсть власність всього трудового народу і мають перейти до нього без викупу, Укр. Центр. Рада

доручає Генеральному Секретареві по Земельних Справах негайно виробити Закон про те, як поряdkувати Земельним Комітетам, обраним народом, тими землями до Українських Установчих Зборів ...

*Вісник Народного Міністерства Земельних Справ. 1918. № 1.
Березіль.*

№ 18

ВІДОЗВА ЗЕМЕЛЬНОГО СЕКРЕТАРСТВА

14 листопада 1917 р.

Волею революційного народу обрана Українська Центральна рада порішила, а Універсалом від 7 листопада 1917 р. й оголосила, що однині в нашій країні, в нашій Народній Українській Республіці, право власності касується. Касується то право власності на землі сільськогосподарського значення, як поміщицькі, так само і на інші землі нетрудових хазяйств: духовенства, купецтва, міщан і других власників. Касується власність на нетрудові землі, себто такі, на яких хазяїн сам своїми руками і руками своєї сім'ї, хоч би й з допомогою машин, не працює (не в силах обробити, а мусить держати постійних робітників). Землевласників же, котрі мають площу землі в розмірах трудового господарства, що мають трудові землі, скажемо, менш як 50 десятин, Універсал не зачіпає. Така трудова власність по Універсалу не скасована, а остається собі як і досі була. Справа з такою власністю буде розглянута на Установчих зборах. Опріч того касується право власності на землі удільні, монастирські, кабінетські та церковні.

Визнавши, що землі ті є власність всього трудового народу, Українська Центральна рада доручила генеральному секретареві земельних справ негайно виробити тимчасовий законопроект, як земельним комітетам поряdkувати тими

землями. Виконуючи це доручення, Секретаріат розробляє і незабаром внесе в Центральну раду законопроект, в якому буде встановлено:

- а) категорії земель, на які скасовується право власності і які підлягають передачі в розпорядження земельних комітетів;
- б) порядок передачі тих земель;
- в) категорії населення, які одержать цю землю у користування і на яких основах.

А тим часом через те, що всі нетрудові хазяйства оповіщені тепер власністю всього трудового народу, кличемо населення під страхом тяжкої кари:

- а) не руйнувати цього народного добра, а зберігати його як своє;
- б) не захоплювати самочинно земель та реманенту, бо самоправством можна не найти, а загубити землю і волю.

Безземельні та малоземельні нехай звертаються до волосних та повітових земельних комітетів і ті комітети візьмуть на увагу їх потреби. Вслід за цим циркуляром видається закон, котрий і встановить порядок такої передачі земель.

Земельним комітетам доручається негайно:

- а) переписати в маєтках, котрі одбираються, робочу худобу, реманент та господарські будівлі;
- б) взяти під охорону весь маєток (окрім домового та усадебного господарства), взяти під охорону і пильнувати, аби цей маєток не обезцінювався, щоб на той рік був забезпечений звичайний урожай.

При проведенні закону про землю Секретарство подбає про служущих цих маєтків, щоб вони не осталися без заробітків, буде оберігати їхні інтереси, як і взагалі інтереси всього трудящого люду. Секретарство закликає цих служущих зберігати маєтки, де вони працюють, і виповняти всі свої обов'язки совісно.

Деякі хазяйства мають велике значення для всього нашого краю, як от господарства селекційні, що заготовляють добрий посівний матеріал, кінські заводи, розсадники племінної худоби тощо; такі господарства Секретарство візьме в свої руки або доручить їх громадським організаціям. Кличемо берегти їх як добро всенародне.

Українські ж Установчі збори, що зберуться 9 січня 1918 р. в Києві, установають постійний закон про перехід нетрудових господарств до рук всього трудового народу.

Отже, кличемо український трудовий люд не чинити розрухів, погромів, бешкету та безладдя і тим не мішати нашій роботі. Залишайся спокійним, тоді і ми зможемо спокійно робити і твердою рукою чим швидше провести тебе на обітовану землю.

Товариш генерального секретаря земельних справ:
Мартос

Директор відділу сучасних земельних справ: О. Мицюк
Діловод канцелярії Земельного департаменту: О. Чубун

*Українська Центральна Рада: документи і матеріали : у 2 т.
/упор. В. Верстюк [та ін.]. Київ : Наукова думка, 1996. Т. 1.
С. 444–445.*

№ 19

ПОЯСНЕННЯ В ЗЕМЕЛЬНІЙ СПРАВІ

Третім Універсалом Української Центральної Ради проголошено:

Однині на території Української Народньої Республіки існуюче право власности на землі поміщицькі та інші землі нетрудових хазяйств сільсько-господарського значіння, а також на удільні, монастирські, кабінетські та церковні землі, касується.

Проголошуючи це, Центральна Рада вказує, що всі землі є всенародньою власністю.

Яко власністю народньою, землями мають право розпоряджатись тільки повітові та губернські земельні комітети, а зовсім не які-небудь інші інституції або окремі громадяни.

Волосні комітети повинні допомагати повітовим, виясняючи потребу в землі серед людности; займати-ж землю для розділу її між громадянами вони не мають права.

Всі незасіяні або ялові землі земельні комітети мають узяти на обчислення; їм також належить взяти на обчислення і весь сільсько-господарський реманент всіх нетрудових хазяйств, якому повинно бути зроблено зараз-же перепис.

Всі хлібороби, яким потрібна земля чи реманент, мусять звертатись до земельного комітету.

Ніяких самочинних захоплень земель чи реманенту не повинно допускати.

Всіх, хто дозволяє собі порушувати встановлений порядок що до обчислення і поділу землі, або хто сам без дозволу Комітету спокуситься на добро, яке належить всьому народові, будуть суворо покарані по закону, як грабіжники всенародньої власности.

Ліси, як і сама земля, також є власністю всього народу.

Державні та удільні ліси Генеральне Секретарство земельних справ бере до свого розпорядження; всі-ж інші ліси переходять до розпорядження повітових і губернських земельних комітетів, які повинні негайно завести для порядкування цією справою особливі лісові відділи.

Земельним комітетам буде дано Генеральним Секретарством вказівки.

Захоплювати самочинно ліси, руйнувати їх і вивозити – значить грабувати народне добро.

Самочинне і безладне вирубування лісів тягне за собою велике нещастя; багаті лісами повіти і губернії будуть понад

міру забезпечені, а безлісні місцевості, а також і всі міста, зостануться зовсім без лісового матер'ялу і дров.

Ніяким чином не можна також допустити і самочинного захоплення всякого лісового матер'ялу.

На винуватих у цьому треба дивитись, як на звичайних грабіжників, і тягнути їх до судової відповідальності.

Для охорони лісів належить викликати військову силу.

Забезпечення людности дровами лягає на продовольчі комітети.

Закон про користування землею і про земельні комітети негайно буде видано Центральною Радою.

Пани комісари повинні стежити за ретельним виконанням вищепоказаних засад і ставати на допомогу земельним комітетам.

Обіжник цей негайно довести до відомости всіх установ, органів місцевого самоврядування, земельних і продовольчих комітетів, а також і всього громадянства.

11 листопаду 1917 року.

Підписав: Генеральний Секретар Внутрішніх Справ
В. Винниченко.

Ствердив: Директор адміністрат.-політичного відділу
Абрамович.

Вісник Генерального Секретаріату УНР. 23/X–1917.

№ 20
ДО ГРОМАДЯН УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ
РЕСПУБЛІКИ

Бережіть наші національні скарби – ліси на Україні.
Провідною думкою нашої революції завжди було: уся земля

трудовому народові, усі ліси всьому народові для загального добра.

Через те Українська Центральна Рада, маючи своїм першим обов'язком вволити волю народу України, видала Універсал 7 листопада ц. р. про скасування права власности на нетрудові землі на Україні. По наказу Центральної Ради Генеральне Секретарство виробляє закон про передачу земель до розпорядження Земельних Комітетів повітових та губернських, а лісів – до Лісового фонду Української Республіки.

Отже, тепер ліси на Україні становляться народнім достоянієм. Знають це добре сучасні власники, і тому де-хто з їх з усіх сил хапається якомога швидче повирубувати ліси, розпродати їх, перевести ліси на гроші. Аби це спинити, Український Генеральний Секретаріят постановив:

3) віддати приватні ліси нетрудової власности під громадський догляд і контроль земельних комітетів до того часу, поки не буде вироблений і затверджений Центральною Радою закон про ліси на Україні;

4) поставити під контроль повітових і губернських земельних комітетів усі державні, удільні, кабінетські, монастирські, церковні і громадські ліси.

Земельним комітетам про це будуть дані Генеральним Секретарством відповідні інструкції.

Земельні комітети, вибрані народом, мусять берегти ліси, мусять пильнувати, аби ліс рубався тільки на потреби народні: для оборони держави, на громадські потреби, і для задоволення місцевої людности в лісових матер'ялах та паливі.

Кожен громадянин, кожна сільська громада мусять пам'ятати, аби не було свавільної рубки лісу чи то з боку дотеперішнього лісовласника, чи з боку селян. В таких випадках треба негайно сповіщати земельні комітети, які мусять негайно розібрати справу і самочинну рубку припинити

усіма способами. Земельні комітети, між іншим, для того й поставлені народом, щоб ліси берегти,

Звичайно, земельні комітети і всі громадяни мусять подбати, аби не припинялись заготовки й вивозка лісових матер'ялів і дров на потреби державні, для підприємств, що працюють на оборону держави, і для невідкладних громадських потреб.

Якщо буде припинена рубка, що ведеться з дозволу земельних комітетів, і стануть не тільки заводи і фабрики, а й залізниця, то не тільки фронт і українське військо зостануться без усього, що йому потрібно, але і по всій Україні настане голод, анархія і руїна.

Громадські управи сел, що поблизу лісів, надто мусять це пам'ятати, пильнувати і берегти ліси від винищення. Ті селяни, що без дозволу земельного комітету самовільно ідуть у казенні чи приватні ліси, рубають їх, грабують заготовлені дрова і матер'яли, везуть на базар, перепродують ліс купцям майже за безцінь, кладуть собі в кешені копійки, а купцям, перекупщикам – сотні рублів, переводячи таким чином громадське добро – лісове багатство краю, ці селяни – негідні громадяни, вони крадуть у всіх громад, крадуть у свого народу; вони збагачують народнім добром купців, які дбають тільки про свою користь.

Ці свавільні порубщики лісу хочуть ловити рибу в каламутній воді, своєю сваволею плодять на селах колотнечу, нелад і шкодять запровадженню нового строю на Україні; самі того не розуміючи, ці свавільні порубщики лісу, ці негідні громадяни являються несвідомими оборонцями старого ладу.

Треба пам'ятати, що лісів у нас на Україні дуже мало, а потреба в них через те руйнування господарства, яке зробила війна, стала ще гострішою. І коли раніш їх треба було берегти, бо без лісів кожний край обертається в безплідну пустиню, то тепер до них треба ще більш обережно відноситись, бо в них

ми маємо єдину можливість для відродження господарства зруйнованих війною місцевостей України.

І тому святий обов'язок кожного громадянина України, обов'язок усіх сільських громад, громадянських управ та інституцій – берегти ліси на Україні від знищення.

Генеральне Секретарство земельних справ вірить, що громадяни Української Народньої Республіки твердо стануть в обороні свого народнього добра, в обороні дорогоцінних лісових скарбів на Україні.

Генеральний Секретаріат наказує усім комісарам і міліції боротись зі свавільними порубщиками лісу, як з грабіжниками народнього добра, рішучими мірами, вживаючи, де треба, озброєної сили, а всіх громадян України закликає стати в допомозі Центральній Раді та Генеральному Секретаріату зберегти народне добро і не довести наш край до руїни.

Товариш Генерального Секретаря
Земельних справ Б. Мартос.
Директор Лісового Відділу О. Макаренко.

Київська Земельна газета. 5/XII–1917. № 44–45.

№ 21

РОЗ'ЯСНЕННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ З ЗЕМЕЛЬНОГО ПИТАННЯ, ВИКЛАДЕНОГО В ТРЕТЬОМУ УНІВЕРСАЛІ

16 листопада 1917 р.

Від Генерального секретаріату Української Народної Республіки.

(Офіційно)

До Генерального секретаріату надходять запитання про те, як треба розуміти ті або інші думки останнього Універсалу

Української Центральної ради. Особливо численні прохання про пояснення деяких думок Універсалу про земельну справу. Генеральний секретаріат, щоб не було допущено неточного тлумачення, вважає конечно потрібним дати пояснення насамперед про цю справу, найбільш інтересну для людності.

В справі земельній, як і в інших, Універсал тільки проголошує загальні підвалини, що повинні лягти в основу відповідних законів, які Центральна рада доручила Генеральному секретаріатові виробити в порядку негайності.

Такими загальними підвалинами, зазначеними в Універсалі в справі земельній, є скасування права власності на згадані в Універсалі землі та перехід тих земель до трудового народу без викупу.

Щодо скасування права власності на ці землі, то його треба розуміти так, що право власності переходить до народу Української Республіки, а значить від дня оголошення Універсалу дотеперішнім власникам забороняється землю продавати, купувати, заставляти, дарувати чи передавати кому-небудь у власність якими-будь способами, бо ці землі Українська Центральна рада вважає власністю не окремих осіб чи установ, а всього народу, причому це скасування власності, як і весь земельний лад на Україні, мають підтвердити і остаточно встановити Українські Установчі збори.

До Установчих же зборів ці землі передаються в завідування вибраних народом земельних комітетів, які і будуть порядкувати ними, як то зазначено в Універсалі, на основі спеціального закону, що Генеральне секретарство земельних справ має негайно виробити, а Центральна рада розглянути і затвердити.

Через це, оберігаючи все народне хазяйство: машини, ліси, будинки, коней, худобу і інше, дбаючи про порядок на Україні, Універсал не дозволяє ніяких самовільних захоплень земель і всякого добра, порубок лісів тощо, бо такі захоплення і порубки неминуче зруйнують відтепер уже народне багатство та викличуть розрухи і сварки в краю і серед селянства.

Разом з тим Генеральний секретаріат має на оці подбати про забезпечення інтересів служащих і робочих, що працюють по економіях і підприємствах сільськогосподарського характеру.

Так само щодо оплати боргів, які лежать на землі та сільськогосподарських маєтках, а також питання про форму і розмір громадської допомоги тим, хто понесе тяжкі втрати через земельну реформу; все це має бути розглянуто і вирішено на Установчих зборах, через те в Універсалі нічого про це й не говориться.

Цілком виразно в Універсалі зазначено, що право власності скасовується тільки на землі нетрудових господарств, тому всі землі трудових господарств, які б вони не були: чи то селянські, чи козачі (на Чернігівщині та Полтавщині), чи які інші, остаються у власності теперішніх хазяїв.

Так само виразно зазначено в Універсалі, що право власності касується на землі сільськогосподарського значення.

Отже, право власності на землі, які належать містам, містечкам і селам або знаходяться під дачами, садибами, огородами, садами, під спробними полями і станціями, а також під копальнями, каменоломнями, заводами, фабриками і таке інше – Універсалом не касується.

За лісами Генеральний секретаріат визнає особливе значення і в скорому часі будуть видані тимчасові постанови про розпорядження цим народним добром до того часу, поки питання про них буде остаточно розв'язано Установчими зборами. Тепер же рубати ліси без дозволу повітових земельних комітетів ніхто не має права.

Взагалі Універсал не тільки не дає права самовольно розпоряджатись землями або сільськогосподарським реманентом, кіньми, скотом і т. ін., а признаючи його добром всенародним, передає все під догляд і в розпорядження повітових та губернських земельних комітетів при допомозі комітетів волосних.

Підписали: голова Генерального секретаріату В. Винниченко
За генерального секретаря в справах земельних Б. Мартос
Ствердив: генеральний писар О. Лотоцький

*Українська Центральна Рада: документи і матеріали : у 2 т. /упор.
В. Верстюк [та ін.]. Київ : Наукова думка, 1996. Т. 1. С. 449–450.*

ІЗ ЗАСІДАННЯ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

17 грудня 1917 р.

Почалось в 3 год. дня. Депутатів і гостей на хорах досить багато. Головою М. Грушевський.

На початку засідання заслуховується доклад мандатної комісії. Між іншим докладчик зазначив, що в Центральній раді є коло 250 членів новообраних, котрі за цієї сесії тільки перший раз прийшли в Центральну раду.

Постанова в земельній справі.

По скінченні докладу мандатної комісії представник фракції українських соціалістів-революціонерів Піскун вніс нову формулу переходу в земельній справі.

Фракція українських соціал-демократів внесла також свою формулу, при чому заявила, що вона буде голосувати проти формули соціалістів-революціонерів, бо вважає, що в тій формулі проводиться «шкідлива для розвитку народного господарства» засада (певне, соціалізація). Фракція с.-д. також заявила, що вона уже не буде відкликати своїх представників з Генерального секретаріату навіть в тім разі, коли буде прийнято нову формулу соціалістів-революціонерів.

У заявах фракцій по мотивах голосування представник «польського демократичного централу» заявив, що його фракція буде голосувати проти обох внесених формул. До формули соціал-демократів приєднались всі інші українські і неукраїнські фракції, крім «об'єднаних єврейських соціалістів», які голосували за формулу соціалістів-революціонерів. Фракція польської партії соціалістичної від голосування утрималась.

Внаслідок голосування «за» формулу соціалістів-революціонерів подано було 131 голос, «проти» 101 і утрималось. Формула соціал-демократів: «за» 103 голоси, «проти» 139 і утрималось 10.

Таким чином, прийнято було більшістю голосів наступну формулу переходу соціалістів-революціонерів.

«Заслухавши земельний законопроект, Центральна рада постановила:

1) законопроекту цього не приймати, а виділити з свого складу комісію пропорціонально кількості членів фракцій і цій комісії доручити вироблення нового законопроекту, прийнявши за головну засаду цього законопроекту повне скасування власності на землю та соціалізацію її, згідно з постановами сьомої сесії Центральної ради;

2) новий законопроект повинно бути подано на затвердження Малої ради в одному з найближчих її засідань;

3) обрана комісія не повинна роз'їжджатись, доки не буде затверджено виробленого нею законопроекту».

У формулі переходу соціал-демократії говорилося, що обрана комісія повинна переробити поданий земельним секретарством тимчасовий законопроект, а основний земельний закон повинно бути видано уже Українською Установчою радою.

Українська Центральна Рада: документи і матеріали : у 2 т. / упор. В. Верстюк [та ін.]. Київ : Наукова думка, 1997. Т. 2. С. 34–35.

№ 23

РЕЗОЛЮЦІЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО З'ЇЗДУ РАД РОБІТНИЧИХ, СЕЛЯНСЬКИХ І СОЛДАТСЬКИХ ДЕПУТАТІВ ПРО ЦЕНТРАЛЬНУ РАДУ

6 грудня 1917 р.

Приймаючи на увагу, що Центральна Українська Рада, представництво в якій безперестанно поповнюється, складається з українських Рад селянських, робітничих та вояцьких депутатів, обраних на всеукраїнських з'їздах, та з представництва демократії національних меншостей, через що вона уявляє з себе тимчасовий правомочний законодавчий

орган революційної демократії України, і зважаючи на те, що проголошенням третього Універсалу Центральна Рада стала на шлях широких соціальних і політичних реформ та приступила до найшвидшого скликання Українських Установчих Зборів, яким єдино може Центральна Рада передати всю повноту влади на Україні, з'їзд Рад селянських, робітничих та вояцьких депутатів України вважає переобрання Центральної Ради невчасним і непотрібним.

Підкреслюючи своє рішуче домагання, щоб Центральна Рада в своїй дальшій роботі стояла твердо на сторожі здобутків революції, поширюючи та поглиблюючи невпинно свою революційну творчість і обороняючи непохитно класові інтереси трудової демократії та щоб не відкладаючи скликала у свій час Українську Установчу Раду, яка єдино може виявити справжню волю всієї демократії України, з'їзд Рад селянських, робітничих та вояцьких депутатів України висловлює на цьому шляху Центральній Раді своє цілковите довір'я і обіцяє їй свою рішучу піддержку.

Робітнича Газета. 1917. 9 груд.

№ 24

З ІНФОРМАЦІЇ ГАЗЕТИ «КИЕВСКАЯ МЫСЛЬ» ПРО ЗАКЛЮЧНЕ ЗАСІДАННЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО З'ЇЗДУ РАД РОБІТНИЧИХ, СЕЛЯНСЬКИХ І СОЛДАТСЬКИХ ДЕПУТАТІВ З ВИКЛАДОМ ПРОМОВИ М. ГРУШЕВСЬКОГО

8 грудня 1917 р.

6-го декабря закончились занятия Всеукраинского съезда Советов рабочих, солдатских и крестьянских депутатов. Созванный большевиками для свержения Центральной Рады и установления на Украине большевистской власти съезд,

превратился в грандиозную манифестацию сочувствия Раде и во внушительную антибольшевистскую демонстрацию.

В вопросах об отношении к ультиматуму Совета Народных Комиссаров и об организации власти на Украине съездом было проявлено редкое единодушие, резолюции по этим вопросам были приняты почти единогласно.

В последнем заседании съезда, состоявшемся 6-го декабря в помещении цирка, выступили с заявлением представители всех фракций.

Некоторый диссонанс внесли только выступления большевиков, которые хотя и покинули съезд, но оставили на нем двух своих представителей.

Председатель Центральной Рады М. С. Грушевский обратился в заседании 6-го декабря к съезду со следующей речью.

Речь М. С. Грушевского

«В то время, когда мы здесь заседаем, на Украину движется враждебное ей войско. Оно уже вступило на украинскую землю и получило приказ во что бы то ни стало пробиться к центру нашего государства. Посылают это войско на нас те самые так называемые Народные Комиссары, которые лицемерно кричат везде и повсюду о своей любви к миру. Заключив с неприятелем перемирие на всех фронтах, Народные Комиссары объявили войну нам (шум, крики: «Ганьба!»).

Товарищи! Центральная Рада всегда стояла за мир. Исполняя волю всего народа украинского, она делала все, что было в ее силах для того, чтобы приблизить день мира. И вот, теперь, когда этот долгожданный день, казалось бы, уже недалек, нам объявляют войну. Здесь говорили, что Совет Народных Комиссаров объявил войну не украинскому народу, а Центральной Раде. Но разве Центральная Рада не есть украинский народ? А разве трудящиеся массы Украины допустят разгон Центральной Рады? Вы должны дать здесь на этот вопрос ясный и определенный ответ. Наступил момент, когда вы, товарищи крестьяне, рабочие и солдаты Украины,

должны поддержать вашу Центральную Раду не только словом, но и делом, Вам придется поддержать Раду во всех отношениях, во всех областях жизни. Вы дадите продовольствие, вы окажете доверие деньгами Украинской Народной Республике, потому что если вы доверяли царю и Керенскому, то неужели не поверите вашему народному правительству? (бурные аплодисменты, крики: «Верим», «Поддержим»).

Вы будете также содействовать тому, чтобы земельная реформа была проведена на Украине планомерно и организованно. Еще раз выражаю надежду, что вы всеми силами поддержите в этот трудный момент вами же созданные новые, свободные учреждения. Думаю, что ваше отношение к Центральной Раде и Генеральному Секретариату, достаточно ясно здесь проявленное, вы закрепите определенной резолюцией».

Речь М. С. Грушевского была покрыта громом долго не смолкавших аплодисментов и восторженными криками: «Слава батьке Грушевскому!», «Слава Центральной Раде и Генеральному Секретариату!», «Слава украинскому войску!», «Слава всему народу украинскому!».

Киевская Мысль. 1917. 8 дек.

№ 25

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

19 грудня 1917 р.

У вівторок 19 грудня відбулось засідання Малої ради.

Земельний законопроект

На останній сесії Центральної Ради обрано парламентську комісію з 23 членів, яка має виробити і подати на затвердження Малої Ради земельний законопроект. Роботи комісії одбуваються безперестанно, кожного дня комісія засідає з 11-ї до 3-ї год. дня і від 7-ї до 12-ї год. ночі. Досі обговорюються

основні засади тимчасового земельного закону. Засади ці такі: 1) скасування приватної власності на землю; 2) право кожного громадянина на землю; 3) органи порядкування землею; 4) форми користування; 5) правила користування; 6) обов'язки держави щодо забезпечення права на землю.

Українська Центральна Рада: документи і матеріали : у 2 т. / упор. В. Верстюк [та ін.]. – Київ : Наукова думка, 1997. Т. 2. С. 50.

№ 26

ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПРОГОЛОШЕННЯ М. ГРУШЕВСЬКИМ САМОСТІЙНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

11 січня 1918 р.

Величезної історичної ваги засідання відбулося 11-го січня. Урочисте засідання це розпочалося лише на початку 1-ї години ночі, бо до того часу фракції обговорювали в остаточній формі Універсал.

Публіка, якої набилося сила-силенна, терпляче чекала початку.

Проф. М. Грушевського і Винниченка, коли вони з'явились у залі, зустрічають оплесками. Головує проф. М. Грушевський. Оdkривши засідання, він передпосилає читанню Універсала коротку промову.

Промова проф. М. Грушевського

Високі збори! Українські Установчі Збори, призначені 3-м Універсалом нашим, не могли зібратись у призначений день 9-го січня тому, що останніми днями виникли великі заколоти. Тим часом обставини зложилися так, що відкладення Установчих Зборів не можна довше терпіти. Нарід наш прагне миру, і Українська Центральна Рада додала всіх зусиль, щоб дати мир

негайно. Але петроградське правительство, Совіт Народних Комісарів, оголошує нову «священну» війну, а з другого боку це правительство насилає військо своє червоногвардійців та большевиків на Україну і веде з нами братовбивчу війну. Щоб дати нашому правительству змогу довести справу миру до кінця і захистити від усяких замахів нашу країну, Українська Центральна Рада постановила не відкладати Установчих Зборів. Ці справи і в цій цілі Українська Центральна Рада вже з 9-го січня відбувала перманентне, безперервне засідання аж до цього часу і постановила важну річ - видати оцей Універсал.

Запрошуємо високі збори вислухати 4-й Універсал.

Присутні: всі, як один, встають. Настає урочиста напружена тиша. Проф. Грушевський твердим, трохи схвильованим голосом, ясно вимовляючи кожне слово, голосно читає 4-й Універсал. Історична незабутня хвилина... Коли він, прочитав слова Універсалу: «Однині Українська Народна Республіка стає самостійною, не від кого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу» – буря овацій потрясла стіни залу засідань. Крики «Слава самостійній Україні!» впирались у загальний переможний крик раба, вирваного з кривавої неволі.

Так само з величезним захопленням були зустрінуті і інші місця Універсалу, як от: що влада належатиме Центральній Раді та її виконавчому органу, який однині матиме назву Ради Народних Міністрів, про очищення України від большевиків, про передачу землі і ін.

Після прочитання Універсалу знову гучні прояви однодумного ентузіазму.

Універсал ставиться на голосування. Коли виявилось, що голосування буде поіменно, член фракції УСДРП Неронович виходить з залу. Секретар Ради д. Єремійв: викликає прізвища членів Ради і вони відповідають. Всі українські фракції (С.-Д., С.-Р. і С.-Ф.) висловилися за, російські меншовики і «Бунд» - проти, РС-Р., Поалей-ціоні СЕРП - утримались, фракція ППС - за. В голосуванні брали участь 49 членів Ради, з них

39 - за, 4 проти і 6 утримались. Результати голосування були зустрінуті співом «Ще не вмерла Україна».

Поза чергою взяв слово голова Ради Народних Міністрів В. Винниченко. За пізнім часом опів на другу засідання переривається до слідуючого дня.

*Документи трагічної історії України (1917–1927 рр.) / ред.
П. П. Бачинський. Київ, 1999. С. 49–51.*

№ 27
ЧЕТВЕРТИЙ УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ
ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

11 січня 1918 р.

В справі земельній комісія, вибрана на останній сесії нашій, вже виробила закон про передачу землі трудовому народові без викупу, прийнявши за основу скасування власності й соціалізацію землі, згідно з нашою постановою на сьомій сесії. Закон цей буде розглянено за кілька день в повній Центральній Раді, і Рада Народних Міністрів вживе всіх заходів, щоб передача землі в руки трудящих уже до початку весняних робіт через земельні комітети неодмінно відбулась. Ліси ж, води і всі багатства підземні яко добро українського трудящого народу, переходять в порядкування уряду Української Народної Республіки.

Українська Центральна рада
У Києві 9 січня 1918 р.

*Українська Центральна Рада: документи і матеріали : у 2 т. /
упор. В. Верстюк [та ін.]. Київ : Наукова думка, 1997. Т. 2. с. 103.*

№ 28

ТИМЧАСОВИЙ ЗЕМЕЛЬНИЙ ЗАКОН, ЗАТВЕРДЖЕНИЙ УКРАЇНСЬКОЮ ЦЕНТРАЛЬНОЮ РАДОЮ

18 січня 1918 р.

Розділ I

Загальні засади

1. Право власності на всі землі з їх водами, надземними й підземними багатствами в межах Української Народної Республіки віднині касується.

2. Всі ці землі з їх водами, надземними і їх підземними природними багатствами стають добром народу Української Народної Республіки.

3. На користування цим добром мають право всі громадяни Української Народної Республіки без різниці полу, віри і національності, з додержанням правил цього закону.

4. а. Верховне порядкування всіма землями з їх водами, надземними й підземними багатствами належить, до скликання Української Установчої ради, Українській Центральній Раді.

б. Порядкування в межах цього закону належить: землями міського користування – згідно з §§ 6 і 7 – органам міського самоврядування; іншими – сільським громадам, волосним, повітовим і губернським земельним комітетам, в межах їх компетенції.

5. На верховний і місцеві органи порядкування землею покладається:

а) забезпечення громадянам їх прав на користування землею;

б) охорона природних багатств землі від виснаження і вживання заходів до зросту цих багатств.

Розділ II

Основні засади користування поверхнею землі

6. Користування поверхнею землі дозволяється:

а) для загальногромадського господарства, коли органи державної влади, органи міського самоврядування або земельні комітети організують і ведуть різні корисні підприємства загального або місцевого громадського значення;

б) для приватно-трудового господарства, яке ведеться власного працею окремими особами, сім'ями або спільно товариствами;

Примітка: тимчасово в виключних випадках наймана праця може вживатись згідно з правилами, які встановлюють земельні комітети;

в) під оселі й будівлі окремим особам, товариствам або громадським установам для мешкання, або для торговельних і промислових підприємств.

7. Органам державної влади, органам міського самоврядування і їх союзам та земельним комітетам надається право повертати і призначати потрібні площі земель для громадського користування з метою:

а) охорони природних багатств землі від виснаження і для більш раціонального їх використовування;

б) визискування багатств землі і повернення прибутків з них на загальногромадські потреби;

в) заведення досвідних і зразкових полів, розсадників, питомників і селекційних станцій, а також для санітарних, благодійних, освітніх та інших загальнокорисних установ;

г) будування залізниць і інших шляхів.

8. Землі нарізуються земельними комітетами в приватно-трудове користування сільським громадам та добровільно складеним товариствам, які встановлюють правила порядкування одведеними їм землями з додержанням вимог цього закону.

9. Нормою наділення для приватно-трудо­вих господарств повинна бути така кількість землі, на якій сім'я або товариство, провадячи господарство звичайним для своєї місцевості способом, мали б користь, потрібну як для задоволення своїх споживчих потреб, так і для підтримання свого господарства; ця норма не повинна перевищувати такої кількості землі, яка може бути оброблена власною працею сім'ї або товариства.

10. Встановлення цієї норми й урівнення в користуванні землею проводиться земельними комітетами і сільськими громадами під керуванням і з затвердження центрального органу державної влади.

11. Садибні участки під різні будівлі й підприємства нарізуються згідно з правилами, встановленими державними органами міського самоврядування і земельними комітетами.

12. Ніякої платні за користування землею не повинно бути.

Примітка: оподаткуванню підлягають тільки лишки землі поверх встановленої норми або надзвичайні доходи, які залежать від природних якостей участка, його близості до торговельних центрів і шляхів та інших соціально-економічних умов, незалежних від праці господарів цих хозяйств.

13. Строки користування землею встановлюються сільськими громадами й товариствами на підставі правил, встановлених земельними комітетами згідно з цим законом.

Примітка: право користування може переходити в спадщину.

14. Передача права на користування участком землі можлива лише з дозволу громад і земельних комітетів.

15. Участки приватно-трудо­вого користування, на котрих зовсім припиняється господарство, або заводиться нетрудо­ве, переходять в порядкування громад і земельних комітетів.

16. При зміні господарів участків землі всі заведені попереднім господарем і невикористані земельні поліпшення й меліорації оплачуються йому новим господарем.

17. Сільські громади й товариства хліборобів за порядкування землею відповідають перед земельними комітетами.

18. Для переведення заходів для охорони й розвитку багатств землі закладається Державний меліоративний фонд.

19. Для допомоги нормальному розвиткові сільського господарства державою організується сільськогосподарський кредит.

Розділ III

Переходові міри

20. Вивласнення всіх земель з їх водами, надземними і підземними природними багатствами в межах Української Народної Республіки переводиться без викупу.

21. За попередніми власниками й орендарями (окремими особами, сім'ями, товариствами й громадами) по їх бажанню і з постанови волосних земельних комітетів залишаються в користуванні участки землі з садами, виноградниками, хмільниками й т. ін. в кількості, яку вони власного працею і працею своєї сім'ї можуть обробити.

Примітка: трудові сади, виноградники, хмільники і т. ін. залишаються в користуванні бувших власників і не врізуються.

22. Всі землі, які до видання цього закону були в розпорядженні органів місцевого самоврядування і різних громадських та наукових установ, в порядку ст. 7 в. (основних засад) залишаються в їх користуванні з постанов повітових земельних комітетів.

23. Садибні участки землі під оселями і різними господарськими, торговельними й промисловими підприємствами залишаються в користуванні власників у

кількості, яка встановлюється земельними комітетами чи органами міського самоврядування по приналежності (ст. 4).

24. Всі інші землі, не зазначені в §§ 21, 22, 23, переходять до порядкування земельних комітетів.

25. Одночасно з цими землями від власників переходять до розпорядження земельних комітетів живий і мертвий сільськогосподарський інвентар і будівлі, за винятком тієї кількості їх, котра конче потрібна їм для життя й ведення приватно-трудового господарства чи торгових і промислових підприємств, згідно з ст. 23.

26. Зазначені в § 25 землі поділяються земельними комітетами на дві частини:

а) на землі для загальногромадського господарства згідно з ст. 6 й 7 і

б) на землі для приватно-трудового користування.

27. З земель, призначених для приватно-трудового користування, в першу чергу задовольняються потреби місцевої малоземельної та безземельної хліборобської людності і в другу – потреби місцевої нехліборобської й немісцевої людності.

Примітка: малоземельними вважаються такі хлібороби, площа землі котрих не задовольняє споживчих потреб їхніх сімей при веденні господарства звичайним для своєї місцевості способом.

28. Наділення проводиться по нормі, встановленій в порядку ст. 9 і 10 (основних засад).

29. Урівнювання в користуванні землею провадиться шляхом:

а) оподаткування лишків землі поверх встановленої норми відповідно чистого доходу з них;

б) оподаткування надзвичайних доходів з землі, які залежать від природних якостей участка, його близості до торговельних центрів і інших соціально-економічних умов, незалежних від праці господарів цих хозяйств;

в) розселення і переселення або зміни меж участків і їх розмірів.

30. Землі, які залишаються після наділення місцевої людності по встановлених нормах, доки буде вироблено центральними органами земельної реформи план розселення й переселення, можуть даватись в користування місцевій людності поверх цих норм на умовах, встановлених земельними комітетами.

31. Земля для засіву буряків й інших рослин, за якими буде визнано особливе значення, нарізується в приватно-трудове користування з умовою, не зменшувати посівної площі цих культур.

32. Висококультурні господарства передаються цілими в користування товариствам або сільським громадам, котрі будуть вести господарство спільно, по планах, затверджених земельними комітетами. На таких самих умовах без поділу передаються в користування сади, хмільники, виноградники й таке ін.

33. Племенні розсадники і питомники, селекційні та дослідні поля й станції переходять цілими в порядкування земельних комітетів, котрі або самі ведуть на них хазайнування, або передають їх органам місцевого самоврядування та науковим закладам.

*Українська Центральна Рада: документи і матеріали : у 2 т. / упор.
В. Верстюк [та ін.]. Київ : Наукова думка, 1997. Т. 2. с. 128–130.*

ГЛАВА 3. ГЕТЬМАНАТ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

№ 29 ГРАМОТА ДО ВСЬОГО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

29 квітня 1918 р.

Громадяни України!

Центральна і Мала Ради, а також всі земельні комітети, з нинішнього дня розпускаються. Всі Міністри і Товариші увільняються.

Всі інші урядовці, працюючи в державних інституціях зістаються на своїх посадах і повинні продовжувати виконання своїх обов'язків.

В найближчий час буде видано закон, установляючий порядок виборів до Українського Союму.

До цього я буду твердо стояти на сторожі порядку і законности в Українській Державі, буду домагатись негайно виконання всіх державних розпоряджень і буду підтримувати авторитет влади, не спиняючись ні перед якими самими крайніми мірами.

Права приватної власности – як фундаменту культури і цивілізації – відбудовуються в повній мірі, і всі розпорядження бувшого Українського Уряду, а рівно Тимчасового Уряду Російського: відміняються і касуються. Відбудовується повна свобода по зробленню купчих по куплі-продажі землі.

Поруч з цим будуть прийняті міри по вивлащенню земель по дійсній їх вартості від великих власників, для наділення земельними участками малоземельних хліборобів.

Гетьман Всієї України Павло Скоропадський.

Отаман Ради Міністрів М. Устимович.

Вісник Міністерства Земельних Справ. 15/IX–1918 р. № 1.

№ 30

ЗАКОНИ ПРО ТИМЧАСОВИЙ ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ УКРАЇНИ.

... 19) Власність є недоторкана. Примусове відчуження нерухомого майна, коли це необхідно для якої-небудь державної чи громадської користі, можливо не інакше, як за відповідну платню.

Гетьман Всієї України Павло Скоропадський.

Отаман Ради Міністрів М. Устимович.

29 квітня 1918 р., м. Київ.

Державний вісник. 1918. 29 квітня. Ч. 1.

№ 31

ПРАВИТЕЛЬСТВЕННЕ ПОВІДОМЛЕННЯ

(Витяги).

Також несправедливі обвинувачення Правительства, що воно служить інтересам великих власників при повному забутті необхідних потреб селянства.

Сильне своїм господарством селянство є підвалиною народнього добробуту в такій хліборобській країні, як Україна, і Правительство приступило вже до вироблення плану земельної реформи, поставивши собі неодмінною метою задовольнити потреби малоземельних та безземельних хліборобів.

Правительство не має наміру вступати ні на шлях заперечення права власности, ні на шлях небезпечних спроб, яких ще не знає ні одна культурна держава, ні на шлях знищення сільсько-господарської культури, яка уявляє підвалину народнього хазяйства України. Але Правительство не зупиниться перед ніякими жертвами, аби утворити на

Україні селянство здорове, забезпечене землею, здатне піднести до найвищої міри її добробут.

Ті землі приватних власників, які необхідно для цієї мети відмежувати без порушення сільсько-господарської культури, будуть викуплені державою та передані по необтяженій ціні потребуючим хліборобам. Подробиці складеної на таких умовах земельної реформи будуть уважно розроблені при участі фахових діячів, що користуються пошаною населення».

Підписи: Голова Ради Міністрів і Мін. Внутр. Справ Ф. Л. Лизогуб. Міністр Харчових Справ і т. в. о. Міністра Земельних Справ Ю. Соколовський (і інші підписи 8 міністрів).

Київ, 10 травня 1918 року.

Державний вісник. 1918. 5 червня. Ч 10.

№ 32

УХВАЛЕНА РАДОЮ МІНІСТРІВ ПОСТАНОВА ПРО ТИМЧАСОВЕ ПРИПИНЕННЯ ПРИЛЮДНОГО ПРОДАЖУ НЕРУХОМИХ МАЄТКІВ ПО-ЗА МЕЖАМИ МІСТ І МІСТЕЧОК

Рада Міністрів 25 травня 1918 р. постановила:

Прилюдний продаж Судовими Установами на основі правіжа по заставних записах, а також державними кредитовими установами й приватними банками, нерухомих маєтків, що по-за межами міст та містечок, припиняється до першого жовтня (октябрю) 1918 року.

Голова Ради Міністрів Ф. Лизогуб.

Міністр Судових Справ М. Чубинський.

Державний вісник. 1918. 5 червня. Ч 10.

№ 33

ІЗ ЗАСІДАННЯ РАДИ МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ
ДЕРЖАВИ

Рада Міністрів Української Держави

27.05.1918 г.

Председательствовал: Ф. А. Лизогуб.

Присутствовали: министры М. П. Чубинский, А. К. Ржепецкий, отаман [А. Ф.] Рогоза; В. Г. Колокольцев, С. М. Гутник, В. В. Зиньковский, Ю. Ю. Соколовский, В. Ю. Любинский, Б. А. Бутенко, Н. П. Василенко, Ю. Н. Вагнер; управляющий министерством Д. И. Дорошенко; державный секретарь И. А. Кистяковский, товарищ державного секретаря Н. М. Могилянский, вр. и. об. товарища держ. секретаря А. А. Палтов. Приглашен в заседание Н. Л. Максимов.

Секретарствовал: В. Ф. Дитятин.

Заседание началось в 21 час. 20 мин.

ІХ.

СЛУШАЛИ: Доклад председателя: Совета Министров о просьбе Всеукраинского, делегатского съезда хлеборобов-собственников, чтобы, распубликование по телеграфу закона о праве на урожай 1918 г. было отложено на два дня для пересмотра и изменения некоторых положений закона в связи с пожеланиями, высказанными съездом.

ПОСТАНОВИЛИ: Ходатайство Всеукраинского делегатского съезда хлеборобов большинством всех голосов против одного отклонить на том основании, 1) что закон о праве на урожай 1918 г. уже утвержден, 2) те положения, на которых основаны пожелания съезда, Советом Министров уже имелись в виду при принятии закона и 3) что если обнаружатся при проведении закона в жизнь неясности его редакции, то они могут быть устранены путем соответственного разъяснения.

X.

СЛУШАЛИ: Предложение министра финансов обратиться от имени Совета Министров и министра финансов к представителю германского правительства барону Мумму с пожеланием в интересах сельского хозяйства на Украине совместного пересмотра того пункта: закона о праве на урожай 1918 т., которым устанавливается плата арендаторов деньгами, в том смысле, чтобы эта плата производилась частью урожая.

ПОСТАНОВИЛИ: Предложение министра финансов большинством всех против пяти голосов отклонить.

XI.

СЛУШАЛИ: Доклад председателя Совета Министров о просьбе Всеукраинского делегатского съезда хлеборобов-собственников, чтобы все законопроекты по землепользованию и лесному, и сельскому хозяйству разрабатывались бы только при непосредственном участии хлеборобов в лице их избранных.

ПОСТАНОВИЛИ: Просьбу удовлетворить и обратить внимание министра земледелия на то, что своевременно Советом Министров постановлено создать особый Совет по вопросам землеустройства.

Українська Держава (квітень–грудень 1918 року). Документи і матеріали : у 2 т. / упор. Р. Пиріг. Київ : Темпора, 2015. Т. 1. С. 37.

№ 34

ЗАКОН ПРО ПРАВО НА ВРОЖАЙ 1918 Р. НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

27.05.1918 р.

1. Право на врожай озимини, посіяної в осені 1917 р. землевласниками, належить власникам цих земель. Право на врожай озимини на землях, які здані в осені 1917 р. власниками

земель в аренду, належать особам, що взяли ці землі в аренду, при умові виконання умов аренди арендатором.

2. Право на врожай ярини, засіяної весною 1918 р. відповідно наказу генерал-фельдмаршала Ейхгорна від 6 квітня 1918 р.³⁹, належить особам, що засіяли ці землі. За це названі особи зобов'язані:

а) повернути власникам землі, а коли земля була в аренді - арендаторам, всі господарські витрати, які власниками, чи арендаторами були зроблені на цих землях після жнив 1917 р.,

б) виплатити державні та земські податки та повинності, які належать до платні з занятої землі на 1918 р.,

в) крім того виплатити за користування зайнятими землями власникам чи арендаторам цих земель відповідно врожаю, але не більш 1/3 частини середньої річної арендної платні за роки 1913-1917 за однорідні землі в відповідній місцевості,

г) платежі, зазначені в п. п. а) та в) можуть бути вчинені цілком чи частково натурою із урожаю.

3. Ниви, приготовані власниками чи арендаторами під засів буряків, але засіяні другими особами так зле, що нема надії на задовольняючий урожай, належать негайній передачі власникам чи арендаторам по належності при умові видачі посліднім зобов'язань пересіву цих нив буряками не пізніше 9 червня.

4. Врожай з нив, оброблених та засіяних під керуванням призначених земельними комітетами управителів, реманентом та насінням, що належали до власників чи арендаторів і за рахунок послідніх найнятими робітниками, належить власникам чи арендаторам по належності.

5. Спірні питання, які можуть виникнути між власниками та арендаторами з одного боку і тими особами, що запахали землю з другого боку з приводу п.п.2 а), 2 в), 3 та 4 цього закону, коли питання ці не будуть вирішені взаємною згодою сторін, належить до рішення осібних комісій, які складаються

із голови, який призначається міністром земельних справ на кожний мировий учасок, а при недостатчі служачих Міністерства земельних справ по згоді міністрів земельних справ та справ судових, з числа служачих судового відомства і двох членів, із яких один обирається місцевою організацією землевласників, а другий сходами сільських громад, Для оборони інтересів осіб, що зробили засів. Призначення голов та вибори членів комісії повинно бути переведено негайно.

6. Закон цей перевести в життя по телеграфу.

Голова Ради Міністрів Ф. Лизогуб

Міністр земельних справ В. Колокольцев

Українська Держава (квітень–грудень 1918 року). Документи і матеріали : у 2 т. /упор. Р. Пиріг. Київ : Темпора, 2015. Т. 2. С. 94–95.

№ 35

ПРО УМОВИ, ЯКІ НЕ ЛІЧУТЬСЯ ПОРУШЕННЯМ ОРЕНДНИХ ДОГОВОРІВ

(28 травня 1918 року).

Не рахується порушенням орендних умов:

а) прострочка орендних платежів, що належать до виплати за наймання земель і земельних угодів, які знаходяться на повітах, строки платіжів яких починаються з 1 серпня 1917 р., при умові, коли прострочені платіжі будуть внесені власникові маєтку не пізніше 1 липня 1918 року, і

б) невиконання умов договору, яке сталося по незалежних від волі орендаря обставинах, починаючи від 1 серпня 1917 року по 1 січня цього року, по силі яких умов на орендаря накладаються обов'язки господарчого характеру, тобто: угноювання, виконання певного плодозміну, захорона і підтримання будівель і т. и.

Вісник Міністерства Земельних Справ. 15/IX–1918. №1.

№ 36
ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦУКРОВИХ ЗАВОДІВ
БУРЯКАМИ ВРОЖАЮ 1918 РОКУ
(14 червня 1918 року).

В доповнення закону від 27 травня 1918 р. про право на врожай на території Української Держави, постановити:

1. Врожай буряків, посіяних на власних землях цукрових заводів, чи ними орендованих, незалежно від підстав, на котрих посів переведено, являється власністю відповідних цукрових заводів.

2. Посівщикам буряків на зазначених у ст. 1 землях надається право чи негайно передати засіяні ними землі до розпорядження заводів, чи самим здіймати врожай з засіяних земель і передати його заводам після здіймання.

3. У випадку негайної передачі земель заводам, управління останніх повинні виплатити посівщикам платню, згідно з добровільною умовою з ними, за оброблення землі та за вартість насіння; при передачі-ж заводам готового врожаю буряків управління заводів у тому-ж порядку виплачують посівщикам вартість його, згідно з середніми цінами для кожної місцевости.

4. Коли добровільних умов не буде складено, розмір належних до виплату посівщикам сум установлюється окремими комісіями, зазначеними в ст. 8 цього закону.

5. Посівщики буряків на власних землях, чи на землях, ними орендованих, котрі склали умови з заводами про приставку буряків, обов'язуються виконати ці умови і здати врожай буряків тим тільки заводам, з котрими вони склали умови.

6. У випадку відмовлення осіб, котрі склали умови з заводами про приставку буряків, відповідно оброблювати площу бурякового засіву, заводам надається право взяти засіяну землю до свого розпорядження з тим, щоб власникові

землі було виплачено орендну платню за землю, а посівщику буряків – його витрати на засів їх.

7. Умови про приставку буряків, які було складено Земельними Комітетами чи другими організаціями після видання III Універсалу супроти постанов, зазначених у цьому законі, вважати недійсними.

8. Вирішення виникаючих з приводу переведення в життя цього закону суперечок по взаємних претензіях поміж посівщиками, власниками та цукровими заводами, накладається на окремі комісії, організовані на підставі п. 5 закону про право на врожай 1918 року, з допущенням до їхнього складу представників цукрових заводів на парітетних підвалинах з іншими членами цих комісій.

Рішення цих комісій остаточні і виконуються порядком, установленим для переведення в життя рішень Мирових Судових Інституцій.

Вісник Міністерства Земельних Справ. 15/IX–1918 р. №1.

№ 37
ІЗ ЗАСІДАННЯ РАДИ МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ
ДЕРЖАВИ

Заседание открылось в 22 часа 40 мин.

Слушали:

IX. Доклад державного секретаря о необходимых изменениях в редакции земельного закона.

Постановили:

IX. Поручить державному секретарю внести намеченные в настоящем заседании изменения, дающие возможность публичной продажи имений, без нарушения основного принципа закона и облегчающие куплю-продажу земельных участков

при сохранении полной гарантии ненарушения установленной законом нормы землепользования.

В частности: 1) публичную продажу земельных участков допустить с тем, что ведомство земледелия имеет право протестовать в случае нарушений закона о землепользовании. Торги подчинить контролю суда, который может опротестовать их в том случае, если убедится в их фиктивности. Настоящее постановление принято большинством всех голосов против двух г. г. министров народного просвещения Н. П. Василенко и торговли и промышленности С. М. Гутника, оставшимися по настоящему вопросу при особом мнении.

2) Предоставить старшим нотариусам утверждать все сделки не свыше 25 десятин, независимо от того, каким количеством земли покупатель к моменту покупки уже владеет. Обязанность следить за соблюдением нормы землепользования в 25 десятин возложить на самих покупателей, которые в случае нарушения этой нормы подвергаются всем последствиям, установленным данным законом.

3) В случае продажи с публичного торга не целого участка, а лишь части его, надлежит применить механический арифметический принцип деления ссуды по количеству удобной земли. В случае несогласия на это сторон, разверстка ссуды передается земельной комиссии, которая и производит таковую.

4) Допустить продажу с публичного торга товариществам под условием, чтобы при такой покупке не была превышена установленная 3 ст. 5 ст. закона норма и обязательством размежеваться в кратчайший срок, т. е. не дальше, чем через 2 года.

5) Для опротестования публичных торгов Министерством земледелия установить таковой порядок.

Заседание закрыто в 3 часа утра.

Українська Держава (квітень–грудень 1918 року). Документи і матеріали : у 2 т. /упор. Р. Пиріг. Київ : Темпора, 2015. Т. 1. С. 55–56.

№ 38
ІЗ ЗАСІДАННЯ РАДИ МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ
ДЕРЖАВИ

Секретарь: А. А. Татищев
Заседание открыто в 21 ч. 50 мин.

Слушали:

IV. Законопроект министра земледелия о временных мерах борьбы с дезорганизацией сельского хозяйства.

Постановили:

IV. а) Сократить размер взысканий, налагаемых за нарушение обязательных постановлений губернских земельных комиссий, установив высшим пределом таковых взысканий штраф в размере 500 руб. или арест на срок 6 месяцев;

б) уменьшить размер наказаний, налагаемых за насильственную порчу посевов, урожая и собранного хлеба, а равно за самовольное прекращение или приостановление, по предварительному соглашению, сельских работ, и за возбуждение к таковому деянию, установив пределом таковых наказаний заключение в тюрьме на срок до одного года или отдачу в принудительные общественные работы на тот же срок;

в) рассмотрение дел о деяниях, упомянутых в предшедшем пункте, предоставить обычному судебному порядку, но с оговоркою, что такие дела рассматриваются вне очереди;

г) продлить до двух недель срок обжалования постановлений губернских старост (ст. III законопроекта);

д) во избежание ошибочного представления, будто законопроект направлен исключительно против лиц бывшего сельского сословия, заменить в ст. II слова «труда

сельскохозяйственных рабочих и сельским населением» словами «сельскохозяйственного труда» и «местным населением»;

е) статью VI законопроекта исключить, одновременно предоставив министру юстиции выработать, по соглашению с министром внутренних дел, путей сообщения и земледелия, схему установления принудительных работ в качестве карательной меры, заменяющей заключение в тюрьме.

ж) закон ввести в действие по телеграфу, не ожидая опубликования его в «Державном Вестнике».

При обмене мнений по настоящему законопроекту членами Совета было указано на необходимость при опубликовании его предпослать тексту закона особое правительственное сообщение, в котором указать, что постановления этого закона имеют характер временной и чрезвычайной меры, вызванной необходимостью обеспечить своевременное производство сельскохозяйственных работ и тем спасти страну от голода и неизбежно связанной с голодом возможности повторения на Украине анархии и хозяйственной разрухи.

Кроме того, было признано, что постановления ст. II о принудительном выполнении местным населением сельскохозяйственных работ за плату, устанавливаемую земельными комиссиями, не могут распространяться на пришлых рабочих, привлекаемых на ст. X. работы через посредство специально организуемых министром труда учреждений, так как для этих пришлых рабочих могут быть обязательными только те цены и условия, которые им сообщались при заключении договоров найма.

Українська Держава (квітень–грудень 1918 року). Документи і матеріали : у 2 т. / упор. Р. Пиріг. Київ : Темпора, 2015. Т. 1. С. 124–126.

№ 39

**ЗАКОН РАДИ МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
ПРО ПРАВО ПРОДАЖУ ТА КУПІВЛІ ЗЕМЛІ ПОЗА
МІСЬКИМИ ОСЕЛЯМИ**

14 червня 1918 р.

Ухвалений Радою Міністрів закон про право продажу та купівлі землі поза міськими оселями.

1. Кожен власник сільськогосподарських та лісових маєностей, котрі знаходяться на повітах, в тім числі й надільної землі, має право продажу їх без обмеження розміру.

2. Державний земельний банк набуває сільськогосподарські та лісові маєності без обмеження кількості їх, але з тим, що банк розпродує їх на підставах цього закону.

3. Одна фізична чи юридична особа має право набувати купівлею або даруванням сільськогосподарські участки з тим, щоби розмір належної кількості сільськогосподарських маєностей в межах повітів Української Держави не перевищував 25 десятин.

4. Земельні товариства окремих приватних осіб мають право набувати купівлею або дарування сільськогосподарські участки з тим, щоби кількісь набуваної товариством сільськогосподарської землі не перевищувала тієї кількості, котру мають право набути усі вкупі спільники т-ва, рахуючи право кожного згідно зі ст. 3-ю цього закону.

На протязі 2-х років по затвердженню купчого запису набута земельним т-вом маєність повинна бути розмежована між спільниками т-ва на одрубні участки згідно зі ст. 3-ю закону.

Коли земельним т-вом в двохрічний строк буде вчинено добровільного розмежування, то та переводиться відповідною повітовою земельною комісією.

Постанови комісії по розмежуванню не підлягають оскарженню по суті і визнаються остаточним.

При порушенні комісією правил цього закону скарги про порушення норм його подаються до генерального суду, котрий може скасувати відповідну постанову комісії.

Видатки комісії по розмежуванню виправляються з членів товариства в безсуперечному порядку.

5. Одна фізична чи юридична особа, а також земельні товариства окремих фізичних осіб має право купівлею або даруванням набувати лісові маєтності в кількості, встановленій в ст. 3 та 4 зак. кожний раз тільки по окремому дозволу мін. земельних справ.

6. Набування сільськогосподарських та лісо маєтностей в розмірах, перевищуючих норми значених в ст. 3 і 4, допускається тільки з особливого дозволу міністра земельних справ для громадських промислових або інших культурногосподарських цілей, докладно зазначених у дозволі.

Покупатель зобов'язаний на протязі року з дії затвердження кріпосного акту здійснити зазначене в дозволі цілі.

7. Накладені на відчужених участках заборі незалежно від того, по іпотечних чи інших претензіях вони зроблені, не являються перепонами до відчуження з тим, що: а) по претензіях іпотечних банків на покупця переноситься частина боргу, відповідно до розміру відчуженого участку; б) по претензіях приватних осіб виплачується частина боргу відповідно до розміру відчужуемого участку. В обох випадках відповідна частина боргу встановлюється арифметичним розкладом загальної суми боргу на загальну кількість десятин викупної землі.

8. Старші нотарі, затверджуючи кріпосні акти, пильнують тільки по документах підлеглих їм архівів за виконанням ст. 3, 4, 5 та 7 цього закону.

9. За кожним залишається право захищати в судовому порядку свої права на сільськогосподарські та лісові маєтності, незалежно від кількості суперечної землі. Судовий процес як загальний, так і третейський не може бути способом обходу ст. 3, 4 і 5 цього закону.

Міністр земельних справ має право від імені Української Держави через спеціально уповноважених на те осіб: а) вступати як третя особа, згідно ст. 665 Статуту цивільного судівництва, у всі процеси про земельні та лісові маєтності в цілях встановлення обходу ст. 3,4 та 5 закону з вимогою відмови в відповідних позитивних вимогах; б) у порядку позову прохати про визнання відбувських судових вироків, хоч би вони і вступили відносно учасників в них в законну силу, для казни необов'язковими з вимогою про обертання маєтності до казни у порядку ст. 11 цього закону.

10. У порядку примусового стягання по іпотечних та приватних боргах сільськогосподарські та лісові маєтності, що знаходяться в межах Української Держави, продаються з прилюдних торгів у порядку маючих нині силу законів банками та судовими установами і купуються без обмеження їх розміру.

Про кожний майбутній прилюдний торг банки, судові та інші установи повинні одночасно з публікацією повідомляти повітову земельну комісію, у районі діяльності котрої знаходиться продаване з прилюдних торгів майно.

Повітова земельна комісія має право опротестувати торги заявою, що прилюдними торгами переводиться обхід норм цього закону.

По силі такого протесту торги припиняються і справа про торги передається із відповідний окружний суд, котрий у

приватному порядку може по обставинах справи визнати, що цей прилюдний торг направлено до обходу норм цього закону, і торги одмінити.

11. У випадку порушення правил ст. 3, 4, 5 і 7 кількість сільськогосподарських та лісових маєтностей, яка перевищує встановлені законом норми, безплатно переходить до казни, причому вимога про повернення землі до казни, в межах цілком по її вибору, але без порушення одрубного характеру володіння, розрішається в судовому порядку по позовах уповноважених на те міністром земельних справ осіб.

У випадку навмисного порушення ч. 2 ст. 6 все майно в тім же позитивному порядку переходить безплатно до казни.

12. Догляд за виконанням цього закону, а також турбота про землеустроїтельні та межеві роботи для здійснення цілей цього закону накладається на повітові та губерніяльні земельні комісії. Склад цих комісій і їх устрій будуть визначені окремо.

13. Право спадкоємства земельних маєтностей по закону та по заповіту ні в чім не змінюється.

14. Купчі, дарчі записи, складені до 31 грудня 1917 р. старого стилю, належать до затвердження в загальному порядку, без пристосування норм цього закону; у такому ж порядку підлягають одмітці у реєстрові кріпосних діл дані, зроблені до 31 грудня 1917 р. старого стилю.

15. Чинність усіх російських і українських законів, що перечуть цьому законові, під час його існування припиняється.

Голова Ради Міністрів Ф. Лизогуб

Міністр земельних справ В. Колокольцев

Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. : док. і матеріали : у 2 т. / упоряд. В. Верстюк. Київ : Вида-во імені Олени Теліги. 2006. Т. 1. С. 122–123.

**ТИМЧАСОВИЙ ЗАКОН ПРО МІРИ БОРОТЬБИ З
РОЗРУХОЮ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА**

8 липня 1918 року

1. Накласти на Губерніальні Земельні Комісії під керуванням і з затвердження Міністра Земельних Справ видання обов'язкових постанов про примусове використання живого та мертвого сільськогосподарського інвентаря тих власників, котрі не вповні використовують його у власних господарствах, для робіт у других господарствах і для перевозок, які мають державне значіння.

23. Накласти на Губерніальні Земські Комісії під керуванням і з затвердження Міністра Земельних Справ видання обов'язкових постанов про норми платні за сільськогосподарську працю та про примусове виконання місцевим населенням отрочних сільськогосподарських робіт.

24. Надати право Губ. Земельним Комісіям в тих обов'язкових постановах, які вони видаватимуть, за порушення цих постанов визначити кару – арешт до трьох місяців і штраф до 500 карбованців. Накласти на повітових старостів призначіння цих кар. Постанови про те пов. старостів можуть бути оскаржені до губ. старостів. Рішення останніх по них скаргах остаточні.

25. Установити кару замкнення в тюрми на строк до одного року чи призначіння до примусових громадських робіт на такий же строк за слідуєчі вчинки, коли за них в законі не установлюється більш сувора кара: а) за силомічне псування та знищення посівів, врожаю та зібраного хліба; б) за свавільне закриття чи припинення за попередньою згодою сільських робіт, а також і за підбивання до таких вчинків.

26. Діла про вчинки, які зазначено в ст. 4, розглядаються в звичайному судовому порядку, але поза чергою.

27. Закон цей перевести в життя по телеграфу.

Дорошенко Д. Історія України, 1917–1923 : в 2 т. Київ : Темпора, 2002. Т. 2. С. 201–202.

№ 41

**СТАТУТ ГУБЕРНІЯЛЬНИХ ТА ПОВІТОВИХ
ЗЕМЕЛЬНИХ КОМІСІЙ**

(Затверджено гетьманом 15/VII-1918 р.).

1. В межах Української Держави утворюються Губерніяльні та Повітові Земельні Комісії.

2. Губерніяльну Земельну Комісію складають: а) Голова, по призначенню Міністра Земельних Справ, б) Начальник Місцевого Управління Хліборобства та Державного Майна (або в губерніях, де такого Управління немає, особа, яка призначається Міністром Земельних Справ зі складу того Управління Хліборобства, до якого належить дана губернія),

в) Інспектор сільського господарства, г) Управляючий Землемірно-Технічним Відділом Земельних Комісій, д) Представник Державного Земельного Банку по призначенню Управляючого останнім, е) Голова або член Губерніяльної Земської Управи по її обранню, ж) два представники від земельних власників, котрі обираються місцевим Союзом Земельних Власників, якщо такий існує і належно зареєстрований, з) два представники від земельних власників, котрі володіють у губернії не більш, як п'ятьма десятинами, по вибору Губерніяльної Земської Управи, і) представник місцевої адміністрації по призначенню Губерніяльного Старости, к) два представники місцевого Окружного Суду по обранню Загального Зібрання цього Суду, л) два постійних члени від Міністерства Земельних Справ, призначених Міністром Земельних Справ, один з котрих призначається Безпремінним Членом Комісії, м) Губерніяльний Земський Агроном.

Начальник місцевого Управління Хліборобства та Державного Майна є товаришем Голови Комісії; у випадку його відсутности його заступає один з членів Комісії по її обранню.

3. Повітову Земельну Комісію складають: а) Голова, який призначається Міністром Земельних Справ, б) Голова або член Повітової Земської Управи по її обранню, в) землемір по призначенню Управляючого Землемірно-Технічним Відділом Земельних Комісій, г) представник Державного Земельного Банку по призначенню Управляючого останнім, д) два представники від земельних власників по обранню місцевого Союзу Земельних Власників, якщо такий існує в даній губернії і належно зареєстрований, е) два представники від земельних власників, котрі володіють у повіті не більш, як п'ятьма десятинами, по вибору Повітової Земської Управи,

ж) представник місцевої адміністрації по призначенню Губерніяльного Старости, з) представник З'їзду Мирових Суддів по обранню З'їзду, і) від двох до чотирьох, по розсуду Міністра Земельних Справ, в залежності від кількості діл постійних членів від Міністерства Земельних Справ, призначених Міністром, з котрих один призначається Безпремінним членом Комісії, к) Земський Агроном по призначенню повітової Земської Управи.

Примітка. При відсутності Голови його заступає один з членів Комісії по обранню останньої.

4. При Комісіях перебувають служачі по штатах.

5. Видатки по утриманню Комісій відносяться на державні кошти.

6. На Земельні Комісії накладаються в межах губерній та повітів: а) обов'язки в обсягу землеустройства, які накладені «Положением о землеустройстве» (св. зак., т. X, ч. III, видан. 1912 р і по продовженнях) на Губерніяльні та Повітові Землеустроїтельні Комісії, б) обов'язки по завідуванню поземельним устроєм нільських обивателів, котрі виконувалися установами, які передбачені у кн. III Особливого Додатку до Законів про Стани, в) обов'язки, котрі накладені

7. Доручити Міністрові Земельних Справ вжити заходів до найшвидшого початку діяльності цих Комісій і надати йому право видавати інструкції в розвиток Статуту їх.

8. Відновити чинність «Положення о Землеустройстве» (св. зак., т. X, ч. 3, вид. 1912 року) зі змінами, які встановлюються докладеним до цього Статутом Земельних Комісій.

9. Відновити чинність постанов про селянську землевласність та землекористування, чинність яких було припинено розділом 1 Постанови Тимчасового Російського Уряду від 1-го червня 1917 р. (Собрание Узаконений и Распоряжений Правительства 1917 г., № 201, ст. 1242).

10. Повітові Земельні Комісії приймають в своє тимчасове управління земельне майно по проханням про те власників і з дозволу Губерніяльних Комісій на строк не вище одного року, по скінченню котрого тимчасове управління може бути по проханням власника продовжено Губерніяльною Комісією.

11. Земельні маєтки осіб, відсутніх з своїх маєтків та по незалежних від них причинах не маючих можливости керувати ними ні персонально, ні через повірених, приймаються Повітовими Комісіями в своє тимчасове управління без заяви власників, у випадкові розпоряджень про це з боку Губерніяльних Комісій.

12. В час тимчасового управління Комісії мають право судового позову і обов'язані відповідати на суді по справах, котрі виникають з тимчасового управління.

13. Тимчасове управління маєтками здійснюється Повітовими Комісіями чи через здачу маєтків в оренду, чи господарчим засобом. Для здійснення управління маєтками Міністр Земельних Справ може командірувати до Комісії особливих фаховців.

14. Видатки по тимчасовому управлінню маєтками, в тім числі видатки на утримання фаховців, які згадані у попередній статті, та иншого службового персоналу, переводяться Повітовими Комісіями згідно з смітами, які затверджуються

Губерніяльними Комісіями, з кредитів, відпущених в розпорядження останніх для цієї мети Міністром Земельних Справ; видатки ці повертаються з прибутків з маєтків і, у випадку браку таких, виправляються Повітовими Комісіями в прибуток казни з власників маєтків порядком, який встановлено для безперечного казенного правіжу. Чистий прибуток з маєтків передається власникам.

15. Власники маєтків, що знаходяться в тимчасовім управлінні Комісії (статті 10 та 11), мають право в кожний час вимагати повернення маєтків до свого розпорядження.

16. Прийом маєтків в тимчасове управління та прикорочення останнього здійснюються Комісіями не инакше, як складанням актів про становище маєтку та описів його разом з рухомим майном, котре в ньому знаходиться. Складання актів та описів переводиться при обов'язковій участі одного представника Повітової або Волосної Земської Управи та одного представника Місцевого Союзу Земельних Власників, якщо такий Союз існує і є належно зареєстрований. У випадку, коли маєток приймається Комісією в управління по проханню власника, акти та описи складаються не инакше, як при участі власника або його повіреного.

17. Скарги на неправильні вчинки Повітових Комісій по тимчасовому управлінню маєтками та вимоги про повертання збитків від таких вчинків не підлягають розгляду Судових Установ. Такі скарги та вимоги подаються через Повітові Комісії до Губерніяльної Комісії на протязі всього тимчасового управління, а по прикороченні останнього на протязі шістьох місяців, якщо тимчасове управління було здійснено згідно з проханням власника, і на протязі двох років – якщо воно було здійснено на підставі ст. II цього Статуту. Скарги на рішення Губерніяльних Комісій подаються в порядкуві, зазначеному в статті 8 цього Статуту.

18. Губерніальні Комісії мають загальний догляд за одноманітністю та правильністю діяльності Повітових Комісій і дають останнім керуючі вказівки.

Голова Ради Міністрів Ф. Лизогуб.
Міністр Земельних Справ В. Колокольцов.

Державний вісник. 19/VII–1918. №24.

№ 42

УХВАЛЕНИЙ РАДОЮ МІНІСТРІВ ЗАКОН ПРО УТВОРЕННЯ ТИМЧАСОВИХ ЗЕМЕЛЬНО- ЛІКВІДАЦІЙНИХ КОМІСІЙ

(Затверджено Гетьманом 15/VII-1918 р.).

1. В межах Української Держави утворюються Тимчасові Повітові та Губерніальні Земельно-Ліквідаційні Комісії.

2. На зазначені Комісії накладається розгляд справ по нижчеслідуючих проханнях володарів та орендарів землі та промислових підприємств, які знаходяться поза містами та містечками, коли прохання ці спираються на порушення прав, яке мало місце після першого березня 1917 року через вчинки окремих осіб, сільських громад та товариств, хочби ці вчинки спиралися на розпорядження Земельних Комітетів, Робітничих Рад, Військових та Селянських Депутатів, Військово-Револуційних Комітетів і їм подібних організацій та інституцій, що виникли після 1 березня 1917 року, а також і на розпорядження інституцій губерніяльного, повітового та волосного самоврядування, Продовольчих Комітетів та Управ, керуючих справами:

а) про відновлення порушеного володіння і користування землею та різними вигіддями, б) про повертання одібраних підприємств, рибних ловів, інвентарю та всякого рухомого

майна, в) про задоволення та збитки та про нагороду за користування майном, г) про розрахунки за посіви, які переведені після 1 березня 1917 р. на чужих землях без розрішення власників та орендарів цих земель.

Зазначені справи, при умові починання їх у Комісіях в строк, який визначено у ст. 16 цього Статуту, виключаються з правила ст. 1 «Устава Гражданского Судопроизводства» і не підлягають компетенції Судових Установ.

Примітка. Справи, зазначені у пункті «г», можуть бути розпочаті в Земельно-Ліквідаційних Комісіях тільки після прикорочення діяльності Комісій, які утворені на підставі закону 27 травня 1918 р. про право на врожай 1918 року.

3. Повітові та Губерніяльні Комісії приймають по належності:

а) Справи Комісій, які тимчасово утворені місцевими властями після 1 травня 1918 року для розрішення однородних з переліченими в цій статті діл; початі в останніх Комісіях справи продовжуються по правилах цього Статуту у Повітових та Губерніяльних Земельно-Ліквідаційних Комісіях; з цього правила виключаються Комісії, які утворені на підставі закону 27 травня 1918 року про право на врожай 1918 року, які Комісії продовжують свою діяльність, б) діла, майно, відчитність та грошові кошти Земельних Комітетів, Земельних Відділів Ради .Робітничих, Військових та Селянських Депутатів і інших організацій, котрі виникли після 1 березня 1917 року та котрі видавали розпорядження про землю. На постійних своїх членів (прим, до ст. ст. 4 та 5) або на особливо командирюємих з цією метою в Комісію Міністром Земельних Справ осіб Комісії накладають перевірку справоздання та сум інституцій і організацій, які зазначені у пункті «б» цієї статті, і в залежності від наслідків перевірки можуть розпочати діла про притягнення до карної та цивільної відповідальності осіб, яких злочинні або неправильні вчинки виявлятимуть ці Комісії.

4. Повітову Комісію складають: а) Повітовий Староста, котрий є Голова Комісії, б) представник Міністерства Земельних Справ, в) представник Міністерства Судових Справ, г) представник Міністерства Внутрішніх Справ, д) Голова або Член Повітової Земської Управи по обранню останньої, е) представник Міністерства Фінансів по призначенню Місцевої Казенної Палати, ж) представник Державного Контролю по призначенню Місцевої Контрольної Палати, з) два представники місцевих земельних власників, по обранню Місцевого Союзу Земельних Власників, якщо такий існує та належно зареєстрований у даній губернії, і) два представники від земельних власників, котрі володіють у повіті не більш, як п'ятьма десятинами, по обранню Повітової Земської Управи.

Примітка. Представники Міністерств, зазначені в пунктах б, в і г, призначаються відповідними Міністерствами, одержують утримання по штату і уявляють з себе: перший – безпремінного і останні – постійних членів Комісії. Один з них, по обранню Комісії заступає Голову при неможливості для Повітового Старости бути присутнім у Комісії; Повітового Старосту у цих випадках заступає по його призначенню один з тих підлеглих йому урядовців, котрий в цьому випадкові має права члена Комісії.

5. Губерніяльну Комісію складають: а) Губерніяльний Староста, котрий є Голова Комісії, б) представник Міністерства Земельних Справ, в) представник Міністерства Судових Справ, г) представник Міністерства Внутрішніх Справ, д) представник Місцевого Округного Суду, по обранню Загального Зібрання цього Суду, е) Голова Губерніяльної Земської Управи або член її по виборі Управи, ж) представник Міністерства Фінансів, по призначенню Місцевої Казенної Палати, з) представник Державного Контролю, по призначенню Місцевої Контрольної Палати, і) чотири представники земельних власників, по обранню Місцевого Союзу Земельних Власників, якщо такий існує та належно зареєстрований у даній губернії; два з них – з

числа дрібних власників, котрі володіють не більш, як п'ятьма десятинами.

Примітка. Представники Міністерств, котрі зазначені у пунктах б, в і г, призначаються відповідними Міністрами, одержують утримання по штату і являються: перший – безпремінним і останні – постійними членами Комісії. Один з них, по обранню Комісії, заступає Голову Комісії у випадку неможливості для Губерніяльного Старости бути присутнім у засіданні; Губерніяльного Старосту у таких випадках заступає, по його призначенню, один з підлеглих йому урядовців, котрий у цьому випадкові має права члена Комісії.

6. Всі видатки по утриманню Комісій переводяться з коштів Державної Скарбниці.

7. Завідування справами Комісії накладається на Безпремінного Члена.

8. При Комісіях перебувають служачі по штатах.

9. Комісії мають печатку встановленого зразку.

10. Повіреними у Комісіях можуть бути тільки особи, котрі мають право ведення чужих справ у Судових Установах, згідно з правилами «Устава Гражданского Судопроизводства» і ст. 389 «Учреждения Судебных Установлений». Від сільських громад та товариств повіреними можуть бути члени їх.

11. Засідання Комісії рахуються законними при присутності в них, крім Голови та його заступника, не менш п'ятох членів, у тім числі в Повітових – обов'язково члени, зазначені у п.п. б, в і г, ст. 4, і у Губерніяльних – обов'язково члени, зазначені у п. п. б і г, та один з членів, зазначених у п.п. в і д, ст. 5.

Про кожне засідання, яке не відбулося, Голова Комісії є обов'язаний доносити Міністрові Внутрішніх Справ.

12. Постанови Комісії складаються більшістю голосів; у випадку рівності голосів думка Голови дає перевагу.

13. Засіданням Комісії ведеться протокол.

14. Відкриття діяльності Повітових Комісій оголошується в губерніяльному офіційному органі (відносно губерній, де такого не видається, – у «Державному Віснику»), з вказівкою часу відкриття по окремих повітах.

15. До розгляду справ, які зазначені в ст. 2 цього Статуту, Повітова Комісія приступає на підставі писемного про те прохання, котре пишеться без одержування особливих форм. Сторона, котра звертається з проханням, повинна викласти у такому обставини справи та зазначити, чого саме вона просить. В проханнях про присудження збитків і про повертання рухомого майна не обов'язково точне визначення суми збитків і точне перелічення майна. Прохач не є обов'язаний вказувати за відповідників окремих осіб, а може обмежитись вказівкою сільських громад та товариств, члени котрих приймали участь в порушенні його прав. До прохання додаються копії його по числу зазначених прохачем сільських громад та товариств.

У випадку непредставлення при проханні належного числа копій таке залишається без руху і прохачеві призначається сімденний строк з поверстним (ст. 300 Уст. Гр. Суд.) для представлення недохватних копій, про що йому об'явлюється персонально або по пошті рекомендованим листом з поворотною розпискою. При незрозумілому прохачем своєї адреси прохання залишається без руху до явки прохача. Прохання повертаються при об'яві про причину повертання, якщо прохання не підписано прохачем, а також і при непредставленню в зазначений строк копій прохань.

16. Для представлення зазначених у попередній статті прохань в Повітовій Комісії встановлюється піврічний строк з дня відкриття діяльності цих Комісій.

По проханнях осіб, котрі пропустили цей строк через причини від них незалежні, Міністр Земельних Справ може надавати цим особам додатковий 3-місячний строк з дня прикорочення причини, але-ж при умові, що Комісія ще виконує свою діяльність. По скінченні зазначеного строку,

справи що перелічені у ст. 2 цього Статуту, можуть бути розпочаті в Судових Установах.

17. З проханням, що зазначене у статті 15, прохач звертається у Повітову Комісію того повіту, в котрім знаходиться маєток, до якого відноситься справа, незалежно від того, де проживають відповідачі або знаходяться сільські громади, членами яких вони перебувають. Якщо володіння знаходяться на території декількох сумежних повітів, вибір Комісії залежить від розгляду прохача.

18. По вступі прохання до Комісії справа доручається Безпремінним Членом одному з постійних членів Комісії, яко докладчикові. Справи призначаються до слухання згідно з чергою їх вступу до Комісії.

19. Про призначення Першого у справі засідання оповістка надсилається прохачеві, котрий розпочав справу, і зазначеним, як відповідачі, особам по зазначених прохачем адресах, а якщо таких не зазначено – по адресі сільських громад, членами яких вони пробували, по вказівці прохача, на 1 березня 1917 р. Якщо прохач не зазначив окремих осіб, яко відповідачів, оповістка надсилається зазначеним ним сільським громадам (ст. 15). День засідання повинен бути призначений так, щоб між ним та днем доручення оповістки перейшло не менш, як сім днів, з додатком поверстного строку (ст. 300 Уст. Гр. Суд.). Оповістка лічиться дорученою окремим вказаним прохачем членам сільських громад, якщо доставлена сільській громаді, членами якої вони перебували на 1 березня 1917 року, хоч-би до часу розпочаття справи вони в цих громадах не знаходились. Оповістки про послідуочі засідання Комісії надсилаються стороні, що розпочала справу, і відповідачам тільки у випадку заяви ними Комісії своєї адреси у місці, де знаходиться Комісія.

20. Сторони та їх повірені мають право розглядати у Канцелярії Комісії ведення по справі.

21. Доклад про справу і словесні дебати сторін переводяться в одвертих засіданнях, за винятком випадків, які передбачені статтею 325 Уставу Цивільного Судочинства.

22. В засіданнях допускається з'ясування сторін та їх повірених. Неявка сторони, належним чином викликаної, не припиняє розгляду справи.

23. Голова та члени Комісії обов'язані усувати себе й можуть бути відведені сторонами у випадках, які передбачені статтею 667 Уставу Цивільного Судочинства.

24. Комісія приступає до розгляду питання про підсудність справи або по заяві сторони, якщо така заява зроблена не пізніше першого засідання по справі, або по власному розсудові.

25. Як з самого початку справи, так і на протязі всього ведення її, від розгляду Комісії залежить забезпечення вимог сторони, котра розпочала справу, по її про те проханням і засобами, що зазначені в Уставі Цивільного Судочинства.

26. Комісія має право, незалежно від вказівок приймаючих участь в справі осіб, приймати міри до з'ясування обставин справ, зібрати докази, котрі торкаються справи, вимагати від Судових, Урядових і громадянських інституцій і приватніх осіб представлення необхідних документів та повідомлень, постановляти про виклик та допит свідків, котрі не зазначені особами, що беруть участь в справі, про виправлення заключення свідомих осіб, призначати огляди на місці, об'являти сторонам, які докази повинні бути ними доставлені; усі докази по справі оцінюються Комісією по внутрішньому переконанню.

27. Свідки допитуються під присягою. Особи, котрі не приймають присяги, дають замість неї клятвенне обіцяння. Покази Свідків записуються у протокол.

28. У випадку, якщо на протязі ведення справи відкриваються підстави для притягнення до діла, яко відповідачів, осіб, не зазначених в першому проханні, Комісія постановлює

про їх виклик і дає їм строк для ознайомлення з веденням по справі, після чого розгляд справи продовжується.

29. Відкриття злочинних вчинків не припиняє ведення справи.

30. По вислуханні сторін, якщо вони були у засіданні, і по перевірці доказів, Комісія спочатку схиляє сторони до миролюбного закінчення справи; при відсутності такого Комісія постановлює рішення цілковито на підставі внутрішнього свого переконання, яке спирається на сукупність обставин справи. Резолюція оголошується на тім-же засіданні і сторонам об'явлюється, в який день буде об'явлено мотивоване рішення в остаточній формі.

31. У випадку присудження грошей, вся сума таких присуджується з осіб, сільських громад та товариств, за винятком тих осіб, котрі докажуть свою непричетність до справи, – що будуть признані Комісією винними в збитках або збагаченими за рахунок скривдженого, за солідарною їх відповідальністю.

32. У випадку закінчення справи миром, мирова згода записується у протокол і підписується сторонами, після чого оскарженню не підлягає; на підставі мирової згоди видається виконавчий лист (ст. 40).

33. На постанови та рішення Повітової Комісії можуть бути подані у Губерніяльну Комісію слідуючі скарги: а) на повернення прохання – 14-денний строк з дня повернення, б) на признання справи непідсудною – 14-денний строк з дня оголошення про те резолюції, в) на рішення діла по суті – у місячний строк з дня об'яви рішення в остаточній формі (ст. 30).

Скарги подаються в Повітову Комісію. Крім цього, у всякий час можуть бути подані скарги на гаяння Повітової Комісії, котрі подаються у Губерніяльну Комісію.

Скарги, зазначені у пунктах б і в, подаються з копіями для другої сторони.

Відносно залишення скарг без руху та повернення їх додержуються правила статті 15.

34. У випадку задоволення скарги на признання справи Повітовою Комісією непідсудною, Губерніяльна Комісія повертає справу у ту-ж Повітову Комісію для розгляду по суті.

35. У випадку суперечок про підсудність між Губерніяльними Комісіями різних губерній, такі суперечки розрішуються Міністром Земельних Справ.

36. Губерніяльні Комісії при розгляді справи і постанові рішення керуються статтями 19–23, 25–32 цього Статуту.

37. Рішення Губерніяльної Комісії остаточне і дальшому оскарженню не підлягає ні по суті, ні в порядку касаційному, за виємкою скарг на порушення Комісією предметів відомства, які скарги подаються до Адміністраційного Генерального Суду Державного Сенату.

38. Всі прохання, що подаються до Комісії, та інші папери в справах увільняються від оплат та всяких зборів. Судові оплати, гербовий та ин. збори виправляються на користь казни зі сторони, проти котрої постановлено рішення, в розмірі, який зазначено в Уставі Цивільного Судочинства і Уставі про Гербовий Збір.

У випадку закінчення справи миром, оплати та збори виправляються у половиннім розмірі з обидвох сторін рівно.

39. Законну силу набувають рішення Повітових Комісій, не оскаржені в строк, і рішення Губерніяльних Комісій.

40. По вступі у законну силу рішення видається, згідно з правилами, зазначеними в ст. 928 і слід. «Уст. Гр. Суд.», виконавчий лист для приведення рішення до виконання. Комісія установлює, які державні і земські податки повинна заплатити сторона, яка одержує виконавчий лист за 1917 рік та першу половину 1918 року; про суми ці зазначається у виконавчій листі.

41. Особі, якій видано виконавчий лист, надається право:
а) або користуватися правом безпосереднього стягання з

відповідача, в якому випадкові правіж переводиться через Державну Варту по правилах виконання рішень, що зазначені в Уставі Цивільного Судочинства, при чому виправлені суми повертаються спочатку на виплату судових оплат та других зборів по справі, а потім – пропорціонально на задоволення власника листа та виплату припадаючих з нього податків (ст. 40) по помірності присудженої суми і суми цих податків, або б) не пізніше трьох місяців по одержанню виконавчого листа передати такий, якщо по ньому ще не виправлено деяких грошей, Губерніяльній Скарбниці по місцю видачі листа, котра видає власникові його безповоротно одну третину зазначеної у виконавчому листі суми з удержанням одної третини податків, що повинен виплатити власник листу (ст. 40), після чого правіж листу переходить до казни в особі Казенної Палати, котра переводить правіж у порядку казенних правіжів; з виправлених грошей спершу покривається видана Скарбницею сума і присуджені оплати та збори по справі, а останні гроші, у випадку і по мірі їх правіжа, передаються власникові листа з пропорціональним удержанням належних з нього податків та 3% з всієї суми, що була виправлена.

Після покриття виданої казною власникові листа суми, власник може вимагати повернення його виконавчого листа.

42. На Міністра Земельних Справ накладається складання для Комісії, в розвиток правил цього Статуту, інструкцій, котрі затверджуються Радою Міністрів.

43. На Міністра Земельних Справ накладається внесення до Ради Міністрів і представлення про строк прикорочення діяльності Комісії в залежності від кількості справ, що надійшли до них.

Голова Ради Міністрів Ф. Лизогуб.

Міністр Земельних Справ В. Колокольцов.

Державний вісник. 19/VII–1918. №24.

№ 43

**ГУБЕРНІЯЛЬНИМ ТА ПОВІТОВИМ ЗЕМЕЛЬНИМ
КОМІСІЯМ ПРО ЗАВДАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ КОМІСІЙ
ТА ПОРЯДОК ПОЧАТКУ ПРАЦІ НА МІСЦЯХ**

5 серпня 1918 року, за № 3198.

(Обіжник).

Законом 15 липня на новоутворені Земельні Комісії накладається ряд обов'язків, від точного та успішного виконання котрих залежить відбудовання порядку в селах, задоволення потреб широких суспільств сільського населення, зміцнення і підняття культури дрібних господарств, що являються одною з умов забезпечення добробуту і укріплення Держави.

Покликуючи Земельні Комісії до самої найінтенсивнішої праці, я на перший час даю слідуючі найбільше необхідні вказівки з тим, що, по мірі нагромадження на місцях досвіду і обміркування піднятих життям питань в спеціальних нарадах, Міністерство своєчасно буде подавати місцевим інституціям дальші пояснення.

Перше всього, я звертаю увагу п.п. Голов та Членів Губерніяльних та Повітових Комісій на необхідність негайного фактичного організований цих інституцій і утворення умов, в котрих комісії малиб можливість незабаром розпочати свою працю, хочаб в перші дні тільки розпорядкового характеру, що навіть тоді матиме місце, коли фактичний персональний склад їх в цей час не задовольнятиме вимагань артик. 7 Статуту.

Необхідне для праці помешкання, коли буде неможливо скористувати помешкання бувших Комісій земельного устрою, повинно бути негайно вишукано, маючи на увазі, що кошти на цю потребу, на канцелярські видатки, утримання персонального складу будуть переведені в найближчий час.

На випадок відсутности бланків асігновок для одержання кредитів, можливо скористувати, за належним їх реструванням,

бланки б. Комісії земельного устрою, Управління Державного Майна, а також Губерніяльних та Повітових Старост.

Всі видатки повинні робитися в межах дійсної необхідності, пильнуючи економію і використовуючи перше всього канцелярське майно бувших Комісій земельного устрою.

При вступленню посад Секретарів, діловодів та канцелярських урядовців бажано приймати в першу чергу бувших служачих Комісії земельного устрою.

Особи, які будуть прийняті на посади Секретарів, можуть бути негайно допущені до виконання службових обов'язків з одночасним представленням про їх затвердження на мос імення через Земельний Департамент.

На випадок, коли на місцях знаходиться два або декілька постійних від Міністерства Членів, Голови Комісії доручають одному з них тимчасове виконання обов'язків безпремінного члена, проводючи їх затвердження в цьому-ж порядку.

Безпремінний член або особа, виконуюча його обов'язки являється докладчиком в засіданнях Комісії і завідуючим її ділами, але не відповідальним розпорядником кредиту, яким може бути тільки голова або його законний заступник.

Пристаюючи до праці по істоті закону 15-го липня (арт. 6), Комісії повинні керуватись слідуючими міркуваннями:

1. Ніяке діло земельного устрою не може бути розпочато без прохання про те зацікавлених осіб чи інституцій, чергою, встановленою станом про земельний устрій (закон 29 травня 1911 року), або особливими додатками до законів «о состояниях» поскільки вони не будуть опісля відмінені новими законами.

2. Маючи на увазі, що заспокоєння села далеко ще не наступило, представляється доцільним тимчасово не висовувати на перше місце питання про внутрішнє-надільний земельний устрій, тим більше, що останній в багатьох випадках

може мати зв'язок з раціональним скористуванням земельного фонду.

Приймати до роботи належить тільки ті діла, переведення котрих з загоддя певною ясністю може пройти в рамках добросусідських злягод.

3. Коли поступатиме прохання про який-би то не було земельний устрій і в випадках сутичок потреб земельних власників, Комісії повинні прикладати всю свою енергію та авторитет для нахилення сторін до згідного розв'язання діла.

4. При виконанні закону 14 червня про купівлю-продажу землі Комісії повинні звернути особливу увагу на пильнування населенням арт. 3 і 4 цього закону, і, на випадок безпосереднього вступу в Комісію прохання про прикладення до них арт. 5 та 6, такі прохання надсилаються до Міністерства.

5. Прийом до свого управління маєтків в порядку арт. 6 закону 15 липня повинен утворюватись з докладним виконанням 10 та 11 того-ж закону, на підставі дійсної до того необхідності.

6. Видання Губерніяльними Комісіями обов'язкових постанов в порядку закону 8 липня повинно попереджати обміркування цього питання в розпорядковому засіданні Комісії.

Постанова Комісії з особливими думками окремих членів, коли такі послідуєть, негайно представляється мені через Земельний Департамент і входить в силу лише після мойого затвердження.

Звертаю увагу, що зазначені постанови можуть видаватись тільки Губерніяльними Комісіями в порядку арт. 1, 2 і 3 згаданого закону.

7. Пунктом «г» арт. 6 статуту завбачено прийняття Комісіями і «инших мір до добробуту сільського господарства».

Знахід в складі комісій, помимо п.п. Інспекторів сільського господарства та земських агрономів, ще значного

числа осіб з агрономічною освітою, а також місцевих діячів, котрі володіють сільсько-господарськими знаннями, особливо обов'язує звернути увагу на поліпшення сільського господарства, частково способів оброблення ґрунту і постачання для населення поліпшеного насіннєвого матеріалу, не ставлячи питання про допомогу цього роду в залежність від величини володінь клієнтів або способів землекористування.

Всі в цьому обсягу побажання і проекти після розгляду їх в ближчих засіданнях передаються по належності Інспекторам сільського господарства чи земським агрономам і представляються в копіях Департаменту Хліборобства зі вказівкою, коли і кому вони передані.

За цим звертаю увагу Комісій на безумовну побажаність найширшої спільності з місцевими громадськими інституціями, а також живий зв'язок з населенням на всіх аренах, котрі висуваються життям.

Необхідна також популяризація завдань Комісій і земельних законів тими засобами, які на місцях будуть більше доцільними, а рівно роз'яснення населенню порядку можливого набування землі, шляхом купівлі її від приватних власників при найширшій допомозі Комісій, а також з земельного фонду України, котрий в цей час складається біля 150.000 дес. і, по мірі діяльності Державного Банку, буде ступнево більшити.

Нарешті, для освітлення умов праці Комісій і прийняття Міністерством Загально-Державних заходів і розпочинань, являється необхідність одержання з місць можливо повного та докладного матеріалу, через що пропоную п. п. Головам Повітових Комісій розпорядитись зібранням в найближчий час нижченаписаних відомостей.

А. В відношенню умов володіння землею:

1) Чи робляться місцевими нотарями уклади по купівлі-продажу землі і купчі по цим кріпостям.

2) Чи не зустрічається з якого-небудь боку перепон до виконання таких укладів, і, в підтверждаючому випадку, – з чого складаються ці перепони.

3) Чи не виникає на місяць яких-небудь поперечень при виконанні таких укладів і чи не зустрічають нотарі необхідності в роз'ясненнях по цьому питанню, в частку в обсягу пристосування земельного закону 14 червня 1918 року.

4) Чи не зустрічається при мобілізації земельної власності фікційних укладів в обхід законів по цьому ділу.

Б. В відношенні скористування земельної площі:

5) Яка в сучасний польовий період загальна площа засіяних земель в повіті по кожному виду хлібів окремо: а) селянських, б) землевласників і в) захоплених при земельних руйнуваннях.

6) Які загальні розміри врожаю (в пудах на десятину) по кожному виду хлібів окремо на землях: а) селянських, б) приватно-власницьких та в) захоплених при земельних руйнуваннях і яка натура врожаю цих хлібів (обсягова вага, дізнана при допомозі пурки).

7) Чи провадиться оранка землі під озимину, в якій загальній площі і в якому становищі вона знаходиться на землях: а) селянських, б) приватно-власницьких і в) захоплених при земельних руйнуваннях.

8) Чи провадиться і в якому розмірі скористування землі під різні спеціальні культури (цукро-бурякові плантації). Який врожай в пудах, таких культур на землях:

а) селянських, б) приватно-власницьких і в) захоплених при земельних розрухах.

9) Чи мається на місці потреба в насінню і, в підтверждаючому випадку, з яких джерел вона могла-б бути задоволена з найбільшою вигодою.

10) Чи мається на місцях потреба в сільсько-господарських машинах чи частинах машин; з яких складів задовольнялася ця потреба раніше і які склади маються в цей час.

Примітка. При зв'язуванні цього питання належить мати на увазі для оголошення в відповідних випадках на місцях, що заказ необхідних загальних частин машин може бути зроблений через Міністерство Земельних Справ (по Департаменту Хліборобства).

11) Які головні потреби сільського господарства в належній місцевості.

Для з'ясування вищезгаданих питань Комісіям належить, ні в якому разі не обмежуючись канцелярським листуванням, увійти через своїх окремих членів в саму живу і безпосередню спільність як із відповідними урядовими управами, нотарями і т. и., також і з місцевими органами селянського управління, де які маються, а рівно громадськими організаціями, союзами хліборобів, кооперативами, нарешті, – із окремими великими приватно-власницькими економіями.

Всі одержані відомості по кожному повіту, особливо по мірі їх збирання, хоч-би в окремих головних частинах цього вимагання, повинні бути негайно надіслані Повітовими Комісіями безпосередньо до Земельного Департаменту в 3-х примірниках і також в однім примірнику – для відома Губерніяльним Комісіям.

По правному і докладному виконанню цього завдання я придаю виключно велике значіння і чекаю від знову збудованих земельних інституцій всієї пильности та енергії, до котрих обов'язує як відповідність їх служби, так і переживаємий Державою час.

Міністр Земельних Справ В. Колокольцов.

Директор Земельного Департаменту О. Афанасенко.

Вісник Міністерства Земельних Справ. 15/IX–1918. № 1.

№ 44

**ПРО ПРИКОРОЧЕННЯ СИЛИ ОРЕНДНИХ ДОГОВОРІВ
НА ПОЗАМІСТОВІ НЕРУХОМІ МАЄТКИ СІЛЬСЬКО-
ГОСПОДАРСЬКОГО ЗНАЧІННЯ В ВИПАДКАХ
ПОДІЛЕННЯ ЇХ ЧЕРЕЗ ПРОДАЖ ДРІБНИМИ
УЧАСТКАМИ**

(23 серпня 1918 року).

1. Орендні договори на позамістові нерухомі маєтки сільсько-господарського значіння, незалежно від умовленого в них строку оренди, не служать перепоною до продажу цих маєтків, якщо такий продаж одбувається з додержанням умов, встановлених в статтях 2, 3 і 4 закону 14 червня 1918 року про право продажу та купівлі землі поза міськими оселями.

2. В випадку, зазначеному в статті 1 цього закону, орендний договір тратить силу після затвердження акту про продаж землі. Орендар має право зібрати врожай засівів, зроблених ним до того часу, коли його повідомлено про вчинений продаж, і здобути назад орендні платіжі, внесені ним наперед.

3. В випадку, якщо продана частина орендуємої землі, від власної волі орендаря залежить відмовитися від оренди решти такої землі.

4. Цей закон не поширюється на випадки продажу землі за дозволом Міністра Земельних Справ (ст. 5 і 6 закону 14 червня 1918 року «Про право продажу та купівлі землі поза міськими оселями»).

Вісник Міністерства Земельних Справ. 1918. № 4.

**ПРОЕКТ ЗАГАЛЬНИХ ПІДСТАВ ЗЕМЕЛЬНОЇ
РЕФОРМИ**

1. Земельна реформа має своїм найближчим завданням здійснення необхідного в загально-державних інтересах розширення землевласництва хліборобського населення за рахунок земель державних, бувших удільних, Державного Земельного Банку і вказаних нижче в ст. 4-й земель приватних власників (належачих як до осіб фізичних, так і до юридичних) шляхом купівлі цих земель господарями на викладених в ст. ст. 7–11 підставах.

2. В першу чергу для вказаної мети й на вказаних підставах підлягає продажу селянам і другим хліборобам дійсний запас земель Державного Земельного Банку, державних і бувших удільних, за винятком тих земель, котрі признано буде необхідним залишити в розпорядженні Держави.

3. Одночасно з тим, негайно після оголошення земельного закону підлягаючі земельні органи приступають до встановлення по окремих приватно-власницьким маєткам тих земель, котрі підлягають обов'язковому відлученню зі складу цих маєтків в метах реформи, стосовно до ст. ст. 4–7 і в порядку передбачення ст. ст. 9–11.

4. Зі складу приватно-власницьких земель обов'язковому відлученню в метах здійснення земельної реформи підлягають:

а) участки, необхідні для позбавлення тяжкої залежності хліборобського населення від власників тих участків, виникаючої з відсутності в володінню зазначеного населення постійних присельних пастівників (в межах необхідного їх розміру), прогонів для скота, доступу до водопойлів і т. и.

б) Землі запольні, а саме – розположені окремо від підставного господарства власника, якщо вони не виявляються необхідною частиною цього господарства в тім його складі,

який виясниться після застосування до даного маєтку норм земельного закону.

в) Землі, котрі здаються (безпосередньо або шляхом перездання) в оренду селянським спілкам, товариствам чи окремим дрібним з'ємщикам за гроші, на половину або за відроблення), а також ті, котрі оброблюються цілком або переважно селянським інвентарем, – якщо такий спосіб використання зазначених земель не виявляється тимчасовим і випадковим.

Примітка. Див. другу частину п. в ст. 5-ї.

г) Землі, хоч обробляемі за рахунок власників (або великих орендаторів) і їх інвентарем, але по характеру, що провадиться на них, господарства істотно не відрізняються від місцевого селянського господарства.

Примітка. Див. другу, частину п. в ст. 5-ї.

д) Перевишки земель проти максимальних розмірів в маєтках, вказаних в п. д ст. 5-ї.

е) Землі, котрі признано буде можливим відлучити в маєтках, обслуговуючих цукрові заводи, згідно ст. 6 й.

5. Не підлягають обов'язковому відлученню від [...] реформи (за винятком випадків, вказаних в п. а ст. 4-ї):

а) Лісові площі.

Примітка. Участки ліса, котрі розположені меж відлучаємими землями, підлягають відлученню нарівні з останніми, але залишаються потім в розпорядженню Держави, якщо цього вимагають інтереси лісоохорони.

б) Садиби, сади, городи, питомники, виноградники, хмільники і другі участки, зайняті особливо цінними культурами; участки з корисними копальнями, під фабриками, заводами і промисловими підприємствами.

в) Всі володіння, котрі не перевищують своїми розмірами, не рахуючи ліса, окреслених законом мінімальних норм в межах для різних місцевостей від 150–200 десятин, а також не перевищуючі тих-же норм участки сільсько-господарських

вжитків (влучаючи садиби, сади, городи і т. и.), котрі будуть бажати залишити за собою власники відлучаємих маєтків в випадках, передбачених п. п. в і ст. 4-ої.

г) Маєтки або частини маєтків з господарством промислового характеру (сім'яним, племінним, молошним, рибоводним і т. и.).

д) Маєтки або частини маєтків з господарством, котре має наукове або зразкове значіння по техніці або організаційному плану, або істотно возвишуючимся по своїй продукційности над рівнем місцевого селянського господарства, якщо, однако, ці маєтки (коли маєток в цілому його складі відповідав вказаним вимогам) або відповідні частини їх (коли вказаним господарством зайнятий не весь маєток) не перевищують 5-кратної величини мінімальних участків, передбаченої п. в ст. 5-ї.

Така ж 5-кратна норма прикладається до маєтків або частин маєтків з культурою цукрових буряків в тих випадках, коли ці маєтки не являються власністю власників цукрових заводів.

6. Маєтки, котрі належуть до власників цукрових заводів і обслуговуючі їх постачанням буряків, підлягають індивідуальному розгляду їх вищим земельним органом, котрий, стосовно до умов кожного випадку, назначає як степень потреб в землі місцевого населення, так і площу маєтку, котра може бути відлучена без знищення звязаного з ним роблива, а також встановлює самий порядок її відлучення, досить забезпечуючий інтереси зазначеного роблива.

7. При прикладанні зазначених вище постанов до маєтків, підрозділяючихся на кілька господарств (економій, хуторів, фільварків), кожний такий маєток розглядається, як одно ціле, відповідно з чим до його додаються і норми не підлягаючої до відлучення землі, встановляємі п. п. від ст. 5-ї. За одне ціле приймаються також ті маєтки одного власника, які розстановлені в межах повіту.

8. Підлягаючі земельні органи свої постанови, на підставі ст. 3-ї, про обов'язкове відлучення земель зі складу маєтків повідомляють власників, котрим залишається, у встановленому законом порядку, вносити твої суперечки. По остаточному потім встановленню зазначених земель (а в випадках, передбачених ст. 6-ю, по встанові також і самого порядку їх відлучення), власникам в відношенні земель, вказаних в п. п. а, б, і в ст. 4-ї, залишається піврічний, а в відношенні земель, вказаних в п. п. г, д і е тієї статті, – річний строк, на протязі которого вони можуть продати зазначенні землі по самохітним згодам як безпосередньо покупчикам-хліборобам (з виконанням вимог ст. 11-ї), так і Державному Земельному Банкові.

9. Як на протязі вказаних в попередній статті строків не відбудеться продаж належних земель по самохітним згодам, то, в встановленому законом порядку, робиться примусове відлучення цих земель Державним Земельним Банком.

10. Землі, що рахуються в розпорядженні Державного Земельного Банку, і знову поступаючі до його розпорядження по самохітним згодам і примусовому відлученню, а також інші землі, вказані в ст. 2, продаються по приватнім згодам окремим покупчикам, товариствам їх, а в необхідних випадках – і сільським товариствам; при цьому покупчиками землі можуть бути тільки дійсні хлібороби, маючі вже власне хліборобське господарство і необхідний для того обзавід, при чому кількість набуваної землі, разом з перше мавшоюся у них, не може перевищити встановлених для того законом, по рахунку на господарство, порайонних норм.

Ці умови для покупчиків земель, обертаємих по закону на мету земельної реформи, обов'язкові і при купівлі тих-же земель безпосередньо від власників, в порядку, завбачаємому ст. 10-ю.

Примітка. Відворот від зазначених в цьому артикулі вимог в окремих випадках може бути дозволяєм по окремим

розрішенням повітових земельних органів, стверджуємих потім Губерніяльним Земельним органом.

11. Зазначені в попередньому артикулі граничні норми для кількості набуваної землі встановлюються в відповідності з звичайним в даній місцевості розміром господарств, живучих виключно з власного хліборобського господарства і трачучих в це господарство всі свої робочі сили, але, у всякому разі, не повинні перевищити 25 десятин на господарство.

Вісник Міністерства Земельних Справ. 1918. № 9.

№ 46

ГРАМОТА ГЕТЬМАНА ВСІЄЇ УКРАЇНИ ТА ВІЙСЬК КОЗАЦЬКИХ ДО НАРОДУ УКРАЇНСЬКОГО

... В той самий час, пам'ятаючи, що земельне питання являється найголовнішим завданням, котре прийдеться вирішити нашому правительству, Я, з перших-же днів прийняття на себе повноти влади, звернув особливу увагу на те, щоб було зібрано всі дані, потрібні для правильного його вирішення.

Тепер ці підготовчі роботи наближаються до кінця, і через те Ми находимо тепер можливим почати здійснення земельної реформи; але для того, щоб питання такої першорядної ваги було вирішено найбільш згідно з потребами людности, Ми вважаємо потрібним запросити до вироблення головних основ земельної реформи й тих законодавчих заходів, котрі повинні бути її доповненням і розвитком, представників всіх класів людности, заінтересованих в цих справах.

Ми порішили з цією метою скликати Особливу Наряду, в котрій Ми особисто будемо головувати.

Завданням цієї наради є вироблення аграрного закону на головних основах, зазначених в грамоті нашої від 29 квітня цього року, а саме:

1. Правительство бере в свої руки переведення земельної реформи на Україні.

2. З цією метою повинно бути утворено Державний Земельний фонд за коштом земель скарбових, церковних і частини приватних власників.

3. Вся реформа повинна бути переведена без порушення інтересів приватних осіб, з оплатою по належній оцінці всього майна, що поступає в Державний Земельний фонд.

4. Метою земельної реформи повинно бути постачання – через продаж землі – малоземельним селянам і козакам України і утворення дрібних, але економічно міцних, селянських і козацьких господарств на Україні.

5. Реформа не повинна зробити шкоди цукровій промисловості, цьому головному джерелу багатств України, і повинна як можна менше понизити загальну продуктивність і культуру всього сільського господарства України.

Поруч із земельною реформою Особлива Нарада повинна виробити низку заходів для розвитку на Україні промисловости. Це, з одного боку, необхідно для того, щоб забезпечити сталим заробітком безземельні класи людности, а з другого – для того, щоб дати тим значним грошовим засобам, котрі знайдуться у нас в наслідок земельної реформи, продуктивний і доходний вжиток у межах самої України.

Нарешті, ця Нарада повинна виробити законопроект про меліоративний кредит, про сільсько-господарський дрібний кредит, про підземні нідра і деякі інші законопроекти, звязані з земельною реформою. Нами доручено Раді Міністрів виробити в найближчий час проекти про склад цієї наради, про обсяг її компетенції та про порядок її діяльности.

Твердо вірю, що Нарада ця, до участі в котрій буде закликано всі класи людности, виробить земельний закон і

зв'язані з ним закони так, щоб цим було покладено міцну основу економічному добробутові сільської людности на Україні, що являється запорукою економічної й політичної сили нашої молоді держави.

Гетьман Всієї України і військ козацьких

Павло Скоропадський.

Видано в Київі 29 жовтня року 1918.

Державний вісник. 1918. № 66. 2 листопада.

№ 47

ІЗ ЗАСІДАННЯ РАДИ МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

12.08.1918 г.

Председательствовал: Ф. А. Лизогуб.

Присутствовали: министры Н. П. Василенко, И. А. Кистяковский, А. К. Ржепецкий, В. Г. Колокольцев, В. Ю. Любинский, Б. А. Бутенко, В. В. Зиньковский, С. Н. Гербель, Ю. Н. Вагнер. За министров товарищи министров: А. Г. Лигнау, А. Ф. Романов, В. А. Ауэрбах, державный секретарь С. В. Завадский. Приглашены: Г. М. Курило, Н. Л. Максимов.

Секретарствовал: В. Ф. Дитятин.

Заседание открыто в 22 часа.

II.

СЛУШАЛИ: Внесенный министром земледелия законопроект об урегулировании отношений между владельцами и арендаторами по договорам на внегородские недвижимые имущества сельскохозяйственного значения, заключенным до 1 января 1918 г.

ПОСТАНОВИЛИ: Одобрив законопроект, Совет Министров признал необходимым внести в него следующие поправки и изменения:

а) в статье 1-й указать, что договоры признаются потерявшими силу в порядке 2-й статьи закона.

б) Во 2-й статье оговорить,

1) что передача владельцам вспашек и всего урожая 1918 г. в собственность не преграждает права арендатора взыскивать происшедшие для него от этого убытки в судебном порядке и

2) что опись при участии 2 свидетелей из местных жителей, владельца и арендатора должна составляться не только всему передаваемому по решению комиссии, а также и арендуемому по постановлению председателя комиссии.

в) Принимая во внимание, что упоминаемые в статье 1-й договоры признаются потерявшими силу лишь вследствие соответственного заявления со стороны владельца, подающего не позднее 10 сентября 1918 г. - распространить действие 5-й статьи закона на те договоры, расторжения коих владельцы в установленный срок не потребовали.

г) Слова «после какого срока размер арендной платы будет вновь определен в законодательном порядке» в статье 5-й исключить.

д) Допустить увеличение арендной платы для имений, в которых ведется особо интенсивное хозяйство, только в 3 раза.

е) В статье 8-й исключить слова: «а равно до тех договоров на субаренду земли менее 5 десятин, кои начали осуществляться до издания сего закона».

ж) Статью: 10-ю изложить таким порядком: «Министру земледелия по соглашению с министром юстиции предоставляется право все необходимые разъяснения по сему закону делать в инструкционном порядке».

III.

СЛУШАЛИ: Внесенный министром земледелия законопроект о прекращении силы договоров на наем внегородских недвижимых имуществ сельскохозяйственного значения в случае продажи последних Державному банку.

ПОСТАНОВИЛИ: Принимая во внимание, что в силу опубликованных законов, касающихся земледелия, широко должна быть открыта возможность парцелляции земли, и что поэтому в законодательном порядке должны быть приняты меры к устранению тех препятствий, которые могут встретиться на пути к широкому развитию парцелляции. И в частности, при парцелляции должны быть уничтожены арендные договоры, при продаже конечно земельных участков не свыше 25 десятин каждый.

Кроме того, в виду участвовавшей практики налагать в обеспечение исполнения арендных договоров крепостные запрещения, необходимо в законодательном порядке установить, что при парцелляции такие запрещения теряют силу.

Признавая, в виду всего изложенного, что законопроекту, внесенному министром земледелия, должна быть придана общая форма, просить министра земледелия переработать законопроект в соответствии с теми положениями, которые принципиально одобрены Советом Министров, пригласив для участия в этой работе представителя Министерства финансов.

Заседание закрыто в 2 часа 15 мин. утра.

Українська Держава (квітень–грудень 1918 року). Документи і матеріали : у 2 т. /упор. Р. Пиріг. Київ : Темпора, 2015. Т. 1. С. 216–218.

ІЗ ЗАСІДАННЯ РАДИ МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ
ДЕРЖАВИ

18.11.1918 г.

Председательствовал: А. К. Ржепецкий.

Присутствовали: министры И. А. Кистяковский, Г. Е. Афанасьев, В. А. Косинский, С. Ф. Меринг, В. П. Науменко, В. Е. Рейнбот, С. Н. Петров, В. Ю. Любинский, М. М. Воронович, Е. В. Ландсберг. Товарищи министров: К. Е. Замен, В. Е. Брунст. Державный; секретарь С. В. Завадский. Приглашены: Г. М. Курило, В. А. Кулябко-Корецкий.

Секретарствовали: В. Ф. Дитятин и А. А. Татищев.

Заседание открыто в 9 ч. вечера.

Слушали:

Доклад товарища министра земледелия В. Е. Брунста о работах комиссии по аграрной реформе, образованной при Министерстве земледелия и предложение его рассмотреть в Совете Министров результаты работ комиссии до созыва большой комиссии по аграрной реформе.

Постановили:

VI. а) Признать созыв большой комиссии по аграрной реформе безотлагательно необходимым, в силу чего предложение о рассмотрении Советом Министров проекта реформы, выработанной комиссией при Министерстве земледелия, отклонить.

б) Поручить товарищу министра земледелия В. Е. Брунсту к следующему заседанию (19 ноября) выяснить все кандидатуры членов комиссии на предмет утверждения в том же заседании всего списка комиссии.

Заседание закрыто в 1 час ночи.

Українська Держава (квітень–грудень 1918 року). Документи і матеріали : у 2 т. / упор. Р. Пиріг. Київ : Темпора, 2015. Т. 1. С. 379.

№ 49
ІЗ ЗАСІДАННЯ РАДИ МІНІСТРІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

5.12.1918 г.

Председательствовал: С. Н. Гербель.

Присутствовали: министры А. К. Ржепецкий, И. А. Кистяковский, Г. Е. Афанасьев, Б. О. Шуцкой, В. А. Косинский, С. Ф. Меринг, В. П. Науменко, В. Е. Рейнбот, С. Н. Петров, В. Ю. Любинский, Е. В. Ландсберг. Товарищи министров: Н. А. Гаврилов.

Заседание открыто в 8 час. 40 мин. вечера.

Слушали:

VII. Доклад товарища министра земледелия В. Е. Брунста о причинах, вызывающих неутверждение до сего времени паном Гетманом рассмотренных и одобренных Советом Министров штатов Министерства земледелия.

Постановили:

VII. Поручить министру земледелия переработать штаты министерства в том смысле, что отделы коннозаводства и животноводства были сведены в один общий департамент, коему присвоить наименование департамент животноводства и в соответственно переработанном виде внести на рассмотрение Совета Министров.

Українська Держава (квітень–грудень 1918 року). Документи і матеріали : у 2 т. / упор. Р. Пиріг. Київ : Темпора, 2015. Т. 1. С. 413.

№ 50

ЗАКОН ПРО ПРАВО ПРОДАЖУ ТА КУПІВЛІ ЗЕМЛІ У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

14.06.1918 р.

1) Кожен власник сільсько-господарських та лісових маєтностей; котрі знаходяться на повітах, в тім числі й надільної землі, має право продажу їх без обмеження розміру.

2) Державний земельний банк набуває сільсько-господарські та лісові маєтності без обмеження кількості їх, але з тим, що банк розпродує їх на підставах цього закону.

3) Одна фізична чи юридична особа має право набувати купівлею або даруванням сільсько-господарські участки з тим, щоби розмір належної їй кількості сільсько-господарських маєтностей в межах повітів Української Держави не перевищував більше 25 десятин.

4) Земельні товариства окремих приватних, осіб мають право набувати куплею або даруванням сільсько-господарські участки з тим, щоби кількість набуваної товариством сільсько-господарської землі не перевищувала тієї кількості, котру мають право набувати усі вкупі спільники т-ва, рахуючи право кожного згідно зі ст 3-ю цього закону.

На протязі 2-х років по затвердженню купчого запису набута земельним т-вом маєтність повинна бути розмежована між спільниками т-ва на одрубні участки згідно зі ст. 3-ю закону.

Коли земельним т-вом в двохрічний строк не буде вчинено добровільного розмежування, то таке переводиться відповідною повітовою Земельною комісією.

Постанови комісії по розмежуванню не підлягають оскарженню по суті і визнаються остаточними.

При порушенні комісією правил цього закону скарги про порушення норм його подаються до Генерального суду, котрий може скасувати відповідну постанову комісії.

Видатки комісії по розмежуванню виправляються з членів товариства в безсуперечному порядку.

5) Одна фізична чи юридична особа, а також земельні товариства окремих фізичних осіб мають право купівлею, або даруванням набувати лісові маєтності в кількості, встановленій в ст.ст. 3 та 4 закону, кожний раз тільки по окремому дозволу міністра земельних справ.

6) Набування сільсько-господарських та лісових маєтностей в розмірах, перевищуючих норми зазначених в ст. 3 і 4, допускається тільки з особливого дозволу міністра земельних справ для громадських, промислових або інших культурно-господарських цілей, докладно зазначених у дозволі.

Покупатель зобов'язан на протязі року з дня затвердження кріпостного акту здійснити зазначені в дозволі цілі.

7) Накладені на відчужених участках заборони, незалежно від того по іпотечних чи інших претензіях вони зроблені, не являються перепонами до відчуження з тим, що:

а) по претензіях іпотечних банків на покупателя переноситься частина боргу, відповідно до розміру відчужуемого участку, б) по претензіях приватних осіб виплачується частина боргу, відповідно до розміру відчужуемого участку. В обох випадках відповідна частина боргу встановлюється арифметичним розкладом загальної суми боргу на загальну кількість десятин вигідної землі.

8) Старші нотарі, затверджуючи кріпосні акти, пильнують тільки по документах підлеглих їм архівів за виконанням ст. ст. 3, 4, 5 та 7 цього закону.

9) За кожним залишається право захищати в судовому порядку свої права на сільсько-господарські та лісові маєтності, незалежно від кількості суперечної землі. Судовий

процес, як загальний так і третейський, не може бути способом обходу ст.ст. 3, 4 і 5 цього закону.

Міністр земельних справ має право від імені Української Держави через спеціального уповноважених на те осіб: а) вступати, як третя особа, згідно ст. 665 Статуту цивільного судівництва, у всі процеси про земельні та лісові маєтності в цілях встановлення обходу ст. 3, 4 та 5 закону з вимогою відмови в відповідних позивних вимогах; б) у порядку позиву прохати про визнання відбувщихся судових вироків, хоч би вони і вступили відносно учасників в них законну силу, для казни необов'язковими з вимогою про обертання маєтності до казни у порядку ст. 11 цього закону.

10) У порядку примусового стягання по іпотечних та приватних боргах сільсько-господарські та лісові маєтності, що знаходяться в межах Української Держави, продаються з прилюдних торгів у порядку маючих нині силу законів судовими установами і купуються без обмеження їх розміру.

Про кожний майбутній прилюдний торг банки, судові та інші установи повинні одночасно з публікацією повідомляти повітову Земельну комісію, у районі діяльності котрої знаходиться продаване з прилюдних торгів майно.

Повітова земельна комісія має право опротестувати торги заявою, що прилюдними торгами переводиться обхід норм цього закону.

По силі такого протесту торги припиняються і справа про торги передається в відповідний Окружний суд, котрий у приватному порядку може по обставинах справи – визнати, що цей прилюдний торг направлено до обходу норм цього закону і торги одмінити.

11) У випадку порушення правил ст.ст. 3,4, 5 і 7 кількість сільсько-господарських та лісових маєтностей, яка перевищує встановлені законом норми, безплатно переходить до казни, при чому вимога про повернення землі до казни, в межах цілком по її вибору, але без порушення одрубного характеру

володіння, розрішується в судовому порядку по позовах уповноважених на те міністром земельних справ осіб.

У випадку навмисного порушення ч. 2 ст. 6 все майно в тім же. позивному порядку переходить безплатно до казни.

12) Догляд за виконанням цього закону а також турбота про землеустроїтельні та межеві роботи для здійснення цілей цього закону накладається на повітові та губерніяльні Земельні комісії. Склад цих комісій і їхустрій будуть визначені окремо.

13) Право спадкоємства земельних маетностей по закону та по заповіту ні в чим не змінюється.

14) Купчі «дарчі записи», складені до 31 грудня 1917 р. старого стилю належать до затвердження в загальному порядку, без пристосування норм цього закону; у такому-ж порядку підлягають одмітці у реєстрові кріпосних діл і дані, зроблені до 31 грудня 1917 р. старого стилю.

15) Чинність усіх російських і українських законів, що перечуть цьому законові, під час його існування припиняється.

Голова Ради Міністрів Ф. Лизогуб

Міністр земельних справ В. Колокольцев

Українська Держава (квітень–грудень 1918 року). Документи і матеріали : у 2 т. / упор. Р. Пиріг. Київ : Темпора, 2015. Т. 2. С. 122–124.

№ 51

ЗАКОН ПРО ПЕРЕДАЧУ ХЛІБА ВРОЖАЮ 1918 Р. В РОЗПОРЯДЖЕННЯ ДЕРЖАВИ

15.07.1918 р.

1. Вся кількість хліба харчового і кормового врожаю 1918 р., за винятком запасу, який визначається міністром продовольчих справ по згоді з міністром земельних справ для харчування й господарських потреб володаря, поступає

в розпорядження Української Держави і може відчужуватись тільки державними продовольчими установами.

2. Під хлібом (ст. 1) розуміється: жито, пшениця, просо, гречка, сачавиця, квасоля й горох, кукурудза, ячмінь і овес, всякого роду борошно, висівки, крупи та відходи продуктів з названого хліба, а також масляні насіння й всякі жмихи.

3. Власник хліба є обов'язаний по першій вимозі державного продовольчого органу об'явити: а) кількість і місце хоронення запасів хліба, які маються у нього; б) кількість осіб, які підлягають харчуванню за рахунок його господарства, і в) кількість худоби, яка мається в його господарстві, а також десятин посіва.

4. Весь хліб, який надходить до розпорядження держави (ст. 1), підлягає здачі державному продовольчому органу в призначені ним строки по твердих цінах.

5. У володарів хліба, які ухиляються від добровільної здачі хліба, провадиться реквізиція, на підставі видаваної міністром продовольчих справ інструкції, зі знижкою установлених твердих цін на тридцять відсотків. У випадку ж виявлення у володаря хліба схожих запасів, такі відчужуються з зменшенням твердих цін на п'ятдесят відсотків.

6. До здачі хліба володар є обов'язаний хоронити його на свій ризик і страх нести за хоронення хліба цивільну, а в належних випадках і карну відповідальність.

Державним продовольчим органам надається увільняти – володарів від обов'язків хоронити хліб.

7. У випадкові неможливості одержання від гіродукціонерів в призначений строк хліба в зерні, державному продовольчому органу надається право обмолотити підлежачий до здачі хліб за рахунок володаря хліба власними засобами продовольчого органу, або з використанням помешкання та інвентарю володаря хліба.

Голова Ради Міністрів Ф. Лизогуб

Міністр продовольчих справ Юр. Соколовський

Українська Держава (квітень–грудень 1918 року). Документи і матеріали : у 2 т. / упор. Р. Пиріг. Київ : Темпора, 2015. Т. 2. С. 167–168.

**ЗАКОН РАДИ МІНІСТРІВ ПРО ЗМІНИ СТАТУТУ
ДЕРЖАВНОГО ХЛІБНОГО БЮРО**

18.07.1918 р.

На зміну діючого Статуту Державного хлібного бюро Рада Міністрів Української держави постановила:

I. Ст. ст. 1-14 Статуту Державного хлібного бюро викласти в ось якій редакції:

Ст. 1. Для виконання доручень Міністерства продовольчих справ по прийому, хороненню, переробці, перевозі і експорту хліба продовольчого і кормового і масляничного насіння, які передані в розпорядження держави постановою Тимчасового уряду 25; березня 1917 р. і Ради Міністрів Української Держави від 9 липня 1918 р. утворюється Державне хлібне бюро.

Ст. 2. Державне хлібне бюро є орган Міністерства продовольчих справ Української держави і провадить свою діяльність по завданнях згаданого міністерства під його безпосереднім контролем.

Ст. 3. Державному хлібному бюро надаються виключні права: 1) збору зернових хлібів і масляничного насіння, 2) переробки їх, 3) заховування і 4) необхідних для здійснення цих операцій перевозів (залізничних, водяних і гужових), згідно з існуючими постановами про перевіз хлібних грузів, які належать до держави.

Ніхто, крім Державного хлібного бюро і уповноважених ним органів, не має права проводити на Україні зсипку і скупку продовольчих і фуражних зернових хлібів і масляничного насіння, а також продуктів їх переробки і перевозу їх для комерційної мети.

Ст. 4. Державному хлібному бюро надається право, з додержанням установленого міністерством порядку, на випадок необхідності, робити реквізиції хлібних продуктів у всіх їх видах і секвестр торговельних і промислових підприємств, складів, амбарів, перевозочних засобів і інших

речей, необхідних для успішного виконання органами Державного хлібного бюро покладених, на них доручень.

Ст. 5. Державне хлібне бюро складається з центрального правління в Києві і місцевих контор, кількість котрих і райони діяльності яких окреслюються міністром продовольчих справ.

Ст. 6. Центральне правління Державного хлібного бюро в Києві складається з голови, його заступника і членів, кількість котрих визначається міністром продовольчих справ. Голова, його заступник і члени, крім представників, призначаємих після обрання Українською вищою продовольчою радою, призначаються міністром продовольчих справ.

Ст. 7. При правлінню закладається рада, в склад котрої входять, крім голови, його заступника, членів правління і представників Міністерства земельних справ і торгу та промисловості, по одному від кожного, по запрошенню міністра продовольчих справ, два члени від об'єднаних біржових товариств, два представники від кооперативів, один від земських діячів, один від міських діячів, один від об'єднаних мірошницьких і круп'яних підприємств і один від маслобійних підприємств.

Голові правління надається право запрошувати до ради досвідчених осіб.

Рада складеться головою правління по мірі потреби і має значіння дорадчого органу.

Ст. 8. Управління місцевих контор складають представники від Міністерства продовольчих справ, від німецько-австро-угорської господарчої комісії і від центрального правління Хлібного бюро в Києві, по одному від кожного.

Ст. 9. Правлінню Державного хлібного бюро і його конторам надається право запрошувати на комісійних підставах для виконання покладених на них обов'язків вповні або частково: а) місцеві земства, б) кооперативи, котрі провадять хлібну зсипку і їх об'єднання, а також союз хліборобів, в) сільсько-господарські товариства і їх союзи, г) окремих хліботорговців і їх об'єднання.

Ст. 10. Розмір комісійної нагороди і умови уплати її визначаються Міністерством продовольчих справ.

Ст. 11. Всі хлібні продукти і малярнічне насіння, які поступають в Державне хлібне бюро або його органи, розподіляються тільки по розпорядженню Міністерства продовольчих справ.

Ст. 12. Державне хлібне бюро і його органи при провадженню своїх завдань додержуються визначених Міністерством продовольчих справ норм і купують зерно по встановлених Міністерством продовольчих справ цінах.

Ст. 13. Кредит, необхідний для виконання доручень Міністерства продовольчих справ, міністерство відпускає Державному хлібному бюро, як аванс на ім'я правління.

Ст. 14. Винуваті в порушенню установлених цією постановою правил і затверджених міністром продовольчих справ цін підлягають по розпорядженню губернiального старости конфіскації зібраного ними хліба, штрафу не більше 50.000 карб; і замкненню у в'язницю не більше 6 місяців.

II. Ст. ст. 15-26 скасувати.

Голова Ради Міністрів Ф. Лизогуб
Міністр продовольчих справ Юр. Соколовський

Українська Держава (квітень-грудень 1918 року). Документи і матеріали : у 2 т. /упор. Р. Пиріг. – Київ : Темпора, 2015. Т. 2. С. 176–178.

№ 53

СТАТУТ ДЕРЖАВНОГО ЗЕМЕЛЬНОГО БАНКУ

14.09.1918 р.

Загальні основи

1. Державний земельний банк має завдання: а) утворювати тривалі дрібні господарства і б) допомагати піднесенню продуктивності сільського господарства.

2. З цими цілями Державний земельний банк проводить операції, зазначені в арт. 29-му цього статуту.

3. Діяльність Державного земельного банку сягає на всю територію Української Держави.

4. Державний земельний банк безпосередньо підлягає міністрові фінансів, котрому належить загальний напрямок його діяльності.

Кошти банку

5. Кошти банку складаються з: а) сум, що одержуються від реалізації свідоцтв Державного земельного банку, б) запасного капіталу і в) резервного капіталу.

6. Запасний капітал складається: а) з відсоткового відлічення з виплат позичальників Державного земельного банку, з окремими його відділами і б) з належної Українській Державі частки запасних, власних і інших капіталів «Государственного дворянского земельного банка», «Особого его отдела» (по завідуванню справами давнішнього товариства взаємного поземельного кредиту) і «Крестьянского поземельного банка», так саме й їхнього майна.

7. Цей капітал, коли б не вистачило призначених на це сум, слугує для оплати відсотків і оплати по свідоцтвам Державного земельного банку і видатків по позичковим його операціям, рівно ж і оплати відсотків, і оплати по заставним листам «Государственного дворянского земельного банка и Особого его отдела», а також державним свідоцтвам і поіменним зобов'язанням «Крестьянского поземельного банка», в сумах, котрі по згоді Української Держави з Великоросією будуть визнані за державні боргові зобов'язання (примітка 1-ша до арт. 130 цього статуту).

Цей капітал побільшується, а в випадку видаткування його, по призначенню, знову поповнюється до розміру рівного річному платіжу по всій сукупності свідоцтв Державного земельного банку, які знаходяться в обігу і піврічному платіжу по заставним листам «Государственного дворянского земельного банка» і «Особого его отдела», а також державним свідоцтвам і

іменним зобов'язанням «Крестьянского поземельного банка», в сумах, відповідних номінальним боргам по позичкам тих банків на території Української Держави.

По досягненню запасним капіталом зазначеного граничного розміру, залишки поступають до резервового капіталу.

8. Резервовий капітал складається:

а) з передбачених по арт. 6-го цього статуту відлічок до запасного капіталу по досягненню останнім граничного розміру (арт. 7 цього статуту);

б) з прибутків Державного земельного банку з окремими його відділами;

в) з призначень Державної скарбниці; і

г) з інших капіталів і коштів Державного земельного банку.

9. Цей капітал має участь в усіх операціях Державного земельного банку і на випадок, коли не вистачить призначених на те сум, відповідає за запасний капітал і слугує для покриття видатків по порядкуванню, а також можливих утрат Державного земельного банку з окремими його відділами.

Крім того, як назбирається резервового капіталу до розміру, котрий комітет догляду і банкова рада визнають достатнім, частина цього капіталу може бути повернена на утворення спеціального меліораційного фонду і подальший розвиток діяльності банку на користь його позичальникам.

Свідоцтва банку

10. Дозвіл на випуск свідоцтв Державного земельного банку добуває міністр фінансів в законодавчому порядку по мірі необхідності, яка викликається операціями банку.

11. Банк випускає свідоцтва, так обліковуючи, щоб:

а) сума свідоцтв, що випускається на переведення позичкових операцій (п.п. 1-й і 2-й арт. 29-го цього статуту), не перевищувала суми виданих з банку позичок під заставу землі;

б) сума свідоцтв, що реалізується на придбання земель (п. 3-й арт. 29-го цього статуту), не перевищувала двадцяти відсотків суми свідоцтв, що випустив Державний земельний банк на позичкові операції (п. а) і суми, яку видано «Дворянским и крестьянским банками» на позички під заставу земель на Україні;

в) сума свідоцтв, що випускаються на видавання позичок на корінні меліорації (п.4 арт. 29 цього статуту), не перевищувала 5% відсотків суми свідоцтв, що випущено на позичкові операції.

12. Випуск свідоцтв банку (арт. II цього статуту) переводиться окремими серіями; про випуск кожної нової серії оголошується до загального відома, порядком, установленим для публікації законодавчих розпоряджень.

На тиражі тих серій повертається що піврічна сума, потрібна по обрахунку на повну сплату кожної серії в строк не більш шестидесяти шести з половиною років зі дня її випуску.

13. Реалізація свідоцтв за рахунок банку дозволяється лише в цілях одержання грошових сум для переведення платежів при придбанню банком маєтків і для виплати капіталу по іменним зобов'язанням банку. Реалізація ж згаданих свідоцтв за рахунок продавців землі (п. 1 арт. 29-го цього статуту) і заставодавців (п. 2-й того ж арт.) переводиться: а) для сплати недоплатой скарбових, земських і громадських зборів і платежів земельних банкам і б) для порухування з кредиторами - в межах можливості для банку вільного розміщення свідоцтв і за згодою на те продавців і заставодавців.

Примітка: Міністрові фінансів надається право визначити ціну, по якій банк може реалізувати свідоцтва за рахунок продавців землі й заставодавців.

14. Свідоцтва видаються на пред'явника і можуть бути передані до власності іншим шляхом простого передавання з рук до рук.

15. Свідоцтва банку випускаються вартістю в 10.000, 5.000, 1.000, 500, 100, 50 карб. у державній валюті, причому, в разі потреби, міністрові фінансів надається право зазначати на свідоцтвах номінальну ціну в перекладі на чужоземну валюту.

16. Присвоєний свідоцтвом щорічний прибуток встановлюється законодавчим порядком при дозволі на кожний їх випуск і виплачується пред'явникам купонів за кожне півріччя, 1 травня й 1 листопада за минулий час, з затриманням визначеного законом збору з прибутків від грошових капіталів.

17. Свідоцтва Державного земельного банку виготовляються звичайними порядком, призначеним для державних процентових паперів, по формі, що затверджує міністр фінансів, при тому:

а) на кожному свідоцтві визначаються: номінальна його ціна, розмір відсотків, номер, час випуску, найменування серії й спосіб сплати свідоцтв;

б) до кожного з них прилучається купоновий лист на десять років на перед і талон на видачу нового купонового листа;

в) всі свідоцтва повинні мати підписи: управителя банку, не менш як двох членів ради з числа тих, що призначить міністр фінансів, головного контролера і бухгалтера, або осіб, що заступають їх місце.

18. Свідоцтва приймаються по номінальній ціні на забезпечення справного виконання підрядів і постач по зобов'язанням зі скарбом і по цінах, які встановлюються на кожне півріччя міністром фінансів і які оголошуються до загального відома, на забезпечення: а) задатків і позичок по скарбовим підрядам і постачам, б) грошових порук по торгам, в) розстроченого платіжу грошей всіх видів акцизного оподаткування, г) платежу грошей за видані в кредит бандеролі на тютюн і д) митних оплат.

19. За фальшування свідоцтв винні підлягають судовій карі, як за підроблення державних паперів.

20. Свідоцтва Державного земельного банку сплачуються:

1) через тиражі, що відбуваються двічі на рік: 15 березня і 5 вересня.

2) Знищенням свідоцтв, внесених у відповідне півріччя на передчасне сплачування позичок, і

3) Купівлею на біржі.

21. Тираж і знищення свідоцтв, як тих, що вийшли в тираж, так і куплених замість їх на біржі, переводиться перед двома членами ради банкової, члена ради по призначенню державного контролера, головного контролера і головного бухгалтера.

22. На протязі півтора місяця з дня тиражу ті номери, що вийшли, виставляються в помешканні Центрального управління банку й публікуються до відомості всім у «Державному вістнику» і в київському губернiальнoму офіцiальнoму органoві.

23. Ті свідоцтва, що вийшли в тираж, оплачуються по їх номінальній ціні, починаючи з найближчого по тиражі строку оплати купонів.

24. Хто подає до оплати ті свідоцтва, що вийшли в тираж, повинен пред'явити всі купони, котрим строк кінчається після наступлення строку виплати капіталу по таких свідоцтвах, в противному ж разі вартість негодних купонів відлічується з капіталу свідоцтва.

25. Свідоцтва, що вийшли в тираж, зберігають платну силу на протязі 30 років, а купони на протязі 10 років з дня строків, призначених для їх оплати.

Належні по цим свідоцтвам і купонам платежі по закінченню зазначених строків зараховуються в прибутки банку.

26. Виплата відсотків по купонам і капіталу по свідоцтвам, що вийшли в тираж, переводиться в Державному банкові, його конторах і відділах, у скарбницях тих міст, де немає установ Державного банку, так само в інших місцях, котрі міністр фінансів на це призначить.

27. Державний земельний банк приймає купони в рахунок належних йому платежів по позичкам, при чому купони повинні бути не пізніш строку на внесення платежу; з суми процентів по купонам затримується встановлений збір з прибутків від грошових капіталів (арт. 63 цього статуту).

28. Виплата відсотків і капіталу по свідоцтвам Державного земельного банку, рівно ж і по боргових зобов'язаннях, передбачених арт. 7-им цього статуту, забезпечується як тим маємком, що є в заставі у банкові з окремими його відділами і всім майном, що належить банкові, так і всім майном Української Держави.

Операції банку

29. Державний земельний банк переводить такі операції:

- 1) видавання позичок на купівлю землі;
- 2) видавання позичок під заставу землі;
- 3) купівлю земель за рахунок банку, парцеляцію і продаж їх;
- 4) видавання позичок під заставу землі на корінну меліорацію.

30. Позички видаються свідоцтвами Державного земельного банку по номінальній їх ціні, по тій же ціні ці свідоцтва зараховуються на покриття продажних цін, коли купує банк землі за свій кошт.

31. Частка належних продавцям земель сум може бути видана іменними зобов'язаннями на підставі правил, до цього докладених (додаток III).

32. Рахівництво по кожній з зазначених у артикулі 29-му цього статуту операцій провадиться окремо.

Позички на купівлю землі

Умови видавання позичок

33. Позички на купівлю землі видаються:

- 1) Окремим особам,
- 2) Співвласникам,
- 3) Сільським і селянським громадам.

34. Позички видаються в розмірі не вищому від 60% спеціальної оцінки землі.

35. Розмір позички ні в якому разі не повинен перевищувати продажну ціну, умовлену між покупцем і продавцем.

36. Допомога банку на придбання землі обмежується земельними нормами, які встановлені правительством.

37. Співвласники і громади, на протязі двох років зі дня видачі позички Державного земельного банку, зобов'язуються вчинити розділ проміж співвласниками й членами громади нерухомого майна, що їм належить і заставлена в банкові.

По одержанню від співвласників або від громади проекту розмежування землі в натурі, відділ банку складає проект поділу загальної позички по окремих участках, по остаточній згоді співвласників і членів громади відділ банку поділяє позичку по участках, вимагаючи, в разі потреби, передчасної сплати частки позички.

38. Дозволяючи позичку, банк повинен розглянути, оскільки вона забезпечена.

39. При складанні купчої покупець представляє піврічний платіж по дозволеній йому позичці і три чверті відсотка з суми позички в повернення видатків банку на оцінювання землі й випуск його свідоцтв.

40. Видаючи позичку, банк одбирає від позичальника заставний підпис, у якому зазначається на яких умовах земля йде в заставу, а також зобов'язання до виплати боргу:

1) не складати без дозволу банку договорів про аренду на строк далі одного року;

2) не продавати на зруб, без дозволу банку, лісу, що росте на заставленій землі;

3) не відбирати від тих осіб, з котрими складені договори платежів наперед більш, як за один рік;

4) не продавати й не зносити, без дозволу банку, тих будівель, що є на заставленій землі.

Коли видаються позички співвласникам і громадам, то в заставний підпис, що від них одбирається, вписується зобов'язання про переведення розділу між собою заставленої землі (арт. 37 цього статуту).

41. Незалежно від цього банк може вимагати від позичальника в тім же підпису особливих зобов'язань на те, щоб запобігти неправильного користування землею, що могло б довести заставлену землю до повного виснаження і підупаду, на те, щоб були зроблені призначені на тій землі роботи, щоб було заховано побудування, поставлено й застраховано будівлі і т. і.

42. Невиконання зобов'язань заставного підпису веде за собою наслідки, передбачені арт. 68 цього статуту.

43. Позички видаються на строки, зазначені в особливих таблицях (додаток 1-ий); право вибору строку надається позичальникові.

Порядок видавання позичок і закріплення земель, які придбані при помочі тих позичок

44. Особи, які бажають одержати позичку з банку, щоб купити приторговану землю, подають до місцевого відділу банку відповідну заяву з додатком запродажного запису на купівлю землі, плану тієї землі, посімейно-маєткового спису або підписаної покупцем заяви про кількість належної йому землі і суми, потрібної на накладання й зняття заборони; коли купують землю співвласники або громади, крім того повинні вони подати відомості про поділ тієї землі, що купують, проміж товаришами по купівлі.

45. Одержавши заяву про позичку, відділ робить оцінювання землі, що йде в заставу, і розслідує на місці всі обставини погодження, що можуть свідчити, що воно міцне і що випрошувана позичка забезпечена.

46. Покупцеві, по згоді з продавцем, дається на волю внести задаток і взагалі всі гроші, що належать з його за

землю, з власних коштів у місцевий відділ банку, котрий видає їх продавцеві, як зводить остаточні рахунки.

47. По розрішенню позички відділ виготовляє посвідчення про її розмір і умови, зазначаючи у посвідченні, скільки повинен заплатити покупець при складанні купчої: 1) піврічного платежу по позичці, 2) трьох чвертей відсотку від суми позички на повернення видатків банку по оцінуванню землі й випуску свідоцтв.

Це посвідчення відділ надсилає нотареві, в котрого мають намір скласти купчий акт, і одночасно сповіщає про те продавця й покупця землі.

48. Нотар, по складенні купчого акту на загальній підставі надсилає до старшого нотаря, безпосередньо від себе, випис із актової книги з додатком зазначеного в арт. 47-му цього статуту посвідчення і одночасно з тим надсилає одержані згідно з посвідченням гроші і копію згаданого випису місцевому відділові банку.

49. Акти заборони, що наложено на ту землю, що купується, на забезпечення боргів і грошових правіжів, не повинні чинити перешкоди затвердженого купчого акту, коли вся разом сума боргів і правіжів не перевищує розміру дозволеної позички й тієї доплати від покупця готовими грошми, котру відділ має в своєму розпорядженні. Але ж разом з тим старшому нотареві й у відділ банку повинні бути подані засвідчені в нотаря заяви кредиторів і сторін про спосіб розплати, з зазначенням в них належного до сплати капітального боргу з відсотками і ціни, по якій свідоцтва Державного земельного банку повинні йти в виплату, або в забезпечення боргу, або грошового правіжу; в належних випадках, повинні бути внесені в місцевий відділ банку готові гроші.

50. Про перешкоди, які будуть до затвердження купчого акту, а також про суперечки, які виявляються на землю, що продається, хоч би спірне майно не було в стані заборони, старший нотар повідомляє відповідний відділ банку.

51. Старший нотар затверджує купчий акт не інакше, як після одержання на те згоди від банку. По затвердженню купчого акту і внесенню його в кріпосну книгу, випис акта не видається сторонам, що в йому беруть участь, а надсилається в місцевий відділ банку, разом з складеними одночасно з купчою заставними актами.

52. Коли відділ повідомить старшого нотаря про згоду на затвердження купчого акту, на суми внесені покупцем у відділ в рахунок плати за землю що купується, рівно ж і на призначену до видання з банку позичку, не можна звертати ніяких правіжок, що вчиняються з покупця землі.

53. Разом з відісланням випису акта в відділ банку (арт. 51 цього статуту) старший нотар сповіщає відділ про заборони, що лежать на маєтку, і про суми, котрі належить затримати з продажної ціни по заборонам, і на виплату скарбових, земських і громадських зборів.

54. В тих випадках, як продавцеві припадає сама тільки позичка без ніяких приплат від покупця, відділ банку, після одержання випису затвердженого купчого акту, призначає видати позичку і повідомляє відповідного старшого нотаря про накладання заборони на продану землю. По тому, як відлічено суму, яку треба відлічити згідно з повідомленням старшого нотаря, по заборонам і на сплату податків, продавцеві видається та частка позики, що йому припадає, коли він прибуде до відділу, або ця частина надсилається за його кошт на вказану їм адресу. Коли ж окрім позички з боку покупця повинна бути доплата, то згадані розпорядження робляться не раніш, як покупець представить гроші, скільки належить на доплату, або коли старший нотар надішле замість їх заставний акт. Для цього відділ оповіщає покупця, що до відділу надійшли затверджені старшим нотарем купча і заставні акти і про суму готових грошей, яку він повинен виплатити відділові, щоб остаточно поррахуватися за куплену землю. Коли на протязі трьох місяців від часу, коли одержить означену оповістку,

покупець не подасть належних з нього грошей, то купчий акт визнається за не вчинений, про що відділ сповіщає старшого нотаря і того нотаря, що вчинив акт.

55. Позички видані в протязі часу з 1 травня по 1 листопада, рахуються строком з 1 травня, а видані в період з 1 листопада по 1 травня - строком з 1 листопада.

При позрахунках з продавцем по біжучому купону свідоцтв робиться затримання відсотків за час від дня строку позички по день призначення її до видання.

56. Затверджений старшим нотарем купчий акт відділ банку видає покупцеві, а заставні акти по належності.

Позички під заставу земель

57. Ці позички видаються з додержанням тих самих правил, які встановлено щодо позичок на купівлю землі. Хто бажає одержати позичку, повинен подати встановлене законом заставне свідоцтво, кріпосні акти на володіння землею й інші документи, зазначені в арт. 44 цього статуту.

Примітка. Належні з позичальника перший піврічний платіж і три четверти відсотка з суми позички на повернення видатків банку по оцінюванню землі й випуску його свідоцтв затримуються при видачі позички.

Купівля земель коштом банку, парцеляція їх і продаж

58. Купівля земель коштом банку, парцеляція їх і продаж переводиться на підставі правил, що затверджуються в порядку арт. 90 цього статуту.

Примітка 1. При парцеляції маєтків садиби, промислові та інші культурні участки виділяються в господарських межах, без обмеження їх площі земельними нормами, передбаченими артикулом 36 цього статуту.

Примітка 2. По згоді міністрів фінансів і земельних справ, коли банк розпродує землі, яко виняток з норми,

показаної в арт. 34, розмір позички може бути збільшений до 75% продажної ціни.

Позички під заставу землі на корінні меліорації

59. Позички під заставу землі на те, щоб зробити корінні меліорації, зв'язані зі змінами природних прикмет землі, видаються на підставі особливого регламенту, котрий міністр фінансів затверджує по згоді з міністром земельних справ.

Примітка. Позички на меліорацію можуть бути видані в розмірі не вищому, разом з основною позичкою, як 70% спеціального оцінювання землі.

Перестрочка боргу і додаткові позички

60. Перестрочка боргу з тим, щоб зменшити розмір строкових банкові платежів без побільшення суми боргу і видача додаткової позички, розрішується, як перейде не менш п'яти років від часу видачі позички або її перестрочки; тоді борг записується позичкою на новий строк.

Примітка 1. Дозвіл на додаткові позички в розмірі сплаченої частини первісного боргу може бути допущений тільки по виплаті не менш як однієї десятої частки його і з окремих на кожен раз постанов ради відділу.

Примітка 2. При перестрочці боргу і видачі додаткової позички повинні бути сплачені всі недоплатки й витрати по первісній позичці.

61. При видачі додаткових позичок наложена на землю заборона замінюється на нову, відповідну збільшеному боргу; при перестрочці боргу без побільшення суми і при видачі додаткових позичок в розмірі сплаченої частини первісного боргу лишається перша заборона.

Виплати і правіжки по позичках

62. Розміри належних до виплати позичальниками по виданим з банку позичкам: наросту, сплати і внесків на

видатки по порядкуванню і на складання запасного капіталу, визначеного в таблицях (додаток 1-й).

Ці платежі вносяться за кожне півріччя наперед на строки 1 травня і 1 листопада і вираховуються по сумі первісного боргу, при чому в перший отрочний платіж відсоток наросту включається з дня призначення позички до видачі.

63. Платежі по позичкам виплачуються готовими грошми або купонами свідоцтв Державного земельного банку строків не пізніше строку платежу; з цих купонів відлічується встановлений податок з грошових капіталів.

64. Позичальники можуть сплачувати борг цілком або часткою кожного часу, шляхом дострокових виплат відповідними свідоцтвами банку по номінальній їх ціні або готовими грошми. При тому сплата і збір на видатки по порядкуванню й на складання запасного капіталу, що припадає на суму, яка внесена раніш строку, повинні бути виплачені позичальником готовими грошми за біжуче півріччя, а наріст по обрахунку лише за минулі, до переведення виплати, дні. Кожного разу, як виплачується частка капітального боргу, належні з позичальника виплати відповідно зменшуються.

65. Не внесені позичальниками у встановлені строки і невідстрочені платежі або часті їх, вважаються недоплаткою, з котрої як пройде п'ятнадцять пільгових днів, залічуючи й день визначеного строку, правиться пеня по пів відсотка за кожний прострочений місяць, рахуючи не цілий місяць за цілий.

66. У випадку надзвичайних нещастів, що упадуть на позичальників, як то: пожежі, повені, градобиття, падіжа на скотину, знищення засівів шкідливими комахами, повного неврожаю, смерті і тяжкої хвороби позичальника, і причинять зменшення прибутків від землі, - позичальникам або їхнім спадкоємцям можуть бути дані полегкості по виплаті строкових платежів. Цими полегкостями може бути відстрочка на один рік або розстрочка на три роки не більш як двох піврічних платежів. Коли б настало вдруге таке нещастя, можуть бути

дані на тих самих підставах дальші полегкості, з тим, щоб загальна сукупність відстрочених і розстрочених платежів не перевищувала чотирьох піврічних внесків. З усіх сум, на виплати яких дано полегкість, позичальники платять 6% річних, замість визначеної пені.

67. Коли недоплата, яка записана за позичальником, не буде внесена цілком у протязі півроку по тому, як пройде встановлений строк (арт. 62 цього статуту), то банк повертає землю несправного позичальника в продаж з прилюдних торгів, згідно з докладеними до цього правилами (додаток 2-й).

68. Коли з боку позичальника буде порушено яке б не було з зобов'язань по заставному підпису і це порушення не буде полагожене в протязі пів року, як того вимагатиме місцевий Відділ, останній має право вимагати від позичальника дострочної сплати всієї або часті позички. В разі невиконання вимоги в призначений строк, маєток призначається в продаж з прилюдного торгу на підставі правил, зазначених у арт. 67 цього статуту, при чому ті втрати, що матиме банк, може він правити з позичальника судовим порядком.

69. В разі несправності позичальника щодо виплачування платежів по виданій під заставу землі позичці, або коли він порушить зобов'язання заставного підпису, право банку повертати правіжку на заставлену землю не обмежується ні умовами про заарендування тієї землі, ні іншими зобов'язаннями, складеними позичальником.

70. Відділові надається право, коли б позичальник заявив письмово, що зрікається власної його заставленої в банку землі, призначити її до продажу з торгів, не чекаючи для цього визначеного на те строку (арт. 67 цього статуту), або якщо земля не є забезпеченням претензій і правіжок третіх осіб, залишити землю за собою без торгів тим самим порядком і з тими наслідками, які встановлено для залишених за банком з торгів земель несправних позичальників.

71. Продаж земель, що купив банк своїм коштом, і тих, що залишилися за ним від несправних позичальників, учиняється чином видачі покупцеві встановленим порядком данної, на підставі складеної для тієї нагоди постанови ради відділу банку, що разом визначає і всі умови продажу.

Коли за покупцем лишається на боргу якась часть покупної ціни, то борг той забезпечується заставним правом через накладення на продану землю заборони і, в разі прострочки якого-небудь платежа, виправляється через продаж землі порядком, визначеним у додатку до арт. 67 цього статуту.

Заставні акти і відчуження

72. Учинення других й дальших заставних актів на землі, заставлені в банку переводиться не інакше, як з відому банку і при умові сплати всіх недоплат, що перейшли пільговий строк (арт. 67 цього статуту), в тім числі і тих, на виплату яких банк давав позивальникові які-небудь полегкості (арт. 66 цього статуту).

73. Розділ заставленої землі і відчуження частини її допускається не інакше, як з дозволу банку. В таких випадках борг банкові може бути перекладений на нових власників круглими сотнями карбованців від строку первісної позички; при тому надається право банкові вимагати дострочну сплату частини позички або цілу суму її і виплати недоплатою.

74. Якщо заставлена банкові земля перейде від однієї особи до другої, на нового власника перекладається борг попереднього власника і переходять загалом усі зобов'язання останнього перед банком.

При тому належать до виплати всі недоплати, що перейшли дозволений протяг часу (арт. 67 цього статуту), в тому числі й ті, на виплату яких банком було дано першому власникові які-небудь полегшення (арт. 66 цього статуту). Акти про перехід права власності на такі землі вчиняються не інакше, як тоді, коли буде одержано від відділу банку відомості:

1) про суму капітального боргу й недоплаток, що повинні бути перекладені на нового власника;

2) про суму недоплати і різного роду правіжок, належних до виплати при складанні купчого запису;

3) про те, чи не призначено або чи не буде призначено ту землю в продаж з торгів і на який саме строк.

Примітка. Коли земля переходить у спадщину або іншим безплатним способом, на нового власника поширюються всі полегкості виплати недоплаток, що було дано банком першому власникові землі.

Оплачування рахунків, паперів і копій планів

75. Акти й папери по всім умовам з участю Державного земельного банку підлягають обкладанню кріпосними, канцелярськими й іншими платежами, актовим, гербовим і іншим зборами на загальних підставах.

Примітка. Від гербового платежу увільняються тільки: а) всі прохання й інші папери, що подаються до банку, і від його виходять, про купівлю банком за свій кошт маєтків, б) умови про найом служачих до маєтків і листування по маєткам і в) всі папери по грошовим рахункам і квитки на внесені Державному земельному банкові з окремими його відділами платіжі.

76. За видачу копій планів одбирається плата по таксі, яку затверджує міністр фінансів.

Оцінування земель, які купуються і приймаються у заставу

77. Ціна земель, що купуються або заставляються, визначається спеціальним оцінюванням.

78. Підставою спеціальному оцінюванню повинні бути прикмети землі й місцеві економічні умови, що мають постійний вплив на кількість прибутку від землі. Коли складається таке оцінювання, беруть на увагу середні продажні ціни однорідних

земельних угідь у відповідній місцевості і середній за кілька років прибуток від оцінюємої землі.

79. Правила про оцінювання земель, що купуються й тих, що йдуть у заставу, затверджуються в порядкуві арт. 90 цього Статуту.

Видатки банку, справоздання і контроль

80. Сміта видатків по управлінню банком і переведенню операцій, по розгляді її в раді банку і як подасть свою думку Державний контроль, затверджується міністром фінансів. Тим самим порядком затверджуються додаткові асигнування до сміти, котрих не можна було мати заздалегідь на увазі при складанні сміти, за винятком тільки цілком негайних видатків, котрі можуть бути розрішені без порозуміння з Державним контролем з тим, щоб про це зараз же сповіщалося контролеві до відома.

81. Річне справоздання банку по розгляді його в раді і в банковому комітеті догляду, разом з їхніми висновками подається міністрові фінансів, і як він його ухвалить, надсилається державному контролерові, після чого з висновками останнього, вноситься в Раду Міністрів.

82. Періодичні баланси банку, так само річні справоздання оголошуються до вселюдного відома по формі, яку затверджує міністр фінансів по згоді з державним контролером.

83. Ревізію видатків Державного земельного банку і перевірення грошових кас і комор його і тих цінностей, що зберігаються в тих касах і коморах, учиняє державний контролер згідно з правилами затвердженими в порядкуві арт. 90 цього статуту.

Напрямок діяльності банку

84. Загальне керування діяльністю Державного земельного банку належить міністрові фінансів, до помочи

котрому утворюються комітет догляду, яко орган дорадчий при міністрові.

85. Комітет догляду складається з голови комітету, управителя Державного земельного банку або його товариша, двох представників Міністерства земельних справ, по призначенню міністра земельних справ, представника Київського земства, обраного від губерніального земського зібрання, і трьох представників од всеукраїнських організацій земельних власників, котрих призначає міністр фінансів.

86. До відання комітету догляду належить: а) обміркування напряду діяльності банку взагалі і по окремим губерніям зосібна, з метою найбільшої відповідності мобілізації землі інтересам держави і людності; б) подавання своїх висновків про всі питання, що йдуть на розгляд комітету з розпорядженням міністра фінансів.

Порядкування банком

87. Порядкування Державним земельним банком накладається: а) на раду банку і б) на управителя банку і його товариша.

Рада Банку

88. Рада Банку складається з управителя банку, його товариша, чотирьох членів ради по призначенню міністра фінансів, двох представників Міністерства земельних справ, по призначенню міністра земельних справ, і одного від Державного контролю, по призначенню державного контролера.

89. До відання ради банкової належать: А. Справи, по яким постанови ради подаються на затвердження міністра фінансів, а саме: 1) про зміну або доповнення статуту; 2) видання правил про оцінювання земель, що купуються та йдуть у заставу, по купівлі маєтків коштом банку, про парцеляцію їх і продаж, про порядок діловодства, рахівництва й справоздання, про порядок, якими робиться ревізія банку та його місцевих установ, так само

й інших; 3) відкриття й закриття місцевих відділів і канцелярій і визначення районів їхньої діяльності; 4) обміркування смет на видатки і розгляд річних справоздань; 5) визначення обсягу тих операцій, що мають бути і які передбачені статутом банку; 6) випуск свідоцтв і зобов'язань банку; б[іжучі] справи, які належать до остаточного вирішення ради: 1) перевірення й затвердження оцінювань й висновків у справі купівлі землі коштом банку, що надходять від місцевих відділів, і фінансових планів по використанню і ліквідації цих маєтків; 2) визначення порядку господарського завідування землями, що належать банкові; 3) вирішення справ і питань по всім операціям банку, що йдуть на його розгляд з розпорядження управителя банку і по поданням управителів відділів, так само по проханням і скаргам заінтересованих осіб; 4) давання відділам провідних вказівок по всім операціям; 5) учинення актів і умов від імені банку і видавання уповноважень і довірчих листів в банкових справах; 6) сплачування свідоцтв і зобов'язань банку.

90. Правила по оцінюванню земель, що купуються і йдуть у заставу, про купівлю земель коштом банку, про парцеляцію і продаж їх розглядаються радою банку і затверджуються міністром фінансів по згоді, в належних випадках, з міністром земельних справ, а правила про порядок рахівництва, справоздання і ревізії - по згоді з державним контрольором.

Правила, що мають відношення до позичальників або власників свідоцтв і зобов'язань банку, міністром фінансів оголошуються до вселюдного відома.

91. Рада банку складає свої постанови й ухвали більшістю голосів, коли ж голоси нарівно поділяться, голос головуючого дає перевагу.

92. Управителеві банку, в випадках незгоди з постановою ради, по справам, що остаточно вирішуються в раді, надається право, не приймаючи до виконання такої постанови, подати її на розпорядження міністра фінансів.

Управитель Банку

93. Управителю банку належить розпорядча і виконавча влада по справах банку, оскільки її не надано віданню ради банкової й місцевих її установ.

Зосібна до обов'язків управителя належить: а) головування в засіданнях банкової ради; б) загальний напрямок і розвиток усіх операцій у відповідності з завданнями банку визначеними статутом, правилами і вказівками міністра фінансів; в) загальний догляд за господарським завідуванням мастками банку і його майном, за цілістю всіх його кас і цінностей; г) загальний догляд за доладністю діловодства і рахівництва банку і його відділів і за додержанням статуту, правил, розпоряджень міністра фінансів і постанов банкової ради; д) подавання, кому належить, річних сміт і справоздань банку; е) розпорядження видатками з правом переставляти кредити в межах, показаних при затвердженню річних сміт банку; ж) призначення ревізії і командирювання служачих по справам банку; з) розпорядження, що торкаються особистого складу служачих; і) поділ роботи поміж служачими центрального управління, правом накладати на них доручення по всім операціям банковим.

Товариш управителя банку

94. Товариш управителя банку є найближчим помічником управителя. На нього останнім може накладатися керівництво тих чи інших відділів центрального управління, рівно ж і виконання особливих доручень по всім операціям банку.

На випадок хвороби або тимчасової відсутності управителя банку, до виконання його обов'язків стає його товариш.

Члени банкової ради

95. Управитель банку може накладати на членів ради банку керівництво та завідування тими чи іншими відділами

центрального управління, а також виконання особливих доручень по всіх операціях банку.

На випадок хвороби або тимчасової відсутності товариша управителя банку, до виконання його обов'язків стає призначений міністром фінансів, по представленню управителя банку, заступник зі складу членів ради банку.

Начальники відділів

96. На начальників відділів центрального управління управитель банку накладає або самостійне завідування відділами, або обов'язки помічників членів ради банкової, які завідують відділами.

Крім того, на них може накладати управитель банку особливі доручення по всіх операціях банку, а зокрема по ревізіях на місцях.

Центральна бухгалтерія і контроль

97. На головного бухгалтера і головного контролера банку накладається відповідальне керівництво і завідування бухгалтерією і контролем центрального управління банку згідно з статутом, правилами і вказівками ради банку та його управителя.

Місцеві установи банку

98. Завідування справами банку на місцях накладається на його відділи, що відкриваються в міру потреби.

99. Порядкування відділами банку накладається на: а) ради відділів і б) на управителів відділів.

Рада відділу

100. Рада відділу складається з управителя відділу, п'ятьох членів ради по призначенню міністра фінансів і по одному представнику: Міністерства земельних справ, по призначенню міністра земельних справ, губерніального земського зібрання

по обранню останнього і губерніяльних організацій земельних власників; вибір організації належить міністру фінансів.

101. До відання ради відділу належить: А. Справи, по котрим постанови ради відділу подаються до затвердження ради банку, а саме: 1) розгляд справ по купівлі маєтків коштом банку і фінансових планів по використанню і ліквідації їх; 2) обміркування сміт видатків і розгляд річних справоздань; б. справи, що належать до остаточного вирішення ради відділу, а саме: 1) перевірення і затвердження оцінок по справам призначення позичок у порядку п.п. 1-го і 2-го арт. 29-го цього статуту; 2) дозвіл на позички на купівлю землі; 3) видача дозволених позичок; 4) догляд за виконанням з боку позичальників прийнятих на себе перед банком зобов'язань; 5) вирішення прохань позичальників про полегшення виплат; 6) призначення до продажу з торгів земель несправних позичальників банку; 7) вирішення прохань позичальників про дрібний поділ і відчуження заставлених земель, так само всякого роду умов про ті землі; 8) розгляді затвердження землевстроїтельних планів по ліквідації маєтків; 9) розцінка і розпродаж їх згідно з затвердженими фінансовими і землевстроїтельними планами; 10) господарське завідування маєтками банку згідно затвердженим фінансовим плану і смітам; 11) виконання інших обов'язків, накладених на раду відділів цим статутом, правилами і особливими розпорядженнями ради банку і його управителя.

102. Рада відділу складає свої постанови і ухвали більшістю голосів, в разі коли ж голоси поділяються нарівно, голос голови засідання дає перевагу.

103. В засіданні ради до розгляду землевстроїтельних планів ліквідації маєтків запрошується з правом рішачого голосу управляючий землемірно-технічним відділом при губерніяльній земельній комісії.

Засідання по таким справам вважаються законними тільки при участі в них представника міністерства земельних

справ і управляючого землемірно-технічним відділом при губерніяльній земельній комісії, або їх заступників.

104. Управителі відділу в випадку незгоди з постановою ради відділу по справам, що мають остаточне вирішення в раді, надається право, не виконуючи тієї постанови, подати її на розпорядження ради банкової.

Управитель відділу

105. На управителя відділу накладається розпорядча і виконавча влада по справам відділу банку, оскільки її не надано вищим інстанціям і раді відділу.

Зокрема до обов'язків управителя відділу належать: а) головування в засіданнях ради відділу; б) напрямок і розвиток усіх операцій у згоді з завданнями банку, визначеними в статуті, в правилах і вказівках ради банку і управителя банку; в) виконання доручень ради банкової по складанню актів і умов од імени банку; г) догляд за господарським завідуванням маєтками банковими і майном банку, за цілістю усіх його кас і цінностей; д) догляд за порядком діловодства і рахівництва і за точним виконанням статуту, правил, розпоряджень ради банкової і управителя банку і постанов ради відділу; е) подавання, кому належить, фінансових планів по використанню і ліквідації маєтків і річних сміт і справоздань відділу; ж) розпорядження видатками в межах сміт; з) призначення ревізій і командировання служачих по справах відділу банку; і) розпорядження, що торкаються особистого складу служачих; к) поділ праці поміж служачих відділу по діловодству й рахівництву і накладання на них доручень у справах відомства відділів.

Члени ради відділу

106. На членів ради відділу управитель відділу може накладати керування і завідування тим чи іншим обсягом справ відділу, так само виконання доручень по всім операціям банку.

В разі хвороби або тимчасової відсутності управителя відділу, до виконання його обов'язків стає призначений з розпорядження міністра фінансів, по представленню управителя банку, заступник із складу членів ради відділу.

Члени оцінники

107. На членів-оцінників управитель відділу накладає оцінювання й розцінки маєтків і всю діяльність на місцях по операціям банку; під час, коли члени-оцінники перебувають у тих самих місцях, де й відділи, вони беруть участь у всіх заняттях відділу.

При докладі справ раді відділу члени-оцінники мають право рішачого голосу.

У випадках відкриття місцевих канцелярій відділу на членів-оцінників накладається керування і завідування ними.

Бухгалтерія і контроль

108. На головного бухгалтера й головного контролера відділу накладається відповідальне керування й завідування бухгалтерією і контролем відділу згідно статуту, правилам і вказівкам ради банку і відділів і їх управителів.

Урядові особи банку

109. Посади по Державному земельному банку належаче їм утримання, а також класи і розряди визначаються розписом і окремими законами.

110. Кількість служачих по окремих інституціях банку поза винятками, показаними в цьому статуті, встановлює міністр фінансів у залежності від розвитку операцій Банку.

111. З чистого прибутку банку вираховується щороку сума в розмірі до 10% для поділу між служачими, по розсуду міністра фінансів, поверх належного їм утримання. Це відрахування не повинно перевищувати 20% загальної суми утримання служачих.

112. Для забезпечення служачих банку, які покинуть службу, незалежно пенсії і допомог, що можуть бути призначені з Державної скарбниці, банкові надається право утворити пенсійну касу. Кошти каси складаються з відрахувань з утримання урядовців і відрахувань з чистого прибутку банку в розмірах, визначених статутом каси, який затверджує міністр фінансів.

113. Голова комітету догляду Державного земельного банку призначається наказом Гетьмана, по представленню міністра фінансів по згоді його з міністром земельних справ.

114. Усі призначення на другі посади по Державному земельному банкові переводяться згідно закону від 24 липня 1918 р. «Про порядок призначення осіб на урядову службу».

Про Окремі відділи Державного земельного банку

115. Для завідування справами бувших «Государственного дворянского земельного банка» з «Особым его отделом» (по завідуванню справами колишнього Товариства взаємного поземельного кредиту) і «Крестьянского поземельного банка», які провадили свою діяльність в межах України, в складі Державного земельного банку утворені Окремі відділи на підставах, що зазначені в дальших артикулах.

116. Порядкуванням Окремими відділами по Дворянському і Крестьянському банкам накладається на раду Державного земельного банку і його управителя, а на місцях - на ради відділів і його управителів останніх.

117. До обов'язків рад банку і відділів, у межах компетенції їх по статуту Державного земельного банку, належить вирішення справ і питань по всім операціям згаданих банків, обміркування сміт і розгляд річних справоздань.

118. Управителів Державного земельного банку і управителям його відділів по порядкуванню Окремими відділами, у межах компетенції по статуту цього банку, належить розпорядча і виконавча влада по справам відділів, оскільки її

не надано радам банку і відділів; зокрема до їхніх обов'язків віднесено: догляд за правильним провадженням діловодства і рахівництва відділів і за точним виконанням законів і правил, що торкаються окремих відділів і розпорядження витратами в межах сміт.

119. Завідування Окремими відділами накладається в центральнім управлінні на членів ради банку, а в місцевих установах на членів ради відділів.

120. Відповідальне керівництво бухгалтерією і контролем Окремих відділів накладається на головних бухгалтерів і головних контролерів Державного земельного банку і його відділів, по надженности.

121. Виконання в відділах обов'язків по діловодству, бухгалтерії, контролю і касі накладається на відповідних служачих Державного земельного банку.

122. Кількість штатних посад, потрібних Окремим відділам, а також розмір сум на найом нештатних служачих, на канцелярські, господарські та інші видатки по тим відділам, визнає рада банку і в смітному порядку (арт. 80 цього статуту) затверджується міністром фінансів.

123. Всі видатки по утриманню Окремих відділів і по всім їх операціям упадають відповідно на надходячі до коштів Державного земельного банку відрахування від платежів позичальників «Государственного Дворянского земельного банка, Особого его отдела и Крестьянского поземельного банка».

Примітка: Раді Державного земельного банку, з дозволу міністра фінансів, надається право видавати особам, що служать в банкові, додаткову платню за рахунок коштів по утриманню Окремих відділів.

124. Переведення операцій на місцях по позичкам і заставам бувших «Дворянского банка с Особым его отделом и Крестьянского банка», належить до обов'язку місцевих

відділів Державного земельного банку, котрі по всім цим операціям провадять особливі книги й справоздання.

Примітка: Операції видачі нових позичок на купівлю й під заставу землі окремі відділи не проводять. З тих незакінчених справ, що є в діловодстві відділів, у залежності від змоги набуття заставних листів і державних свідоцтв «Дворянського и Крестьянского банков» закінчуються Окремими відділами лише ті справи, по яким до часу затвердження статуту Державного земельного банку наспіли чи затвердження від старшого нотаря купчого акту - по справах купівлі землі, чи видачі заставного підпису - по справах про заставу землі. Всі ж інші справи, що не суперечать цілям Державного, земельного банку і в межах максимальної земельної норми цього банку, на бажання сторін, закінчує Державний земельний банк на підставі його статуту.

125. Окремі відділи провадять рахунки по позичкам, що числяться на заставлених їм маєтках, а також заставним листам, свідоцтвам і зобов'язанням «Дворянского банка, Особого его отдела и Крестьянского банка», і по кінці кожного року складають справоздання про їх операції.

Примітка 1. Випущені «Государств. Дворянск. земельным банком, Крестьянским поземельным банком» і Товариством взаємного поземельного кредиту заставні-листи, державні свідоцтва і іменні зобов'язання в сумі, що визначається згодою Української Держави з Великоросією, визначаються за державні боргові зобов'язання (арт. 7 цього статуту).

Примітка 2. Прибутки з операцій Окремих відділів причисляються до резервного капіталу Державного земельного банку і разом з ним складають фонд, що забезпечує поповнення можливих утрат по Державному земельному банку з окремими його відділами (арт. 8 і 9 цього статуту).

126. За позичальниками і винуватцями «Государственного Дворянского земельного банка; Особого его отдела и Крестьянского поземельного банка» залишаються всі права

й зобов'язання по статутам тих банків, за винятком права на перестрочку боргу і на додаткові позички з окремих відділів Державного земельного банку (арт. 115 цього статуту).

На протязі трьох років зі дня затвердження цього статуту на прохання позичальників їм можуть бути видавані додаткові позички з Державного земельного банку понад борг по першим позичкам Окремих відділів, з перекладом того боргу, згідно п. п. 1, 2 і 3 арт. 140 цього статуту, на Державний земельний банк і з тим, що позичальник подаватиме виплати по первісній позичці в першому розмірі, але прийме нероздільну відповідальність по обом позичкам перед Державним земельним банком на загальних підставах цього статуту.

В тім заставнім підписі, що в таких випадках видає позичальник замість першого, зазначається чи готовими грошми, чи процентовими паперами, і якими саме, в якій сумі і на який строк видані як перша, так і додаткова позички, а рівно й розміри піврічних виплат по ним. Наложена на масток заборона по первісній позичці вноситься, і від імені Державного земельного банку накладається нова заборона на загальну суму боргу.

Розрішення позичок під маєтки, які перевищують земельні норми, передбачені арт. 36 цього статуту, залежать від ради банку, вся ж справа про ці позички, видача їх, рахівництво і догляд за тим, щоб позичальники виконували свої обов'язки, належить до відання відділу банку.

Примітка: Спосіб сплачування капітальних боргів, обтяжуючих маєтки, котрі були заставлені в провадивших свою діяльність на території Української Держави «Государственном Дворянском земельном банке, Особом его отделе и Крестьянском поземельном банке» після остаточного розподілу відповідальності між Україною і Великоросією по випущених цими банками заставних листах, державних свідоцтв і іменних зобов'язань буде визначений окремо в законодавчому порядку.

127. При передачі маєтків з Окремих відділів Державного земельного банку в цей останній, капітальні борги, що обтяжують маєтки, перекладаються на Державний земельний банк; ті ж недоплатки й різного роду платежі, що є на той час як маєток переходить у заставу Державному земельному банкові, сплачуються остаточно.

Операції по землям, заставленим у земельних банках, також і в Окремих відділах Державного земельного банку

128. Державному земельному банкові надається право провадити передбачені в цьому статуті операції з маєтками, що є в заставі у Окремих відділів цього банку (арт. 115 цього статуту), а також у земельних банків, статуту яких відповідно поповнено, згідно закону 26 квітня 1906 р.

129. Державний земельний банк приймає на себе той борг земельному банкові, що лічиться на маєтку, і тоді маєток увільняється від застави земельному банкові.

130. Заборони по видачі заставного свідоцтва і по видачі позички здійснюються при умовах, зазначених у п. 3 арт. 29 цього статуту, одночасно з затвердженням купчого акту, а при операціях, зазначених в п. п. 1, 2 і 4 того ж арт., одночасно з призначенням позички до видачі, для чого земельний банк заздалегідь передає Державному земельному банкові заставне свідоцтво з записом про скасування застави і надсилає розрешуючі статті на скасування заборони по видачі позички.

131. Коли справа торкається частки заставленого земельному банкові маєтку то замість того, щоб передавати заставне свідоцтво, земельний банк, посилаючи старшому нотареві розрешуючі статті про незаборонність відчужуємого участку по видачі позички, видає Державному земельному банкові посвідчення про свою згоду на увільнення відчужуємого участку від заборони по видачі заставного свідоцтва.

132. Начислені на заставлений земельному банку маєток недоплатки по платіжкам банкові сплачує Державний

земельний банк одночасно з перекладом на нього боргу згідно з правилами §11 Статуту акційного земельного банку.

133. По прийнятому на себе боргу Державний земельний банк виплачує, згідно §§ 34 і 19 Статуту акційного земельного банку, піврічні платежі обраховані в першому розмірі, відповідно спочатку виданій позичці і тим умовам, на яких її видано, аж поки скінчиться строк позички, або вона буде раніш строку сплачена.

134. Державному земельному банкові належить право як одночасно з прийняттям на себе боргу, так і надалі, вимагати з метою зменшення розміру строкових платіжів перестройки взятого на себе боргу, по округленні його до повних сотків карбованців виплатою відповідної суми.

135. Державний земельний банк має право кожного часу сплатити взятий на себе борг заставними листами земельного банку по номінальній ціні.

136. Державний земельний банк сплачує раніш строку взятий на себе борг (або частку його) у всіх тих випадках, як маєток (або частки його), по котрому борг був прийнятий, увільниться від застави у Державнім земельнім банку раніш повної сплати взятого банком на себе боргу.

137. Одержуючи від земельного банку заставне свідоцтво з написом про зменшення застави або згаданого в арт. 131 цього статуту посвідчення, Державний земельний банк видає земельному банкові письмове зобов'язання, що приймає на себе борг по тим заборонам, що знімаються. Це зобов'язання, складене по формі, затвердженій від міністра фінансів по згоді з міністром юстиції, записується в книгу Державного земельного банку.

138. У випадку уперестройки боргу після того, як Державний земельний банк видає земельному банкові зобов'язання (арт. 137 цього статуту) або при сплаті до строку частини боргу, Державний земельний банк видає земельному

банкові нове зобов'язання з відповідними змінами попередніх умов.

139. Зобов'язання, видані від Державного земельного банку (арт. 137 і 138 цього статуту) забезпечуються як тим, що в заставі у банку і тим, що належить йому майном, так і всім добром Української Держави.

140. Операції з маєтками, що в заставі у Окремих відділів Державного земельного банку, переводяться в згоді з тими підставами, що викладено в попередніх (129-139) артикулах без видачі зобов'язань, які завбачені арт. 137, і з додержанням, крім того, таких правил:

1) Переклад боргів, які лежать на тих маєтках, що в заставі в указаних Окремих відділах на Державний земельний банк учиняється через переписання боргу по книгах цих відділів на ім'я Державного земельного банку.

2) При перестрочці прийнятого на Державний земельний банк боргу або при сплаті його до строку, в книги Окремих відділів записуються відповідні зміни.

3) При сплаті боргу до строку по позичкам, виданим з «Государственного Дворянского земельного банка» в протязі часу з 7 Липня 1900 р. до 28 грудня 1904 р., Державний земельний банк виплачує Окремому його відділові по завідуванню справами «Дворянского банка», несплачену частку приплати на покриття курсової різниці.

4) Коли Державний земельний банк набуває частини маєтків, що в заставі у вказаних Окремих відділах, він приймає на себе ті борги, що лежать на маєтках у сумах, які вкажуть продавці в межах повного оцінювання тих маєтків, що продаються. Правило це повинно бути додержано й тоді, коли Державний земельний банк видає позички під частини тих маєтків, що в заставі в Окремих відділах.

141. Рахівництво по операціям, що провадить Державний земельний банк на підставі арт. арт. 129-140 цього статуту

установлюється окремими правилами, які затверджуються в порядкуві арт. 90 цього статуту.

142. До цього статуту додаються:

1. Таблиця строків позичок, виданих з Державного земельного банку чотирьох з половиною процентовими свідоцтвами і плат по ним.

2. Правила про продаж з торгів земель, заставлених в Державному земельному банку;

3. Про іменні зобов'язання Державного земельного банку.

В. об. Голови Ради Міністрів, сенатор М. Василенко
Міністр фінансів А. Ржепецький

Українська Держава (квітень–грудень 1918 року). Документи і матеріали : у 2 т. / упор. Р. Пиріг. – Київ : Темпора, 2015. Т. 2. С. 259–280.

№ 54

ЗАКОН О ПРАВЕ ПРОДАЖИ И КУПЛИ ЗЕМЛИ ВНЕ ГОРОДСКИХ ПОСЕЛЕНИЙ

1. Каждый владелец сельско-хозяйственных и лесных имений, которые находятся в уездах, в том числе и надельной земли, имеет право на продажу их без ограничения размера.

2. Государственный Земельный Банк приобретает сельско-хозяйственные и лесные имения без ограничения количества их, но с тем, что Банк распродает их на основаниях этого закона.

3. Одно физическое или юридическое лицо имеет право приобретать путем купли или дарения, сельско-хозяйственные участки с тем, чтобы размер принадлежащего ему количества сельско-хозяйственных владений в границах уездов Украинского государства не превышал 25-ти десятин.

4. Земельные Товарищества отдельных частных лиц имеют право приобретать путем купли или дарения сельскохозяйственные участки с тем, чтобы количество приобретаемой Товариществом сельскохозяйственной земли не превышало того количества, которое имеют право приобретать все вместе участники Т-ва, считая право каждого в отдельности, согласно ст. 3-й настоящего закона.

На протяжении 2-х годов по утверждению купчей крепости приобретенное Земельным Т-вом имение должно быть размежевано между участниками Т-ва на отрубные участки, согласно ст. 3-й закона.

Если Земельным Т-вом в 2-х годичный срок не будет произведено добровольного размежевания, то таковое производится соответствующей Уездной Земельной Комиссией.

Постановления Комиссии по размежеванию не подлежат обжалованию по существу и признаются окончательными.

При нарушении Комиссией правил этого закона обжалования на нарушение норм его подаются в генеральный суд, который может отменить соответствующее постановление Комиссии 1).

Подп. Пр. Сов. М. Ф. Лизогуб, В. Колокольцев.

Пионтковский С. Гражданская война в России (1918–1921 гг.). Хрестоматия. М. : Издание Коммунистического университета им. Я. М. Свердлов, 1925. С. 361.

№ 55

ЗАКОН О ПЕРЕДАЧЕ ХЛЕБА УРОЖАЯ 1918 Г. В РАСПОРЯЖЕНИЕ ГОСУДАРСТВА

1. Все количество хлеба пищевого и кормового, урожая 1918 г. за вычетом запаса, который назначается Министром Продовольственных Дел, по соглашению с Министром Земельных Дел, для пропитания и хозяйственных

нужд владельца, поступает в распоряжение украинского государства и может отчуждаться только государственными продовольственными органами.

2. Под хлебом (ст. 1-я) разумеется: жито, пшеница, просо, гречиха, чечевица, фасоль и горох, кукуруза, ячмень и овес, всякого рода мука, высебки, крупа и побочные продукты из названного хлеба, а также масляное семя и всякие жмыхи.

3. Владелец хлеба обязан по первому требованию государственного продовольственного органа объявить: а) количество и место хранения запасов хлеба, которые имеются у него; б) количество лиц, которые подлежат пропитанию за счет его хозяйства и в) количество домашнего скота, который имеется в его хозяйстве, а также десятин посева.

4. Весь хлеб, который переходит в распоряжение государства (ст. 1), подлежит сдаче Государственному продовольственному органу в назначенные им сроки по твердым ценам.

5. У владельцев хлеба, которые уклоняются от добровольной сдачи хлеба, производится реквизиция, на основании издаваемой Министром Продовольственных Дел инструкции, с понижением установленных твердых цен на 30%. В случае же обнаружения у владельца хлеба спрятанных запасов, такие отчуждаются со сниженным твердых цен на 50%.

6. До сдачи хлеба владелец его обязан хранить его паевой риск и страх и нести за хранение его гражданскую, а в надлежащих случаях и уголовную ответственность.

Государственным продовольственным органам предоставляется право освобождать владельцев от обязанности хранить хлеб.

7. В случаях невозможности сбора хлеба от продукционера в назначенный срок в зерне, государственному продовольственному органу предоставляется право обмолотить подлежащий сдаче хлеб за счет владельца хлеба

собственными силами продовольственного органа, или с использованием помещения и инвентаря владельца хлеба.

Председатель Совета Министров Лизогуб, Министр Продовольственных Дел Юр. Соколовский.

Пионтковский С. Гражданская война в России (1918 – 1921 гг.). Хрестоматия. Москва : Издание Коммунистического университета им. Я. М. Свердлова, 1925. С. 362.

ГЛАВА 4. ДИРЕКТОРІЯ УНР

№ 56 ДЕКЛАРАЦІЯ ДИРЕКТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

26 грудня 1918 р.

Героїчним поривом українського озброєного трудового народу зметено з лиця землі української руйнуюче поміщицько-монархічне панування - гетьманщину.

Україну вичищено від карних експедицій, старост, жандармів та інших злочинних інституцій пануючих клас. Відновлено національно-персональну автономію, що забезпечує право кожної нації на вільне життя.

Цензові думи та земства, поставлені гетьманським урядом, скасовано й відновлено демократичні вироблені всенароднім голосуванням органи місцевого самоврядування.

До повного вирішення земельної реформи Директорія Української Народної Республіки оголосила, що всі дрібні селянські господарства й усі трудові господарства залишаються в користуванню попередніх їх власників ненарушними, а решта земель переходить у користування безземельних і малоземельних селян, а в першу чергу тих, хто пішов у війська Республіки для боротьби з гетьманом. Верховне порядкування цією землею належить Директорії Української Народної Республіки. Ця постанова стосується також до монастирських, церковних і казенних земель. Для проведення реформи організовано Народні Земельні Управи.

По Наказу № 1 Директорії селянам роблять описи контрибуцій, узятих поміщиками з селян для повернення їх покривдженим.

Так само ведуться слідства по всій Україні з приводу зловживань і злочинств, які було учинено над селянством поміщиками та гетьманським урядом.

Постановою 9 грудня Директорія одмінила всі закони й постанови гетьманського уряду в сфері робітничої політики. Відновлено восьмигодинний робочий день. Знов установлено колективні договори, право коаліцій і страйків, а також усю повноту прав робітничих фабричних комітетів.

В усіх інших галузях життя Директорія так само одмінила всі закони й постанови гетьманського уряду, направлені проти інтересів трудящих кляс і шкідливих для всього громадянства.

Уповноважена силою й волею трудящих кляс України верховна влада Української Народної Республіки – Директорія цими Заходами завершила перший акт соціального та національно-політичного визволення українського народу.

Слідуючим етапом нашої революції є творення нових, справедливих, здорових і відповідних до реального відношення сил у державі, соціальних і політичних форм.

Директорія є тимчасова верховна влада революційного часу. Одержавши на час боротьби силу й право управління державою від першого джерела революційного права - трудящого народу, - Директорія передасть свої повноваження тому ж самому народові.

Але Директорія вважає, що право управління й порядкування краєм повинно належати тільки тим клясам, які суть основою громадського життя, які творять матеріальні та духовні цінності, які кров'ю й життям своїх членів вступили до боротьби з рушійними силами сучасного ладу.

Влада в Українській Народній Республіці повинна належати лише клясам працюючим – робітництву й селянству, тим клясам, що здобули цю владу своєю кров'ю.

Так звані «пануючі кляси», кляси земельної, промислової буржуазії за сім місяців цілковитого, нічим необмеженого свого панування на Україні доказали свою цілковиту нездатність і

надзвичайну шкودливiсть для всього народу в управлiнню державою.

Маючи всi матерiальнi, фiзичнi й духовнi засоби, маючи повну волю для органiзацiї економiчного, полiтичного життя, цi кляси внесли тiльки дезорганiзацiю й руїну в край. Переслiдуючи тiльки свої вузькокласовi, егоїстичнi інтереси, цi кляси вели воїстину грабiжницьку полiтику в краю.

Ними розграбовано, розкрадено й роздано в чужi імперiалістичнi руки значну частину державно-народнього майна.

Дбаючи тiльки про накоплювання капіталiв у приватних руках, цi люде довели промисловiсть до повного занепаду, а господарство краю до злиденного стану.

Розцвіт спекуляцiї за панування цих правителiв до нечуваних розмiрiв. Поводячись як у завойованiй країні, великовласники правили методом безоглядного терору й насильства. Закопування живцем у землю, вирiзування живої шкiри, випікання очей, так званими «поміщицькими карателями» були цiлком нормальними способами управлiння народом.

Будучи чужинцями в краю, великовласники брутально топтали нацiональнi права й здобутки нашого народу, ганьбили гiднiсть його державностi, продавали й зраджували з такими жертвами й такою працею збудованi державнi форми.

З боку революцiйного правительства, поставленого народом, що в гнiві й муках повстав проти цих гнобителiв, було би злочинством супроти всього краю пiсля всього цього допустити цi кляси до участi в правлiнню країною.

Отже Директорiя заявляє:

Кляси не трудовi, експлуататорськi, якi живляться й розкошують з працi клас трудових, кляси, якi нищили край, руйнували господарство й одзначали своє правлiння жорстокостями й реакцiєю, не мають права голоса в порядкуванню державою.

Директорія передасть свої права й уповноваження лиш трудовому народові самостійної Української Народньої Республіки.

Директорія пропонує:

1) Трудовому селянству, що перше одгукнулось на поклик Директорії й встало з зброєю в руках до бою з панством, по всій Україні з'їхатись у губернії й вибрати своїх делегатів на Конгрес трудового народу України.

Ті делегати будуть представляти там волю як того озброєного селянства, що тепер тимчасово є в військах, так і тих, що мирною працею дома допомагають творити державний лад та порядок.

2) Міському робітництву вибрати од фабрик, майстерень, заводів, контор та інших установ людської праці своїх делегатів на Конгрес трудового народу України.

Частина робітництва неукраїнської національності під час боротьби українського народу з бувшим гетьманом ставились до цієї боротьби не з повною активністю, а частина нейтрально.

Директорія гадає, що в боротьбі за визволення всіх працюючих неукраїнське робітництво забуде свою національну нетерпимість і щиро та дружно прилучиться до всього трудового народу України.

3) Трудовій інтелігенції, що безпосередньо працює для трудового народу, себто: робітникам на полі народньої просвіти, лікарським помішникам, народнім кооперативам, служачим у конторах та інших установах так само вибирати своїх представників на Конгрес трудового народу України.

Місце й час одкриття праці Конгресу, а також норми виборів до нього Директорія оповіщає окремою, інструкцією.

Конгрес трудового народу України матиме всі верховні права й повновладність рішати всі питання соціального, економічного та політичного життя республіки.

Конгрес трудового народу, як революційне представництво організованих працюючих мас, скликається не по удосконаленій формулі виборів, якої додержати зараз неможливо. Надалі, коли настане мирне життя, він має бути замінений представництвом працюючих мас, обраним по удосконаленій системі виборів, себто Установчими Зборами.

Конгрес трудового народу має вирішити форми влади як на місцях, так і в центрі. До цього вирішення Директорія вважатиме всякі спроби захвату влади якими-будь групами насильством над волею трудового українського народу й тому буде рішуче припиняти всякі такі самовольці виступи.

До Конгресу Директорія верховною властю своєю насамперед поверне селянству ті контрибуції, які було зібрано з нього поміщиками.

Рятуючи державу від дальшого господарського та промислового занепаду, розграбування та безоглядної експлуатації робітництва й усього населення, Директорія поставить на фабриках, заводах та інших промислових установах державний робітничий контроль і пильно дбатиме, щоб промисловість набрала здорового, корисного для народу життя.

Всі зусилля свої Директорія направить на таку організацію народного господарства, яка б відповідала сучасному переходовому моментові, коли нищиться старий капіталістичний світ і на його руїнах сходять паростки нового всевітнього ладу, який не знатиме ніякого гніту й визиску. Директорія вважає своїм обов'язком узяти під керування Української Народньої Республіки головні галузі української промисловости й направити господарство в них в інтересах працюючих клас і всього громадянства, а не малої групи класів великовласників.

Всі форми спекуляції Директорія нищитиме безпощадно, не зупиняючись перед карами військового часу! Для цього по всій Україні і будуть організовані «комісії боротьби з

спекуляцією». Так само Директорія: пильно дбатиме, щоб негайно трудові маси були задоволені предметами першої необхідності.

Стаючи твердо й непохитно на шлях соціальних реформ, Директорія вважає необхідним підкреслити, що вживатиме всіх заходів, щоб уникнути анархічних неорганізованих і несистематичних форм цієї перебудови. Директорія вважатиме своїм обов'язком погоджувати ці великі завдання з соціально історичними й міжнародними умовами, в яких у даний момент перебуває Україна, а також з тими кращими формами соціальних реформ, яких досягатиме світова, особливо західноєвропейська трудова демократія.

В сфері міжнародних відносин Директорія стоїть на ґрунті цілковитого нейтралітету й бажання мирного співжиття з народами всіх держав. Ставлячи перед собою великі та складні завдання, Директорія хотіла би всі здорові, трудові сили свого народу вжити не на криваву боротьбу з сусідами, а на утворення нового життя в краю та на заведення порядку й ладу, так бажаного всім працюючим.

Трудову інтелігенцію Директорія закликає рішуче стати на бік працюючих мас і в інтересах створення справедливого й здорового життя для всього народу прикласти своїх сил, знаття й науки для найкращого направлення будівничого соціального процесу.

Соціалістичні партії та групи соціалістичних напрямів і всіх національностей Директорія кличе поставитися з повним розумінням важності моменту, й усі свої сили направити на правильну та достойну трудового народу організацію волі його, на організацію порядку й ладу по всій землі трудової республіки.

Доручаючи негайне переведення в життя великих задач правительству Української Народньої Республіки - Раді Народних Міністрів - Директорія вірить, що весь трудовий

народ України щиро допоможе своєму правительству в цій важній відповідальній роботі.

Голова Директорії Української
Народньої Республіки В. Винниченко
Члени Директорії: Петлюра, Швець,
Андрієвський, Макаренко

*Документи трагічної історії України (1917–1927 рр.) / ред.
П. П. Бачинський. Київ, 1999. – С. 94–98.*

№ 57

ОПОВІЩЕННЯ ДИРЕКТОРІЇ УКР. НАР. РЕСП.

... Так от Директорія Укр. Народи. Республ. оповіщає, що українські соціалістичні та демократичні партії доручили Директорії насамперед зробити таке:

... 5) Одібрати землю у поміщиків і передати її трудящим безземельним і малоземельним.

6) Повернути людям всі ті контрибуції, що поздирали з них поміщики та глитаї.

7) Відновити всі ті права городського робочого класу, які було здобуто за час революції.

8) Поставити контроль робітників над фабриками та заводами, щоб капіталісти-фабриканти не мали змоги визискувати робітництво й все населення.

(Винниченко, Петлюра, Швець, Андрієвський, Макаренко. Ставка). 21/XI-18 р.

*Клунний Г. В боротьбі за селянство. Земельне законодавство
контрреволюційних урядів за час революції на Україні.
Харків : Радянський селянин, 1926. С. 122.*

№ 58
ПОСТАНОВА ДИРЕКТОРІЇ У. Н. Р.

Всі земельні і земельно-ліквідаційні комісії як повітові, так і губерніяльні, закриваються, а також одпуск кредитів призначених для цих комісій, припиняється і всі кошти, котрі знаходяться в розпорядженні земельних комісій, складаються в Державний Банк в депозит Директорії Української Народної Республіки.

Всі служачі згаданих комісій звільняються від обов'язків.

Для ліквідації остається лиш необхідна кількість служачих, котрі отримують жалування до кінця їхньої праці однак не довше, як через один місяць, тобто до 1-го лютого 1919 року.

Всі акти й документи повітові комісії передають повітовим земельним управам, а губерніяльні – губерніяльним.

Голова Директорії Винниченко.

Член-Секретар Андрієвський.

Винниця, 12/ХІІ 1918 року.

Вісник УНР. 1918.12/ХІІ. Ч. 3.

№ 59
ПОСТАНОВА ДИРЕКТОРІЇ У. Н. Р.

Тимчасово забороняється на будуче робити всі умови на землю, котрі мають на меті зміну права власности чи його обмеження, як: запродажні записи, продажні (кріпостні) умови, даровизни, гіпотеки, оренди, умови сервітутні (служебні).

Старшим нотаріусам забороняється затвердження згаданих правних актів.

Розпорядження це входить в життя з менту його оголошення.

Голова Директорії Винниченко.

Член-Секретар Андрієвський.

Винниця, 15./ХІІ-1918 року.

Вісник УНР. 1918. 15/ХІІ. Ч. 3.

№ 60

РОЗПОРЯДЖЕННЯ ДИРЕКТОРІЇ У. Н. Р.

1) До повного вирішення земельної реформи Директорія Української Народньої Республіки оголошує: всі дрібні селянські господарства і всі трудові господарства залишаються в користуванні попередніх їх власників непорушними, а решта земель переходить в користування безземельних і малоземельних селян.

Верховне порядкування цією землею належить Директорії Української Народньої Республіки.

Ця постанова відноситься також до монастирських, церковних і казньонних земель.

Всі дрібні селянські господарства і всі трудові господарства залишаються в користуванні їх попередніх власників непорушними.

2) Завідування і охорона земель і господарств, взятих в порядкування Директорії, а також переведення всієї технічної роботи по земельним справам, накладаються на Губерніяльні, повітові і волосні земельні Управи.

3) Земельні Управи складаються:

Губерніяльні: з губерніяльного агронома, одного члена Губерніяльної Народньої Управи і одного представника губерніяльного Комітету селянської спілки і представника Міністерства Хліборобства.

Повітові: з повітового агронома, члена Повітової Народньої Управи і члена повітового Комітету селянської спілки.

Волосні: з члена призначеного повітовою земельною Управою, члена волосної народньої управи і представника волосного Комітету селянської спілки.

Земельні управи працюють під керуванням Міністерства Хліборобства і згідно його вказанням.

Головою Губерніяльних Управ є представник Міністерства, а повітових – член народньої управи.

4) До остаточного вирішення земельного закону що до всіх господарств обов'язком цих установ в першу чергу подбати про негайне переведення опису рухомого і нерухомого майна всіх поміщицьких господарств.

5) Монополізовані Державою продукти, за винятком потрібних для господарств на посів і корм, а також для потреб власника, його сім'ї і служачих, продаються повітовою земельною управою відповідним державним харчовим установам, а інші продукти можуть продаватися волосною земельною управою, за згодою повітової, звичайним торгом.

6) Гроші за всі продані продукти, а також інші грошові прибутки з господарств, вносяться в депозит повітових земельних управ.

7) Продаж живого і мертвого реманенту, а також породистої худоби, забороняється.

8) Самочинна рубка лісу рішуче забороняється.

9) Касуються невиконані досі умови на рубку лісу і вивіз готового матеріалу господарств, які переходять в порядкування Директорії, заключені попередніми власниками, виключаючи умови, які зроблені безпосереднє або посереднє державними установами, громадськими самоврядуваннями та заводами по нотаріальним договорам, а також дрібні умови на ліс для власного вжитку.

Голова Директорії В. Винниченко.

Член-Секретар Андрієвський.

Член Ф. Швець.

Вісник УНР. 15/XII-1918. Ч. 2.

№ 61

ІНСТРУКЦІЯ СІЛЬСЬКИМ ЗЕМЕЛЬНИМ УПРАВАМ ДЛЯ СКЛАДАННЯ СПИСКІВ ГОСПОДАРСТВ

1. Першим негайним обов'язком Установ по переведенню земельної реформи буде в'яснення кількості землі, яка по силі Земельного Закону, ухваленого Директорією Української Народньої Республіки від 8-го січня ц. р., повинна перейти в Земельний фонд, а також кількості населення, яке має право одержати землю на підставі того-ж закону.

2. Для здійснення вищезазначеного завдання необхідно скласти по кожному окремому поселенню списки №№ 1 і 2 всіх господарств, які працюють біля землі і обробляють її власною працею.

3. Ці списки складаються по зразкам, затвердженим Народнім Міністерством Земельних Справ, окремо для всіх господарств, які мають 15 і менше десятин удобної землі на господарство, для безземельних, зазначених вище (список № 1).

В список № 2 вносяться господарства і бувші землеволодіння, які мають більш 15 десятин.

4. Ці списки повинні обняти цілком без усякого винятку всі землі (в тому числі поміщицькі, казенні, церковні, монастирські і інші), які знаходяться в межах даного села і при йому.

5. При складанні цих списків необхідно користуватись податковими тетрадами, окладними листами, планами та іншими документами.

6. Списки складаються на основі показань самих господарів і в міру потреби перевіряються через сусід або инакше.

7. За господарством чи бувшим володінням визнається та кількість землі, яка фактично належала йому до видання Земельного Закону.

8. По скінченні складання списків, сільська або волосна Земельна Управа оголошує ці списки на сільських сходах.

Списки залишаються в сільських або волосних Управах на протязі 5 днів для розгляду зацікавлених осіб. На протязі зазначеного терміну можуть бути зроблені заяви про помилки і пропуски в списках.

9. Після остаточної перевірки, списки затверджуються відповідними сільськими і волосними Земельними Управами і надсилаються в Повітову Земельну Управу не пізніше 1-го лютого (февреля).

Народній Міністр Земельних Справ М. Шаповал.

Народня Справ. 1/II-1919. Ч. 3–4.

№ 62

ІНСТРУКЦІЯ МІНІСТЕРСТВА ЗЕМЕЛЬНИХ СПРАВ ДО ПЕРЕВЕДЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ РЕФОРМИ (Офіційно).

Міністерством земельних справ надіслано до всіх губерніяльних, повітових, волосних і сільських земельних управ такий загальний план переведення земельної реформи.

Виконуючи веління земельного закону, виданого Директорією Української Народньої Республіки 8-го січня ц. р., народне міністерство земельних справ цим зазначає слідуючий загальний план переведення земельної реформи, котрого треба держатись.

Сучасний стан сільсько-господарських відносин на Україні вимагає розбити всю виконавчу роботу переведення земельної реформи в таких три стани: в першу чергу мусить бути передана в загальних, хоч-би і в грубих формах, належна по земельному закону кожному селу чи громаді. Потім мусить бути переведено усякі меліорації та знищення

черезполосности. Одночасно з цим, цілим рядом заходів економічних, культурних і фінансових мусить бути піднесено саме селянське господарство і в першу чергу хазяйство тих селян, які здобудуть землю на підставі земельного закону Директорії. Виконання першого завдання повинно стати ціллю біжучої земельної реформи найближчого часу. Вся підготовча робота і здійснення цього завдання повинно закінчитись до початку весняного посіву. Керуючись вказівками земельного закону і зважаючи на короткий час для підготовки і переведення в життя цього завдання, народне міністерство земельних справ наказує держатися слідуючого порядку.

Виконання наміченого завдання розпадається на слідуючі пункти:

1. Вияснення кількості і якості земельного фонду, який може бути передано кожному окремому селу чи товариству.

2. Вияснення кількості населення, яке фактично має одержати землю.

Ці два основних завдання мусять виконуватись рівнобіжно.

1. Для вирішення першого завдання потрібно вжити всіх заходів до найскоршого вияснення кількості землі, яка, на підставі земельного закону §§ 21, 23, 24, 25, 26, 30 і 32, не належить до розподілення між малоземельним і безземельним селянством.

Також тепер же необхідно подбати про забезпечення майбутніх сільсько-господарських шкіл та досвідних і зразкових і насінньових полів, питомників і іншого на підставі § 10 про право повернення і призначення для відповідних громадських цілей потрібної площі.

Народне міністерство земельних справ пропонує zostавити при кожній економії, кожному фільварку площі зверх тої, яка застається дотеперішньому землевласнику, до загальної норми позоставлення (див. § 21 земельного закону), на кожную волость по два участки землі, по можливості при

краще обгородованих економіях – не менш двійної норми, зазначеної в ст. 21; на повіт для забезпечення вищої чи середньо-агрономичної школи – участок не менш четверної норми. Виділити такі участки потрібно для майбутнього сільсько-господарського розвитку місцевого хліборобського населення. Такі участки землі повинні зостатися в розпорядженні повітових, волосних управ і під доглядом сільських земельних управ.

Про виявлення кількості землі, де іменно вона мусить зостатися, повинно вжити самих негайних заходів, для цього-ж необхідно подбати про складання відповідних нарад на місцях з представників місцевого населення, компетентних, досвідчених осіб.

Рівнобіжно з цим треба вжити всіх негайних заходів до виявлення кількості землі і її якості – удобної, пахотної, сінокосної і інших, хоч в загальних цифрах, яка має бути передана кожному селу, кожній громаді, чи добровільно складеному товариству. Для цього повинний бути використаний весь плановий матеріал і межові і статистичні сили, котрі мають бути відкомандированими на місця в розпорядження межових відділів. Планового матеріалу що до володіння і до провадження господарств треба домотатися як від державних і громадських установ, так і від окремих осіб, дотеперішніх власників чи їх довірених; вищезазначене виявлення повинно закінчитися до 10 лютого і увесь матеріал повинно передати повітовим земельним управам. До цього-ж часу (10 лютого) повітові земельні управи повинні зібрати через волосні та селянські земельні управи відомості про кількість населення, котре має право одержати землю. А для того повітова земельна управа не пізніше, як до 1 лютого, повинна скласти, при допомозі волосних і сільських земельних управ, списки господарств по кожному поселенню окремо для тих, що мають більш 15 десятин, і тих, що мають 15 і менш десятин землі, по інструкції і зразкам, які до цього прикладаються.

До 5 лютого губерніяльні земельні управи при допомозі статистичного бюро губерніяльного земства опреділяють максимальну трудову норму наділення для середньої сім'ї і для найбільш типічних районів своєї губернії, користуючись такою загальною характеристикою: під трудовою земельною нормою треба розуміти таку кількість землі, яка відповідає загальному типу трудового господарства в даній місцевості при нормальних умовах, а саме: яке не вживає постійно праці строкових робітників і саме не відпускає постійно на сторону своїх робочих сил для заробітків.

Опреділені норми для господарів з середньою кількістю душ в сім'ї для найбільш типічних районів надсилаються по повітах і волостях, а також в міністерство земельних справ.

2. Маючи вищезазначені дані і матеріали, повітова земельна управа разом з представниками від сільських і волосних земельних управ, по одному від кожної, повинні не пізніше, як до 20 лютого, скласти план розподілення цих земель по селах і деревнях, де виявляється потреба для малоземельних і безземельних, додержуючися статтів закону 13 і 29, а також особливого закону про додаткове наділення козаків української республіканської армії. При складанню плану розподілення орних і сінокосних земель по селах і поселеннях, повітові земельні управи повинні намітити прирізки цих земель з таким рощотом, щоб не утворити черезполосности між селами. Лишки землі як орної, так і сінокосної, поза нормою, згідно ст. 13, повинно взяти на учот і передати в розпорядження губерніяльної земельної управи.

3. До 10 березня повинно заготовити списки тих малоземельних, безземельних і козаків української республіканської армії, яким одводиться земля при тій чи іншій громаді, селі чи товаристві. До того часу межові сили на місцях повинні одержати відомості про кількість землі, яка призначається для кожного окремого села, і повинні приступити до нарізки для кожного села. Сільські-ж громади

до цього часу повинні винести відповідні постанови, згідно § 34, про те, як вони будуть користуватись нарізаною землею. Скарги на невнесення в списки по даному селу приймаються повітовою земельною управою лише до 1 березня, яка і може виправити помилки.

4. Зазначені вище прирізки землі в натурі через нехайність і строчність праці і через недостачу відповідного числа землемірних сил мають бути зроблені в загальних обрубках на кожне село чи поселення в упрощеному порядку з можливою при таких умовах точністю, придержуючись існуючих меж і границь.

На тих же межах треба встановити тимчасові знаки, пояснюючи громадам, що остаточні межі буде прокладено пізніш при точних обмірах земель, які належать кожній громаді.

5. По складенню відповідних списків для кожного села, остаточному затвердженню їх сільськими громадами, волосними і повітовими земельними управами, що повинні бути закінченими до 1 квітня, складаються відповідні акти передачі землі кожній громаді на заготовлених при міністерстві земельних справ бланках. В тих актах повинно вказати кількість землі по угодам, яка одводиться громаді. До цього акту додається список господарств, які одержують зазначену в акті землю, згідно ст. ст. 28 і 32.

Землі поверх норми, зазначеної в ст. 13, повинні зазначатись окремо, з вказівкою, що вони даються лише в тимчасове користування, на що складаються повітовими земельними управами відповідні акти.

6. Всі губерніяльні земельні управи, по одержанню від повітових управ планів розподілення землі, а також відомости про лишки земель при тому чи іншому селі й лишки населення, котре не може одержати землю за відсутністю її поблизу, обмірковують і складають плани переселення в межах повіту і губернії, даючи перевагу на одержання землі селам, більш

близьким до тієї місцевости, де маються лишки землі, і селам з більш малоземельним населенням.

Ці плани представляються до 20 квітня в народне міністерство земельних справ на затвердження і до відповідного розпорядження, після чого губерніяльними земельними управами організується правильний рух хоодаків для ознайомлення і відповідні приготвлення землі для переселення в тих місцевостях, де маються лишки її в межах Української Народньої Республіки.

Народній Міністр Земельних Справ М. Шаповал.

Сільський Господар. 1/II-1919. Ч. 2–3.

№ 63

ІЗ ЗАСІДАННЯ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

25. 12. 1918 р.

№9

Головував: голова Ради Міністрів В.М.Чеховський.

Присутні: О. В. Осецький, О. К. Мицюк, М. Ю. Шаповал, Д. Антонович, М. І. Білінський, Б. П. Матюшенко, [І. Д.] Штефан, Л. Михайлів, С. С. Остапенко, П. К. Пилипчук, С. П. Шелухин, Д. Л. Сімонів.

Комісари: П. І. Холодний, [В.] Мазуренко, М. Тимофіїв.

Т. в. о. державного секретаря: [І.] Сніжко

Секретарював: М. М. Павловський.

Засідання відкрито о 7 год. 30 хв. вечора.

Слухали:

III. Пропозицію міністра земельних справ про зміну порядку призначення та увільнення урядовців міністерств.

IV. Заяву міністра земельних справ про те, щоб занести до журналу, що при голосуванні зазначеної в попередньому пункті внесеної ним пропозиції за зміну було 5 голосів, а проти зміни 7 голосів.

XVIII. Пропозицію міністра земельних справ - ухвалити призначення на посаду товариша міністра земельних справ ученого лісовода Олександра Макаренка і на посаду директора лісового департаменту вченого лісовода Бориса Іваницького.

Постановили:

III. Порядку призначення та звільнення урядовців міністерств не змінити.

IV. Занести заяву до журналу.

XVIII. Ухвалити призначення.

Засідання зачинено в 12 годин 20 хв. ночі.

Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. : док. і матеріали : у 2 т. /упоряд.: В. Верстюк. Київ : Вид-во імені Олени Теліги. 2006. Т. 1. С. 114–115.

№ 64

ІЗ ЗАСІДАННЯ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

05. 01. 1919 р.

Ч. 19

Головував: В. М. Чеховський.

Присутні міністри: О. Осецький, О. Мицюк, М. Шаповал, М. Білінський, І. Огієнко, П. Холодний, Л. Михайлів, Б. Мартос, С. Остапенко, П. Пилипчук, С. Шелухин.

Державний контролер Д. Симонів.

В. о. державного секретаря: М. Корчинський

Секретарював: В. Крушинський.

Засідання відкрито о 6 год. вечора.

Слухали:

VII. Доклад міністра земельних справ проекту лісового закону.

Постановили:

VII. Просити міністра земельних справ розіслати законопроект членам Ради Міністрів для ознайомлення і розгляд відкласти до чергового засідання.

Засідання закрито в 12 годин 30 хв. ночі.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно

Діловод

Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. : док. і матеріали : у 2 т. / упоряд.: В. Верстюк. Київ : Вид-во імені Олени Теліги. 2006. Т. 1. С. 156.

№ 65

ІЗ ЗАСІДАННЯ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

06.01.1919 р.

Ч. 20

Головував: В. М. Чеховський.

Присутні міністри: О. К. Мицюк, О. В. Осецький, М. І. Білінський, І. Огієнко, М. Ю. Шаповал, Б. М. Мартос, С. С. Остапенко, С. П. Шелухин, П. К. Пилипчук, Б. П. Матюшенко, І. Д. Штефан, Л. Д. Михайлів, Д. Л. Симонів.

В. о. державного секретаря: М. Корчинський.

Секретарював: В. о. секретаря М. М. Павловський.

Засідання відкрито о 7 год. 30 хв. вечора.

Слухали:

V. Доклад міністра земельних справ законопроекту про землю в Українській Народній Республіці.

VII. Пропозицію міністра земельних справ прийняти прочитаний постатейно законопроект про землю в Українській Народній Республіці при такій умові, що як тільки на слідуючій засіданні не буде змін або додатків, то рахувати його вже остаточно ухваленим.

Постановили:

V. Прийняти з такими поправками:

а) в ст. 1 додати слово «приватної» перед словом власності;

б) в ст. 4 викреслити «Директорії» і вписати «верховній владі»;

в) в ст. 15 після слів «по наслідству» додати: «Порядок передачі права користування в спадщину установлюється окремим законом».

г) у примітці до ст. 20 після слів «культурні участки» додати «у нормах, зазначених цією ст. 20»;

г) в ст. 26 слово «останні» змінити на «інші»;

д) в примітці до ст. 27 викреслити слово «інструкцією» і написати «законом»;

е) в ст. 29 після слів «за якими буде визнано» додати «земельними управами»;

є) в ст. 33 викреслити другу половину статті з слова: «неправильно» до кінця статті й додати «Порядок користування зазначеними цінностями встановлюється земельними управами».

ж) в ст. 34 слова: «буде видано особливий закон» редагувати так: «має бути видано особливого закону».

з) ст. 20 прийняти в такому змісті: «За дотеперішніми господарями залишити земельні участки в їх користування не більше 15 дес. на господарство. В тих повітах, де землі не хватить на задоволення потреб безземельних та малоземельних господарств, ця норма може бути понижена повітовою земельною управою з затвердження мініст. зем. справ. Для земель піскувальних, солончакуватих, болотяних

та облогує цих ця норма підвищується постановою повітової земельної управи з затвердженням міністерства земельних справ. Такі земельні участки по бажанню господарів можуть бути передані ними тільки в розпорядження Директорії.

VII. Пропозицію прийняти.

Засідання зачинено о 12 годині ночі.

Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. : док. і матеріали : у 2 т. / упоряд.: В. Верстюк. Київ : Вид-во імені Олени Теліги. 2006. Т. 1. С. 159–161.

№ 66

ІЗ ЗАСІДАННЯ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

08. 01. 1919 р.

Ч. 21

Головував: В. М. Чеховський.

Присутні міністри: О. Мицюк, М. Шаповал, М. Білінський, І. Огієнко, Б. Матюшенко, Л. Михайлів, С. Остапенко, Б. Мартос, С. Шелухин, Д. Симонів.

В. о. державного секретаря: М. Корчинський.

Секретарював: т. в. о. пом. секретаря В. Крушинський.

Засідання відкрито о 6 годині 45 хвил. вечера.

Слухали:

IV. Доклад міністра земельних справ законопроекту про землю в Українській Народній Республіці.

V. Пропозицію міністра юстиції доповнити закон про землю додатком про наділення козаків, що служать в армії Української Народної Республіки, участком в 10 десятин.

VI. Пропозицію голови Ради Міністрів доповнити закон про землю внесенням низки статтів про кооператизацію користування землею.

VII. Пропозицію міністра земельних справ прийняти в цілому закон про землю в Українській Народній Республіці купно з прийнятими поправками.

Постановили:

IV. Ухвалити з поправками: (крім зазначених в журн. Ч. 20) в п.1 після слова «підземні» додати «природні», в п. 4 після слова «порядкування» додати: «і розпорядження». В п. 6 слова: «на верховні» замінити: «на центральні». В п. [6] б) додати: «та переслідування свавільних захватів землі». В п. 10 а) викреслити: «і більш раціонального їх використання, б) змінити «й» на «або» і додати п. д) «розселення міської людності і поширення господарств місцевих само врядувань». В п. 17 після слова «участки» додати: «громадські» і після «господарство» – «або ведеться з порушенням правил». В п. 21 в слові «дотеперішніми» закреслити приставку: «до» і викреслити слова «за певну плату». В примітці: «бувших» замінити на: «теперішніх» і викреслити «і не урізуються» З початку п. 22 додати: «Всі короткострочні оренди касуються. Дрібнім орендарям (не більш 15 десятин) при цьому повертаються витрати на посів та оранку по оцінці, встановленій земельними управами. В примітці до п. 28 вираз: «які осядуть на даних участках землі» змінити на: «в користування яких будуть данні участки землі» і «окремою інструкцією» змінити на: «окремим законом». Після 29 п. вставити пункт 30: «Культурні земельні хазяйства передаються без розділу в користування сільськогосподарським спілкам селян (кооперативам). Організація спілок по нормальних статутах переводиться місцевими управами».

Примітка: Статути спілок виробляються місцевими управами і затверджуються міністром земельних справ».

V. До видання загального закону про землю видати окремий закон, на підставі якого кожний козак Української Народної Республіканської армії негайно одержує поверх

земельної норми, що буде встановлена їм законом, в вічне користування 5 десятин землі і крім того, по скінченні війни на реманент в безповоротну допомогу 2000 гривень і 2000 гр. в % позику на 5 років. В рахунок цих коштів, кожний козак може одержати від Республіки готовий реманент який буде в той час в розпорядженні уряду та дерево на будівлю. Тим козакам, які не забажають одержати землю, буде видано по їх бажанню чи одноразову винагороду в 10.000 гривен, чи щорічну пенсію на дожиття по 1.000 гривен. Дезертири та зрадники позбавляються прав, зазначених в цій постанові. Вироблення відповідного закону доручити міністрові юстиції.

VI. Внести статтю про кооператизацію культурних земельних господарств в загальний закон статтею 29 (Див. п. IV журналу), всі ж оператизацію користування землею.

VII. 1) Закон про землю в Українській Народний Республіці ухвалити.

2) доручити передати його на місце в порядку негайності по телеграфу і

3) надати право міністрові земельних справ у пояснення окремих параграфів закону видавати інструкції.

Засідання закрито о 11 год. 45 хв. ночі.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:

Зав діловода

[Підпис]

Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. : док. і матеріали : у 2 т. / упоряд.: В. Верстюк. Київ : Вид-во імені Олени Теліги. 2006. Т. 1. С. 162–164.

№ 67

ІНСТРУКЦІЯ СЕЛЬСЬКИМ ЗЕМЕЛЬНИМ УПРАВАМ ДЛЯ СКЛАДАННЯ СПИСКІВ ГОСПОДАРСТВ

1. Першим негайним сбов'язком Установ по переведенню Земельної реформи буде вияснення кількосте землі, яка по силі Земельного Закону, ухваленого Директорією Української Народньої Республіки від 8 січня с[ього] р[оку], повинна перейти в Земельний Фонд, а також кількості населення, яке має право одержати землю, на підставі того ж Закону.

2. Для здійснення вищезазначеного завдання необхідно скласти по кожному окремому поселенню списки №№ I і II всіх господарств, які мають землю, а також господарів, які працюють біля землі і обробляють її власншо працею.

3. Ці списки складаються по зразкам затвердженим Народнім Міністерством Земельних Справ, окремо для всіх господарств, які мають 15 і менше десятин удобної землі на господарство, для безземельних, зазначених вище (список № 1).

В список № II вносяться господарства і бувші землеволодіння, які мають більш 15 десятин.

4. Ці списки повинні обняти цілком, без усякого винятку всі землі (в тому числі поміщицькі, казенні, церковні, монастирські і інші), які знаходяться в межах данного села і при йому.

5. При складанні цих списків необхідно користуватись податковими тетрадами, окладними листами, планами та іншими документами.

6. Списки складаються на основі показань самих господарів і в міру потреби перевіряються через сусідів, або інакше.

7. За господарством, чи бувшим володінням зазначається та кількість землі, яка фактично належала йому до видання Земельного Закону.

8. По скінченні складання списків сільська або волостна Земельна Управа оголошує ці списки на сільських сходах.

Списки залишаються в сільських або волостних Управах на протязі 5 днів для розгляду зацікавлених осіб. На протязі зазначеного терміну можуть бути зроблені заяви про помилки і пропуски в списках.

9. Після остаточної перевірки, списки затверджуються відповідними сільськими і волостними Земельними Управами і надсилаються в Повітову Земельну Управу не пізніше 1-го лютого (февреля).

Народній Міністр Земельних Справ

М. Шаповал

В. о. Директора Земельного Департаменту

А. Хамардюк

Список господарств № I

Пояснення до заповнення цього списку

Примітка. I. В графи 7-13 включно заноситься та кількість землі, яка фактично належала господарству, або власникові до видання Земельного Закону Українською Народною Директорією від 8 січня 1919 р. на праві власності, або довгосрочної (протягом більш 10 років (чи спадкової) (чиншової) (аренди) § 21, 22 Земельного Закону).

Примітка. II. Під окремим господарством розуміється одна сім'я, або кілька сімей, які провадять гуртом господарство і ще не розділені.

Примітка. III. В графи 7-13 включно зараховується земля усіх членів данного господарства (жінчина, невщичина і инше).

Примітка. IV. Графи з 1 до 12 заповнюються на місцях в селах Сільськими Земельними Управами, а решта граф 13-21, - Повітовими Управами.

Примітка. V. Під неудобними землями розуміється такі землі, або болота, котрі невикористовуються як сільсько-господарські угоддя.

Список господарств № II

Пояснення до заповнення цього списку

Примітка I в графі 7-23 включно зноситься та кількість землі, яка фактично належала господарству, або власникові до видання Земельного закону Українською Директорією від 8 січня 1919 року на праві власності, або довгосрочної (протягом більш 10 років) чи спадкової (чиншові) аренди (§21,2 Земельного Закону).

Примітка II Під господарством розуміється одна або кілька сімей, які проводять гуртом господарство і ще не розділені.

Примітка III В цей список вноситься всі, без виключення, господарства і володіння, які мають більш 15 десятин удобної землі.

Примітка IV. Під неудобними землями розуміються такі землі або болота, котрі не використовуються, як сільсько-господарські угоддя.

Примітка V. В цей список вноситься перш у всього фактичні господарства а при кінці землеволодіння, на яких господарства не має з зазначенням цього в примітках.

Примітка VI Список цих господарств складають по окремим поселенням Волосні Земельні Управи.

1. СПИСОК ГОСПОДАРСТВ [№ 1]

які мають удобної землі менш 15 десятин (§ 21 Земельного закону у[х]валеного Українською Народньою Директорією 8 січня 1919 року)

№№ порядкові	Прізвище, ім'я по батькові	по селу (або поселенню).....волости.....повіту.....губернії.....на.....місяця										Приходиться удобної землі на 1 діюка				Нарізається зараз (або призначено до нарізки десятин)		примітки				
		Кількість душ в сім'ї		Кількість удобної землі в оволодінню				Всього неудоної землі (болото, тіски і інше)						Проти наділення		На господарство I		На I діюка				
		чоловік	жінка	Всього одох полів		Всього		Всього		Всього		Всього		Всього		Всього		Всього				
				д	с	д	с	д	с	д	с	д	с	д	с	д	с	д	с	д	с	д
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23

Підписи осіб, які склали список

Правильність списка стверджується Сільською Земельною Управою (підписами і печаткою).

СПИСОК ГОСПОДАРСТВ [№ 2]

які мають удобної землі 15 більш десятин (§ 21 Земельного закону ухваленого

Українською Народною Директорією 8 січня 1919 року)

по селу (або поселенню).....волости.....повіту.....губернір].....на.....місяця 1919 року

№№ порядкові	Прізвище , ім'я по батькові	Кількість душ в господарстві (без найманих робітників) і служб(овир)	Кількість удільної землі в володінні господарства												Неудільна																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																								
			Усадьба						В тому числі угорді						В тому числі						Продукція																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																		
			чоловік	женок	Всього обок	У	Всього обок	У	Всього обок	У	Всього обок	У	Всього обок	У	Всього обок	У	Всього обок	У	Всього обок	У	Всього обок	У																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100	101	102	103	104	105	106	107	108	109	110	111	112	113	114	115	116	117	118	119	120	121	122	123	124	125	126	127	128	129	130	131	132	133	134	135	136	137	138	139	140	141	142	143	144	145	146	147	148	149	150	151	152	153	154	155	156	157	158	159	160	161	162	163	164	165	166	167	168	169	170	171	172	173	174	175	176	177	178	179	180	181	182	183	184	185	186	187	188	189	190	191	192	193	194	195	196	197	198	199	200	201	202	203	204	205	206	207	208	209	210	211	212	213	214	215	216	217	218	219	220	221	222	223	224	225	226	227	228	229	230	231	232	233	234	235	236	237	238	239	240	241	242	243	244	245	246	247	248	249	250	251	252	253	254	255	256	257	258	259	260	261	262	263	264	265	266	267	268	269	270	271	272	273	274	275	276	277	278	279	280	281	282	283	284	285	286	287	288	289	290	291	292	293	294	295	296	297	298	299	300	301	302	303	304	305	306	307	308	309	310	311	312	313	314	315	316	317	318	319	320	321	322	323	324	325	326	327	328	329	330	331	332	333	334	335	336	337	338	339	340	341	342	343	344	345	346	347	348	349	350	351	352	353	354	355	356	357	358	359	360	361	362	363	364	365	366	367	368	369	370	371	372	373	374	375	376	377	378	379	380	381	382	383	384	385	386	387	388	389	390	391	392	393	394	395	396	397	398	399	400	401	402	403	404	405	406	407	408	409	410	411	412	413	414	415	416	417	418	419	420	421	422	423	424	425	426	427	428	429	430	431	432	433	434	435	436	437	438	439	440	441	442	443	444	445	446	447	448	449	450	451	452	453	454	455	456	457	458	459	460	461	462	463	464	465	466	467	468	469	470	471	472	473	474	475	476	477	478	479	480	481	482	483	484	485	486	487	488	489	490	491	492	493	494	495	496	497	498	499	500	501	502	503	504	505	506	507	508	509	510	511	512	513	514	515	516	517	518	519	520	521	522	523	524	525	526	527	528	529	530	531	532	533	534	535	536	537	538	539	540	541	542	543	544	545	546	547	548	549	550	551	552	553	554	555	556	557	558	559	560	561	562	563	564	565	566	567	568	569	570	571	572	573	574	575	576	577	578	579	580	581	582	583	584	585	586	587	588	589	590	591	592	593	594	595	596	597	598	599	600	601	602	603	604	605	606	607	608	609	610	611	612	613	614	615	616	617	618	619	620	621	622	623	624	625	626	627	628	629	630	631	632	633	634	635	636	637	638	639	640	641	642	643	644	645	646	647	648	649	650	651	652	653	654	655	656	657	658	659	660	661	662	663	664	665	666	667	668	669	670	671	672	673	674	675	676	677	678	679	680	681	682	683	684	685	686	687	688	689	690	691	692	693	694	695	696	697	698	699	700	701	702	703	704	705	706	707	708	709	710	711	712	713	714	715	716	717	718	719	720	721	722	723	724	725	726	727	728	729	730	731	732	733	734	735	736	737	738	739	740	741	742	743	744	745	746	747	748	749	750	751	752	753	754	755	756	757	758	759	760	761	762	763	764	765	766	767	768	769	770	771	772	773	774	775	776	777	778	779	780	781	782	783	784	785	786	787	788	789	790	791	792	793	794	795	796	797	798	799	800	801	802	803	804	805	806	807	808	809	810	811	812	813	814	815	816	817	818	819	820	821	822	823	824	825	826	827	828	829	830	831	832	833	834	835	836	837	838	839	840	841	842	843	844	845	846	847	848	849	850	851	852	853	854	855	856	857	858	859	860	861	862	863	864	865	866	867	868	869	870	871	872	873	874	875	876	877	878	879	880	881	882	883	884	885	886	887	888	889	890	891	892	893	894	895	896	897	898	899	900	901	902	903	904	905	906	907	908	909	910	911	912	913	914	915	916	917	918	919	920	921	922	923	924	925	926	927	928	929	930	931	932	933	934	935	936	937	938	939	940	941	942	943	944	945	946	947	948	949	950	951	952	953	954	955	956	957	958	959	960	961	962	963	964	965	966	967	968	969	970	971	972	973	974	975	976	977	978	979	980	981	982	983	984	985	986	987	988	989	990	991	992	993	994	995	996	997	998	999	1000

Підписи осіб, які склали список.....

Правильність списку стверджується Сільською Земельною Управою (підписами і печаткою)

Держкомархів України, УНДНАСД / ред. І. Б. Матвиш. Київ, 2009. Т. 10.

№ 68

**ЗАКОН ПРО ЗЕМЛЮ В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ
РЕСПУБЛІЦІ 1919**

м. Київ

8 січня 1919 р.

Ч. 81.

Іменем Української Народної Республіки

Затверджуємо: голова Директорії В. Винниченко

Члени: Андрієвський, А. Макаренко, Петлюра

Член-секретар Ф. Швець

8 січня 1919 р. Київ

Посвідчую: В об. Державного секретаря Михайло
Корчинський

Ухвалений Радою Народних Міністрів

Закон

про землю в Українській Народній Республіці

I. Докладений до цього закон «Про землю в Українській
Народній Республіці» ухвалити.

II. Надати право міністрові земельних справ в пояснення
цього закону видавати інструкції.

III. Доручити міністрові земельних справ перевести цей
закон в життя по телеграфу.

Голова Ради Народних Міністрів С. Остапенко [від 13
лютого 1919 р.]

Міністр земельних справ М. Шаповал [до 31 січня 1919 р.]

**ЗАКОН ПРО ЗЕМЛЮ В УКРАЇНСЬКІЙ
НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ**

Розділ I

Загальні положення

1. Право приватної власності на всі землі з їх водами,
надземними і підземними природними багатствами та лісами в
межах Української Народної Республіки касується.

2. Всі землі з їх водами, лісами, надземними і підземними природними багатствами стають добром народу Української Народної Республіки.

3. На користування цим добром мають право всі громадяни Української Народної Республіки без ріжниць полу, віри і національності, з додержанням правил цього закону і в першу чергу тим, хто землю обробляє своїми руками.

4. Верховне порядкування і розпорядження всіма землями з їх водами, лісами, надземними і підземними багатствами належить Верховній владі Української Народної Республіки.

5. Порядкування землею в межах цього закону належить:

а) землями міського користування згідно з п. п. 9 і 10 – органам міського самоврядування;

б) іншими – сільським, волосним, повітовим і губерніальним земельним управам в межах їх компетенції.

6. На центральні й місцеві органи порядкування землею накладається:

а) утворення запасного земельного фонду з земель сільськогосподарського значіння;

б) забезпечення громадянам їх прав користування землею та переслідування самовільного захвату землі;

в) охорона природніх багатств землі від виснаження і вживання заходів до зросту цих багатств;

г) допомога розвитку гуртового хліборобства і сільськогосподарських промислів.

7. Для переведення заходів по охороні і розвитку багатств землі закладається Державний меліоративний фонд.

8. Для допомоги нормального розвитку сільського господарства державою організується сільськогосподарський кредит.

Розділ II

Основні положення користування землею

9. Користування землею дозволяється:

а) для загальногромадського господарства, коли органи державної влади, органи мійського самоврядування

або земельні управи організують і ведуть ріжні корисні підприємства загальнодержавного або місцевого громадського значіння;

б) для приватно-трудоного господарства, яке ведеться окремими особами, сім'ями або спільно товариствами до відповідної норми, згідно з умовами цього закону.

10. Органам державної влади, органам місцевого самоврядування і їх союзам та земельним установам з затвердження Народного міністерства земельних справ надається право повертати і призначати потрібні площі земель для громадського користування з метою:

а) охорона природних багатств землі від виснаження;

б) використання багатств землі й повернення прибутків з них на загальногромадські потреби;

в) закладання досвідних і зразкових полів, розсадників, питомників і селекційних станцій, а також для санітарних, благодійних, освітніх та інших загальнокористних установ;

г) будування залізниць і інших шляхів;

д) розселення міської людності і поширення господарства місцевих самоврядувань.

11. Сільським громадам і земельним установам надається право робити всі заходи до побільшення земельної продукції та полагодження сільськогосподарських відносин на місцях, а саме: усувати черезполосицю і т. інше.

12. Земля одводиться земельними управами в приватно-трудоное користування окремим господарствам, сільським громадам та товариствам, які встановляють порядкування одведеними їм землями, з додержанням вимог цього закону.

13. Нормою наділення для окремих господарств повинна бути така кількість землі, яка буде определена земельними установами, з додержанням вимог цього закону, але ця норма не має бути нижчою 5 або 6 десятин кращої землі для середнього трудового господарства і не повинна перевищувати трудової земельної норми. Безземельні й малоземельні з тих округ, де

не вистачить землі на трудовий мінімум одержують землю в тих місцях, де є більше землі, але з підвищенням трудового мінімуму.

14. Строки користування землею, наділеною з запасного земельного фонду, можуть встановлюватися сільськими громадами і товариствами на підставі правил, встановлених земельними управами, згідно з цим законом.

15. Право користування землею може переходити по наслідству з повідомленням про це Повітової земельної управи. Порядок передачі права користування в спадщину має бути встановлений окремим законом.

16. Передача права користування землею іншим господарствам чи особам за винятком земель, зазначених в §20, допускається лише з дозволу повітової земельної управи.

Примітка: Коли господар має сім'ю, то оставлення участка або його передача може статись лише по згоді всіх дорослих членів родини; ці члени родини про свою згоду повинні самостійно внести заяву повітській земельній управі.

17. Участки землі приватно-трудоного або громадського користування, на котрих зовсім припиняється господарство або ведеться з порушенням закону чи встановлених правил, переходять в порядкування земельних управ.

18. При зміні господарів участків землі, всі заведені попереднім господарем і не використувані земельні поліпшення і меліорації, сплачуються йому новим господарем.

19. Відносно порядку зарахування до запасного земельного фонду і користування землями, що належать підданам чужеземних держав, буде видано окремий закон.

Розділ III

Переходні заходи

20. Вивласнення всіх земель з їх водами, лісами, надземними і підземними природними багатствами в межах Української Народної Республіки переводиться без викупу.

21. За теперішніми дрібними господарями залишаються земельні участки в їх користуванні не більш 15 десятин на господарство. Такі земельні участки по бажанню господарів можуть бути передані іншим тільки з розпорядженням держави на певних умовах.

Примітка 1: Для земель піскуватих, солончакуватих, болотяних та облогоючих ця норма (15 десятин) повишається постановою повітової земельної управи з затвердженням Міністерства земельних справ.

Примітка 2: Сади, виноградники, хмільники і інші подібні культурні участки в нормах, зазначених цією ст.21, залишаються в користуванні теперішніх господарів.

22. Землі довгострочної, строком більше 10 літ, та спадкової аренди (чиншовики, вільні люди 1-го та 2-го розряду) залишаються в користуванні цих арендаторів на загальних умовах (ст.21). Короткострочні, строчні арендні договори (менш 10 літ) касуються. Дрібним арендаторам, що арендують не більш 15 десятин, повертається вартість посіву і оранки по оцінці земельних управ.

23. Всі арендні договори на користування землею, заключені пізніше 18 січня 1918 р., хоча б і на час довший 10 літ, на землі сільськогосподарського користування, скасовуються зо всіма їх обов'язками, й арендарі мають право одержати землю в користування на умовах, зазначених в ст. 29.

24. Всі землі, які до видання цього закону були в розпорядженні органів місцевого самоврядування і різних громадських та наукових установ, у порядку ст.9 і 10 основних положень, залишаються в їх користуванні, що підлягає остаточному затвердженню Міністерства земельних справ.

25. Садибні участки землі під оселями і різними господарськими, торговельними і промисловими підприємствами залишаються в користуванні їх власників у кількості, яка встановлюється земельними управами

чи органами міського самоврядування по належності і затверджується народним міністром земельних справ.

26. Для забезпечення нормального розвитку існуючих цукроварень і гуралень залишається необхідна кількість землі в розпорядженні повітових і губерніяльних земельних управ до того часу, доки налагодиться правильне постачання цим підприємствам селянського сирового продукту. Норма необхідних для цукроварень і гуралень учасків землі встановлюється земельними управами і стверджується Народним міністерством земельних справ.

27. Всі інші землі, не зазначені в §21–26, переходять до порядкування земельних управ і складають запасний земельний фонд Української Республіки.

28. Одночасно з землями від бувших власників переходять до розпорядження земельних управ живий і мертвий сільськогосподарський реманент, за винятком тієї кількості його, котра необхідна для ведення приватного господарства чи торгових і промислових підприємств, згідно §§21, 23, 24, 25 і 26 цього закону.

Примітка: Сільськогосподарський реманент передається в гуртове користування трудових сільськогосподарських спілок, в користування котрих буде дано учаски землі. Порядок передачі і користування реманентом устанавлюється окремим законом.

29. З земель, призначених для приватно-трудоного користування, в першу чергу задовольняються потреби місцевого малоземельного та безземельного хліборобського населення, а в другу чергу задовольняються потреби місцевого нехліборобського і німісцевого населення.

Примітка: Малоземельними вважаються такі хліборобські господарства, площа котрих не задовольняє споживчих потреб їх сімей при веденні господарства звичайним для своєї місцевості засобом.

30. Культурні хліборобські господарства передаються неподільними з користування селянам, які мають об'єднатись в трудові хліборобські спілки. Організація спілок провадиться повітовою земельною управою по нормальному статуту, виробленому Міністерством земельних справ.

31. Плантації цукрових буряків і інших культурних рослин, за якими буде визнано особливе значіння, можуть бути одведені земельними управами в приватно-трудове користування з умовою не зменшувати посівну площу цих культур.

32. Племенні розсадники, питомники, насіньові та селекційні господарства переходять в цілому в порядкування земельних управ, котрі або самі ведуть хозяйнування, або передають їх органам місцевого самоврядування, науковим закладам та хліборобським спілкам.

33. Землі, які залишаються після наділення місцевого населення, доки буде вироблений центральними органами земельної реформи план розселення й переселення, можуть даватись в тимчасове користування місцевому населенню поверх наділених норм, на умовах, встановлених земельними управами.

34. Угіддя, як луги, вигони, пасовиська й інш., які не входили в загальний плодозмін на громадських землях і на землях надільного фонду цієї ж категорії, можуть zostаватись по постанові громади в громадському неподільному користуванні.

35. До сільських громад переходить право розпорядження і використання тих природніх цінностей землі, котрі мають загальне значіння, належали бувшим землевласникам і були в сервітутному користуванні селян, себто: ставки, річки, каменоломні, торфяники тощо. Порядок користування означеними цінностями встановлюється земельними управами.

36. Про умови порядкування й користування землями муніципальних (міста, містечка, посьолка) установ має бути видано окремого закону.

ГОЛОВА РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ [В. Чеховський]
С. Остапенко
НАРОДНИЙ МІНІСТР ЗЕМЕЛЬНИХ СПРАВ М. Шаповал

ЦДАВО України. Ф. 2208. Оп. 2. Спр. 2. Арк. 21 зв.–22.

№ 69

ІЗ ЗАСІДАННЯ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

10. 01. 1919 р.

Ч. 22

Головував: В. Чеховський, С. Шелухин, О. Мицюк.

Присутні міністри: М. Шаповал, М. Білінський, Б. Матюшенко, І. Огієнко, [І.] Штефан, С. Остапенко, Б. Мартос, С. Шелухин, Д. Симонів, І. Липа.

В. о. державного секретаря: М. Корчинський.

Секретарював: т.в.о. секретаря [М.] Павловський.

Засідання відкрито о 7 год. вечора.

Слухали:

XXIV. Доклад міністра земельних справ про лісовий закон.

Постановили:

XXIV. 1) Ухвалити закон про ліси Української Народної Республіки і в життя провести по телеграфу.

2) Доручити міністрові земельних справ: а) пояснити основи цього закону в інструктивному порядку, б) установити правила переходу нелісових земель лісовому фонду і лісових до земельного фонду, в) скласти урядові органи для спису і прийомки лісів і майна в бувших приватних і інших лісах, руководити ними і контролювати їх; г) скласти комісію для

негайного вироблення основ лісового статуту Української Народної Республіки, і д) перетворити на основі окремого статуту лісовий департамент міністерства земельних справ в Головну управу лісів Української Народної Республіки.

Засідання зачинено о 1 год. ночі.

З оригіналом згідно:

зав діловода

[Підпис]

Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. : док. і матеріали : у 2 т. / упоряд.: В. Верстюк. Київ : Вид-во імені Олени Теліги. 2006. Т. 1. С. 170–171.

№ 70

ІЗ ЗАСІДАННЯ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

11. 01. 1919 р.

Ч. 23

Головував: О. Мицюк і В. Чеховський.

Присутні міністри: М. Шаповал, М. Білінський, Б. Матюшенко, І. Огієнко, І. Штефан, Д. Михайлів, С. Остапенко, Б. Мартос, П. Пилипчук, Д. Симонів.

В. о. державного секретаря: М. Корчинський.

Секретарював: пом. секр. В. Крушинський,

Засідання відкрито о 7 год. 30 хв. вечора.

Слухали:

II. Доклад міністра земельних справ проекту Статуту земельних управ.

III. Пропозицію головуючого міністра внутрішніх справ прийняти проект статуту земельних управ в цілому з ухваленими поправками.

VII. Доклад державного секретаря проекту закону про додаткове наділення землею козаків армії Української Народної Республіки.

Постановили:

II. Ухвалити з поправками в п. 1 викреслити: «технічного» і «в межах Української Народної Республіки». В п. 3 «виданого закону» замінити «закону про землю в Українській Народній Республіці». В п. 5 слово «губерніальної» замінити «повітової». В п. 6 додати «які і являються головою волосної управи». В примітці до 6 викреслити: «голове агроном, призначений повітовою земельною управою». В п. 7 після слова «осіб» додати: «голови та двох членів» і в кінці пункту «стверджених волосною земською управою». В п. 11 після слова «відповідно» додати: «належно затвердженим» і викреслити «ствердженим міністром земельних справ». В п. 14 додати: «Штати земельних управ устанавлюються окремим законом». П. 15 викреслити весь. Редакцію п. 16 замінити на слідууючу: «Для забезпечення місцевого громадського контролю утворюється спеціальна ревізійна комісія з представників обраних земськими зборами та селянськими з'їздами, порядок діяльності, права й обов'язки яких устанавлюються інструкціями, які видає міністр земельних справ». П. 18 вкреслити весь.

III. Статут ухвалити.

VII. Доручити міністру земельних справ в порозумінні з військовими переробити проект цього закону на принципі полагождення його з загальним законом про землю в Українській Народній Республіці, військовим станом, а також більш докладного формулювання військових понять (як то: що служать в війську і інше). Виготований законопроект внести на розгляд Ради Міністрів на черговому засіданні 13 січня.

Засідання закрито в 12 годин ночі.

Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. : док. і матеріали : у 2 т. / упоряд.: В. Верстюк. Київ : Вид-во імені Олени Теліги. 2006. Т. 1. С. 174–176.

№ 71

ІЗ ЗАСІДАННЯ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

13. 01. 1919 р.

Ч. 24

Головував: В. М. Чеховський

Присутні міністри: О. К. Мицюк, М. Ю. Шаповал, Б. П. Матюшенко, Л. Михайлів, [І.] Огієнко, [І.] Штефан, С. С. Остапенко, С. П. Шелухин, Д. Л. Симонів, тимчас. заступник військового міністра отаман [В. М.] Бронський, І. Липа, А. Ревуцький.

В. о. Державного секретаря: М. Корчинський.

Секретарював: В. Крушинський.

Засідання відкрито о 7 годині вечора.

Слухали:

VI. Пропозицію міністра земельних справ запросити на засідання, яке відбудеться завтра, Директорію для спільного обміркування законопроекту про місцеві з'їзди та ради трудового народу.

VII. Внесення міністра земельних справ про призначення І. М. Лизанівського на посаду члена ради міністра і А. Ф. Лихо-Лишенько на посаду директора канцелярії міністерства земельних справ.

VIII. Доклад міністра земельних справ законопроекту про призов на обов'язкову державну службу усіх землемірів, агрономів, лісоводів і гідротехніків.

IX. Доклад міністра земельних справ штатів землемірних шкіл в м.м. Житомирі, Катеринославі і Полтаві.

X. Доклад міністра земельних справ законопроекту про встановлення нового розпису посад і складів платні губерніальних ветеринарних управлінь, лікарів і фельдшерів та про асигнування 499.768 карб.

Постановили:

VI. Ухвалити й доручити державному секретареві довести про це до відома Директорії.

VII. Ухвалити.

VIII. Ухвалити з додатком після слова: «гідротехніків» і «військових топографів».

IX. Ухвалити.

X. Передати в Малу Раду Міністрів.

Засідання закрито об 11 год. ночі.

Оригінал за належними підписами

З оригіналом згідно:

Діловод

Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. : док. і матеріали : у 2 т. / упоряд. : В. Верстюк. Київ : Вид-во імені Олени Теліги. 2006. Т. 1. С. 179.

№ 72

ЗАГАЛЬНИЙ ПЛАН ПРОВЕДЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ РЕФОРМИ НАРОДНОГО МІНІСТЕРСТВА ЗЕМЕЛЬНИХ СПРАВ УНР ПЕРІОДУ ДИРЕКТОРІЇ

16 січня 1919 р. [Київ]

До всіх губерніяльних, повітових, волостних і сільських земельних управ.

Виконуючи веління Земельного Закону, виданого Директорією Української Народньої Республіки 8 січня б[іжучого] р[оку], Народне Міністерство Земельних Справ цим зазначає слідуючий загальний плян переведення земельної реформи, котрого треба держатись.

Сучасний стан сільсько-господарських відносин на Україні вимагає розбити всю виконавчу роботу переведення земельної реформи на таких три стани:

В першу чергу мусить бути передана в загальних, хоча б і в грубих формах, належна по Земельному Закону, кожному селу чи громаді Земля.

Потім мусить бути переведено усякі меліорації та знищення черезполосности.

Одночасно з цим, цілим рядом заходів економічних, культурних і фінансових мусить бути піднесено само селянське хазайство і в першу чергу хазайство тих селян, які здобудуть землю на підставі Земельного Закону Директорії.

Виконання першого завдання повинно стати ціллю біжучої земельної реформи найблизчого часу.

Вся підготовча робота і здійснення цього завдання повинно закінчитись до початку весняного посіву.

Керуючись вказівками Земельного Закону і зважаючи на короткий час для підготовки і переведення в життя цього завдання, Народне Міністрество Земельних Справ наказує держатись слідуючого порядку.

Виконання наміченого завдання розпадається на слідуючі: 1) Вияснення кількості і якості земельного фонду, який може бути передано кожному окремому селу чи товариству, 2) вияснення кількості населення, яке фактично має одержати землю.

Ці два основних завдання мусять виконуватись рівнобіжно.

I. Для вирішення першого завдання потрібно вжити всіх заходів до найскоршого вияснення кількості землі, яка за силою Земельного Закону §§ 21, 23, 24, 25, 26, 30 і 32 не належать до розподілення між малоземельним і безземельним селянством.

Також тепер же необхідно подбати про забезпечення майбутніх (будучих) сільсько-господарських шкіл та досвідних і зразкових і насиньових полів, питомників і иньш. на підставі § 10 про право повернення і призначення для відповідних громадських цілей потрібної площі.

Народне Міністерство Земельних Справ пропонує залишити при кожній економії - кожному фільварку площі зверху тої, яка залишається дотеперішньому землевласнику, до загальної норми позоставлення (див. ст. 21 Земельного закону). На кожну волость по два частки землі, по можливості при краще обладнаних економіях, не менш подвійної норми, зазначеної в ст. 21 і на повіт для забезпечення вищої чи середньої агр[арної] школи часток не менше четверної норми. Виділити такі частки потрібно для забезпечення майбутнього с[ільсько]-г[осподарського] і культурного розвитку, місцевого хліборобського населення. Такі частки землі повинні залишитись в розпорядженні Повітових і Волостних і під доглядом Сільських Земельних Управ.

Про в'яснення кількості землі і де іменно вона мусить залишитись повинно вжити самих негайних заходів, для цього ж необхідно подбати про скликання відповідних нарад на місцях з представників місцевого населення компетентних досвідчених осіб. Рівнобіжно з цим треба вжити всіх негайних заходів до в'яснення кількості землі і її якості удобної, пахотної, сінокосної і иньш. хоч в загальних цифрах, яка має бути передана кожному селу, кожній громаді, чи добровільно складеному товариству. Для цього повинно бути використаний весь пляновий матеріал і межові і статистичні сили, котрі мають бути відкомандірованими на місця в розпорядження Межових відділів. Пляновий матеріал, що до володіння і до провадження господарств повинно затребувати, як від державних і громадських установ, а також від окремих осіб, дотеперішніх власників чи їх довірених.

Вище зазначене в'яснення повинно закінчитись до 10 лютого і увесь матеріал повинно передати Повітовим Земельним Управам.

До цього ж часу (10 лютого) Повітові Земельні Управи повинні зібрати через волосні та селянські Земельні Управи

відомосте про кількість населення, котре має право одержати землю.

А для того Повітова Земельна Управа не пізніше як до 1 лютого повинна скласти, при допомозі Волосних і Сільських Земельних Управ, списки господарств по кожному поселенню окремо для тих, що мають більш 15 десятин і тих, що мають 15 і менш десятин землі по інструкції і зразкам, які до цього прикладаються.

До 5 лютого Губерніяльні Земельні Управи при допомозі Статистичного Бюро Губерніяльного Земства опреділяють максимальну трудову норму наділення для середньої сем'ї, і для найбільш типичних районів своєї губернії, користуючись такою загальною характеристикою: під трудовою земельною нормою треба розуміти таку кількість землі, яка відповідає загальному типу трудового господарства в данній місцевості при нормальних умовах, а саме: яке не вживає постійно праці строкових робітників і само не відпускає постійно на сторону своїх робочих сил для заробітків.

Опреділенні норми для господарів з середньою кількістю душ в сім'ї для найбільш типичних районів, надсилаються по повітах і волостях, а також в Міністерство Земельних Справ.

II. Маючи вищі зазначені данні і матеріали Повітова Земельна Управа разом з представниками від сільських і волостних Земельних Управ, по одному від кожної, повинні не пізніше як до 20 лютого скласти плян розподілення цих земель по селах і деревнях, де виявляється потреба для малоземельних і безземельних, додержуючись сталій закона 13 і 29, а також особливого Закону про додаткове наділення козаків Української Республіканської армії.

При складенню пляна розподілення орних і сінокосних земель, по селах і поселеннях, Повітові Земельні Управи повинні намітити прирізки цих земель з таким рошотом, щоб не утворити черезполосностей між селами. Лишки землі як орної,

так і сінокосної поза нормою згідно ст. 13 повинно взяти учот і передати в розпорядження Губерніяльної Земельної Управи.

III. До 10 березня повинно заготовити списки тих малоземельних, безземельних і козаків Української Республіканської армії, яким одводиться земля при тій чи іншій громаді, деревні чи товаристві. До того часу межові сили на місцях повинні одержати відомости про кількість землі, яка призначається для кожного села, і повинні приступити до нарізки для кожного села. Сільські ж громади до цього часу повинні винести відповідні постанови згідно § 34, про те, як вони будуть користуватись нарізаною землею.

Скарги на не внесення в списки по данному селу приймаються Повітовою Земельною Управою лише до 1 березня, яка і може виправити помилки.

IV. Зазначені вище прирізки землі в натурі через негайність, срочність праці і через недостатчу відповідного числа землемірних сил мають бути зроблені в загальних обрубках на кожне село чи поселення в упрощеному порядку з можливою при таких умовах точністю, придержуючись існуючих меж і границь.

На тих же межах треба встановити тимчасові знаки, пояснюючи громадам, що остаточні межі буде прокладено при пізніших точних обмірах земель, які належать кожній громаді.

V. По складенню відповідних списків для кожного села, остаточному затвердженню їх сільськими громадами, волостними і повітовими Земельними Управами, що повинно бути закінченими до 1 квітня, складаються відповідні акти передачі землі кожній громаді на заготовлених при Міністерстві Земельних Справ бланках. В тих актах повинно вказати кількість землі по угодцям, яка одводиться громаді.

До цього акта додається список господарств, які одержують зазначену в акті землю, згідно ст. 28 і 32.

Землі поверх норми, зазначеної в ст. 13, повинні зазначатись окремо, з вказівкою, що вони даються лише в

тимчасове користування, на що складаються Повітовими Земельними Управами відповідні акти.

VI. Всі Губерніальні Земельні Управи, по одержанню від Повітових Управ плянів розподілення землі, а також відомости про лишки земель при тому чи іншому селі й лишки населення, котре не може одержати землю за відсутністю її поблизу, обмірковують і екладють пляни переселення в межах повіта і губернії даючи перевагу на одержання землі селам більш близьким то тієї місцевосте, де маються лишки землі, і селам з більш малоземельним населенням.

Ці пляни представляються до 20 квітня в Народне Міністерство Земельних Справ на затвердження і відповідного розпорядження, після чого Губерніальними Земельними Управами організується правильний рух ходеків для ознайомлення і відповідні приготвлення землі для переселення в тих місцевостях, де маються лишки її в межах Української Народньої Республіки.

Народній Міністр Земельних Справ М. Шаповал
В. о. Директора Земельного Департаменту А. Хамардук

*Держкомархів України, УНДІАСД / ред. І. Б. Матяш. Київ,
2009. Т. 10. С. 95–102.*

№ 73

ІЗ ЗАСІДАННЯ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

18. 01. 1919 р.

Ч. 28

Головував: В. М. Чеховський та О. К. Мицюк.

Присутні міністри: М. Ю. Шаповал, С. С. Остапенко, П. К. Пилипчук, І. Огієнко, І. Липа, [О.] Греков, М. Білінський, І. Штефан, Д. Л. Симонів.

В. о. державного секретаря: М. Корчинський.

Секретарював: в. об. пом. секретаря В. Мільгевський.

Засідання відкрито о 7 годині вечора.

Слухали:

13. Доклад міністра земельних справ закону про обов'язково представлення документів, або інших матеріалів по земельних справах.

14. Доклад міністра земельних справ про удержавлення приватної землемірної школи В. В. Пормінова в м. Києві.

Постановили:

13. Ухвалити.

14. Ухвалити.

Засідання зачинено об 11 годині ночі.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:

Діловод:

Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. : док. і матеріали : у 2 т. / упоряд. : В. Верстюк. Київ : Вид-во імені Олени Теліги. 2006. Т. 1. С. 195–196.

№ 74

ІЗ ЗАСІДАННЯ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

23. 01. 1919 р.

Ч. 31

Голоували: В. Чеховський та О. Мицюк.

Присутні міністри: І. Огієнко, М. Шаповал, П. К. Пилипчук, [Г.] Сиротенко, за військового міністра отам. [О. С.] Галкин, М. Білінський, Д. Симонів, І. Липа, С. Остапенко, [І.] Штефан, Б. Мартос.

В. об. державного секретаря: М. Корчинський.

Секретарював: в. об. пом. секретаря В. Мільгевський.

Засідання відкрито о 7 1/2 год. вечора.

Слухали:

VII. Внесення міністра земельних справ про призначення на посаду товариша міністра з 21 січня б. р. Аристарха Григоровича Терниченка.

IX. Доклад міністра земельних справ законопроекту про асигнування коштів на утримання службового персоналу по переведенню земельної реформи.

Постановили:

VII. Ухвалити.

IX. Ухвалити.

Засідання зачинено о 12 год. ночі.

Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. : док. і матеріали : у 2 т. / упоряд.: В. Верстюк. Київ : Вид-во імені Олени Теліги. 2006. Т. 1. С. 206.

№ 75

ІЗ ЗАСІДАННЯ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

04. 02. 1919 р.

Ч. 39

Головував: В. М. Чеховський.

Присутні міністри: [М.] Шаповал, [І.] Огієнко, [І.] Штефан, [М.] Білінський, [Г.] Сиротенко, [І.] Липа, [Д.] Симонів, товариш міністра [Є.] Яковенко, товариш міністра [С.] Гольдельман.

В.о. державного секретаря М. Корчинський.

Секретарював: в. о. пом. секретаря В. Мільгевський.

Засідання відкрито о 7 год. вечора.

Слухали:

V. Доклад міністра земельних справ законопроекту про штати земельних управ народного міністерства земельних справ.

Постановили:

V. Передати державному контролеру на висновок у цій справі.

Засідання закрито об 11 год. ночі.

Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. : док. і матеріали : у 2 т. / упоряд.: В. Верстюк. Київ : Вид-во імені Олени Теліги. 2006. Т. 1. С. 234–235.

№ 76

ІЗ ЗАСІДАННЯ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

12. 02. 1919 р.

Ч. 46

Головував: Г. Сиротенко і І. Штефан.

Присутні міністри: І. Липа, Б. Мартос, А. Ревуцький, Д. Симонів, товариші міністрів: П. Холодний, С. Гольдельман, М. Тимофіїв, Є. Яковенко, А. Лівіцький, Є. Архипенко, головноуправляючий управління преси й інформацій О. Назарук, заступник військового міністра отаман [О.] Галкин.

В. о. державного секретаря: М. Корчинський.

Секретарював: В. Крушинський.

Засідання відкрито о 7 год. 30 хв. вечора.

Слухали:

IV. Доклад міністра земельних справ про відміну примітки II до ст. 7 тимчасового закону про губерніальних та повітових лісничих, та встановлення добових при командировках: губерніальним лісничим 25 карб, і повітовим та їх помічникам по 20 карб, за добу.

Постановили:

IV. Ухвалити.

Засідання закрито об 11 год. 30 хв. ночі.

Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. : док. і матеріали : у 2 т. / упоряд.: В. Верстюк. Київ : Вид-во імені Олени Теліги. 2006. Т. 1. С. 256–258.

ІЗ ЗАСІДАННЯ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

12. 02. 1919 р.

Ч. 46

Головував: Г. Сиротенко і І. Штефан.

Присутні міністри: І. Липа, Б. Мартос, А. Ревуцький, Д. Симонів, товариші міністрів: П. Холодний, С. Гольдельман, М. Тимофійв, Є. Яковенко, А. Лівницький, Є. Архипенко, головноуправляючий управління преси й інформацій О. Назарук, заступник військового міністра отаман [О.] Галкин.

В. о. державного секретаря: М. Корчинський.

Секретарював: В. Крушинський.

Засідання відкрито о 7 год. 30 хв. вечора.

Слухали:

IV. Доклад міністра земельних справ про відміну примітки II до ст. 7 тимчасового закону про губерніальних та повітових лісничих, та встановлення добових при командировках: губерніальним лісничим 25 карб. і повітовим та їх помічникам по 20 карб, за добу.

XIV. Внесення міністра земельних справ кандидатур Василя Хроневи́ча, Флора Зайко-Заїкіна і Павла Облапа на посади фахівців IV класи по департаменту хліборобства, першого – з 15 січня, другого – з 25 і останнього з 24 січня ц.р.

Постановили:

IV. Ухвалити.

XIV. Ухвалити.

Засідання закрито об 11 год. 30 хв. ночі.

Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. : док. і матеріали : у 2 т. / упоряд.: В. Верстюк. Київ : Вид-во імені Олени Теліги. 2006. Т. 1. С. 256–258.

ІЗ ЗАСІДАННЯ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

05. 02. 1919 р.

Ч. 40

Голоували: М. Шаповал і В. Чеховський.

Присутні міністри: О. Мицюк, І. Липа, І. Огієнко, Л. Михайлів, І. Штефан, А. Ревуцький, Д. Симонів, тов. міністрів: М. Тимофіїв, Є. Яковенко, С. Гольдельман.

В. о. державного секретаря М. Корчинський.

Секретарював: В. Крушинський.

Засідання відкрито о 8 год. вечора.

Слухали:

III. Доклад міністра земельних справ проекту закону про губерніяльних та повітових лісничих.

IV. Доклад міністра земельних справ проекту постанови щодо закону про губерніяльних та повітових лісничих.

VI. Доклад міністра земельних справ законопроекту про штати земельних управ.

VIII. Доклад міністра земельних справ законопроекту про трудові школи.

Постановили:

III. Ухвалити з поправками: в заголовку додати «тимчасовий», в п. I викреслити «допомоги існуючим органам державного лісоуправління в справі переведення» і додати п. б. такого змісту: «надати міністрові земельних справ право не виходячи з загальної норми служачих кожної категорії сполучати декілька повітів в одне повітове лісництво.

Доручити міністру земельних справ в найближчій часі внесли в Раду Народних Міністрів план розподілення лісництв, кошторис видатків на утримання лісничих та їх канцелярій ухвали з поправками державного контролера.

IV. Ухвалити з поправками: в п. I після слів: «повітових лісничих» додати: «з штатами», в п. 2. викреслити весь п. під

літ. Б і В, п. 3: 16.219.500 викреслите і натомість написати «12.922.190».

VI. Ухвалити з поправками державного контролера, залишивши примітки: «Члени земельних управ, займаючи одночасно платні посади на громадській службі, за службу в земельних управах одержують половину зазначеної в цьому штатові платні, а також залишивши посади юрисконсультів повітових земельних управ.

VIII. Доручити міністрові земельних справ в порозумінні з міністрами освіти і праці переробити законопроект і внести його в Раду Народних Міністрів в найближчому часі.

Засідання закрито об 11 год. вечора.

Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. : док. і матеріали : у 2 т. / уряд.: В. Верстюк. Київ : Вид-во імені Олени Телізи. 2006. Т. 1. С. 238–239.

№ 79

ІЗ ЗАСІДАННЯ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

15. 04. 1919 р.

Ч. 98.

Головував: Б. Мартос

Присутні міністри: А. Ливицький, І. Огієнко, П. Красний, М. Ковалевський, І. Мазепа, отаман Г. Сиротенко, керуючі міністерствами: К. Миревич, [І.] Кабачков, І. Паливода, [О.] Білоус, О. Карпинський, Б. Іваницький. Заступник державного секретаря В. Крушинський.

Секретарював: В. Мільгевський.

Засідання відкрито о 7-й год. вечора.

Слухали:

V. Доклад заступника міністра земельних справ постанови про асигнування в рахунок кошторису лісового департа-

менту 1919 року п. 12 ст. I в розпорядження міністра земельних справ з коштів державної скарбниці 6.000.000 гривень на виплат земських податків.

VI. Доклад заступника міністра земельних справ законопроекту про догляд по охороні лісу.

VII. Доклад заступника міністра земельних справ постанови що до закону про догляд по охороні лісу.

Постановили:

V. Ухвалити.

VI. Ухвалити. В п.2 після слів: «згідно з законом», додати: «2 серпня 1918 року».

VII. Ухвалити асигнувавши на видачу добових грошей на ріжні витрати по виконанню догляду 150.000 гривень.

Засідання закрито о 9 1/2 год. вечора.

Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. : док. і матеріали : у 2 т. / упоряд. : В. Верстюк. Київ : Вид-во імені Олени Теліги. 2006. Т. 1. С. 311.

№ 80

ІЗ ЗАСІДАННЯ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

25. 06. 1919 р.

Ч. 134.

Головував: Д. Одрина.

Присутні міністри: І. Мазепа, Т. Черкаський, М. Ковалевський, заступник міністра народної освіти, товариш міністра Н. Григорійв, заступник керуючого управління преси і інформації І. Часник, державний секретар Л. Шрамченко.

Слухали:

V. Внесення міністра земельних справ кандидатур: Іони Чорноуса на посаду товариша міністра земельних справ з 16 червня б.р. і Петра Ксендзюка на посаду директора канцелярії міністерства земельних справ з 26 квітня ц.р.

Постановили:

V. Кандидатури ухвалити.

Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. : док. і матеріали : у 2 т. / упоряд.: В. Верстюк. Київ : Вид-во імені Олени Теліги. 2006. Т. 1. С. 380.

№ 81

ІЗ ЗАСІДАННЯ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

19. 07. 1919 р.

Ч. 151.

Головував: Д. Одрина.

Присутні міністри: Б. Мартос, І. Мазепа, М. Шадлун, Т. Черкаський, О. Безпалко, А. Крушельницький, М. Ковалевський, керуючий міністерством пошт і телеграфів І. Паливода, в. об. військового міністра товариш міністра В. Петров, тим. кер. міністерством єврейських справ П. Красний, заступник міністра культур К. Мирович, заступник державного контролера І. Кабачков, товариш міністра земельних справ [І.] Чорноус, державний секретар Л. Шрамченко.

Секретарював: В. Крушинський.

Слухали:

VII. Доклад заступника міністра земельних справ законопроекту про обов'язки сільських громад при переведенні земельної реформи по закону 8 січня 1919 року.

VIII. Доклад заступника міністра земельних справ законопроекту про асигнування 400.000 гривень в допомогу Кам'янецькому сільсько-господарському кооперативному союзові на утримання майстерень.

Постановили:

VII. Ухвалити.

VIII. Асигнувати в розпорядження міністра земельних справ з коштів державної скарбниці чотиреста тисяч гривень для видачі Кам'янецькому сільсько-господарському кооперативному союзіві без відсоткової позики на улаштування майстерень для ремонту сільсько-господарського інвентарю строком на два роки.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:

Секретар Ради Народних Міністрів

[Підпис]

Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. : док. і матеріали : у 2 т. / уряд.: В. Верстюк. Київ : Вид-во імені Олени Теліги. 2006. Т. 1. С. 423.

№ 82

ІЗ ЗАСІДАННЯ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

01. 08. 1919 р.

Ч. 161.

Головував: І. Мазепа.

Присутні Міністри: С. Вітик, М. Шадлун, Д. Одрина, А. Лівичський, в.об. військового міністра В. Петров, керуючий міністерством пошт і телеграфів І. Паливода, товариш міністра земельних справ І. Черноус, заступник керуючого міністерством культів К. Мирович, т. в. об. керуючого міністерством морських справ [М.] Злобін, заступник державного контролера І. Кабачков, державний секретар Л. Шрамченко.

Секретарював: В. Крушинський.

Засідання відчинено о 7 1/2 год. вечора.

I.

Слухали: Журнал засідання Ради Народних Міністрів Ч.159.

Постановили: Ухвалити.

II.

Слухали: Доклад заступника міністра земельних справ законопроекту про асигнування в розпорядження міністра земельних справ 2.203.200 гр. на видачу допомоги районним сільсько-господарчим союзам на Поділлію.

Постановили: Асигнувати в розпорядження міністра земельних справ 1.000.000 гривень для видами районним сільсько-господарчим союзам, при умові, що вони будуть представляти свої відмити міністерству земельних справ, без % % позики на строк 10 років з тим, що 500.000 гр. в рахунок цієї позики буде видано союзам нині, а других 500.000 гривень з початку 1920 року. Зазначену позику районні сільсько-господарчі союзи мають повернути на протязі цього часу, щорічними рівними виплатами починаючи з 1920 року.

Головування приймає заступник голови Ради Народних Міністрів Д.Одрина.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:

Секретар Ради Народних Міністрів

[Підпис]

Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. : док. і матеріали : у 2 т. / упоряд.: В. Верстюк. Київ : Вид-во імені Олени Теліги. 2006. Т. 1. С. 443.

№ 83

ІЗ ЗАСІДАННЯ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

11. 08. 1919 р.

Ч. 167.

Головував: Б. Мартос

Присутні міністри: А. Ливицький, С. Вітик, М. Шадлун, керуючий міністерством пошт і телеграфів І. Паливода,

товариші міністрів: І. Черноус і [Г.] Нянчур, т. в. об. міністра морських справ [М.] Злобін, т. в. об. керуючого міністерством культів К. Мирович, заступник військового міністра отамана [О.] Шайбле, заступник державного контролера І. Кабачков, державний секретар Л. Шрамченко.

Секретарював В. Крушинський.

Засідання відчинено о 7 1/2 год. вечора.

I.

Слухали: Журнал засідання Ради Народних Міністрів Ч. 166.

Постановили: Ухвалити.

VI.

Слухали: Доклад заступника міністра земельних справ законопроекту про асигнування в розпорядження міністра земельних справ 1.372.695 гривень 95 шагів на видачу допомоги Подільському Губерніальному Земству на ветеринарні міроприємства в губернії і на боротьбу з пошестями на конях і другій худобі в 1919 році.

Постановили: Асигнувати в розпорядження міністра земельних справ 975.200 гривень на видачу Подільському губерніальному земству допомоги, з них на боротьбу з пошестями на худобі 800.000 гривень, на утримання Вінницької бактеріологічної лабораторії 163.000 гривень і на популяризацію знання по боротьбі з пошестями на худобі – 12.000 гривень.

VII.

Слухали: Доклад заступника міністра земельних справ законопроекту нових окладів урядовцям місцевих установ департаменту хліборобства міністерства земельних справ.

Постановили: Ухвалити, додавши примітку, що закон 19 листопаду 1919 року розповсюджується на урядовців місцевих установ департаменту хліборобства.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:

Секретар Ради Народних Міністрів

[Підпис]

Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. : док. і матеріали : у 2 т. / упоряд.: В. Верстюк. Київ : Вид-во імені Олени Теліги. 2006. Т. 1. С. 454.

№ 84

ІЗ ЗАСІДАННЯ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

04. 09. 1919 р.

Ч. 183.

Головував: М. Шадлун.

Присутні міністри: Б. Мартос, С. Вітик, О. Безпалко, С. Тимошенко, керуючий міністерством пошт і телеграфів І. Паливода, тимч. керуючий міністерством єврейських справ П. Красний, товариш міністра земельних справ І. Черноус, т. в. о. державного контролера І. Кабачков, державний секретар Л. Шрамченко.

Секретарював: В. Крушинський.

Засідання відчинено о 8 год. вечора.

VI.

Слухали: Доклад заступника міністра земельних справ законопроекту про асигнування в розпорядження міністра земельних справ 1.428.000 гривень на видачу допомоги Подільському губерніальному земству на заходи по скотарству на Поділлі.

Постановили: 1. Асигнувати в розпорядження міністра земельних справ 714.000 гривень для видачі на зазначену в докладі потребу Подільському губернiальному земству без %% позики на 5 років, з тим, що повернення цієї позики переводитиметься щорічними рівними частками, починаючи з кінця 1920 року.

2. Маючи на увазі, що нині субсидування місцевих самоврядувань провадяться різними відомствами без порозуміння меж собою, Рада Міністрів ухвалила: утворити при міністерстві внутрішніх справ з представників міністерства внутрішніх справ, земельних справ, фінансів і державного контролера комісії для вироблення плану переведення субсидувань з коштів держави органів місцевого самоврядування.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:

Секретар Ради Народних Міністрів

[Підпис]

Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. : док. і матеріали : у 2 т. / уряд.: В. Верстюк. Київ : Вид-во імені Олени Теліги. 2006. Т. 1. С. 489.

ГЛАВА 5. ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА

№ 85 ІНФОРМАЦІЯ ГАЗЕТИ «НОВЕ ЖИТТЯ» ПРО ПІДГОТОВКУ ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНУ

3 лютого 1919 р.

В четвер 30.1 відбулася в Державному Секретаріаті земельних справ під проводом секретаря Мартинця нарада правників в справі земельної реформи. В нараді взяли участь пп. Марганець, д-р Лев Бачинський, Бурачинський, д-р Витвицький, д-р Данилович, др. Макух, д-р Ф. Перфецький, Стебельський і Стельмахів. Нарада зупинилась перш всего над питанням чи земельний закон Директорії обов'язковий також для Галичини. Учасники наради прийшли по дискусії до переконання, що земельна справа повинна належати до тих справ, окреме вирішення яких для Галичини застерегла собі делегація Зах. Укр. Нац. Ради умовою з Директорією. Відтак застановлялися учасники над принципами, які повинні лягти в основу нового земельного закону: викуп чи конфіскація, приватна власність чи соціалізація. З конкретним проектом виступив д-р Лев Бачинський.

Земля, яка є в руках тих, що не управляють її власною працею, має прийти до поділу між малоземельних і безземельних. Ціну викупу установлюється при помочи скапіталізованого катастрального доходу. Малоземельним уважається той, що не має стільки землі, щоби міг виживати себе й родину. Право власності обмежується. Продати або заставити можна тільки четвертину поділу в важних випадках, за дозволом компетентної влади. Право спадку розтягається тільки на найблизшу рідню: дітей, внуків, батьків, братів і

сестер. В інших випадках земля переходить в розпорядження повітових або громадських селянських спілок. Відбирається земля на річ сих спілок також у тих, хто на протягу двох років її не управляв, не зібрав принайменше половини того, що при нормальній господарці можна зібрати, або старається зіпхати тягар оброблення ґрунту на других. Ліси і копальні переходять у власність повітів, води – у власність спілок тих громад, які межують з ними. В переходовій стадії землею великої посілости адмініструють громади.

С. Данилович виступив з проектом передачі великої посілосте громадам для колективної господарки.

По передискутуванню сих проектів запропоновано проектодавцям виготовити на найблизшу нараду, яка відбудеться 3. II. проекти на письмі.

Західно-Українська народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2003. Т. 2. С. 175–176.

№ 86
УХВАЛА ЗЕМЕЛЬНОЇ КОМІСІЇ УКРАЇНСЬКОЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ
«ОСНОВИ ЗЕМЕЛЬНОЇ РЕФОРМИ»

7 березня 1919 р.

Земельна комісія Української Національної Ради радила від 3 до 7 с. м. над справою земельної реформи. В нарадах брали участь крім членів Комісії президент ради Секретарів, д-р Голубович і Держ. Секретар земельних справ д-р Мартинець, разомзрільничимреферентомсьогоСекретаріята П. Творидлом. На кількох засіданнях явився також б. міністр земельних справ і автор земельного закона для придніпрянської України п. Шаповал, котрий представив провідні лінії земельного

закона Директорії Української Народної Республіки. Вислідом нарад було ухвалення отсих основ земельної реформи:

I. Вивласнення великих власників і наділення малоземельних і безземельних

Для наділу землею малоземельних і безземельних селян, в першій мірі жовнірів та інвалідів, які беруть чинну участи в теперішній війні проти Поляків, мають бути вивласнені всі земельні посілости приватних власників і мертвої руки, що перевищують своїм простором скількість (максимум), яку означиться в законі відповідно до околиць, а без огляду на простір посілости, що знаходяться в руках ґрунтових спекулянтів.

II. Відшкодування

Теперішних вивласнених посідачів має держава відшкодувати в сей спосіб, що менші посілости будуть викуплені за заплаतोю повної вартости, а більші одержать лише певний процент вартости і сей процент буде зменшатися у відношенню до простору вивласненої землі, так, що землі понад означений в законі простір будуть вивласнені без відшкодування.

III. Права вірителів

Права вірителів не будуть нарушені, лиш відсотки за час війни будуть зредуковані до висоти трутової ренти.

IV. Ліси

Ліси не становлять предмету наділу, а остають власністю цілої Західньої области Укр. Народньої Републики. Малі ліси, які не творили і не творять окремого комплексу і через те не надаються до раціональної господарки, можуть бути полишені дотеперішним власникам.

V. Пасовиська і полонини

Пасовиська і полонини переходять на власність громад або союзів сусідуючих з собою громад і мають бути віддані до ужитковання дрібних годовців худоби.

VI. Обмеження права розпоряджування наділеною землею

Право розпоряджування наділеною землею має бути обмежене, а якусь скількість (мінімум) не можна буде продавати.

VII. Виключення від наділу

Від наділу будуть виключені всі ті, що були судово засуджені за дезерцію в війні проти Поляків, як також ті, котрим доказано, що вони ухилилися від військової служби;

VIII. Коли наступить вивласнення і наділення

День, в яким наступить вивласнення ухвалить повна Національна Рада. Від того дня не вільно буде дотеперішнім власникам своїх посіlostей продавати і обтяжувати.

Наділення вивласненою землею має наступити аж по закінченню війни і повороті жовнірів з фронту і з полону.

***

В цілях утвердження проекту закона в рамках сих основ вибрала комісія отсей субкомітет: д-р Лев Бачинський, як голова комісії, М. Корольок, д-р Перфецький, Лев Петрушевич, Ілько Попович і о. Філяс. Цей субкомітет має виробити проект закона і предложити його д. 24 марта повній комісії.

Ухвала комісії буде предложена повній Національній Раді, яка збирається в тій цілі 25 марта.

Західно-Українська народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2003. Т. 2. С. 272–274.

№ 87

ЗЕМЕЛЬНИЙ ЗАКОН

**для Західної Области Української Народної Республіки з д.
14. цвітня 1919 р.ч. 75 В. д. д. р.**

Українська Національна Рада постановила:

§ 1.

В межах Західної Области Української Народної Республіки вивласнення без огляду на культуру:

1) всі посіlostі, що є вилучені з громадської звязи і становлять по думці закона з 12 серпня 1866 р. ч. 20. В. 3. кр.

Двірські обшари, разом з прилученими до них рустикальними грунтами, оскільки ті посілоти не перейшли на основі законних титулів дійсно в руки дрібних рільників;

2) монастирські, церковні, єпископальні, ерекціональні і фундаційні землі;

3) всі посілоти, що їх дотеперішні власники набули виключно в цілі спекуляції;

4) земельні посілоти, що своїм простором перевищують найвищу границю індивідуального права посідання землі. Сю границю означить окремий закон.

§ 2.

Право доживотного ужитковавивання на вивласнених посілостях, оскільки воно не становить забезпечення служби дотичної посілоти, гасне.

Право користування ериціональними землями, прислугуюче духовникам, управильнить окремий закон.

§ 3.

Живий і мертвий інвентар, належний до вивласнення посілоти, оскільки він є конечно потрібний до дальшого ведення господарки, становить як приналежність посілоти, предмет вивласнення.

Всі інші посілоти, з окрема домашня обстанова, одіж, білля, і т. п. не підлягають вивласненню.

Сьогорічний збір, з виїмком сіви, зібраного зі сіножатеї тих частей вивласнених посілостей, що їх обробив і засіяв власник зглядно ужитковцеви маєтья одначе полишити тільки сіна, скільки є конечно потрібне до виживлення інвентаря, який по думці припису сього § не буде вивласнений.

§ 4.

Вивласнення земельних посілостей, означених в § 1, не нарушує з правила § 2) гіпотечних вірительностей і інших тягарів, забезпечених на вивласненій землі.

Відсотки від гіпотечних вірительностей обнижується за час від 1. серпня 1914 р. до висоти законної, процентової стопи (5% від ста).

§ 5.

Контракти аренди, що дотичать малих парцель вивласнених посілостей, остають в правній силі аж до дальшого законного унормовання, однак на жадання інтересованих може суд в неспірнім [...] час тревання аренди, висоту і спосіб сплати чиншу змінити відповідно до місцевих відносин.

Всі наші контракти аренди вивласнених посілостей, задержують свою правну силу на господарський рік 1919, лише осктільки, що землеплоди з тих частей вивласнених посілостей, що їх обробив і засіяв арендатор належать до нього.

Правіжі арендаторів з титулу меліорації та інших вкладів в землю становлять вірительности посілости в порозумінню § 4.

Всі інші правіжі з виїмком правіжу о відшкодовання з титулу утрачених зисків задержує аренжаторів супроти дотеперішнього власника.

§ 6.

Без відшкодування вивласнюється:

а) домени (земельні посілости, які становили власність бувшої австрійської і угорської держави) і земельні посілости австро-угорської або іншої династії;

б) земельні посілости тих власників, котрим доказано, що виступали оружно проти нашої Держави або допустились вишого злочину проти її цілости;

в) земельні посілости тих власників, які набули їх виключно в цілі спекуляції;

г) більші земельні посілості, набуті в часі війни в роках 1914 – 1919, очевидно з воєнних зисків.

§ 7.

Справу відшкодування, розмір і спосіб сплати з приводу вивласнення земельних посіlostей, що є вичислені в § 6, вирішить законодатне тіло Західної Области Української Народньої Республіки, що вибране на основі нового виборчого права.

§ 8.

Вивласнені ліси становлять лісовий – а вивласнені землі земельний фонд Західної Области Української Народньої Республіки.

Лісовим фондом зараджує Державний Секретаріат земельних справ а земельним фондом заряджують під наглядом Правительства обласна, повітові та громадські земельні комісії.

§ 9.

Обласна земельна комісія складається з 12 членів і 4 заступників, а то з 8 членів і 4 заступників, набраних обласним законодатним тілом, а 4 членів назначених Обласним Правительством з фахових рільничих, технічних і правничих кругів.

Предсідника і 2 заступників вибирають члени комісії з поміж себе. На засіданнях обласної земельної комісії має Державний Секретар земельних справ право і обов'язок, сам або через свого засупника, являтися і в разі, коли би ухвали комісії противилися законови, їх скасувати.

§ 10.

В склад повітових земельних комісій входять:

1) 6 членів і 3 заступника, вибраних від поручників громадських земельних комісій;

2) 3 членів, назначених Обласним правительством з фахових рільничих, технічних і правничих кругів.

Предсідника і заступника вибирає комісія з поміж своїх членів. В засіданнях комісії має повітовий державний комісар або установлений ним заступник право і обов'язок брати участь.

§ 11.

Громадська земельна комісія складається з 7 членів і 3 заступників. Шістьох членів і трьох заступників вибирають мешканці даної громади, які мають право голосування до Сойму Західньої Области Української Народньої Республіки, загальним, рівним, безпоседним і тайним правом голосування, а семим членом стає кождочасний начальник громади. Предсідника і його заступника вибирають члени з поміж себе.

§ 12.

Обласні і повітові земельні комісії урядують через 3 літа, а громадські через 1 рік.

§ 13.

До круга ділання обласної земельної комісії належать:
підготовча праця для переведення вивласнення, евентуального означення відшкодування і наділу;
перебування в посідання вивласнення земельних і завідуванняними через повітові і громадські комісії;
рішення в останній інстанції всіх жалоб і відкликів від постанов повітових комісій.

§ 14.

Повітова земельна комісія веде нагляд над господаркою на вивласнених землях в своїм повіті, рішає предложення громадських комісій що до тої господарки, провірює звіти тих комісій та рішає жалоби і відклики від їх заряджень.

§ 15.

Громадська земельна комісія:

1. перебирає на порушення і в імені обласної земельної комісії вивласнені землі з виїмкою лісів в посідання при співучасті відпоручників обласної, згідно повітової земельної комісії;
2. предкладає внески що до ведення господарки на перебраних землях повітській земельній комісії до затвердження і завідує ними після вказівок і під надзором повітової земельної комісії, по можності при співучасті дотеперішньої служби;
3. складає звіти з сеї господарки перед повітовою земельною комісією.

§ 16.

Наділється вивласненою землею передовсім безземельних і малоземельних жовнірів рільників, приналежних до Західної області Української Народньої Республіки, що в її зброні проливали свою кров, або наслідком війни иншим чином стали неспосібними до праці, вдовиці і сироти по них, як також инші жертви сеї або всесвітньої війни та причих безземельних і малоземельних рільників.

Постанови про спосіб і час наділу подчинається окремому закону, одначе наділ землею не може розпочатися перед закінченням війни і поворотом жовнірів та бранців домів.

Особи, покарані за дезерцію з Української Армії або за те, що від служби і тій армії ухилялися, дальше особи, покарані за злочини проти Української Держави і її окружної сили, як також особи. Що сталися співвинними тих злочинів або до їх сповнення причинилися, рівнож особи, що сталися винними самовільного захвату землі і за се були покарані, а в кінці горожани чужих держав до наділу вивласненою землею не мають.

§ 17.

Обласна земельна комісія має приділити на цілі громадського господарства, держави. Громад або загального корисних економічних, культурних і добродійних заведень для творіння взірцевих господарств, рільничих шкіл, промислових, просвітних, добродійних і загальнокорисних завдань, конечний для сповнення тих їх завдань простір землі.

§ 18.

Пасовиська і подолання, оскільки вони після § 1 сього закона не лишаться при приватних власниках, як також простір вивласненої землі, припинений земельними комісіями на пасовиська, перекидять на власність громад або законів слідуєчих за собою громад, які при [...] ужиткованні їх мають [...] спілки дрібних годовців худоби.

§ 19.

Вивласнені ліси не становлять предмету наділу.

Ліси, що не творять комплексів, які надавалися до раціональної або охоронної лісової господарки, вільно оставити приватним власникам або ужити до наділу, про що орікає обласна земельна комісія. Сі обшари остають стадо під лісовою культурою.

Потребу і розвій сервітутів в хосен населення у вивласнених лісах означить окремий закон.

Земельні комісії можуть полишити з вивласнених посіlostей відповідний простір до залісення і віддати його на власність і під заряд Держави, особливо в тих околицях, де лісів нема, або де їх дуже мало. На ту ціль належить ужити неужитки, збочі, яруги і надаючіси до того береги рік, також і громадські.

§ 20.

Вивласнені землі обійме обласна земельна комісія протягом сього року в посідання.

До часу порішення питання, чи й який простір вивласненої землі приділиться на власність дотепершнім власникам, належить, не порушуючи постанови § 3, оставити на їх жадання в їх тимчасовім користуванні такий простір привласненої землі, який є конечно потрібний до їх удержання, як також удержання їх родин і служби.

Так само належить приділити до тимчасового користування народам, завідателям [...] і монастирям також простір землі, який є конечно потрібний до їх удержання.

Про розмір і положення сього простору орікає повітова земельна комісія, по вислухання громадської комісії.

§ 21.

Самовільний захват, ділення вивласнених на основі сього закона земель та нищення лісів, будинків, інвентаря і земних плодів на них, оскільки не становить вчинків, підлягаючих під карний закон, мають карати адміністраційні власти карою арешту до 6 місяців, з котрою може бути получена грошева кара до 10.000 корон. Крім того має бути оречена утрата права на наділ землею.

§ 22.

Закон сей обов'язує з днем його оповіщення.

§ 23.

Переведення сього закона поручається цілому Державному Секретаріатови Західної Области Української Народної Республіки.

За Виділ Української Національної Ради:

Др. Петрушевич в. р.

Др. Горбачевський в. р.

Републіка. 1919. 8 мая. С. 1.

№ 88

Закон

З дня 15 цвітня 1919 р. про заборону чинностей які мають на цілі ударемлення виконання земельного законів з дня 14 цвітня 1919 р. ч. 75. В. д. з. р. ч. 76

В. д. з. р.

Українська Національна Рада постановила:

§ 1.

Всі приватні акти між живими і на случай смерти, зділани що до табулярних дібр, вписаних до ґрунтових книг більшої посілости, а зокрема позбування і обтяжування їх по дни, в якім сей закон зачав обовязувати, є позбавлені правної сили і не можуть бути основою впису в ґрунтові книги.

§ 2.

Грамоти, які відносяться до правних актів відносно до сих посілдостей, що на основі законних титулів вже перейшли з табулярних дібр в руки дрібних рільників, можуть бути основою впису в ґрунтові книги, коли дотичний акт затвердить обласна земельна комісія.

§ 3.

Правні акти наведені в § 1, заділані після дня 1. падолиста 1918 р., оскільки їх зділано в цілі ударемлення правних наслідків земельного закона з дня 14 цвітня 1919 р. ч. 75. В. з. д. р. можуть бути в протягу пяти літ судово оспорюються і признані за неважні в наслідок позову внесеного земельним або лісовим фондом, згаданим в § 8. земельного закона з дня 14 цвітня 1919 р. ч. 75. В. з. д. р., а заступленим через орган уповноважений Державним Секретаріатом [...] справ до береження інтересів державного скарбу.

§ 4.

Закон сей обов'язує з днем його оповіщення.

За Виділ Української Національної Ради:

Др. Петрушевич в. р.

Др. Горбачевський в. р.

Република. 1919. 9 мая. С. 1.

№ 89

УРЯД ЗУНР ПРО АГРАРНУ РЕФОРМУ

Аграрна реформа

Волею укр. народу, – мусить бути на його землях в найкоротшій часі переведена реформа аграрна, тому Правительство зробить зі своєї сторони все, щоби тую приважну справу підготувати – і з відповідним законопроектом в найближчій часі виступити. Стреміти будемо, щоби розв'язка тая наступила без заколоту і без потрясень та щоби забезпечила нашому народови на його землі свобідне володіння. Державна аграрна комісія, яка зістала утворена при Державнім Секретаріяті земельних справ, виготовила засади, на яких опре всій проект і стоїть на тім правнім становищі, на яке годиться Директорія і київське правительство, що з огляду на відмінні правні і соціяльні відносини нашої області, справа та буде у нас вирішена окремим обастити законами.

Засади аграрної реформи

Засади, уложені державною аграрною комісією, є слідуючі: 1) Вивласнене більшої посілості наступить через викуп; 2) узнається приватна власність; 3) буде установлено мінімум непозбувальне; 4) право наслідства і обтяження буде обмежено; 5) більші комплекси лісні стануть державною власністю; 6) набувати землю мають право безземельні

і малоземельні; б) заплата на землю наступить дорогою індемнізаціі. Засади ті відає Правительство під публичну дискусію, а річю законодатного тіла буде ухвалити закон, який відповідав би засадам справедливості і нашим господарсько-національним потребам.

Република. 1919. 7 лютого. С. 2.

ГЛАВА 6.
РАДЯНСЬКЕ АГРАРНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

№ 90
ВОЗЗВАНИЕ II ВСЕРОССИЙСКОГО СЪЕЗДА
СОВЕТОВ «РАБОЧИМ, СОЛДАТАМ И КРЕСТЬЯНАМ!»

Петроград.

25 октября (7 ноября) 1917 г.

РАБОЧИМ, СОЛДАТАМ И КРЕСТЬЯНАМ!

Второй Всероссийский съезд Советов рабочих и солдатских депутатов открылся. На нем представлено громадное большинство Советов. На съезде присутствует и ряд делегатов от крестьянских Советов. Полномочия соглашательского ЦИК окончилась. Опираясь на волю громадного большинства рабочих, солдат и крестьян, опираясь на совершившееся в Петрограде победоносное восстание рабочих и гарнизона, съезд берет власть в свои руки.

Временное правительство низложено. Большинство членов Временного правительства уже арестовано.

Советская власть предложит немедленный демократический мир всем народам и немедленное перемирие на всех фронтах. Она обеспечит безвозмездную передачу помещичьих, удельных и монастырских земель в распоряжение крестьянских комитетов, отстоит права солдата, проведя полную демократизацию армии, установит рабочий контроль над производством, обеспечит своевременный созыв Учредительного собрания, озаботится доставкой хлеба в города и предметов первой необходимости в деревню, обеспечит всем нациям, населяющим Россию, подлинное право на самоопределение.

Съезд постановляет: вся власть на местах переходит к Советам рабочих, солдатских и крестьянских депутатов, которые и должны обеспечить подлинный революционный порядок.

Съезд призывает солдат в окопах к бдительности и стойкости. Съезд Советов уверен, что революционная армия сумеет защитить революцию от всяких посягательств империализма, пока новое правительство не добьется заключения демократического мира, который оно непосредственно предложит всем народам. Новое правительство примет все меры к тому, чтобы обеспечить революционную армию всем необходимым, путем решительной политики реквизиций и обложения имущих классов, а также улучшит положение солдатских семей.

Корниловцы – Керенский, Каледин и др. – делают попытки вести войска на Петроград. Несколько отрядов, обманым путем двинутых Керенским, перешли на сторону восставшего народа.

Солдаты, окажите активное противодействие корниловцу Керенскому! Будьте настороже!

Железнодорожники, останавливайте все эшелоны, посылаемые Керенским на Петроград!

Солдаты, рабочие, служащие, – в ваших руках судьба революции и судьба демократического мира!

Да здравствует революция!

Всероссийский съезд Советов рабочих и солдатских депутатов
Делегаты от крестьянских Советов

КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898 – 1986). Москва : Политиздат, 1983. Т. 2. (1917 – 1922). С. 7.

№ 91

**МАНИФЕСТ ВРЕМЕННОГО РАБОЧЕ-
КРЕСТЬЯНСКОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ**

29 ноября 1918 г.

ПРОЛЕТАРИИ ВСЕХ СТРАН, СОЕДИНЯЙТЕСЬ!

Именем восставших рабочих и крестьян, именем революционной армии Украины объявляем власть гетьмана низложенной. Власть рабочих и крестьян, власть Советов на Украине восстановлена.

Рабочие и крестьяне Украины! Солдаты Красной Украинской Армии!

Настал долгожданный час низвержения на Украине временно восторжествовавшей власти буржуазии и помещиков, власти Скоропадского. Семь неслыханно тяжких месяцев, полных кошмара и ужаса гнета и унижения, нищеты и разорения, перенесены трудящимися массами Украины. Рабочие и крестьяне едва успели сбросить с себя вековые цепи рабства, как штыками послушных германскому капиталу солдат разбита была молодая, не успевшая еще окрепнуть и организовать Советская Армия Украины, и на вас, на рабочих и крестьян Украины, снова надеты цепи: снова вас заковали в кандалы и отдали в полное распоряжение как украинских, так и иностранных капиталистов. Фабрики и банки были возвращены капиталистам, земля и сельскохозяйственный инвентарь - тунеядцам-помещикам. Запылала деревня, загремели пушки, застучали пулеметы, направленные в освободившихся рабочих и крестьян Украины. Сотнями и тысячами расстреливались бедняки, многими тысячами загонялись они в тюрьмы только за то, что осмелились быть свободными, только за то, что не пожелали работать на помещиков и капиталистов.

Кровавый праздник справляли буржуа и помещики.

Кровавый праздник справляла Рада и гетман.

Кровавый, страшный праздник торжества и классовой мести справляли тогдашние хозяева Украины – германские капиталисты и генералы.

Но рабочие и крестьяне Украины не покорились, не сложили оружия. Они сгруппировались вокруг своей единственно революционной Коммунистической партии (большевиков) Украины, которая продолжала борьбу и на местах, упорно и систематически собирала свои силы, дезорганизовывала силы врага, разъясняла солдатам австро-германской армии, какую подлую роль наймитов капитала и палачей трудящихся играют они во вред самим себе и нам.

Избранное съездом Советов рабочих и крестьянских депутатов в Екатеринославе правительство Украины, зовя на борьбу, было уверено в грядущей победе трудящихся и знало, что настанет час, когда немецкие рабочие прозрят и, освободившись от своих угнетателей, дадут возможность освободиться и нам. В своем Манифесте от 19 апреля 1918 года Центральный Исполнительный Комитет Советов Украины говорил: «Немецкий рабочий слышит стоны, несущиеся с Украины, близится час, когда мощным ударом он уничтожит палачей социалистической, рабочей Украины».

Этот час наступил.

Рабочие и солдаты Германии и Австро-Венгрии сбросили правительство кайзера и быстро шагают к установлению и в Германии, и в Австро-Венгрии власти трудящихся. Солдаты австро-германской армии не будут больше охранять буржуазно-помещичью власть на Украине, не будут мешать установлению власти рабочих и крестьян. Пробыл час смерти господства буржуазии на Украине. Пробыл час восстановления власти трудящихся. От вас, рабочие и крестьяне, зависит окончательное торжество Советской власти на Украине.

И мы, члены Центрального Исполнительного Комитета Советов Украины, идя навстречу воле восставших рабочих,

крестьян и солдат, стали по постановлению Центрального Комитета Коммунистической партии (большевиков) Украины во главе масс, образовав Временное рабоче-крестьянское правительство Украины.

Именем этих восставших масс мы объявляем:

1) Гетман и его Совет Министров считаются низложенными и состоящими вне закона.

2) Все ставленники гетмана и германского командования, все представители нынешней местной власти подлежат немедленному аресту, с заменой их представителями рабочих и крестьян, верными сторонниками Советской власти.

3) Все законы, приказы, договоры, постановления и распоряжения как гетмана и его агентов, так и Центральной Рады и ее агентов считаются незаконными и не подлежащими исполнению.

4) Всякий принуждающий или уговаривающий исполнять распоряжения гетмана, или Центральной Рады, или их агентов на местах подлежит расстрелу на месте.

5) Все фабрики, заводы, банки и торговые предприятия, рудники и каменоломни являются собственностью украинских трудящихся масс и должны быть сданы органам Советской власти их нынешними владельцами и собственниками в полном порядке, согласно определенным указаниям революционной рабоче-крестьянской власти.

6) Все земли помещиков со всем живым и мертвым инвентарем должны быть немедленно отображены у помещиков и безвозмездно переданы крестьянам.

7) Заработная плата повышается до норм, установленных Советской властью в России.

8) Все права крестьян и рабочих, установленные Советским правительством, приобретают полную силу, все долговые обязательства крестьян и рабочих по отношению к капиталистам и помещикам считаются недействительными.

Принимаются срочные и решительные меры по восстановлению хозяйственной жизни страны (налаживаются железнодорожный транспорт, работы на шахтах, заводах и фабриках).

Принимаются решительные и беспощадные меры по искоренению спекуляции.

Принимаются срочные меры по установлению правильного обмена с Советской Россией предметов продовольствия на мануфактуру.

Временное правительство заявляет, что, стоя во главе восставших к рабоче-крестьянской армии Украины, оно будет решительно бороться за осуществление всех этих мероприятий.

Временное правительство заявляет, что, справившись с контрреволюцией и восстановив Советскую власть на местах, оно созовет Всеукраинский съезд Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов, которому и передаст всю власть в стране.

Товарищи рабочие, крестьяне и красные солдаты Украины!

В час возрождения власти трудящихся на Украине вы обязаны помнить, что только вы, только сами трудящиеся массы могут в решительной и беспощадной борьбе отстоять свою свободу и свою власть. Борьба далеко не закончена.

Остервенелая, бешенная от злобы буржуазия, шаг за шагом отступающая под натиском надвигающейся, штыками оцетинившейся рабоче-крестьянской массы, будет биться до конца и будет измышлять и осуществлять сотни и тысячи чудовищных комбинаций для того, чтобы задушить революционную, коммунистическую власть трудящихся. Германский империализм рухнул, и с этой стороны в данный момент нам уже не грозит опасность. Но спешно организуются белогвардейцы, сынки помещиков, банкиров, фабрикантов и кулаков и, объединяясь с богатым казачеством под командой красновых, деникиных и прочих царских генералов, пытаются остановить наш натиск. Сами по себе они бессильны. Сами по

себе они не страшны, ибо уже не раз били мы их и без всякого труда расправились бы и на этот раз.

Но за ними стоит англо-американский капитал, уже трещащий по всем швам, но еще держащийся на ногах, упоенный своей победой над Германской империей и жаждущий крови восставших рабочих.

Вот главный враг наш!

Союзнический капитал хорошо понимает, что теперь очередь за ним. Он хорошо знает, что рабочая революция должна перекинуться на Италию, Англию, и Соединенные Штаты Америки. Он лихорадочно мобилизует все свои силы для того, чтобы до этого раздавить рабочую революцию в России, Германии и на Украине.

Он подбирался к Советской России с востока и потерпел поражение. Он бросил тогда свои войска с севера и тоже потерпел поражение. Он хочет теперь схватить ее за горло с юга, подчинив себе Украину и направив отсюда свои послушные пока еще полки на рабочих и крестьян России. Он хорошо понимает, что революционный союз России с Украиной так укрепит и Россию и Украину, что с ними справиться будет невозможно. И он торопится заменить вышедшие из повиновения, буржуазные войска Германии еще готовыми исполнять подлую роль душителей рабочих и крестьян солдатами союзного империализма. Мы должны учиться на чужом опыте, а опыт Архангельска, Сибири и Урала, опыт Самары, Сызрани и Казани не говорит, а кричит о том, что союзная оккупация ничем решительно не отличается от оккупации германской. То же восстановление власти капиталистов и помещиков, то же преследование рабочих и беднейших крестьян, те же расстрелы, и издевательства, и мучения. Мы не сомневаемся, что вы не допустите, чтобы истерзанная, окровавленная, измученная, разоренная Украина была отдана на разграбление новому, англо-американскому хищнику, идущему к нам под видом освободителя. Не освобождение, а порабощение несет он нам. Не освобождение, а порабощение и смерть принес он тысячам и тысячам рабочих и крестьян Поволжья, Сибири и Северной России. Вы не должны

верить их лживым и льстивым словам. Они уже заключили союз со Скоропадским, Красновым, Деникиным, русскими черносотенцами и украинскими помещиками и капиталистами для того, чтобы, сменив германских жандармов, держать вас в подчинении и грабить без меры и удержу.

В пылком единении с революционной Россией, рабочими Германии и советскими частями бывшего Австро-Венгерского государства должны вы организовать отпор, встав все, как один, в ряды социалистической армии Украины.

Настает последний и решительный бой мирового капитала с мировым пролетариатом.

Железным, несокрушимым и грозным маршем идет мировая революция. Одна за другой летят короны. Рухнул трон кровавого царя, рухнул трон Фердинанда Болгарского. Свергнут Карл Австрийский, изгнан император германский.

Трещат и рушатся твердыни мирового капитала. Близок час гибели английского и северо-американского капитализма. Близок час гибели Георга Английского, Ллойд-Джорджа и Вильсона. Союзный империализм будет разбит кулаком рабочего так же как разбит империализм германский.

Мировая революция идет. Восставший пролетариат не может не победить и он победит. Встаньте все, как один, встаньте мощной и несокрушимой стеной и вы победите!

Все в бой! Все к оружию! Все в ряды рабоче-крестьянской армии! Вперед, к победе!

Именем восставших рабочих и крестьян Украины
Временное рабоче-крестьянское правительство Украины.

Временное, рабоче-крестьянское правительство
Украины:

Г. Пятаков (Киев), К. Ворошилов (Луганск),
Сергеев (Артем) (Харьков), В. Затонский (Киев),
А. Аверен (Екатеринослав), Ю. Коцюбинский (Чернигов),
Э. Квириг (Екатеринослав)

*Документи трагічної історії України (1917 – 1927 рр.) / ред.
П. П. Бачинський. Київ, 1999. С. 87–91.*

**РЕЗОЛЮЦИЯ «ТЕКУЩИЙ МОМЕНТ» И «ЗАДАЧИ
ПАРТИИ»****(Предложена т. т. Бубновым и Пятаковым).***1. Империалистическая контрреволюция и мировая
гражданская война.*

1. Мировая империалистическая война все более и более превращается в мировую гражданскую войну. Мировая революция есть неопровержимый факт, хотя в разных странах революция эта находится на различных ступенях развития и достигла различных степеней напряженности. Во всех капиталистических странах, однако, диктатура пролетариата поставлена в порядок дня, наглядным выражением чего является общий всей буржуазии страх перед мировым большевизмом. Свержение Гогенцоллернов, Габсбургов и Кобургов и дальнейшее развитие ожесточеннейшей гражданской войны в средне-европейских странах положил конец полной изоляции рабочей революции на территории бывшей Российской империи. Обострение классовой борьбы в государствах Антанты и в бывших нейтральных государствах достигло такой степени, что в ближайшее время неизбежен переход ее в форму открытой гражданской войны. Открытая гражданская война в Китае, напряжение классовой борьбы в Японии и Индии, новое нарастание революционной волны в Сибири, победа советской власти в Туркестане, – разрушают изоляцию советских республик с Востока. Ряд восстаний в Южной Америке и сильнейшее обострение классовой борьбы в Северной Америке свидетельствуют, что и на американском континенте диктатура пролетариата поставлена в порядок дня. Прекращение войны между Германией и державами Согласия в результате революционного восстания и революции в государствах Средней Европы, положили начало новому

периоду в развитии мировой революции, периоду мирового объединения борющегося за власть пролетариата.

2. Быстрое нарастание мировой пролетарской революции заставляет буржуазию всех стран, несмотря на скрывшиеся между различными группами ее непримиримыми противоречиями, особенно отчетливо выявившиеся по отношению к разделу военной, в том числе и территориальной добычи, установить единый фронт против мирового большевизма и поставить перед собой в качестве основной задачи задачу удушения пролетарской революции. Рассматривая все существующие советские республики вообще, РСФСР, в частности, как главный очаг мировой революции, они не могут не считать своей первой задачей удушение советской власти на территории бывшей Российской империи.

Рост революционного движения во всех странах, революционизирование империалистических армий, все большая и большая осведомленность широких масс о характере существующих советских республик и создание последними революционной рабоче-крестьянской армии, – вынуждают капиталистов заменить тактику прямого военного разгрома рабоче-крестьянских республик тактикой подготовки этого разгрома.

Не будучи в состоянии бросить против советских республик в достаточном количестве свои войска, державы Согласия стараются мобилизовать против них все контрреволюционные и соглашательские силы как на территории бывшей Российской империи, так и соседних буржуазно - национальных государств. Они пытаются снова установить нарушенное, было, единство фронта против большевизма и властности, признав Директорию, установили соглашение ее сил с польскими националистами и с русскими черносотенцами. На Украине, как и всюду, Антанты объединяет все силы, враждебные пролетарской революции.

Буржуазия и ее правительство пытаются, с другой стороны, путем обмана масс парализовать нарастающее сопротивление против разгрома советских республик и создать идеологическую почву для возможности внутреннего подавления пролетарской революции.

3. Рост мировой революции уничтожает все попытки буржуазии разгромить советские республики, и, таким образом, почва из-под ног империалистической контрреволюции ускользает все более и более, чему немало содействует обострение противоречий между различными группами финансово-капиталистической буржуазии.

II. Гетманщина, Директория и советская власть.

1. Крах германского империализма и падение гогенцоллерского режима привели на Украине к тому, что военная диктатура германского империализма сменилась диктатурой гетмана и добровольческих генералов, опиравшихся на вооруженную силу офицерской добровольческой армии и являвшихся проводником разбойничьих планов англо-франко-американского империализма.

2. Образование генеральско-гетманского правительства, принявшего на себя миссию возрождения единой, неделимой монархической России, совпало с переходом борьбы рабоче-крестьянских масс Украины в решительную стадию ее развития и способствовало стремительности нарастания революционного штурма.

3. Организовавшаяся в этот момент украинская Директория и временно-рабоче-крестьянское правительство явились двумя центрами руководства развернувшимся восстанием. И хотя подавляющая масса повстанцев стояла за власть советов, но отсутствие в целом ряде районов, между прочим, и в Киевщине, организованных, вооруженных советских ядер дало возможность национальной

интеллигенции и офицерству при посредстве организованных воинских групп, например, сечевых стрельцов под Киевом, взять на себя инициативу выступления и временно провести восстание под шовинистическим лозунгом возрождения самостийной Украины.

В то же время, на севере Украины началось восстание рабоче-крестьянских масс под руководством советского правительства и под лозунгами непримиримой борьбы как с гетманщиной, так и с Директорией.

4. Правительство Директории, боровшееся еще под Киевом против рабочих, вступив в Киев, развернуло целую систему мер не только против пролетариата, но и против крестьянских и солдатских масс. Под прикрытием социалистических фраз, защищая интересы деревенского кулачества, передав власть в центре и на местах в руки военной клики, сжав рабоче-крестьянские массы тисками военного и осадного положения, Директория оформилась, как кулацко-офицерская диктатура, которая, в случае своего утверждения, неизбежно должна была превратиться в диктатуру империалистической контрреволюции. Этим самым правительство Директории не могло не явиться лишь орудием борьбы империализма против рабочей революции на Украине.

5. Победоносно развивающаяся пролетарская революция на Украине еще с большей силой подчеркивала контр-революционную сущность Директории и тем самым чрезвычайно ускоряла процесс разложения ее армий и в конце дезорганизовала попытки Директории создать государственный аппарат в центре и на местах.

6. Соединенный натиск рабоче-крестьянских масс, мобилизовавшийся в ходе восстания вокруг советов в мощное наступление советских повстанческих дивизий, под руководством временного рабоче-крестьянского правительства с Черниговщины и Харьковщины вглубь Украины, свергает кулацко - офицерскую власть Директории и завершает победу

пролетарской диктатуры над капиталистами, помещиками и кулаками.

7. Неуклонно развивающийся процесс социалистической революции, охватывающий страны средне-европейского центра и перекидывающийся уже на государства Антанты, с одной стороны, разгром уфимской Директории, капитуляция соглашательского фронта и быстрое превращение Украинской Директории в откровеннейшую диктатуру кулачества и офицерства, с другой стороны, способствуют дезорганизации рядов мелкой буржуазии на Украине в том смысле, что откалывает от своей мелко-буржуазной массы наиболее близкие к пролетариату слои и отбрасывает их к стану рабочей революции. Это обстоятельство временно устраняет целый ряд преград на пути строительства советского государства и в известной степени облегчает советской власти дальнейшую борьбу с неизбежными в будущем кулацко-белогвардейскими контр-революционными мятежами.

8. Наличие в украинской деревне значительного крепкого и организованного кулачества дает полное основание предвидеть неизбежность сильного кулацкого контр-революционного сопротивления. И если буржуазно-империалистической контр-революции в городах нанесен уже решительный удар, то деревня стоит еще перед периодом обостреннейшей гражданской войны и неизбежной кулацкой контр-революции. Против нее за правительством диктатуры пролетариата пойдут массы батраков и широкие слои беднейшего крестьянства.

III. Основные задачи партии.

1. Основная тактическая линия КПУ есть линия установления единства фронта УССР со всеми советскими республиками вообще, и РСФСР, в особенности, против мировой империалистической контр-революции. Отстаивание

решительно проводимой диктатуры пролетариата против диктатуры буржуазии, руководимой ныне финансовым капиталом стран Согласия, является главнейшей задачей момента.

2. Борьба партии должна быть заострена в двух направлениях, против англо-франко-американского империализма вовне и против кулацко-белогвардейской контр-революции внутри.

3. В этих целях партия должна держать в своих руках весь советский аппарат государственной власти как в центре, так и на местах.

4. Основными задачами диктатуры пролетариата на Украине являются:

а) в области экономической и продовольственной политики необходимо быстро, решительно и твердо осуществить экономическую диктатуру пролетариата (экспроприация капиталистов и помещиков, передача всех средств производства и обращения в собственность советского государства, строгий учет, введение трудовой дисциплины и пр.);

б) разгром вооруженных сил англо-франко-американского империализма, наступающих на УССР, использующего в настоящее время так называемое правительство Директории, поддержке вооруженной борьбы советских республик и, в частности, поддержка борьбы РСФСР с донской контр-революцией. С этой целью – продолжение и усиление работы по созданию Красной армии советской Украины;

в) изоляция и экономический разгром кулачества путем усиленного социалистического строительства в деревне, строгое проведение антикулацкой продовольственной политики, организация комитетов бедноты и пр.

5. В данный момент объективная обстановка требует самой решительной внешней политики, и в частности, настойчивой борьбы с мировым империализмом, прежде

всего в лице империализма союзного. Но безоговорочная борьба с союзным империализмом в то же время не может означать абсолютного отказа от тактики уступок, как средств стратегического маневрирования. Решительно отказываясь от этого, для данного периода необходимо иметь в виду, что в дальнейшем условия борьбы могут сложиться так, что УССР будет вынуждена идти на те или иные уступки.

6. Напряженная борьба и недавний переход КПУ от нелегального существования прямо к власти требуют особо исключительного внимания к вопросам отдельного строительства. Задачи укрепления и расширения нашей партии приобретают сугубо важное значение. Образование партийных ячеек во всех рабочих организациях и овладение, таким образом, всеми рабочими организациями имеет первостепенную важность. Перед лицом надвигающейся кулацкой контрреволюции необходимо во много раз усилить партийную работу в деревне, а учитывая роль армии еще интенсивнее, чем до сих пор, надо повести работу среди красноармейцев. Принимая во внимание революционное время в Галиции и укрепление там Директории, необходимо перед партией поставить задачу приступить к распространению своего влияния и на Галицию. Все это возможно только при условии введения в партии строжайшей партийной дисциплины.

КП(б)У в резолюциях ее съездов и конференций. Москва : Пролетарий, 1927. С. 43–47.

№ 93

РЕЗОЛЮЦИЯ ПО РАССЛОЕНИЮ ДЕРЕВНИ

[По докладу тов. Раковского]

1. Влияние кулацкого элемента на Украине еще до революции, вследствие господствовавшего хуторного замевладения было сильнее, чем в другой любой части бывшей

Российской империи. Оно усилилось за время гражданской войны. Захватив в свои руки часть ликвидированных помещичьих земель, живой и мертвый инвентарь как частных имений, так и имений, принадлежавших в прошлом государству, порубивши леса, накопивши хлеб трех урожаев в ожидании свободной продажи, обнаглевши вследствие господствовавшего безвластия, располагая оружием, субсидируя атаманину, подчинив себе бессознательную голоую и голодную бедноту, которую он подкупал перспективой дележки и грабежа и натравливал на города, – кулак стал фактической властью на территории Украины. Утверждение подлинной рабоче-крестьянской власти в деревне и ликвидация помещичьего землевладения мыслимы только с уничтожением диктатуры кулака.

2. Возможность серьезного наступления со стороны Польши, начинающиеся под покровительством польских шляхтичей петлюровские контр-революционные выступления и необходимость в связи с этим обеспечить железные дороги и тыл армии, а также снабдить промышленность сырьем и рабочими руками, а рабочих городов Донецкого бассейна и железных дорог хлебом, – усугубляют задачу борьбы с кулачеством.

3. Первым условием уничтожения кулацкой диктатуры является ликвидация атаманины, бандитизма и других кулацких выступлений, охвативших снова целые губернии и уезды.

4. Атаманина* могла развиваться только вследствие отсутствия достаточной вооруженной силы и твердой советской власти и, в частности, хороших военных комиссаров, наличия большого количества оружия в деревне и отсутствия планомерной систематической партийной работы и может быть уничтожена только:

а) при наличии достаточной вооруженной силы,

* наявність на певній території великої кількості партизанських загонів на чолі зі своїми отаманами.

б) при систематическом проведении разоружения кулачества,

в) при создании хорошего боевого как военного, так и гражданского аппарата,

г) при создании действенных и крепких партийных и профессиональных организаций.

5. Без выполнения этих условий попытки советской власти расслоить деревню, освободить бедноту и середняков из-под диктатуры кулака путем как закона о земле, так и закона о хлебной разверстке, являются чистой утопией. Советское законодательство на Украине в этом году в своем первом периоде путем издания вышеупомянутых законов создает лишь благоприятную политическую атмосферу для ликвидации атаманщины, настоящее же проведение в жизнь этих законов будет возможно только после ликвидации атаманщины.

II. Организация советской власти в деревне.

8. Советы являются присущей пролетарской диктатуре формой правления, но в виду того, что сам пролетариат отчасти еще находится под влиянием социал-предательских партий, а в деревне пролетарские массы и трудовое крестьянство находятся еще не только под фактической, но и под моральной диктатурой кулака, в сельские советы часто попадают настоящие враги советской власти. Как пролетариат входил в парламент, чтобы его взорвать изнутри, точно также враги советской власти входят в Советы, чтобы их взорвать изнутри. Это явление особенно ясно в украинской деревне, где многие Советы, наполненные кулаками и спекулянтами, являлись сами опорой атаманщины, или в лучшем случае относились пассивно к задачам, которые возлагала на них центральная власть.

9. Пока Советы сделаются не только по форме, но и по содержанию пролетарскими органами, пройдет известный более или менее длительный период втягивания деревенской

бедноты и деревенского середняка в ряды коммунистической партии.

10. Для предупреждения использования Советов с контр-революционными целями всем губернским и уездным исполкомам и партийным органам поручается следить, чтобы при выборах Советов беспощадно исключались не только элементы нетрудовые, но и все контр-революционные элементы, безразлично к какому слою населения они принадлежат.

11. Введение личной ответственности председателей волисполкомов. Для усиления деятельности волисполкомов председатели исполкомов должны считаться ответственными не только наряду со своими коллегами, но лично за невыполнение законов, декретов и постановлений советской власти.

12. Для вовлечения крестьянства в строительство советской власти и его ознакомления с государственным управлением волостные исполкомы обязаны отправлять на практику при уездных и губернских исполкомах по одному или нескольких своих членов, которые, проделав известный стаж, возвращаются опять в кратчайшее время в свой исполком для работы.

13. Крестьянство должно быть широко привлечено в ряды рабоче-крестьянской инспекции.

14. Считаясь с фактом, что необходимо сейчас же создать в деревне твердую опору как для проведения советских законов о наделении землей безземельных и малоземельных крестьян и о хлебной разверстке, так и для защиты интересов бедноты и середняка, конференция считает важнейшей задачей партии создание боевых классовых организаций, объединяющих все пролетарские и полупролетарские элементы в деревне, а именно:

а) профессиональных организаций сельскохозяйственных рабочих, занятых на сахарных заводах, а также

в других отраслях сельско-хозяйственной промышленности и советских хозяйствах;

б) организацию союзов малоземельных и безземельных крестьян.

КП(б)У в резолюциях ее съездов и конференций. Москва : Пролетарий, 1927. С. 63–64.

№ 94

РЕЗОЛЮЦИЯ ПО ПРОДОВОЛЬСТВЕННОМУ ВОПРОСУ (Проект резолюции предложен ЦК).

Всеукраинская конференция Коммунистической партии Украины (большевиков) торжественно подчеркивает, что, несмотря на временные продовольственные затруднения, партия продолжает стоять на почве уже проверившей себя советской продовольственной политики. Только она, основанная на государственной монополии и обязательстве крестьянства сдавать государству хлеб по разверстке, может гарантировать, с одной стороны, интересы городских рабочих, получающих этот хлеб в первую очередь, и интересы мелкого крестьянства, которому, несмотря на размеры своего пахотного участка, будет предоставлено необходимое количество как для обсеменения, так и для продовольствия.

Но одновременно конференция подчеркивает также всю исключительную важность безотлагательного устранения продовольственного кризиса для всех трудящихся Советской республики, а также безусловную необходимость возможно срочного образования продовольственного фонда, являющегося основной предпосылкой успешной и планомерной борьбы с экономической разрухой, преодоление которой является боевой задачей Коммунистической партии. Усматривая из доклада Наркомпрода, что в целом ряде губерний крестьяне крайне

слабо приступают к выполнению установленной Советом Народных Комиссаров разверстке, конференция объясняет это обстоятельство в первую очередь социальными особенностями украинской деревни, в которой еще не обнаружился в должной мере необходимый и неизбежный процесс расслоения. Учитывая, что без этого расслоения продовольственная работа и впредь будет наталкиваться на крупнейшие сопротивления, конференция сосредоточивает внимание как всех наркомов, так и Наркомпрода и его органов на необходимости положить в основу их политической и продовольственной работы расслоение деревни. В этом направлении должна вестись самая энергичная, тесная и согласованная работа между партией, продовольственными и земельными органами в целях организационного использования законов о земле, разверстке и снабжения сельского населения, – путем объединения деревенской бедноты. Только таким путем может быть создан в деревне противовес кулакам и обеспечено политическое сочувствие средних крестьян советской власти.

Теснейшая связь между общими задачами партии в деревне и ее продовольственными задачами требует установления организационной связи между партией и продорганами. Эта связь должна найти свое выражение в самом срочном делегировании партией как Центральным Комитетом, так и местными парками, возможно большего количества работников в продорганы и создании губпродсовещаний под председательством уполномоченного ЦК и ЦИК. Эти совещания, в которых, помимо председателя, должны принимать участие председатель губревкома и председатель губпродкома, имеют своей основной задачей координирование политической и продовольственной работы в деревне, придание максимального размаха продовольственной работе, с предоставлением этому совещанию права использовать всех необходимых работников, где бы они ни находились. При этом всеукраинская партийная конференция обращает внимание

всех паркомов, самая близкая организационная связь с ними ни малейшим образом не должна нарушать строжайшей централизации руководства продовольственной работой и, и частности, должна иметь своей особой и важной целью усиление авторитета советской продовольственной политики, – политики государственной разверстки и твердых цен. Исходя из этого последнего соображения, партийная конференция категорически запрещает членам партии какие бы то ни было выступления против этой политики, и ЦК партии поручается самым внимательным образом наблюдать за выполнением этого постановления.

В интересах однообразия работы всех советских органов, конференция обращает внимание Наркомпрода на необходимость, как только позволят условия гражданской войны на Украине и ход военных событий, преобразовать опродкомгубы в губпродкомы и принимает к сведению заявление Наркомпрода, что милитаризация продорганов должна быть временно сохранена для постепенного размежевания сфер деятельности между военными и гражданскими продорганами, которые по условиям работы в настоящее время глубоко связаны между собой.

В интересах безболезненного проведения государственной разверстки, а также настойчивого проведения ее в жизнь, конференция считает необходимым при исчислении разверстки исходить из комбинированного принципа реальной силы советской власти, в частности, ее продорганов на местах, а также строго необходимой потребности в удовлетворении текущих нужд и хотя бы минимального продовольственного фонда.

Учитывая крайне ограниченные ресурсы в товарах для деревни и единственную возможность их увеличения при условии сдачи крестьянами своих излишков государству, конференция одобряет основной принцип принятого Советом

Народных Комиссаров закона о снабжении сельского населения, о предоставлении предметов первой необходимости только тем волостями селам, которые в установленные законом сроки выполняют государственную разверстку.

В целях усиления заготовительной работы и орабочения продовольственного аппарата конференция считает необходимым самым широким образом использовать испытанный путь массового привлечения рабочих в продорганы, организовав для этой цели во всех губерниях военно-продовольственное бюро, и предлагает всем паркомам принять самое активное участие в привлечении рабочих.

Об очередных задачах хозяйственного строительства.

1. О трудовом подъеме.

Устанавливая с удовлетворением бесспорные признаки трудового подъема в передовых слоях трудящихся, съезд считает, однако, своим долгом предостеречь все местные и центральные учреждения Советской республики от преувеличенной оценки уже достигнутых результатов.

Действительно серьезных завоеваний трудовой подъем сможет достигнуть только при условии, если, во-первых, дальнейшими агитационно-организационными усилиями нашей партии и профессиональных союзов он будет распространен с передовых слоев на всю многомиллионную трудящуюся массу города и деревни; если, во-вторых, центральные и местные хозяйственные органы примут необходимые меры к тому, чтобы количественно и качественно учитывать все явления трудового подъема, правильно и своевременно использовать прибывающую рабочую силу, своевременно преодолевать разобщенность усилий, кустарничество, трудовое партизанство, не подавляя их, но вводя их в рамки общегосударственного плана.

II. Единство хозяйственного плана.

Основным условием хозяйственного возрождения страны является неуклонное проведение единого хозяйственного плана, рассчитанного на ближайшую историческую эпоху. В соответствии с глубиной хозяйственной разрухи и прямым обнищанием страны, хозяйственный план естественно распадается на ряд последовательных, друг друга обуславливающих коренных задач:

а) в первую голову улучшение состояния транспорта, подвоз и образование необходимейших запасов хлеба, топлива и сырья;

б) машиностроение на транспорт и на добычу топлива, сырья и хлеба;

в) усиленное развитие машиностроения на производство продуктов массового потребления;

г) усиленное производство продуктов массового потребления.

При опирающемся на новые завоевания техники проведении указанного плана надлежит во главу угла технической стороны дела поставить широкое использование электрической энергии, примерно, в такой последовательности, соответственно основным этапам проведения общехозяйственного плана:

1. Разработка плана электрификации народного хозяйства и осуществление программы-минимум электрификации, т. е. выделение основных пунктов электроснабжения и использование для этой цели существующих электрических станций, а также части строящихся в первоочередном порядке районных централей,

2. Постройка основных районных электрических станций первой очереди и основных линий электропередач с соответствующим расширением круга деятельности заводов для электротехнического оборудования.

3. Сооружение районных станций следующей очереди, дальнейшее развитие электрических сетей и последовательная электрификация важнейших производственных процессов.

4. Электрификация промышленности, транспорта и земледелия. Из этого основного хозяйственного плана, рассчитанного на ближайшую эпоху, должны в своих очередных планах и расчетах исходить хозяйственные центры Советской республики, мобилизуя свои главные силы и средства, в первую очередь, на разрешение основных задач каждой хозяйственной очереди.

Внешняя торговля, поскольку возможности ее открываются перед Советской республикой, должна быть также целиком подчинена потребностям основного хозяйственного плана.

Подсобные для основной задачи каждой очереди производства должны быть развиваемы в меру действительной необходимости. Производства, не являющиеся безусловно необходимыми для основной задачи хозяйственного периода, могут быть поддерживаемы лишь постольку, поскольку их работа не препятствует проведению главной задачи. В силу этого текущие хозяйственные задания советских хозяйственных центров должны представлять собой не простую сумму учтенных потребностей и нужд, но должны с железной последовательностью вытекать из всего хозяйственного плана, рассчитанного на ближайшую эпоху.

Осуществление намеченного плана возможно не путем отдельного единовременного героического усилия передовых элементов рабочего класса, но путем упорного систематического планомерного труда, вовлекающего в свой круг все большие и большие массы трудящихся. Успешность такого рода расширяющейся мобилизации и трудового воспитания может быть обеспечена только при настойчивом выяснении самым широким массам города и деревни внутреннего смысла хозяйственного плана, его внутренней последовательности, которая обеспечивает осязательные для всех плоды только по истечении длительного периода, требующего величайшего напряжения и величайших жертв.

КП(б)У в резолюциях ее съездов и конференций. М. : Пролетарий, 1927. С. 66–68.

I. РЕЗОЛЮЦІЇ І ПОСТАНОВИ З'ЇЗДУ НА ЗВІТ ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ

Заслухавши і обговоривши звіт ЦК РКП, що діяв за таких скрутних обставин, VIII з'їзд партії висловлює своє цілковите схвалення політичної діяльності Центрального Комітету.

Фінансовий звіт ЦК, після доповіді ревізійної комісії, затверджено.

ПРО ПРОЕКТ ПРОГРАМИ

Обговоривши проект партійної програми, вироблений комісією VII з'їзду, VIII з'їзд РКП постановляє вважати, що проект комісії, як за формою побудови (тип програми), так і за викладом основних принципів, завдань, цілей і тактики нашої партії, цілком відповідає потребам і завданням партії пролетарської революції.

Тому з'їзд постановляє прийняти проект програми, вироблений комісією VII з'їзду, за основу і передати в комісію для остаточного редагування.

ПРОГРАМА РОСІЙСЬКОЇ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ (БІЛЬШОВИКІВ)

Жовтнева революція 25 жовтня (7 листопада) 1917 р. в Росії здійснила диктатуру пролетаріату, який почав при підтримці біднішого селянства або напівпролетаріату будувати основи комуністичного суспільства. Хід розвитку революції в Німеччині й Австро-Угорщині, зростання революційного руху пролетаріату в усіх передових країнах, поширення радянської форми цього руху, тобто такої, яка скерована прямо на здійснення диктатури пролетаріату, все це показало, що почалася ера всесвітньої пролетарської, комуністичної революції.

Ця революція була неминучим результатом розвитку капіталізму, який панує поки що в більшості цивілізованих країн. Природу капіталізму і буржуазного суспільства наша стара програма правильно, коли не брати до уваги неточної назви партії соціал-демократичної, охарактеризувала в таких положеннях:

«Головну особливість такого суспільства становить товарне виробництво на основі капіталістичних виробничих відносин, при яких найважливіша і найзначніша частина засобів виробництва та обігу товарів належить невеликому своєю чисельністю класові осіб, тимчасом як величезна більшість населення складається з пролетарів і напівпролетарів, змушених своїм економічним становищем постійно або періодично продавати свою робочу силу, тобто йти в наймити до капіталістів, і своєю працею створювати доход вищих класів суспільства.

Сфера панування капіталістичних виробничих відносин дедалі більше розширюється в міру того, як постійне удосконалення техніки, збільшуючи господарське значення великих підприємств, веде до витіснення дрібних самостійних виробників, перетворюючи частину їх у пролетарів, звужуючи роль всіх інших у суспільно-економічному житті й місцями ставлячи їх у більш чи менш повну, більш чи менш явну, більш чи менш тяжку залежність від капіталу.

Той самий технічний прогрес дає, крім того, підприємцям можливість в усе більших розмірах застосовувати жіночу і дитячу працю в процесі виробництва та обігу товарів. А через те що, з другого боку, він приводить до відносного зменшення потреби підприємців у живій праці робітників, то попит на робочу силу неминуче відстає від її пропонування, внаслідок чого збільшується залежність найманої праці від капіталу і підвищується рівень її експлуатації.

Такий стан справ усередині буржуазних країн і взаємне їх суперництво на всесвітньому ринку, яке весь час загострюється,

все більш і більш утруднюють збут товарів, вироблюваних у постійно зростаючій кількості. Надвиробництво, що проявляється в більш чи менш гострих промислових кризах, за якими йдуть більш чи менш тривалі періоди промислового застою, являє собою неминучий наслідок розвитку продуктивних сил у буржуазному суспільстві. Кризи і періоди промислового застою в свою чергу ще більше розоряють дрібних виробників, ще більше посилюють залежність найманої праці від капіталу, ще швидше ведуть до відносного, а іноді й до абсолютного погіршення становища робітничого класу.

Таким чином, удосконалення техніки, яке означає збільшення продуктивності праці і ріст суспільного багатства, зумовлює собою в буржуазному суспільстві зростання суспільної нерівності, збільшення відстані між імущими і неімущими і ріст незабезпеченості існування, безробіття і різних нестатків для все ширших верств трудящих мас.

Але в міру того як зростають і розвиваються всі ці суперечності, властиві буржуазному суспільству, зростає також і невдоволення трудящої і експлуатованої маси існуючим станом речей, зростає кількість і згуртованість пролетарів і загострюється боротьба їх з їхніми експлуататорами. В той же час удосконалення техніки, концентруючи засоби виробництва та обігу та усупільнюючи процес праці в капіталістичних підприємствах, дедалі швидше створює матеріальну можливість заміни капіталістичних виробничих відносин комуністичними, тобто тієї соціальної революції, яка є кінцевою метою всієї діяльності міжнародної комуністичної партії, як свідомого виразника класового руху пролетаріату.

Замінивши приватну власність на засоби виробництва та обігу суспільною і запровадивши планомірну організацію суспільно-виробничого процесу для забезпечення добробуту і всебічного розвитку всіх членів суспільства, соціальна революція пролетаріату знищить поділ суспільства на класи і

тим визволить усе пригноблене людство, бо покладе край усім видам експлуатації однієї частини суспільства другою.

Необхідною умовою цієї соціальної революції є диктатура пролетаріату, тобто завоювання пролетаріатом такої політичної влади, яка дасть йому змогу придушити будь-який опір експлуататорів.

Ставлячи собі завдання зробити пролетаріат здатним виконати свою велику історичну місію, міжнародна комуністична партія організовує його в самостійну політичну партію, яка протистоїть усім буржуазним партіям, керує всіма проявами його класової боротьби, викриває перед ним непримиренну протилежність інтересів експлуататорів й інтересам експлуатованих і роз'яснює йому історичне значення і необхідні умови майбутньої соціальної революції. Разом з тим вона виявляє перед усією рештою трудящої і експлуатованої маси безнадійність її становища в капіталістичному суспільстві і необхідність соціальної революції в інтересах її власного визволення від гніту капіталу. Партія робітничого класу, Комуністична партія, закликає в свої ряди всі верстви трудящого і експлуатованого населення, оскільки вони переходять на точку зору пролетаріату.

Процес концентрації і централізації капіталу, знищуючи вільну конкуренцію, привів на початку ХХ століття до створення могутніх монополістичних союзів капіталістів – синдикатів*, картелів**, трестів***, – що набули вирішального значення в усьому економічному житті, до злиття банкового капіталу з промисловим капіталом величезної концентрації і до збільшення вивозу капіталу в чужі країни. Трести, охоплюючи цілі групи капіталістичних держав, почали економічний

---

* об'єднання офіційно незалежних виробників однієї галузі, метою якого є збільшення їхнього колективного прибутку шляхом встановлення ціни, обмеження пропозиції чи іншої обмежувальної практики.

** найбільш централізована форма монополістичних об'єднань, в межах якої підприємства-учасники відмовляються від виробничої, комерційної, а інколи й юридичної самостійності і підпорядковуються єдиному управлінню.

*** міжнародне об'єднання соціалістичних робітничих партій, створене 1889 р.

поділ світу, поділеного вже територіально між найбагатшими країнами. Ця епоха фінансового капіталу, яка неминуче загострює боротьбу між капіталістичними державами, є епохою імперіалізму.

Звідси неминуче випливають імперіалістичні війни, війни за ринки збуту, за сфери застосування капіталу, за сировину і за робочу силу, тобто за світове панування і за владу над малими і слабкими народностями. Саме такою є перша велика імперіалістична війна 1914 – 1918 років.

І надзвичайно високий ступінь розвитку світового капіталізму взагалі; і зміна вільної конкуренції державно-монополістичним капіталізмом; і підготовка банками, а також союзами капіталістів, апарату для суспільного регулювання процесу виробництва і розподілу продуктів; і зв'язане із зростанням капіталістичних монополій зростання дорожнечі і гніту синдикатів над робітничим класом, закріпачення його імперіалістською державою, величезні труднощі економічної і політичної боротьби пролетаріату і страхіття, злигодні, розорення, породжувані Імперіалістською війною, - все це зробило неминучим крах капіталізму і перехід до вищого типу суспільного господарства.

Імперіалістська війна не могла кінчитися не тільки справедливим миром, але і взагалі укладенням хоч трохи стійкого миру буржуазними урядами. Вона, на досягнутому ступені розвитку капіталізму, з неминучістю перетворювалась і перетворюється на наших очах у громадянську війну експлуатованих трудящих мас, з пролетаріатом на чолі їх, проти буржуазії.

Зростаючий натиск з боку пролетаріату і особливо його перемоги в окремих країнах посилюють опір експлуататорів і викликають з їхнього боку створення нових форм міжнародного об'єднання капіталістів (Ліга націй і т. ін.), які, організовуючи в світовому масштабі систематичну експлуатацію всіх народів

землі, найближчі свої зусилля спрямовують на безпосереднє придушення революційних рухів пролетаріату всіх країн.

Все це неминуче приводить до поєднання громадянської війни всередині окремих держав з революційними війнами як пролетарських країн, що обороняються, так і гноблених народів проти ярма імперіалістських держав.

За цих умов лозунги пацифізму, міжнародного роззброєння при капіталізмі, третейських судів і т. ін. є не тільки реакційною утопією, а й прямим обманом трудящих, спрямованим до роззброєння пролетаріату і відвернення його від завдання роззброєння експлуататорів.

Тільки пролетарська, комуністична революція може вивести людство з тупика, створеного імперіалізмом та імперіалістичними війнами. Які б не були труднощі революції і можливі тимчасові неуспіхи її або хвилі контрреволюції, – остаточна перемога пролетаріату неминуча.

Ця перемога світової пролетарської революції вимагає найповнішого довір'я, найтіснішого братерського союзу і якомога більшої єдності революційних дій робітничого класу передових країн.

Ці умови не здійснимі без принципіального рішучого розриву і нещадної боротьби з тим буржуазним перекрученням соціалізму, яке здобуло перемогу у верхах офіціальних соціал-демократичних і соціалістичних партій.

Таким перекрученням є, з одного боку, течія опортунізму і соціал-шовінізму, соціалізму на словах, шовінізму на ділі, прикриття захисту грабіжницьких інтересів своєї національної буржуазії брехливим лозунгом захисту вітчизни як взагалі, так особливо під час імперіалістської війни 1914–1918 років. Ця течія створена тим, що передові капіталістичні держави, грабуючи колоніальні і слабкі народи, дають можливість буржуазії, на рахунок здобутого цим грабежем надприбутку, ставити у привілейоване становище і таким чином підкупляти верхівки пролетаріату, забезпечувати їм у мирний час

непогане міщанське існування і брати на службу собі вождів цієї верстви. Опортуністи і соціал-шовіністи, будучи слугами буржуазії, є прямими класовими ворогами пролетаріату, особливо тепер, коли вони в союзі з капіталістами збройною рукою придушують революційний рух пролетаріату як у своїх, так і в чужих країнах.

З другого боку, буржуазним перекинуванням соціалізму є течія «центру», що спостерігається однаково в усіх капіталістичних країнах, яка хитається між соціал-шовіністами і комуністами, відстоюючи єдність з першими і намагаючись відродити збанкрутований II Інтернаціонал. Керівником боротьби пролетаріату за його визволення є лише новий, III Комуністичний Інтернаціонал, одним із загонів якого є РКП. Цей Інтернаціонал фактично заснований утворенням комуністичних партій із справді пролетарських елементів колишніх соціалістичних партій в ряді країн, а особливо в Німеччині, й формально заснований у березні 1919 р. на його I з'їзді в Москві. Комуністичний Інтернаціонал, який здобуває все більше співчуття в масах пролетаріату всіх країн, не тільки в своїй назві вертається до марксисту, а й усім своїм ідейно-політичним змістом, усіма своїми діями здійснює революційне вчення Маркса, очищене від буржуазно-опортуністичних перекинувань.

Розвиваючи конкретніше завдання пролетарської диктатури щодо Росії, головною особливістю якої є кількісне переважання дрібнобуржуазних верств населення, РКП визначає ці завдання таким чином:

У галузі сільського господарства

10. Радянська влада, здійснивши повне скасування приватної власності на землю, перейшла вже до проведення в життя цілого ряду заходів, спрямованих до організації великого соціалістичного землеробства. Найважливішими з цих заходів є:

1) організація радянських господарств, тобто великих соціалістичних економік;

2) підтримка громад, а так само товариств для громадського обробітку землі;

3) організація державного засіву всіх, чиї б вони не були, незасіяних земель;

4) державна мобілізація всіх агрономічних сил для енергійних заходів у справі підвищення сільськогосподарської культури;

5) підтримка сільськогосподарських комун як цілком добровільних спілок землеробів для ведення великого спільного господарства.

Розглядаючи всі ці заходи як єдиний шлях до абсолютно необхідного підвищення продуктивності землеробської праці, РКП прагне до якомога повнішого запровадження в життя цих заходів, до їх поширення на відсталіші області країни і до дальших кроків у тому ж напрямі.

Особливо РКП відстоює:

1) всемірну державну підтримку сільськогосподарської кооперації, зайнятої переробкою продуктів сільського господарства;

2) широко проведену систему меліорації;

3) широке і планомірне постачання через прокатні пункти реманенту бідному і середньому селянству.

Зважаючи на те, що дрібне селянське господарство існуватиме ще довго, РКП прагне провести ряд заходів, спрямованих до піднесення продуктивності селянського господарства. Такими заходами є:

1) впорядкування селянського землекористування (усунення черезсмужжя, довгоземелля та ін.);

2) постачання селянам поліпшеного насіння і штучних добрив;

3) поліпшення породи селянської худоби;

4) поширення агрономічних знань;

5) агрономічна допомога селянам;

6) ремонт у радянських ремонтних майстернях сільськогосподарського селянського реманенту;

7) влаштування прокатних пунктів, дослідних станцій, показових полів і т. ін.;

8) меліорація селянських земель.

11. З огляду на те, що протилежність між містом і селом є однією з найглибших основ господарської і культурної відсталості села, а в епоху такої глибокої кризи, як нинішня, ставить як місто, так і село перед безпосередньою небезпекою виродження й загибелі, РКП вбачає у знищенні цієї протилежності одне з корінних завдань комуністичного будівництва і поряд із загальними заходами вважає необхідним широке і планомірне залучення промислових робітників до комуністичного будівництва в землеробстві, розвиток діяльності утвореного вже Радянською владою з цією метою загальнодержавного «Робітничого комітету сприяння» і таке інше.

12. У всій своїй роботі на селі РКП, як і раніше, спирається на пролетарські і напівпролетарські верстви його, організовує насамперед їх у самостійну силу, створюючи партійні осередки на селі, організації бідноти, особливого типу професійні спілки пролетарів і напівпролетарів села і т. д., зближуючи їх всемірно з міським пролетаріатом і вириваючи їх з-під впливу сільської буржуазії та дрібновласницьких інтересів.

Щодо куркульства, сільської буржуазії, політика РКП полягає в рішучій боротьбі проти їх експлуататорських замірів, у придушенні їх опору радянській політиці.

Щодо середнього селянства політика РКП полягає в поступовому і планомірному залученні його до роботи соціалістичного будівництва. Партія ставить своїм завданням відокремлювати його від куркулів, привертати його на сторону робітничого класу уважним ставленням до його потреб, борючись з його відсталістю заходами ідейного впливу, а не заходами придушення, прагнучи в усіх випадках, де

зачеплено його життєві інтереси, до практичних угод із ним, ідучи на поступки йому у визначенні способів проведення соціалістичних перетворень.

КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (1898 – 1970). Київ : Вид-во політичної літератури України. С. 36–53.

№ 96 ТРЕТИЙ СЪЕЗД КП (б) У

Харьков. 1 – 6 марта 1919 г.

О ЗЕМЕЛЬНОЙ ПОЛИТИКЕ

Частная собственность на землю отменяется. Земля, леса, воды и недра объявляются общенародной собственностью, помещики и их доверенные, нетрудовые арендаторы должны быть немедленно выселены из своих бывших имений и хозяйств, и последние должны быть все взяты на учет и под контроль земельных отделов Советов.

Главнейшей задачей земельной политики является переход от единоличного хозяйства к товарищескому. Советские хозяйства, коммуны, общественная обработка земли и другие виды товарищеского землепользования являются наилучшими средствами для достижения социализма в земледелии, поэтому на единоличное земледелие следует смотреть как на временное и отживающее.

Поэтому конфискованные земли в первую очередь используются для земледелия товарищеского, общественного и во вторую очередь для нужд единоличных землепользователей.

Губернским и уездным земельным отделам поручается срочно выяснить, какие из конфискованных имений и экономий

годны под образцовые культурно-промышленные советские хозяйства и коммуны, и немедленно приступить к организации таковых.

Советы на местах должны тщательно охранять от расхищения взятые на учет дома, постройки, инвентарь, скот, запасы продовольствия и вообще имущество бывших частновладельческих имений, отнюдь не допуская какого то бы ни было самовольного захвата и раздела этого общенародного достояния в пользу отдельных лиц.

По выделении вышеуказанных земель остальная площадь сельскохозяйственного значения может пойти во временное уравнительное распределение между единоличными хозяйствами, причем съезд вменяет в обязанность всем земотделам энергично разъяснять и проводить в жизнь организацию общественной обработки и этих земель (коммунальное, артельное, товарищеское, кооперативное и т. п. земледелие), как более выгодную для трудящихся форму хозяйства.

7. Земотделам поручается организовать доступную для населения агрономическую помощь, широкое распространение агрономических знаний в народе, а также обеспечение сельского хозяйства инвентарем, скотом и т. п., устраивая для этой цели лекции, чтения, сельскохозяйственные библиотеки, опытные и показательные поля, сельскохозяйственные школы, прокатные пункты и тому подобное.

8. Земотделы первой обязанностью должны считать увеличение посевной площади хлебов, трав и овощей. Ни одна десятина не должна пустовать в годину голода и разрухи, произведенных мировой войной.

9. Для наилучшего проведения в жизнь земельной реформы съезд постановляет:

а) принять меры к скорейшей организации безземельных батраков и вообще пролетарской части деревни в особый союз сельскохозяйственных рабочих;

б) при организации волостных Советов опираться на беднейшее крестьянство, сплачивая вокруг него крестьян-середняков и ведя борьбу с сельской буржуазией, кулаками, ростовщиками и другими врагами рабочего народа;

в) призвать всех трудящихся дружнее сомкнуться вокруг своих Советов, помогать им скорее наладить разоренное хозяйство, победить голод, бестоварье, разруху и скорее достичь светлого царства социализма, при котором только и могут быть полностью удовлетворены все потребности трудящихся.

10. Съезд партии коммунистов поручает ЦК: 1) выработать на основе указанных принципов «Положение о социалистическом землеустройстве и о переходных мерах к социализму в земледелии» и 2) представить этот проект земельного закона третьему Всеукраинскому съезду Советов.

Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Киев : Политиздат Украины, 1975. Т. 1. (1918–1941). С. 47–48.

№ 97

ПОСТАНОВЛЕНИЕ СОВЕТА РАБОЧЕ-КРЕСТЬЯНСКОЙ ОБОРОНЫ УКРАИНЫ О ПОДАВЛЕНИИ ВОССТАНИЙ В ДЕРЕВНЯХ

17 июля 1919 г.

В тяжелый момент борьбы Советской Украины с опорой мировой реакции Деникиным, идущим восстановить в стране казацко-помещицкую власть и утопить в море крови пролетариат и все его завоевания, в момент когда беднейшее крестьянство и рабочие поднялись все как один, на борьбу со своими заклятыми врагами, ушли на фронт, чтобы отвоевать

жизненный нерв Украины - Донецкий бассейн - в деревнях кулаки, богачи и мироеды с помощью белогвардейских офицеров, буржуазии и преступного уголовного элемента, скрывшегося из города для избежания заслуженного наказания, разгоняют комбеды и крестьянские Советы, убивают их членов, устраивают зверские погромы, нападают разбойничими шайками на мирное трудящееся население, проводят грабеж и насилие, разрушают железнодорожные пути, усиливая продовольственный кризис городов.

Разрушая и так плохо налаженное хозяйство страны, мешая правильному снабжению всем необходимым Красной Армии и семейств призванных, обрекая на голод рабочие массы, тем самым всевозможные банды замедляют нашу победу над мировой контрреволюцией и препятствуют свободному труду рабочих и крестьян бедняков и середняков. Главари банд ведут контрреволюционную агитацию против рабоче-крестьянской власти, вовлекая обманом и клеветой неосознательных крестьян-бедняков и середняков в братоубийственную войну, они ведут трудящихся к восстановлению прежнего рабства.

Совет Обороны, считаясь с настоятельной необходимостью укрепить тыл для опоры Красной Армии и в кратчайший срок повсеместно установить твердый революционный порядок в интересах рабочих и крестьян постановляет:

Поручить губернским комитетам обороны принять решительные и срочные меры к подавлению кулацких мятежей.

В соответствии с этим губкомитеты обороны имеют право: объявлять на осадном положении местности, охваченные кулацкими восстаниями; устанавливать в уездах и районах временные военно-полевые революционные трибуналы для рассмотрения дел о кулацких мятежах; объявлять вне закона руководителей, зачинщиков и подстрекателей кулацких мятежей.

Уездным исполкомам вменяется в обязанность под наблюдением губернских комитетов обороны провести следующие мероприятия: под круговой порукой населения возложить на все села каждого района ответственность за какие бы то ни было волнения, а тем более выступления, обязав население доводить до сведения волостных комиссариатов о всех подозрительных лицах, замеченных в селах.

Представить населению сел право самому принимать соответствующие меры, т. е. арестовать и задерживать всех агитирующих или выступающих активно против Советской власти, с препровождением таких лиц в волостной военный комиссариат. Из сел, уличенных в соучастии или сокрытии контрреволюционных банд, взять заложников из числа кулаков-богачей и, в случае контрреволюционного выступления, заложников расстреливать. Подвергать селения за сокрытие оружия военной блокаде до сдачи оружия, объявляя в каждой местности отдельно срок, в течение которого сдается оружие безнаказанно, после чего производить повальные обыски расстреливая тех, у кого будет обнаружено оружие. Привлечь в тыловое ополчение кулаков и деревенских богачей. Налгать контрибуцию на кулацкие слои мятежных селений. Производить выселение семейств главарей и зачинщиков восстаний за пределы уезда, конфискуя все их имущество и передавая бедноте. Увеличить число милиционеров, которые должны быть постоянно расквартированы в уезде по соглашению с Наркоматом внутренних дел.

Уездвоенкомы обязаны разбить каждый уезд на 4-5 военных районов, назначив в каждом районе, и сконцентрировав там определенные воинские части, представив на известное время полноту власти начальнику района, который объявляется губернским комитетом обороны на осадном положении со всеми вытекающими отсюда последствиями.

Уездвоенкомы и уездные исполкомы обязаны предусмотреть состав волостных военных комиссариатов и волостных исполкомов по принадлежности. Эту меру провести в массовом масштабе. Устраивать съезды исполкомов с целью выяснения необходимости борьбы против деревенского кулачества и всякого рода авантюристов, призывающих крестьян в страдную пору бросить поле и идти против своих братьев рабочих.

В местах с непрекращающимися бандитскими захватами организовать временные ревкомы.

Организовать в красноармейских частях, отправляемых для подавления восстаний, военно-революционные трибуналы в составе трёх человек: 1) политкома, 2) председателя ячейки и 3) одного по назначению политкома. Представить в распоряжение политкома части двух инструкторов Наркомюста, Внутренних дел по организации власти на местах, для чего Наркомвоену войти в соглашение с Наркоматом внутренних дел.

Предоставить право всем губвоенкомам и уездвоенкомам, в местностях, освобожденных от восстаний, объявлять всеобщую мобилизацию населения от 19 до 45 лет, которых немедленно направлять: мобилизованных из трудового населения в запасные части округа; мобилизованных из нетрудового элемента и буржуазии в тыловое ополчение округа.

Председатель Совета Обороны Х. Раковский.

Замнаркомвоён Дзевялтовский.

Замнаркомвнудел Власенко

*Документи трагічної історії України (1917–1927 рр.) / ред.
П. П. Бачинський. Київ, 1999. С. 163–165.*

№ 98
ВОСЬМИЙ З'ЇЗД РКП (Б)
РЕЗОЛЮЦІЇ І ПОСТАНОВИ З'ЇЗДУ
СТАВЛЕННЯ ДО СЕРЕДНЬОГО СЕЛЯНСТВА

У питанні про роботу на селі VIII з'їзд, стоячи на ґрунті прийнятої 22 березня 1919 року партійної програми і цілком підтримуючи проведений уже Радянською владою закон про соціалістичний землеустрій і перехідні заходи до соціалістичного землеробства, визнає, що в теперішній момент особливо важливе значення має більш правильне проведення партійної лінії щодо середнього селянства, в розумінні уважнішого ставлення до його потреб, усунення сваволі з боку місцевих властей і прагнення до угоди з ним.

1) Змішувати середніх селян з куркульством, поширювати на них у тій чи іншій мірі заходи, спрямовані проти куркульства, значить порушувати якнайгрубіше не тільки всі декрети Радянської влади і всю її політику, а й усі основні принципи комунізму, що вказують на угоду пролетаріату з середнім селянством, у період рішучої боротьби пролетаріату за повалення буржуазії, як на одну з умов безболісного переходу до усунення будь-якої експлуатації.

2) Середнє селянство, що має порівняно міцні економічні корені, через відсталість сільськогосподарської техніки від промислової навіть у передових капіталістичних країнах, не кажучи вже про Росію, триматиметься досить довгий час після початку пролетарської революції. Тому тактика радянських працівників на селі, так само як і діячів партії, повинна бути розрахована на тривалий період співробітництва з середнім селянством.

3) Партія повинна щоб то не стало добитися повної ясності й твердого усвідомлення всіма радянськими працівниками села тієї, цілком установленої науковим соціалізмом, істини, що середнє селянство не належить до

експлуататорів, бо не має прибутку з чужої праці. Такий клас дрібних виробників не може втратити від соціалізму, а, навпаки, виграє в дуже великій мірі під скинення ярма капіталу, що експлуатує його тисячами способів у кожній, навіть найдемократичнішій республіці.

Цілком правильна політика Радянської влади на селі забезпечує, таким чином, союз і угоду переможного пролетаріату з середнім селянством.

4) Заохочуючи різноманітні товариства, а також сільськогосподарські комуні середніх селян, представники Радянської влади не повинні допускати ні найменшого примусу при створенні їх. Лише ті об'єднання цінні, які проведені самими селянами з їх вільного почину і вигоди яких перевірені ними на практиці. Надмірна поспішність у цій справі шкідлива, бо може лише посилювати упередження середнього селянства проти нововведень.

Ті представники Радянської влади, які дозволяють собі застосовувати не тільки прямий, але хоча б і посередній примус, з метою приєднання селян до комун, повинні притягатися до найсуворішої відповідальності й усуватися від роботи на селі.

5) Будь-які свавільні реквізиції, тобто такі, що не спираються на точні вказівки законів центральної влади, повинні нещадно переслідуватися. З'їзд наполягає на посиленні контролю Народного комісаріату земельних справ, Народного комісаріату внутрішніх справ, а також ВЦВК щодо цього.

6) В теперішній момент крайня розруха, що викликана в усіх країнах світу чотирирічною імперіалістською війною заради грабіжницьких інтересів капіталістів і що особливо загострилася в Росії, ставить середніх селян у скрутне становище.

Беручи це до уваги, закон Радянської влади про надзвичайний податок, на відміну від усіх законів усіх буржуазних урядів у світі, наполягає на тому, щоб тягар податку лягав цілком на куркулів, на нечисленних представників експлуататорського селянства, яке нажило собі

особливі багатства за час війни. А середнє селянство повинно оподатковуватися дуже помірнo, лише в розмірі цілком посильному і необтяжливому для нього.

Партія вимагає, щоб у відношенні до середнього селянства стягнення надзвичайного податку було пом'якшене в усякому разі, не спиняючись навіть перед зменшенням загальної суми податку.

7) Соціалістична держава повинна розгорнути якнайширшу допомогу селянству, яка полягає, головним чином, у постачанні середнім селянам продуктів міської промисловості й особливо поліпшених сільськогосподарських знарядь, насіння і всіляких матеріалів для підвищення сільськогосподарської культури і для забезпечення праці й життя селян.

Якщо теперішня розруха не дозволяє провести ці заходи негайно і повністю, то обов'язок місцевих радянських властей – вишукувати усякі можливі шляхи до подання біднішому і середньому селянству всілякої реальної допомоги, яка підтримала б його в теперішній трудний момент. Партія визнає за необхідне асигнувати для цього великий державний фонд.

8) Особливо треба добиватися, щоб дійсно запроваджувався в життя і притому повністю закон Радянської влади, який вимагає від радянських господарств, сільськогосподарських комун і всіх подібних об'єднань подання негайної і всебічної допомоги околишнім середнім селянам. Тільки на основі такої допомоги, яка подається фактично, можна здійснити угоду з середнім селянством. Тільки так можна і треба завоювати його довір'я.

З'їзд звертає увагу всіх партійних працівників на необхідність негайного реального запровадження в життя всіх вимог, що зазначені в аграрній частині партійної програми, а саме:

а) впорядкування селянського землекористування (усунення черезсмужжя, довгоземелля та ін.);

- б) постачання селянам поліпшеного насіння і штучних добрив;
- в) поліпшення породи селянської худоби;
- г) поширення агрономічних знань;
- д) агрономічна допомога селянам;
- е) ремонт у радянських ремонтних майстернях сільськогосподарського селянського реманенту;
- є) організація прокатних пунктів, дослідних станцій, показових полів і т. ін.;
- ж) меліорація селянських земель.

9) Кооперативні об'єднання селян з метою піднесення сільського виробництва, особливо з метою переробки сільськогосподарських продуктів, меліорації селянських земель, підтримки кустарної промисловості і т. д., повинні діставати з боку держави широку допомогу як фінансову, так і організаційну.

10) З'їзд нагадує, що ні в постановах партії, ні в декретах Радянської влади ніколи не було відступів від лінії угоди з середнім селянством. Так, наприклад, у найважливішому питанні про будівництво Радянської влади на селі, коли були створені комітети бідноти, був опублікований циркуляр за підписом голови Раднаркому і народного комісара продовольчих справ, що вказував на необхідність включення в комітети бідноти і представників середнього селянства. При скасуванні комітетів бідноти Всеросійський з'їзд Рад знову вказав на необхідність включення до волосних Рад представників середнього селянства. Політика робітничо-селянського уряду і Комуністичної партії повинна провадитися і надалі в цьому дусі угоди пролетаріату та біднішого селянства з середнім селянством.

КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (1898 – 1970). Київ : Вид-во політичної літератури України. С. 76–78.

ПРО ПОЛІТИЧНУ ПРОПАГАНДУ І КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЮ РОБОТУ НА СЕЛІ

Беручи до уваги необхідність міцної і тривалої угоди пролетаріату з біднішим і середнім селянством і ту обставину, що політична темнота, загальне неучтво і низький рівень сільськогосподарських знань на селі – є глибокою і серйозною перешкодою і в той же час прирікають бідніше і середнє селянство на злидні й відсталість, – Комуністична партія не може не поставитися з найсерйознішою увагою до освіти села в широкому розумінні слова.

До плану освітньої діяльності на селі повинні входити в глибокій погодженості між собою:

- 1) Комуністична пропаганда.
- 2) Загальна освіта.
- 3) Агрокультурна освіта.

1. Політична пропаганда на селі повинна провадитись як для письменних, так і для неписьменних.

Для письменних на першому місці повинно стояти поширення загальної політичної і спеціально для селян видаваної популярної літератури і газет у витриманому комуністичному дусі. Така література повинна продаватися по можливо низьких цінах при школах, хатах-читальнях і всіх радянських крамницях.

Слід прагнути до того, щоб при кожній школі була організована бібліотека-читальня з політичним відділом і щоб такі ж бібліотечки-читальні були при кожному сільському народному домі, а де таких домів немає, політично-популярна література повинна становити необхідну частину книжкового інвентаря хат-читалень.

В курс шкіл для малолітніх, а так само у всілякі курси для дорослих, як загальноосвітні, так і спеціально-технічні (сільськогосподарські, наприклад) повинні бути введені:

- 1) популярні нариси історії культури з науково-соціалістичною точкою зору і з особливо розробленою частиною, присвяченою історії Російської великої революції;
- 2) роз'яснення Радянської Конституції.

Для обох цих курсів повинні бути негайно створені зразкові підручники.

Учителі повинні вважати себе агентами не тільки загальної, а й комуністичної освіти.

У цьому відношенні вони повинні бути підпорядковані не тільки контролю своїх безпосередніх центрів, а й місцевих партійних організацій.

Кінематограф, театр, концерти, виставки і т. ін., оскільки вони проникатимуть на село, а до цього повинні бути докладені всілякі зусилля, необхідно використовувати для комуністичної пропаганди як безпосередньо, тобто через їх зміст, так і шляхом поєднання їх з лекціями і мітингами.

Відділи народної освіти, губернські й повітові, при сприянні та під контролем місцевих партійних організацій створюють колеґії пропагандистів, почасти осілих, тобто прикріплених до свого місця проживання, почасти мандрівних, тобто таких, які об'їжджають певну, більш чи менш широку діляницю.

У великих міських центрах партійні організації повинні створювати, в погодженні з місцевими органами Комосвіти, колеґії пропагандистів-інструкторів, які б займалися безпосередньо роз'їзною пропагандою серед мас, інструктуванням своїх менш досвідчених товаришів на місцях.

При цьому з'їзд звертає особливу увагу на використання робочих сил тих загонів індустріальних робітників, якими керує Всеросійська рада професійних спілок.

Для неписьменних повинні влаштуватися періодичні читання у школах, приміщеннях волосної Ради депутатів, хатах-читальнях і т. ін., для чого відділами народної освіти при сприянні місцевих партійних осередків створюються особливі

гуртки читців, включаючи місцеве вчительство, на початках особливої повинності письмених. Предметом читання повинні бути декрети й обов'язкові постанови з популярними, що спеціально для того видаються і розсилаються центром (партійним або радянським), тлумаченнями, і статті постійно оновлюваної і поповнюваної народної хрестоматії. Такі читання бажано супроводити наочними демонстраціями з допомогою кінематографа або проекційного ліхтаря, белетристичними читаннями і концертними номерами для залучення більшої кількості відвідувачів.

2. Загальна освіта – шкільна і позашкільна (включаючи сюди і художню: театри, концерти, кінематографи, виставки, картини та ін.), прагнучи не тільки пролити світло різноманітних знань у темне село, але, головним чином, сприяти виробленню самосвідомості та ясного світогляду, – повинна тісно примикати до комуністичної пропаганди. Нема таких форм науки та мистецтва, які не були б зв'язані з великими ідеями комунізму і безмежно різноманітною роботою по будуванню комуністичного господарства.

Щодо школи, то питання про оновлення її на початках єдності й праці принципово вже вирішене. Доводиться звернути особливу увагу на всі види позашкільної освіти для дорослого населення. Партія повинна всемірно сприяти Радянській владі й місцевому населенню у справі організації якомога багатшої мережі народних домів, для чого в першу чергу повинні бути використані радянські маєтки. Народні доми повинні бути селянськими клубами для відпочинку, розумної розваги і широкої освіти як загальної, так і комуністичної.

Комуністична партія, допускаючи й заохочуючи всюди використання сил різних спеціалістів і просто освічених людей для читання курсів і допомоги в житті народних домів, повинна стежити разом з тим, щоб елементи, ворожі Радянській владі, не скористались апаратом загальної освіти і не проводили під виглядом літератури, науки та мистецтва тенденцій суспільно-

шкідливих, контрреволюційних і так чи інакше паралізуючих зусилля комуністичної пропаганди.

3. Селянство гостро усвідомлює потребу в агрономічній освіті.

Радянські маєтки, а так само школи-ферми, повинні стати маяками сільськогосподарської освіти. Органи сільськогосподарської освіти, утворювані й підтримувані Наркомосом, повинні перебувати в найтіснішому контакті з господарськими установами Наркомзему.

Не повинно бути шкіл, курсів і будь-якої організації освітньої роботи на селі, яка не прагнула б, згідно з принципом поєднаного навчання з продуктивною працею, бути в той же час організацією зразкового сільського господарства, повного або часткового.

Сільськогосподарська освіта повинна провадитись таким чином, щоб дані її пов'язувалися з комуністичними висновками і були опорою загальному прагненню партії до переродження приватного селянського господарства в організоване соціалістичне.

Пропаганда серед селян не повинна бути відірваною від життєвих завдань селянина-землероба, але тісно пов'язаною з питаннями агрономічної економії.

Державна школа повинна бути цілком відокремлена від будь-якої релігії, і всякій спробі контрреволюційної пропаганди під виглядом релігійної проповіді треба класти край.

Але Конституція Радянської Росії визнає повну свободу віросповідання за всіма громадянами, і з'їзд звертає увагу на абсолютну недопустимість будь-яких обмежень цього права і навіть тіні насильства в питаннях релігії. На осіб, що посягають на свободу віри і богослужіння для громадян усіх віросповідань, належить накладати суворе стягнення.

КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (1898 – 1970). Київ : Вид-во політичної літератури України. 1979. Т. 2. С. 36–53. № 100

ПРО РАДЯНСЬКУ ВЛАДУ НА УКРАЇНІ **(Резолюцій ЦК РКПБ, підтверджена конференцією)**

У питанні про ставлення до трудового народу України, який визволяється від тимчасового загарбання денікінськими бандами, ЦК РКП постановляє:

1. Неухильно проводячи принцип символізації націй, ЦК вважає за необхідне ще раз підтвердити, що РКП стоїть на точці зору визнання самостійності УСРР.

2. Вважаючи безперечною для всякого комуніста і для всякого свідомого робітника необхідність якнайтіснішого союзу для всіх Радянських республік в їх боротьбі з грізними силами всесвітнього імперіалізму, РКП стоїть на тій позиції, що визначення форм цього союзу буде остаточно вирішене самими українськими робітниками і трудящими селянами.

3. А в даний час відносини між УСРР і РСФРР визначаються федеративним зв'язком на ґрунті рішень ВЦВК від 1 червня 1919 р. і ЦВКУ від 18 травня 1919 року.

4. Зважаючи на те, що українська культура (мова, школа і т. д.) протягом віків придушувалася царизмом і експлуаторськими класами Росії, ЦК РКП ставить в обов'язок усім членам партії всіма засобами сприяти усуненню всіх перешкод до вільного розвитку української мови і культури. Оскільки на ґрунті багатоголіткового гноблення в середовищі відсталі частини українських мас спостерігаються націоналістичні тенденції, члени РКП повинні ставитися до них з найбільшою терпимістю і обережністю, протиставляючи їм слово товариського роз'яснення тотожності інтересів трудящих мас України і Росії. Члени РКП на території України повинні на ділі проводити право трудящих мас учитися і розмовляти в усіх радянських установах рідною мовою, всіляко протидіючи спробам штучними засобами відтіснити українську мову на другий план, прагнучи, навпаки, перетворити українську мову в знаряддя комуністичної освіти трудових мас. Негайно ж

повинні бути вжиті заходи, щоб в усіх радянських установах була достатня кількість службовців, які володіють українською мовою, і щоб надалі всі службовці вміли розмовляти українською мовою.

5. Необхідно забезпечити якнайтісніший зв'язок радянських установ з корінним селянським населенням країни, для чого треба взяти за правило, щоб уже на перших порах, при самому введенні ревкомів і Рад, до них була залучена більшість з представників трудового селянства при забезпеченні вирішального впливу за представниками селянської бідноти.

6. Зважаючи на те, що на Україні, ще в більшій мірі, ніж у Росії, переважну масу населення становить селянство, завданням Радянської влади на Україні є завоювання до себе довір'я з боку не тільки селянської бідноти, а й широких верств середнього селянства, яке своїми справжніми інтересами якнайтісніше зв'язане з Радянською владою. Зокрема, зберігаючи основні принципи продовольчої політики (державна заготівля хліба по твердих цінах, примусова розверстка), необхідно способи її проведення уважно пристосувати до умов українського села.

Найближчим завданням продовольчої політики на Україні повинно бути вилучення хлібних надлишків тільки в строго обмеженому розмірі, необхідному для постачання української бідноти, робітників і Червоної Армії. При вилученні надлишків особливу увагу треба звернути на інтереси середнього селянства, при строгому відокремленні його від куркульських елементів. Необхідно на ділі викривати перед українським селянством контрреволюційну демагогію, яка переконує його, нібито завданням Радянської Росії є викачування хлібних та інших продовольчих продуктів з України в Росію.

Найширше залучення бідного і середнього селянства до справи управління в усіх галузях повинно бути поставлене в обов'язок агентам центральної влади, всім партійним працівникам, інструкторам тощо.

З тією ж метою встановлення справжньої влади трудящих треба негайно вжити заходів до того, щоб не допустити наводнення радянських установ елементами українського міського міщанства, яке не розуміє умов побуту широких селянських мас і яке нерідко прикривається прапором комунізму.

Умовою допущення таких елементів як в ряди партії, так і в радянські установи повинна бути попередня перевірка їх працездатності і відданості інтересам трудящих на ділі, і насамперед на фронті, в рядах діючої армії. Скрізь і за будь-яких умов такі елементи повинні бути поставлені під суворий класовий контроль пролетаріату.

Зважаючи на те, що велика кількість зброї, що є на Україні в руках сільського населення, як показав досвід, неминуче, при неорганізованості бідноти, зосереджується в руках куркульських і контрреволюційних елементів, що призводить замість диктатури трудящих до фактичного панування бандитського куркульства, найпершим завданням радянського будівництва на Україні є вилучення всієї зброї і зосередження її в руках робітничо-селянської Червоної Армії.

7. Земельна політика повинна проводитися з особливою увагою до інтересів земельного господарства бідного і середнього селянства.

Завданням земельної політики на Україні повинно бути:

1) Повна ліквідація відновлюваного Денікіним поміщицького землеволодіння з передачею земель безземельним і малоземельним.

2) Радянські господарства будувати тільки в строго необхідних розмірах, зважаючи на життєві інтереси навколишнього селянства.

3) У справі об'єднання селян у комуни, артїлі і т. ін. строго проводити політику партії, яка не допускає в цьому відношенні ніякого примусу, полишаючи це виключно на

вільне вирішення самих селян і суворо караючи за всякі спроби внести в цю справу начало примусу.

КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (1898 – 1970). Київ : Вид-во політичної літератури України. 1979. Т. 2. С. 120–122.

№ 101

РЕЗОЛЮЦІЯ ПЛЕНУМУ ЦК КП(б)У «ПРО КУРКУЛЬСЬКЕ ПОВСТАННЯ»

1-2 серпня 1919 р.

У розвиток основних положень революції ЦК про куркульську контрреволюцію (6-9 квітня ц. р.) пленум ЦК КПУ приймає:

1. Хвиля великих і дрібних куркульських повстань, які не припиняються протягом більш як трьох місяців і які докорінно дезорганізують початок радянського будівництва, є одним з головних факторів, що характеризують особливості теперішнього моменту на Україні.

2. Зараз відбувається збирання всіх сил куркульської контрреволюції. З одного боку, об'єднуються всі озброєні куркульські загони в Херсонській губернії – навколо Махна – Григор'єва, в південно-західних губерніях – навколо Петлюри, а з другого боку – закінчується злиття збройних сил куркульства з політичним керівництвом куркульської контрреволюції (українські с.-д., с.-р. – центральної течії біля Петлюри, незаможники - біля Зеленого та ін.).

3. Цей двосторонній процес об'єднання всіх збройних і політичних сил куркульства свідчить про те, що куркульська контрреволюція на Україні готується до генерального натиску

на Радянську владу, а куркульська ідеологія остаточно показує перед масами трудящих свою явно контрреволюційну суть.

4. Вторгнення генерала Денікіна створює для куркульської контрреволюції той стрижень, без якого вона ні в якому разі не може розраховувати на повалення Радянської влади. Тепер на Україні відбувається процес об'єднання імперіалістичних і куркульських сил проти пролетарської диктатури, яка здійснюється режимом Радянської влади. Цей процес у найближчому майбутньому проявиться в погоджених діях денікінської армії з куркульськими бандами.

5. Разом з тим створюється обстановка, яка дає можливість зміцнити союз робітників, селян-бідняків, бо генеральський натиск піднімає пролетарські і напівпролетарські маси міста і села, штовхає середняка в сторону підтримки Радянської влади і пролетарської партії, а куркульська допомога генеральному натиску сприяє виділенню з куркульської маси елементів середнього селянства, готових підтримати боротьбу робітничо-селянської влади проти генеральсько-буржуазного походу на Радянську владу.

Беручи все це до уваги, ЦК КПУ ухвалює:

1. Необхідно насамперед розгромити воєнні сили куркульства, посилити безпосереднє знищення куркульських банд, створивши для цього сильний, дисциплінований, добре озброєний загін особливого призначення; центр уваги перенести на розгром куркульське вогнище, для чого в кожному куркульському районі визначити куркульській вогнище, з якого банди черпають усе їм необхідне і, розгромивши куркульство збройною силою, з агітаторами і організаторами пройти по всій окрузі, організуючи бідноту і роз'яснюючи масі середняків основи і завдання Радянської влади.

2. Схвалюючи всі заходи, прийняті і намічені декретом Ради оборони республіки про боротьбу з куркульськими повстаннями (воєнні заходи, організація влади та ін), ЦК доручає всім парткомам взяти найактивнішу участь у цій роботі

і при проведенні принципу кругової поруки якнайретельніше відділяти бідняків і середняків від куркулів, прагнучи до розшарування села.

3. Вважаючи, що центральним питанням у боротьбі з куркульською контрреволюцією є ставлення верств селянства до куркульства, необхідно повести різко класову політику на селі, організовуючи пролетарські і напівпролетарські верстви села і протиставляючи їх куркульству. Тільки таким шляхом вдасться виділити середняків і, беручи до уваги своєрідність різних районів на Україні, практично, на ділі, визначити до них правильне ставлення.

4. Організуючи бідноту через сільськогосподарських робітників і відриваючи середняка від маси куркульства, партія повинна проводити цю лінію без застережень і вагань, бо тільки послідовна класова політика дасть можливість встановити на селі міцну Радянську владу, роздавити куркульство, докорінно знищити сільське безвладдя і, вирвавши корені куркульської контрреволюції, забезпечити планомірний розвиток радянського будівництва на Україні (організація влади, урядова і земельна політика, військово будівництво тощо).

Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. Київ. – 1978. Т. 1. С. 61–63.

№ 102

РЕЗОЛЮЦИИ КОНФЕРЕНЦИИ ПО ДОКЛАДУ ЦК ЗЕМЕЛЬНЫЙ ВОПРОС

1. Задачи Советской власти в области земельных отношений в первую полосу революции сводились, во-первых, к полному уничтожению помещичьего землевладения и распределению среди крестьянства земельного фонда бывших нетрудовых хозяйств, во-вторых, к искоренению

первоначальных форм капиталистических отношений в деревне, зарождающихся в виде сети крепких кулацких хозяйств.

Путем организации комитетов незаможных селян нашей партии удалось обессилить кулацкие слои украинской деревни и поднять политическое влияние в ней наиболее угнетенных и беднейших слоев украинского крестьянства. В соответствии с этими задачами работа органов земельного дела носила по преимуществу политический характер и ограничилась, главным образом, вопросами землеустройства.

2. Уравнительная революция в деревне, проделанная сначала всей массой крестьянства против помещиков и продолженная в последствии незаможными против кулацких групп украинского села, привела, с одной стороны, к исчезновению крупных культурных хозяйств, имевших большую производственную ценность, с другой стороны, к массовому распылению землевладения на мелкие крестьянские участки, понизившему производительность сельского хозяйства.

Попутное сокращение товарного фонда, выступавшего раньше на рынке в виде эквивалента всей суммы сельскохозяйственных продуктов, превратило рыночное крестьянское хозяйство в натурально-потребительское и повлекло за собой сокращение посевной площади, усугубленное нехваткой живого и мертвого инвентаря и разрушениями, причиненными гражданской войной.

3. Мелкое крестьянское хозяйство натурально-потребительского типа, составляющее основной остов всего сельского хозяйства на Украине, отрываясь постепенно от всего народного хозяйства в целом, не чувствуя больше никакой экономической связи с этим последним, выдвигает на политическую сцену огромный класс мелких деревенских производителей, экономически враждебных пролетариату и готовых бороться против него за эквивалент своего труда.

4. Очередное задание Коммунистической партии в деревне заключается в сосредоточении ее внимания на мелком крестьянском хозяйстве, на использовании всех экономических условий, вынуждающих мелкого деревенского производителя переходить к обобществленным формам хозяйства.

Изношенность сельскохозозяйственного инвентаря и постепенное сосредоточение средств сельскохозозяйственного производства в руках государства, с одной стороны, создают экономическую невыгодность мелкого натурального потребительского хозяйства, с другой – создают предпосылки для практического осуществления коллективизации сельского хозяйства. И поскольку коллективизация сельского хозяйства является при данных условиях единственным средством воссоздать крупное сельскохозозяйственное, повысить производительность земледельческого труда и втянуть в общий круговорот народного хозяйства мелкую хозяйственную единицу, постольку сама коллективизация сельского хозяйства становится заданием не столько политического, сколько производственного характера.

Поэтому перед органами земельного дела в данный период революции на Украине встает задача создания и разработки сельскохозозяйственного производственного плана и его осуществления при помощи обобществленных способов обработки земли.

5. Используя намечающуюся среди беднейшего крестьянского населения Украины тягу к общественным запашкам, вызванную сокращением запасов живого и мертвого инвентаря, основываясь в то же самое время на практике трудовых мобилизаций, проводимых комнезаможами, рабоче-крестьянское государство должно при помощи постепенных мероприятий регулировать мелкое крестьянское хозяйство, дабы вывести его из состояния анархии и производственного распада.

6. Практическими мерами такого регулирования крестьянского хозяйства конференция считает:

а) национализацию тех отраслей сельского хозяйства, которые имеют в исключительное общегосударственное значение и обобществление которых повышает их производительность;

б) сосредоточение в руках земотделов семенного фонда, предназначенного для обслуживания мелкого крестьянского хозяйства, в первую голову хозяйства незаможной части украинского селянства;

в) установление при содействии комнезаможных определенного севооборота, повышающего производительность сельского хозяйства и вводящего новые улучшенные приемы и способы его ведения;

г) размежевание сельскохозяйственной площади Украины на отдельные производительные районы, производящие в применении к почвенным и климатическим условиям соответствующие культуры и злаки: районирование, позволяющее соподчинить производства отдельных отраслей сельского хозяйства друг другу и создающее необходимость налаженного товаробмена между ними;

д) организация совхозов, не как хозяйств, производящих обычные зерновые злаки для потребления, а в виде образцовых хозяйств, связанных со всей экономической жизнью данного района, отражающего в своих заданиях его особенный характер и производящего для организации сельскохозяйственного производства как-то: семенной материал, племенной скот и т. д.;

е) постепенное сосредоточение в руках земотделов запасов живого и мертвого инвентаря, обслуживающего через прокатные пункты и совхозы, под контролем комитетов незаможных селян, крестьянские хозяйства, объединенные в обобществленные организации; наряду с тем создание ремонтных мастерских, восстанавливающих изношенный инвентарь;

ж) создание переселенческого фонда в районах, насыщенных землей, из которого должно наделяться незаможное крестьянство бедных районов, объединенное в трудовые коллективы.

7. Производственные задания, встающие в центре внимания украинской деревни, меняют в корне самую социальную роль комитетов незаможных селян. Возникнув в ходе революции как органы, подрывающие устои молодого сельскохозяйственного капитализма, проведя в значительной части Украины имущественное поравнение, они по выполнению своей роли должны либо потонуть в общей массе мелких производителей, либо взять на себя производственные задания в деле социалистического преобразования украинской деревни. Только деятельным участием во всех мероприятиях Советской власти, направленных к обобществлению сельского хозяйства, комнезаможи смогут укрепить не только свое политическое, но и экономическое влияние в украинской деревне.

8. Наконец, конференция полагает, что сельскохозяйственная производственная программа Наркомзема должна составлять часть единого общехозяйственного плана и должна быть согласована с заданиями всех других экономических органов, которые должны нести общую ответственность за ее своевременное выполнение.

Учитывая тяжелое положение земледелия на Украине, конференция призывает всех членов партии оказывать энергичную поддержку работе земельных органов как в центре, так и на местах.

Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Киев : Политиздат Украины, 1975. Т. 1. (1918–1941). С. 112.

ВИТЯГИ З «ЗЕМЕЛЬНОГО КОДЕКСУ УСРР».

1922 р.

Основні положення.

1. Постановами Всеукраїнських З'їздів Рад Робітничих, Селянських і Червоноармійських Депутатів, на підставі ясної революційної волі робітників та селян, право приватної власності на землю, підземні багатства води й ліси в межах Української Соціалістичної Радянської Республіки скасовано назавжди.

2. Всі землі в межах У. С. Р. Р. хто б ними ні віддав, складають власність Робітничо-Селянської Держави.

3. Всі землі сільсько-господарського призначення, а також землі, що можуть бути використані для сільсько-господарського виробництва, складають єдиний державний земельний фонд, яким керує Народній Комісаріат Земельних Справ і його місцеві органи.

4. Право безпосереднього користування землями сільсько-господарського призначення з єдиного державного земельного фонду на встановлених законом основах надається: а) трудовим хліборобам і їхнім об'єднанням, б) міським селищам і в) державним установам і підприємствам.

Землями, якими не користуються зазначені вище землекористувачі, безпосередньо порядкує Народній Комісаріат Земельних Справ; вони здаються державою по окремих постановах і на особливих умовах: установам, кооперативним і громадським організаціям і окремим людям.

5. Всі землі, які залишаються в єдиному державному земельному фонді після наділення з його в безпосереднє користування трудових хліборобів і їхніх об'єднань, міст і селищ міського типу, – складають землі безпосереднього державного володіння і складають державне земельне майно.

6. Для наділення землею з особливих земель (запасних і невикористаних), якими порядкують земельні органи і сільські громади, заводиться такий порядок: а) в першу чергу наділяються землею трудові сільсько-господарські товариства, складені з членів комитетів незаможних селян; б) в другу чергу наділяються безземельно й малоземельне місцеве хліборобське населення і місцеві сільсько-господарські робітники (наймити); в) в третю чергу – зайшло хліборобське населення і г) в четверту чергу – нехліборобське населення в порядкуві запису в земельних органах.

7. Всі, хто користується землею і веде сільське господарство на землях, як тих, що маються в користуванні земельних громад, так і тих, які передаються державою іншим в користування, підлягають загальному контролю земельних органів і з боку доброго використання переданих їм земель несуть обов'язки, встановлені цим кодексом і іншими законами.

Розділ IV.

Про земельну громаду.

Про склад земельної громади.

42. Крім земельних громад, які існують зараз, такими визнаються: сільсько-господарські комуни і артілі, а також добровільні об'єднання окремих дворів або вкупі ті двори, які виділились з попередніх громад (обществ).

Додаток 1: Земельна громада може й не сходиться межами з адміністративною сільською одиницею.

Додаток 2: Сільсько-господарські колективи визнаються земельними громадами лише тоді, коли вони складаються з не менше як 15 дорослих трудових хліборобів.

43. Двори, які гуртом користуються польовою землею, визнаються завше за одну земельну громаду.

Додаток: Части сел, які користуються польовою землею окремо від інших частин тих же сел, визнаються за окремі земельні громади.

44. Коли група дворів користується допоміжними землями (луками, вигонами і т. и.), але по своїх полевих землях входить в різні земельні громади, то ця група дворів по спільній землі визнається за окрему земельну громаду.

45. Декілька земельних громад, по спільній згоді, можуть об'єднатись в одну земельну громаду, або об'єднатись в спілку громад, як для усупільнення окремих сторін землекористування так і для спільного досягнення певних сільсько-господарчих завдань.

46. Вступ до громади сторонніх безземельних дворів з правом користуватись землею громади відбувається лише за її згодою. В земельні громади за якими законним порядком визнано, що вони мають зайву землю, можуть приписуватись нові двори по розпорядженню земельних установ.

Додаток: Площа землі, якою користується земельна громада, лишається постійною. Коли окремі двори виходять з земельної громади (п. п. а, б, в, г, д, ст. 17) їхня земля не одрізується від земельної громади, а використовується через приписку нових дворів.

47. Членами земельної громади вважаються всі люди, без різниці полу і віку, які з своїми дворами складають земельну громаду, а також члени колективів (комуни й артіль). Повноправними членами її визнаються, без різниці полу, ті з них, яким минуло 18 років.

48. Порядок користування різними земельними угіддями в земельній громаді як і всі земельні й земельно-господарські справи громади визначаються статутом громади або відповідним приговором я додержанням вимог закону.

49. Кожна нова земельна громада визначається тільки після реєстрації. Всі земельні громади, які вже існують, і

всякі зміни в них повинні зареєструватися в встановленому порядку.

Додаток: Строки і правила реєстрації встановлюються Наркомземом.

50. Вихід з громади окремих дворів з забезпеченням за ними права на користування землею з заснуванням ними нової земельної громади чи входженням в другу земельну громаду робиться з додержанням правил про виділі землі.

ГЛАВА II.

Про органи управління земельних громад.

51. Справами земельної громади як такої, відають збори повноправних її членів (схід), а також виборні її органи.

Додаток: В земельних громадах, у яких межі сходяться з межами території Сільради, обов'язки виборних органів земельної громади виконуються Сільрадою; в інших громадах – окремими уповноваженими по земельних справах, які вибираються загальними зборами членів громади.

52. Загальні збори (схід) вирішують всі справи земельної громади в цілому, а саме: а) встановлюють і міняють порядок користування різними землями (угодіями) громади; б) складають земельний статут і, при потребі, вносять у його зміни й добавки; в) вирішують справи про вступ до громади нових сторонніх, і членів про вихід з громади з землею; г) виносять постанови про землеустрій і про перехід на ширші ниви, одруби й хутори, про розділ землі між членами громади і інше; д) роблять земельні переділи і розмежування по встановленому порядку користування землею; е) при черезполосиці вирішують справи про спільний плодозмін, про спільні випаси для скотини і інш; ж) порядкують угіддями спільного користування і вільними земельними участками; з) вибирають уповноважених (як сказано в додаткові до

попередньої статті) і встановлюють порядок контролю над ними.

53. В загальних зборах чи сходах беруть участь всі, хто користується землею, входить членом в земельну громаду і не молодший 18 років без різниць полу чи то чоловік, чи жінка.

54. Загальні збори визнаються законними, коли в їх беруть участь хазяїни чи представники не менше половини дворів, які складають громаду; для вирішення ж справ про встановлення чи зміну порядку користування землею, загальні збори (схід) визнаються законними, коли на їх бугде неменше 2/3 дворів і не менше половини всіх повноправних членів громади. В тих громадах, де користуються землею без розподілу її на двори (комуни й артлі), для законности зборів (сходу) треба в першім випадку половини, а в другім 2/3 повноправних членів, не рахуючи відсутніх.

55. Справи про встановлення чи зміну порядку користування землею вирішуються на загальних зборах більшою 2/3 голосів. Кожний член зборів (сходу) має тільки один голос.

56. При вирішенні земельних справ загальні збори й інші органи земельної громади керуються цим кодексом і іншими дієвими законами, а також прийнятим статутом чи приговорами громади і місцевими звичаями, коли вони – не суперечать законові.

Додаток: Догляд за вірним вживанням земельною громадою закону покладається на полвиконком.

57. На кожную постанову загальних зборів повинно скласти протокол (приговор), в яким зазначається: час і місце його складання, кількість згодних і незгодних з нею членів зборів, кількість присутніх і інші важливі для справи обставини. Протокол (приговор) має силу тільки по підписанню його головою і писарем зборів, а також більшою членів, що були на зборах.

58. Земельна громада відповідає перед державою за правильне й доцільне використання земельних угідь, якими вона користується.

Г л а в а ІІІ.

Про права й обов'язки земельних громад.

59. Кожна земельна громада по постанові більшості повноправних членів її (в порядку ст.ст. 54 і 55) може або залишити старий порядок користування землею, або вибрати новий, який вона захоче.

60. Колективи також мають право вільного вибору порядку користування землею, коли земля у їх бувша селянська надільна чи куплена, або така поміщицька, яки по постанові земельних установ чи з'їздів рад була передана для розподілу між трудовим населенням. На членах таких с.-г. колективів, коли вони ви ходят з них з землею, залишається обов'язок повороту тієї частини державної грошової чи матеріальної позики, яка припадає на їх долю з узятій колективом.

Додаток: Умови й порядок ліквідації с.-г. колективів, у яких, під час їх заснування, була земля не передана для розподілення в трудове користування населенню (землі радянських господарств, міських поселків, державні землі, одведені ріжним установам, організаціям і підприємствам), встановлюються окремими правилами.

65. Земельці громади можуть від себе через своїх уповноважених набувати майно, складати договори, позивати і відповідати на суді, клопотатись в установах і мати інші права, зазначені в їхніх статутах.

Додаток: Для здійснення згаданих в цій статті прав земельна громада мусить мати затверджений встановленим порядком статут.

РОЗДІЛ VI.

Про порядки трудового користування землею.

Г л а в а I.

Загальні положення.

1. Порядки користування землею в земельній громаді можуть бути: а) общинний (з урівнюючими переділами землі між дворами); б) участковий (з нерушимим правом двора на землю в черзполосних, одрубних чи хуторських участках) і в) товариський (з спільним користуванням землею членами громади, які склали комуну, артіль).

Додаток: Для ріжних земель (угідь) земельна громада може становити ріж в і порядки користування (мішані форми користування землею), але основним визнається той порядок, який зведено для головних господарських земель (угідь).

2. При переході земельної громади від одного порядку користування землею до другого, не згодні на такий перехід члени громади можуть залишитись при передніх порядках, виділивши собі Землю в однім місці по правилам про виділи землі.

Г л а в а IV.

Про товариський порядок користування землею.

104. При товариській порядкові користування землею за кожним членом громади визнається право на спільну участь в користуванні землею товариства, без одводу окремим членам товариства землі в головних участках (угіддях).

105. Земельні громади з товариським користуванням землею засновуються для найвигіднішого використання праці своїх членів і ведення господарства по добровільній згоді його членів на об'єднання всієї чи частини землі, якою вони

користувалися раніш, або на гуртовий одвод землі цілому товариству.

106. В земельних громадах з товариським порядком користування землею земельні долі кожного члена громади можуть бути встановлені (артілі й товариства з громадським обробленням землі), чи лишитись без встановлення (коммуни).

107. В артільях і товариствах з громадським обробленням землі долі членів можуть бути встановлені або в постійному розмірі, або з вирівнянням їх через переділи.

108. Для заснування товариства треба скласти: 1) установчий приговор (договір), 2) статут і 3) акт про одвод землі. При заснуванні тимчасового товариства акт про одвод землі й статут не обов'язкові.

109. В установчому приговорі (договорі) зазначається: а) назва і мета товариства; б) кількість і прізвища членів т-ва (артілі чи комуни); в) кількість землі, з'єднаної або одведеної т-ву для користування і г.) розмір частки кожного члена з різних частин господарства, як що розподіл заводиться.

110. В статуті земельної громади з товариським користуванням землею» крім назви і місця перебування, треба зазначити: а) умови вступу в т-во нових членів і виходу з його старих членів; б) порядок придбання інвентарю і користування ним; в) ступень слільности праці й майна членів т-ва; г) порядок спільного оброблення землі і правила про участь членів т-ва в господарській праці; д) загальні правила розподілу продуктів з різних частин господарства, спільно оброблених; е) спосіб складання спільних коштів (капіталів); ж) порядок ліквідації т-ва і інші правила, які визнають члени т-ва і які не суперечать законові.

Додаток: На Наркомзем покладається обов'язок виробити і видати нормальні установчі приговори й різні статuti.

111. Виходячи з т-ва, член його має право на оплату праці, вкладеної в товариське господарство, і залишеної в т-ві частини майна, яка припадає на його долю (інвентарь, запаси).

Разом з тим товариство може правити з члена, що виходить з т-ва, ті збитки, які несе т-во через його вихід. Всі ці спори вирішує земельна судова комісія.

Додаток: Коли член виходить з т-ва до збору врожаю, він мав право на відповідно зменшену частину врожаю.

112. При дозволеному законом переході товариства на общинний чи участковий порядок користування землею або ліквідації т-ва, земельна частка кожного члена т-ва визначається по статуту т-во, а коли про це в статуті не згадано, – по постанові загальних зборів членів т-ва.

Додаток: При ліквідації колективів, які вели господарство на землі спеціального призначення і яка була в розпорядженні держави – земля переходить до земельних установ.

Глава V.

Про громадське оброблення землі.

113. В кожній земельній громаді, незалежно від існуючого в ній порядку користування землею, по постанові більшості повноправних його членів (по п.п. 54–55), може бути заведений на всій площі земель чи на їх частині громадське оброблення землі з спільною працею і спільним використанням інвентаря при оранці, сійбі, жнивях і т. п.

114. Умови її порядок переходу на громадське оброблення землі і ведення його визначаються статутами (приговорами) учасників його, зареєстрованими в волвиконкомі.

115. Коли меншість громади згодиться перейти на громадське оброблення землі, то при незгоді на це більшості, по вимозі меншости громада мусить виділити відповідний участок землі в одному місці по загальних правилах про виділи землі так, щоб зручно було користуватись землею і меншости і більшости.

116. Землі громадського оброблення залишаються при переділах за попередніми хазяїнами і не можуть бути зменшені, хочь би їх було й більше проти норми наділення цих хазяїнів.

Р О З Д І Л V I I .
Про переділи землі.

117. Всякий переділ землі робиться по окремому приговору земельної громади, постановленому простою більшістю голосів його членів, з зазначенням в приговорі: а) земель для переділу; б) норми одиниць наділення (їдоки, робочі сили і ін.); в) кількість одиниць на кожний двір; г) строків, на які робиться переділ і д) порядку користування запасними землями, коли вони лишаються після переділу.

Додаток: В громадах, члени яких вийшли на хутори або одруба, переділи землі для кращого користування нею можуть робитися тільки по постанові більшості не менше трьох четвертих членів громади і з додержанням правил про виключення з переділу поліпшених господарств.

118. Наділення землею при переділах провадиться по нормах, однакових для всіх дворів, що входять в громаду.

119. Земля під господарськими і ліпними будівлями, огородами, садками, виноградом і другими особливо цінними посадками, не підлягає переділові в натурі, але площа її приймається на увагу при одводі окремим дворам другої землі.

120. Участки землі, при користуванні якими господар зробив корінні поліпшення, зокрема – штучне уводнення чи осушення, при переділах залишаються за попереднім господарем; коли таке залишення неможливе чи недоцільне, їх можна передати другим особам, які повинні повернути попереднім господарям вартість невикористаних витрат.

121. При переділах не можна дозволяти пересування, одрізки і розділ відокремлених від громадської землі і поліпшених трудових господарств.

122. Приговори громади про переділ виконуються після реєстрації їх волвиконками. Приговор про переділ може бути не зареєстрований при недодержанні встановлених для переділів правил чи порушенні прав окремих членів громади: в цьому випадку громаді робляться вказівки, що саме нею

невірно зроблено, і що вона мусить виправити або одмовитись від переділу.

123. Польові землі можуть переділятися не раніш такого строку, який потрібен для тройного обороту плодозміну, прийнятого в громаді.

124. Дострочний переділ землі дозволяється при переході громади до кращих форм користування землею і господарювання (од дрібних кусочків до великих, од трьохпілля до багатопілля і т. п.), а також для розподілу землі після примусового одібранім частини землі, виділів землі з громади або проведення земельного устрій».

РОЗДІЛ ІХ. Про виділи землі.

136. При общинному і у частково-черезполосному порядках користування землею кожен двір має право окремо з другими дворами повсякчас, за згодою громади одмовитися від існуючого порядку користування землею і вийти з землею до одного місця.

При повних переділах земель в громаді всяка кількість хазяїнів, як і окреми двори, мають право вийти з громади без його на те згоди і вимагати виділу землі в однім місці в такому розмірі, який випадає їм по переділові; при цьому береться на увагу також якість землі по порівнюючій оцінці; на виділеній землі можуть заводитись способи користування землею.

138. Коли не робиться повних переділів землі в громаді, вихід з неї з землею без її на те згоди дозволяється при вимозі цього не менше як п'ятої часті дворів громади і не менше 50 дворів громади, в якій більше 250 дворів. Але на порожні і природньо відокремлені участки дозволяються виділи всякої кількості господарств і без згоди громади, коли такі виділи не викличуть переділу всії землі громади.

Додаток: Членам комітетів незаможних селян, по затверженні загальних зборів комітету, надається право виходу незалежно від кількості їх і відношення до загальної кількості

громадян села, коли вони переходять до товариського порядку користування землею.

139. При кожному виділі громада поперед встановлює одиницю наділення {по їдокам, робочим силам, чи мішано), і кількість землі для тих, що виділяються, вираховується по кількості одиниць наділення для тих, що виділяються.

Одиниця наділення новина бути однакова для всіх земель (угідь), як переділяються (польова, лучна і ин.) і для всіх громадян: як тих, що виділяються, так і для тих, які залишаються в громаді.

140. Всі виділи земель повинні робитись з додержанням найбільших вигод для обох боків, щоб зручно було користуватись землею як виділеним, так і залишеним в громаді, себто з скасуванням черезполосиці, далекоземелля, неправильних меж, клинців, незручного користування водою й дорогами і з додержанням всіх інших вимог землеустрію.

141. Після переходу земельної громади від одного порядку користування землею до другого з переведенням виділів в порядкуві попередніх пактів дальніші виділи з дострочними загальними переділами землі дозволяються тільки за згодою громади.

142. При всяких виділах землі з громади чи переведенні загальних переділів додержуються такого порядку: а) всі справи обговорюються поперед на загальних зборах (сході) членів земельної громади; б) коли не буде спорів і жалоб, постанова громади проводиться в життя після реєстрації її в повітовім земельнім відділі, який повинен розглядати такі справи не пізніш двох-тижневого строку з дня їх вступу; в) коли виникають земельні спори, незадоволена сторона має право оскаржити постанову громади в порядкуві, встановленому для розгляду земельних спорів, і тільки після остаточного розгляду і вирішення справи ця постанова реєструється.

*Клунний Г. Раз та гаразд (Про новий землеустрію). Харків :
Видавничий відділ Наркомзему, 1923. С. 20–28.*

№ 104
ЗАКОН V ВСЕУКРАЇНСЬКОГО З'ЇЗДУ РАД
ПРО ЗЕМЛЮ

2 березня 1921 р.

Для підняття підупалого сільського господарства, утворення твердої певности у незаможного селянства в непорушності нового земельного ладу і для підтримання у трудящих хліборобів господарсько-продукційного зацікавлення V Всеукраїнський з'їзд постановляє:

1. В тих волостях і селах, де зараз вже закінчено одібрання зайвої землі у куркулів, розподілено бувші приватні землі, а також в напрямі соціалістичного земельного впорядкування зроблено одвод для радянських господарств, цукрових заводів і інших державних господарств і одведено волосний земельний фонд - закріпить на дев'ять років користування земельними участками за тими трудовими господарствами, які їх обробляють.

Додаток до ст.1. Стаття 1 не поширюється на тих хазяїнів, які по радянським законам позбавляються права користуватися землею за участь в контрреволюційних виступах, зокрема, за бандитизм, злісне дезертирство і в інших точно указаних законом випадках.

2. В волостях і селах, де ще не закінчено одібрання у куркулів зайвої землі, не розподілено в трудове користування землю приватних власників, а також не одведено волостного запасного фонду земель для радянських господарств, цукрових заводів і т. ін., комітетам незаможних селян пропонується зробити все це негайно, після чого в тих волостях провести вказане, в ст.1 закріплення землі для користування хазяїнів.

3. Закріплення участків по ст.1 треба зробити з таким розрахунком, щоб остаточне соціалістичне земельне впорядкування не внесло великої ломки в межах користування

землею сел, а також давало змогу перейти до колективних форм користування землею.

4. Закріплення за трудовими хазяїнами участків землі щоразу робиться з постанови комітетів незаможних селян села або волості.

5. Цей закон переводиться в життя по телеграфу. Наркомземов. доручається в розвиток цього закону негайно видати потрібні інструкції.

Харків. 2 березня 1921 р.

*Документи трагічної історії України (1917–1927 рр.) / ред.
П. П. Бачинський. Київ, 1999. С. 350.*

ГЛАВА 7.

БЛИЖИЙ РУХ ПІВДНЯ РОСІЇ: АГРАРНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ОСОБЛИВОЇ НАРАДИ Й УРЯДУ ПІВДНЯ РОСІЇ

АГРАРНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ОСОБЛИВОЇ НАРАДИ

№ 105

РАЗНАЯ ПЕРЕПИСКА О ВЫДАЧЕ ССУД ЗЕМСТВАМ И ГОРОДАМ, О СНАБЖЕНИИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫМИ МАШИНАМИ, ПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫЕ СООБЩЕНИЯ ПО ЗЕМЕЛЬНОМУ ВОПРОСУ (ЗЕМЕЛЬНЫЙ ЗАКОН) И ДРУГОЕ

Всего же, по данным предварительных итогов Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 года / выпуск 1. Европейская Россия. Петроградь 1916 года/ числится посевной площади и хозяйств в названных губерниях:

	посевной площади	казённых десятинь частновлад.	Всего	крестьянских хозяйств
Гаврической	2.390.849 крес.	386.071	2.775.920	239.784
Екатеринослав	2.536.090	423.650	2.959.740	482.912
Херсонской	2.872.954	738.797	3.611.751	417.038
Всего по 3 губерн.	7.799.893	1.547.518	9.347.411	1.139.734
Киевской	1.444.953	571.768	2.016.721	652.194
Подольской	1.198.805	568.262	1.767.067	573.687
Волынский	884.185	200.504	1.084.689	290.648
Полтавской	1.869.234	436.987	2.306.221	475.619
Харьковской	1.765.218	299.275	2.064.493	424.783
Черниговской	1.377.334	100.013	1.477.347	391.633
Всего по 6 губ.	8.589.729	2.176.809	10.716.488	2156.464
Донской обл.	4.127.616	297.304	4.424.920	445.283
Всего по 10 губ.	20.467.238	4.021.631	24.488.829	3751.481

Такимъ образомъ передъ нами – съ одной стороны – огромная насущная потребность сельскаго населения въ самыхъ необходимыхъ орудияхъ производства, съ другой – отсутствіе до сего времени какихъ либо организаций работающихъ по удовлетворенію этой потребности.

Сейчасъ ни одинъ складъ земледельческихъ машинъ и орудій - не имеетъ этихъ машинъ. Целый рядъ складовъ закрытъ совершенно. Заводы земледельческихъ машинъ и орудій и ремонтныхъ мастерскихъ или закрыты, или работаютъ въ размере 5-10% отъ нормальной работы и только заканчиваютъ по возможности полуфабрикаты и имеющиеся на заводахъ заготовки. /Согласно даннымъ обследования заводовъ летомъ текущего года/.

Такъ обстоитъ дело сейчасъ. Совершенно ясно, что обстоятъ дальше такъ оно не можетъ. Иначе, грозный призракъ голода не станетъ больше призракомъ, а явится самъ голодъ со всеми его послѣдствіями.

Недавно окончившее свои работы агрономическое совещаніе, созванное Таврическимъ губернскимъ земствомъ констатировало, что забрасываніе земли стало явленіемъ массовымъ и местами граничить съ полнымъ прекращеніемъ посевовъ.

Въ этой обстановке все условія агрономической помощи должны быть направлены на обращеніе пустырей въ возделаніи и засѣяніи земли, такъ какъ на 1921 годъ даже для Таврической губерніи речъ идетъ уже не о борьбѣ съ недостаткомъ, а о предотвращеніи голода.

Орудія сельскохозяйственнаго производства нужны тылу такъ же, какъ орудія артиллеріи фронту.

Недаромъ нашимъ союзникамъ, при веденіи войны съ Германией, на 1-мъ месте после снабженія армии – ставили снабженіе населенія орудіями сельскохозяйственнаго производства.

Стараясь прийти на помощь Правительству Юга Россіи по возстановленію экономической мощи страны

Русско-Французское Торгово-Промышленное-Транспортное Общество поставило своей целью по возможности, по мере сил и средств снабжать сельское население Юга России орудиями производства.

ДАРФ. ФР. 335. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 4об–5об.

№ 106
ПОЛИТИЧЕСКАЯ ПРОГРАММА ГЕНЕРАЛА
КОРНИЛОВА (ЯНВАРЬ 1918 Г.).

19. Сложный аграрный вопрос представляется на разрешение Учредительного Собрания. До разработки последним окончательной формы земельного вопроса и издания соответствующих законов, всякого рода [...] анархические действия граждан признаются недопустимыми.

Генерал Корнилов

Белый архив. Париж. 1928. – Кн. 2-3. С. 181–182.

№ 107
УТВЕРЖДЕННЫЕ ГЛАВНОКОМАНДУЮЩИМ
ВООРУЖЕННЫМИ СИЛАМИ НА ЮГЕ РОССИИ
ПОСТАНОВЛЕНИЯ ОСОБОГО СОВЕЩАНИЯ

...§11. Об отмене действия постановления Временного Правительства 12 июля 1917 года «Об ограничении земельных сделок на территории, находящейся под управлением Главнокомандующего Вооруженными Силами на Юге России».

Журналом от 29 декабря 1918 г., за № 23, Особое Совещание постановило: действие Постановления Временного Правительства 12 июля 1917 года (Собр. Узак., ст. 1128) «Об ограничении земельных сделок» на территории, находящейся

под Управлением Главнокомандующего Вооруженными Силами на Юге России, – отменить.

Настоящее постановление Особого Совещания утверждено в городе Екатеринодаре Главнокомандующим Вооруженными Силами на Юге России 4 января 1919 г.

ПРИКАЗ

Главнокомандующего Вооруженными Силами на Юге России
(По общему Управлению),
г. Белгород. № 87. 22 июня 1919 г.

В целях своевременного успешного засева полей, впредь до разрешения земельного вопроса вменяется в обязанность владельцам, а также лицам и обществам, в действительном пользовании которых земля в настоящее время находится, немедленно озаботиться подготовкою полей к осеннему севу. Правительственная власть обеспечивает интересы засеивщиков при уборке хлеба.

Подлинный подписал:

Генерал-Лейтенант Деникин.

ДАРФ. – ФР. 439. Оп. 1. Спр. 43. – Арк. 1-2.

№ 108

УТВЕРЖДЕННЫЕ ГЛАВНОКОМАНДУЮЩИМ ВООРУЖЕННЫМИ СИЛАМИ НА ЮГЕ РОССИИ ПОСТАНОВЛЕНИЯ ОСОБОГО СОВЕЩАНИЯ

...55. Об утверждении Правил о сборе трав в 1919 г. в местностях, находящихся под управлением Главнокомандующего Вооруженными Силами на Юге России.

В заседании 21 июня 1919 года Особое Совецание постановило:

I. Проект Правил о сборе трав в 1919 году в местностях, находящихся под Управлением Главнокомандующего Вооруженными Силами на Юге России, – одобрить в редакции, при сем прилагаемой.

II. Означенное в Отделе I Правил ввести в действие по телеграфу.

III. Поручить Начальнику Управления Внутренних Дел предписать Губернаторам принять в срочном порядке меры к немедленному оглашению означенных в отделе I Правил по всем волостям вверенных им губерний.

Настоящее Постановление Особого Сопевцания утверждено в городе Екатеринодаре за Главнокомандующего Вооруженными Силами на юге России Помощником его Генерал-Лейтенантом Лукомским.

22 июня 1919 года.

На подлинном написано: Утверждаю. За Главнокомандующего Вооруженными Силами на Юге России Генерал- Лейтенант Лукомский.

22 июня 1919 года. Екатеринодар.

ПРАВИЛА

о сборе трав в 1919 году в местностях, находящихся под Управлением Главнокомандующего Вооруженными Силами на Юге России.

I. Сбор урожая трав в 1919 году на лугах и других сенокосных угодьях, захваченных отдельными лицами или сельскими обществами у землевладельцев или арендаторов самовольно или по распоряжению советских властей, производится лицами или обществами, захватившими эти угодья. Из собранного урожая половина его поступает в пользу лиц или обществ, собравших урожай, другая же половина должна быть сложена ими на лугах в стога и поступает в пользу землевладельца или арендатора.

II. При отсутствии землевладельца или арендатора и их поверенных, причитающаяся им доля урожая сдается Волостному Старшине, который обязан принять меры к охране этой доли и сдать по принадлежности или землевладельцу, или арендатору, по явке их, или военным властям, если последними будет пред'явлено письменное об этом требование до явки землевладельца или арендатора. Расчет за взятое властями сено с землевладельцем или арендатором производится сими властями.

III. Если луга или другие сенокосные угодья не были захвачены или если лица или общества, захватившие их, оставят означенные луга и угодья, а землевладелец или арендатор и их поверенный не находятся на месте, то Волостной Старшина обязан сдать уборку членам ближайшего сельского общества или другим лицам, которые за это получают в свою пользу половину собранного урожая, в отношении же другой половины применяется правило статьи II.

Если причитающаяся землевладельцу или арендатору доля урожая не будет передана им в натуре лицами или обществами, собравшими урожай, то землевладельцы имеют право получить от этих лиц и обществ уплату стоимости причитающейся им доли. Стоимость означенной доли урожая определяется местною сельскою властью в присутствии понятых по твердым ценам, а при отсутствии таковых – по справочным ценам, и должна быть передана землевладельцу или арендатору, в случае их отсутствия, – Волостному Старшине, который обязан в двухнедельный срок внести полученную им сумму Председателю Мирowego С'езда (Св. Зак., т. XVI, ч. I Уст. Гражд. Судопр., изд. 1914 г., ст. 1460, § 29) для выдачи по принадлежности.

Об утверждении правил о сборе урожая в 1919 году в местностях, находящихся под Управлением Главнокомандующего Вооруженными Силами на Юге России.

В заседании 25 июня 1919 года Особое Совещание постановило:

I. Проект правил о сборе урожая в 1919 году в местностях, находящихся под управлением Главнокомандующего Вооруженными Силами на Юге России, одобрить в редакции, при сем прилагаемой.

II. Означенные в отделе I Правила ввести в действие по телеграфу.

III. Поручить Начальнику Управления Внутренних Дел предписать Губернаторам принять в срочном порядке меры к немедленному оглашению означенных в отделе I Правил по волостям и селениям вверенных им губерний.

Настоящее постановление Особого Совещания утверждено в городе Екатеринодаре Главнокомандующим Вооруженными Силами на Юге России 26 июня 1919 года.

На подлинном написано: «Утверждаю». Главнокомандующий Вооруженными Силами на Юге России Генерал-Лейтенант Деникин. 26 июня 1919 года, г. Екатеринодар.

ПРАВИЛА

о сборе урожая 1919 года в местностях, находящихся под управлением Главнокомандующего Вооруженными Силами на Юге России.

1. Сбор урожая хлебов, а также льна, конопли, подсолнуха и иных масленичных растений, с земли, вспаханной и засеянной отдельными лицами или сельскими обществами, самовольно или по распоряжению советских властей захватившими ее у землевладельца или арендатора, производится лицами или обществом, захватившими эту землю. Из собранного урожая две трети его поступают в пользу лиц или обществ, собравших урожай, остальная же треть должна быть передана или землевладельцу, или арендатору по принадлежности, и свезена на гумно или на то место, где обычно производится молотьба.

2. Если земля была вспахана и засеяна не теми лицами, которые убрали урожай (ст. 1), то последние обязаны уплатить

за обработку земли тем, кто ее обработал, и возвратить по принадлежности семена или их стоимость.

3. Урожай картофеля, свеклы, моркови и иных корнеплодов и овощей, а также табака, посаженных на полях и огородах (кроме находящихся на усадебных землях и кроме свекловичных и иных семенных высадок в полях) лицами или обществами, самовольно захватившими или получившими их по распоряжению советских властей, убирается этими обществами или лицами. Из собранного урожая они получают в свою пользу пять шестых урожая, а остальную шестую часть обязаны передать землевладельцу или арендатору, или их доверенному, свезти и сложить в указанное сими последними помещение.

4. Если лица или общества, самовольно захватившие поле или огород, либо получившие их по распоряжению советских властей, уже свезли ко времени вступления сих Правил в действие урожай с поля или огорода, то они обязаны выдать землевладельцу, арендатору или их доверенному следующую последним часть урожая (ст.ст. 1–3) натурою или уплатить ее стоимость по твердым ценам, при отсутствии же таковых – по справочным ценам.

5. При отсутствии владельца или арендатора земли, сделавших на ней посев, или их доверенного, местный Волостной Старшина обязан сдать уборку урожая членам ближайшего сельского общества или другим лицам.

6. Общество или лица, которым была сдана уборка урожая (ст. 5), получают в свою пользу условленную с Волостным Старшиною часть собранного урожая, но не более половины, а остальную часть обязаны свезти, хранить и сдать по принадлежности землевладельцу, арендатору или их доверенному. В случае неприбытия сих последних до 1 января 1920 года, причитающаяся им часть продается с публичного торга Волостным Старшиною, который вносит вырученные деньги в порядке статьи 1460 § 29 Устава Гражданского Судопроизводства (Св. Зак., т. XVI, ч. 1, изд. 1914 г.) Председателю Мирowego С'езда, для выдачи по

принадлежности. В последнем случае обязанность хранения остается за подлежащими обществами или лицами до производства торгов.

Примечание. Раздел урожая в натуре на доли производится при отсутствии владельца, арендатора или их доверенного под наблюдением и за ответственностью Волостного Старшины в присутствии понятых.

7. Если лица, самовольно захватившие землю или получившие ее от советских властей, отсутствуют, то убрать урожай предоставляется землевладельцу или арендатору, которые обязаны уплатить за обработку земли тем, кто ее обработал, и возратить, по принадлежности, семена или их стоимость.

Если землевладелец, арендатор или их доверенный также отсутствуют, то уборка посева, сделанного отсутствующим захватчиком, производится применительно к постановлениям изложенным в статьях 5 и 6 сих Правил, причем владельцу или арендатору поступает одна треть урожая, а остальные две трети, за исключением из них договоренной стоимости уборки, причитаются за семена и обработку.

8. Весь урожай сахарной свеклы, посеянной на землях, принадлежащих сахарному заводу или арендованных им, а также на землях, законтрактованных заводом, поступает в распоряжение этого завода; если же он не работает, а равно в тех случаях, когда свекла посеяна на других, не указанных в сей статье чужих землях, то в распоряжение того завода, который будет указан Начальником Уезда.

9. Урожай свеклы, посеянной лицами или обществами, самовольно захватившими земли, указанные в предшествующей 8 статье, или получившими их по распоряжению советских властей, должен быть убран этими лицами или обществами и полностью передан подлежащему заводу.

10. Владельцам или арендаторам, обычно занимавшимся производством семян сахарной свеклы, предоставляется право удержать в свою пользу потребное для производства семян количество свеклы.

11. Сахарный завод, получивший урожай свеклы, обязан уплатить землевладельцу или арендатору стоимость одной шестой части урожая, а лицам, производившим посев свеклы и уборку урожая, – да все произведенные работы и за семена стоимость пяти шестых урожая по цене свеклы на плантации.

12. Урожай злаков и корнеплодов, посеянных на усадебных землях и в садах лицами или обществами, самовольно захватившим означенные земли и сады или получившими их по распоряжению советских властей, а равно и урожай произведенных сими лицами или обществами свекловичных и иных семенных высадков в полях, поступает по возвращении на места владельцев земли, арендаторов или их доверенного в полное распоряжение последних, причем означенные лица обязаны уплатить произведенные расходы.

13. Урожай плодовых и ягодных садов принадлежит полностью их собственникам или арендаторам, и, по возвращении последних или их доверенных, сады немедленно поступают в их распоряжение. Если урожай сада увезен из него лицами или обществами, самовольно захватившими сады или получившими его по распоряжению советских властей, то эти лица или общества, обязаны уплатить собственнику или арендатору стоимость урожая, за исключением расходов по окарауливанию и уходу за садом.

Если же общества или лица, упомянутые выше, в свою очередь сдали сад в аренду, но урожай последнего еще не свезен с'емщиком, то собственник или его арендатор могут оставить урожай себе и удалить с'емщика, уплатив последнему понесенные им расходы по окарауливанию и уходу за садом. Если урожай уже свезен с'емщиком, то лица или общества, сдавшие ему сад, обязаны уплатить собственнику или его арендатору плату, за которую был сдан с'емщику сад.

...57. Об утверждении Положения о Мирowych Комиссиях для разрешения споров по распределению и уборке урожая 1919 года в местностях, находящихся под управлением Главнокомандующего Вооруженными Силами на Юге России.

В заседании 25-го июня 1919 года Особое Совецание постановило:

I. Проект Положения о Мировых Комиссиях для разрешения споров по распределению и уборке урожая 1919 года в местностях, находящихся под управлением Главнокомандующего Вооруженными Силами на Юге России, одобрить в редакции, при сем прилагаемой.

II. Означенное в Отделе I Положение ввести в действие по телеграфу.

III. Поручить Начальнику Управления Внутренних Дел предписать Губернаторам принять в срочном порядке меры к немедленному оглашению означенного в Отделе I Положения по волостям и селениям вверенных им губерний.

Настоящее постановление Особого Совецания утверждено в городе Екатеринодаре Главнокомандующим Вооруженными Силами на Юге России 26 июня 1919 года.

На подлинном написано: «Утверждаю». Главнокомандующий Вооруженными Силами на Юге России Генерал-Лейтенант Деникин. 26 июня 1919 года, г. Екатеринодар.

ПОЛОЖЕНИЕ

об учреждении Мировых Комиссий для разрешения споров по распределению и уборке урожая 1919 года в местностях, находящихся под Управлением Главнокомандующего Вооруженными Силами на Юге России.

1. Для разрешения споров о распределении и уборке урожая 1919 года на основании Правил о сборе трав и сборе урожая в местностях, находящихся под Управлением Главнокомандующего Вооруженными Силами на Юге России, учреждаются в уездах при каждом Мировом участке, в месте нахождения камер Мировых Судей, Мировые Комиссии. Означенные споры подлежат ведению Комиссий, независимо от цены иска.

2. Присутствие Мировых Комиссий состоит, под председательством Мирowego Судьи, из одного члена Комиссии от землевладельцев и одного члена Комиссии от крестьян, входящих в состав сельских обществ.

3. Союз земельных собственников или другая соответствующая организация избирает, а в местностях, где таких союзов или организаций не существует, впредь до их возникновения, Уездная Земская Управа назначает для каждого Мирowego участка одно лицо членом Мировой Комиссии и одно лицо – заместителем его.

Заместители могут быть избираемы и назначены в числе более одного лица, с тем, чтобы порядок замещения определялся при их избрании или назначении.

4. Членами Комиссии от землевладельцев или от крестьян и их заместителями не могут быть:

- 1) не достигшие 25 лет от роду;
- 2) неграмотные;
- 3) состоящие под следствием или судом за преступные деяния, а равно приговоренные судом за деяния, ведущие за собой наказания не ниже тюремного заключения;
- 4) исключенные из службы по суду или из духовного ведомства за пороки;
- 5) объявленные несостоятельными должниками, за исключением тех, несостоятельность коих признана несчастною;
- 6) состоящие под опекой за расточительность;
- 7) слепые, глухие и лишенные рассудка;
- 8) живущие исключительно на средства общественной или частной благотворительности.

5. Срок, к которому должны быть избраны или назначены члены и заместители Комиссии, определяется Начальником Уезда.

6. На следующий день после окончания выборов списки лиц, избранных членами Мировой Комиссии или их

заместителями, представляются в С'езд Мирowych Судей. О лицах, назначенных Уездной Земской Управой, последняя немедленно сообщает С'езду Мирowych Судей.

7. Обязанности Секретаря Мировой Комиссии исполняет секретарь Мирowego Судьи.

8. Члены Мирowych Комиссий и заместители их получают вознаграждение в размере 30 руб. за каждый день участия в заседании. Кроме того, члены Мирowych Комиссий и председательствующие в них Мировые Судьи и Секретарь, при раз'ездах по делам службы, получают прогонные и суточные по правилам, установленным для Мирowych Судей. Означенные вознаграждения, прогоны и суточные деньги выдаются из аванса, отпускаемого на этот предмет Мировым Судьям.

За неявку в заседания без уважительных причин члены Комиссии и их заместители, своевременное получивши извещение, подвергаются по постановлению С'езда Мирowych Судей штрафу до 300 руб.

9. Дела в Мирowych Комиссиях возбуждаются заявлениями лиц, интересы которых нарушены, и рассматриваются тою Мировою Комиссией, в участке коей находится земля, по поводу уборки или распределения урожая которой возбуждается дело.

10. Пререкания между Мировыми Комиссиями о подсудности разрешаются С'ездом Мирowych Судей того уезда, в котором возникает дело

11. Стороны могут вести дела в Мирowych Комиссиях или лично, или через своих поверенных. Заявления об избранных поверенных должно быть сделано Председателю Мировой Комиссии порядком, указанным в статье 47 Устава Гражданского Судопроизводства (Св. Зак., т. XVI, ч. I, изд. 1914 г.).

12. Поверенными не могут быть лица, перечисленные в статье 45 Устава Гражданского Судопроизводства (Св. Зав., т. XVI, ч. I, изд. 1914 г.).

13. Просьбы, приносимые в мировые Комиссии, могут быть письменные или словесные. Словесные просьбы записываются Председателем и подписываются просителем, если он грамотный.

14. Прошения, признанные Председателем Мировой Комиссии не подлежащими рассмотрению Комиссии, возвращаются просителю с объяснением о причинах, по коим прошение не принято. Отказ в принятии прошения может быть в семидневный срок обжалован через Председателя Мировой Комиссии в С'езд Мировых Судей.

15. Разбирательство дел в Мировых Комиссиях происходит публично и на словах.

16. Члены Комиссии имеют право, с разрешения Председателя, предлагать сторонам, свидетелям и сведущим лицам вопросы.

17. Председатель Комиссии пользуется правами, предоставленными статьями 154–159 Учреждения Судебных Установлений (Св. Зак., т. XVI, ч. I. изд. 1914 г.) Председателям Судебных мест.

18. В случае смерти, сумасшествия, лишения прав или безвестного отсутствия кого-либо из тяжущихся, производство дела в Мировой Комиссии приостанавливается и, одновременно Председатель Комиссии сообщает подлежащему установлению об учреждении опеки, которая в лице опекуна обязана вступить в дело.

19. Производство дела прекращается, если Мировая Комиссия усмотрит, что дело не подлежит ее ведению (ст. 1 и 9).

20. Мировые Комиссии не обязываются к соблюдению формальностей производства.

21. Все необходимые документы, сведения и объяснения тяжущихся представляются в Комиссию без всяких особых обрядов или формальностей. В случае медленности одного из тяжущихся в представлении документов и нужных по делу сведений, Мировая Комиссия может назначить ему

срок на их представление, в случае же просрочки, а также, если которая-либо из сторон не будет являться в суд для объяснения, Мировая Комиссия может решить дело без новых ее объяснений, на основании имеющихся в деле Комиссии сведений и документов. В отношении представления справок, копий и документов к производству дел Мировой Комиссией применяются правила, постановленные в статьях 452–455 устава Гражданского Судопроизводства (Св. Зак., т. XVI, ч. I, изд. 1914 г.).

22. Мировая Комиссия имеет право, если признает необходимым, для раз'яснения дела вызывать свидетелей, сведущих людей, производить осмотр и требовать сведения и справки из Правительственных Учреждений и от должностных лиц, а также требовать личной явки тяжущихся для дачи объяснений.

23. Вызов в Мировую Комиссию сторон, свидетелей и сведущих лиц производится порядком, указанным в статьях 58–62, 63–66, 672, 90–94, 103–1041, 1242, 1243 Устава Гражданского Судопроизводства (Св. Зак., т. XVI., ч. I изд. 1914 г.).

24. Неявка сторон или их поверенных, получивших своевременно повестки, не останавливает рассмотрения дела и постановленное решение не считается заочным.

25. Если подлежащие допросу лица проживают в участке другой Комиссии или представляется необходимым произвести местный осмотр в другом участке, то требование об этом должно быть послано Председателю подлежащей Мировой Комиссии.

26. Удовлетворение просьбы об обеспечении исков зависит от Председателя Мировой Комиссии, причем обеспечение их производится по правилам, установленным статьями 126–128 Устава Гражданского Судопроизводства (Св. Зак. т. XVI, ч. I, изд. 1914 г.). Жалобы на постановление Председателя Мировой Комиссии по предмету обеспечения

исков могут быть приносимы через Председателя Мировой Комиссии, в семидневный срок в С'езд Мировых Судей.

27. Открыв заседание по делу, Председатель Мировой Комиссии, при предварительном об'яснении со сторонами, предлагает им прекратить дело миром, указывая действительные, по его мнению, к тому способы. Меры для склонения тяжущихся к примерению Председатель обязан принимать и во время производства дела, и только в случае неуспеха дела Комиссия приступает к постановлению решения.

28. Мировая Комиссия по выслушании сторон принимает в соображение все приведенные по делу обстоятельства и, определив по убеждению совести значение и силу доказательств, постановляет решение, которое не должно противоречить закону.

29. Решение постановляется по большинству голосов; если же мнения Членов Комиссии разделяются, то принимается то мнение, к которому присоединяется Председатель. Постановленное Комиссией решение немедленно об'ясняется тяжущимся Председателем, который при этом обязан раз'яснить порядок и срок обжалования решения.

30. Мировая Комиссия не имеет права ни постановлять решения о предметах, о коих не пред'явлено требование, ни присуждать более того, что требовалось тяжущимся, а равно не присуждать с лиц, против которых не было пред'явлено искового требования.

31. Постановляя решение, Мировая Комиссия присуждает обвиненную сторону к возмещению оправданной стороне издержек производства и к вознаграждению за ведение дела, если оправданная сторона того требует. Размер вознаграждения за ведение дела определяется Комиссией, но не может быть выше $1/20$ цены иска.

32. Решение Мировой Комиссии имеет силу судебного решения, почитается окончательным и подлежит, по просьбе стороны, в пользу которой решено дело, обращению к немедленному исполнению.

33. По состоявшемуся решению Мировой Комиссии Председатель ее, по просьбе тяжущегося, выдает исполнительный лист не позднее следующего дня после об'явления резолюции.

34. Решение Мировой Комиссии приводится в исполнение по правилам, изложенным в Разделе V книги И Устава Гражданского Судопроизводства (Св. Зак., т. XVI, ч. II, изд. 1914 года), или местными чинами Государственной Стражи, или сельскими и волостными властями, или же Судебными Приставами, состоящими при Мировом С'езде. Все означенные лица по исполнению решения подчиняются Председателю Мировой Комиссии.

35. Все споры, возникающие по исполнению решения, жалобы на медленность исполнения и возникающие при исполнении решения недоумения относительно смысла решений разрешаются Председателем Мировой Комиссии.

36. Председатель и Члены Мировой Комиссии, состоящие между собою в родстве до 4 степени и в свойстве до 2 степени, не могут одновременно участвовать в составе Присутствия. Председатель и Члены Мировой Комиссии обязаны устранить себя от рассмотрения дела в случаях, указанных в статье 195 Устава Гражданского Судопроизводства (Св. Зак., т. XVI, ч. I, изд. 1914 г.).

37. По просьбе сторон Председатель Мировой Комиссии выдает им копию решения, которая должна быть изготовлена не позднее трех дней со времени поступления о том просьбы.

38. Решение должно заключать в себе год, месяц и число, когда состоялось решение, имена, отчества и фамилии (прозвища) тяжущихся и членов Комиссии, требование и доказательства тяжущихся, основания, принятые Комиссией при разрешении дела, и означение издержек производства.

39. Апелляции на решение Мирowych Комиссий не допускается.

40. Просьбы об отмене (кассация) решений Мирowych Комиссий допускаются только по искам, цена коих превышает 500 руб., и лишь в случаях:

1) явного нарушения прямого смысла закона или неправильного толкования,

2) нарушения установленных настоящим положением Правил и

3) нарушения пределов Ведомств или власти, предоставленных Мирowym Комиссиям.

41. Просьба об отмене решения приносится Мирowym С'езду в месячный со дня об'явления решения срок и подается Председателю Мировой Комиссии, который должен представить эту просьбу со всем производством в Мировой С'езд не позже трех дней со дня ее поступления.

42. При просьбе об отмене решения жалобщик должен представить залог в размере 40 рублей, если цена иска не превышает 2.000 рублей, и в размере 300 рублей, если цена иска превышает 2.000 рублей. Без залога просьбы об отмене решения не допускаются. Залог по жалобе, оставленной Мирowym С'ездом без уважения, обращается в казну, а по жалобе, признанной основательной, возвращается представившему оный. От представления залога освобождаются казенные Управления.

43. Подача просьбы об отмене решения не останавливает приведения решения в исполнение.

44. Просьбы об отмене решения Мирowych Комиссий рассматриваются Мирowymi С'ездами в судебном заседании. О дне, назначенном для слушания дела, тяжущимся посылаются об'явления. Неявка сторон не останавливает постановления решения. Явившаяся сторона имеет право представить об'яснения.

45. Мировой С'езд признает просьбу об отмене решения заслуживающей уважения, отменяет обжалованное решение и препровождает дело для нового рассмотрения в ту же или иную Мирovou Комиссию.

46. По делам, производящимся в Мировых Комиссиях, взыскивается с каждого искового прошения, заявленного словесно или письменно, пошлина в пользу казны в размере 4% цены иска. Если цена иска не показана, то она определяется Комиссией при постановлении решения. Пошлина может быть внесена в местное казначейство. В таком случае к прошению прилагается квитанция Казначейства.

47. Пошлина должна быть представлена при исковом прошении. В случае непредставления пошлины при исковом прошении, Председатель Комиссии возвращает прошение при объявлении, с указанием размера причитающейся пошлины.

48. Пошлина возвращается: 1) если стороны помирились до решения дела, 2) когда тяжущийся, прежде чем его прошению дано какое-либо движение, заявит об оставлении оногo без рассмотрения, 3) когда дело по неподсудности Мировой Комиссии не принято к производству и 4) когда пошлина представлена в излишнем количестве. В этом последнем случае излишек возвращается стороне, представившей оную.

49. При выдаче Председателем Мировой Комиссии исполнительного листа взыскивается в пользу казны сбор в размере 10 рублей.

50. При выдаче тяжущимся исполнительных листов, копий решений, протоколов и иных бумаг, а равно за выдачу свидетельств, справок и тому подобного, взимается в пользу Канцелярии Мирового Судьи по 3 рубля с листа, считая каждые 25 строк за страницу листа.

51. Поступающие в Мировую Комиссию пошлины и сборы записываются Председателем Комиссии в денежную книгу Мирового Судьи с выдачею подлежащей квитанции лицу, внесшему деньги.

ДАРФ. – ФР. 439. Оп. 1. Спр. 43. – Арк. 1-3.

№ 109

**НАКАЗ ГЕНЕРАЛА А. ДЕНИКИНА ОСОБОМУ
СОВЕЩАНИЮ ОТ 14 ДЕКАБРЯ 1919 Г.**

б) Внутренняя политика:

Проявление заботливости обо всем населении без различия.

Продолжать разработку аграрного и рабочего закона в духе моей Декларации; также и закона о земстве.

г. Таганрог, 14 декабря 1919 г.

ДАРФ. ФР. 5827. Оп. 1. Спр. 150. Арк. 1–2.

№ 110

ДЕКЛАРАЦИЯ ПО АГРАРНОМУ ВОПРОСУ

23 марта 1919 года

Государственная польза Россіи властно требует возрожденія и подъема сельскаго хозяйства.

Полное разрешеніе земельного вопроса для всей страны и составленые общаго для всех необъятной Россіи земельного закона будут принадлежать законодательнымъ учрежденіямъ, через которыхъ русскій народъ выразить свою волю.

Но жизнь не ждетъ. Необходимо избавить страну отъ голода и принять неотложныя меры, которыя должны быть осуществлены незамедлительно. Поэтому особому совещанію [...] теперъ же приступить къ разработке и составленію предложеній и правилъ для местностей, находящихся подъ управленіемъ Главнокомандующаго вооруженными силами на юге Россіи.

Считаю необходимымъ указать [...] начала, которыя должны быть положены въ основу этихъ правилъ и положеній:

- 1) Обеспеченіе интересов трудящегося населения.
- 2) Создание и укрепление прочных мелких и средних хозяйств за счет казенных и частновладельческих земель.
- 3) Сохранение за собственниками их прав на землю. При этом в каждой отдельной местности должен быть определен размер земли, которая может быть сохранена в руках прежних владельцев и установлен порядок перехода остальной частновладельческой земли к малоземельным. Переходы эти могут совершаться путем добровольных соглашений или путем принудительного отчуждения, но обязательно за плату. За новыми владельцами земля, не превышающая установленных размеров, укрепляется на правах незыблемой собственности.
- 4) Отчуждению не подлежат земли казачьи наделные, леса, земли высокопроизводительных сельскохозяйственных предприятий, а также земли, не имеющие сельскохозяйственного назначения, но составляющие необходимую принадлежность горнозаводских и иных промышленных предприятий: в последних двух случаях – установленных для каждой местности повышенных размеров.
- 5) Всемерное содействие земледельцам путем технических улучшений земли / мелiorация / агрономической помощи, кредита, средств производства, снабжения обментами, живым и мертвым инвентарем и пр.

ДАРФ. ФР. 5827. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 1–2.

№ 111 ПОЛОЖЕНИЕ

о возстановлении прав собственности на землю

1/ Все захваченные, на основании распоряжения советских властей или земельных комитетов кому бы

они не принадлежали, а также постройки, скотъ, сельскохозяйственныя орудія и машины и проч. немедленно возвращаются законнымъ владельцамъ.

2/ Неподчиняющіяся этому требованію привлекаются къ ответственности по закону военнаго времени, а новыя попытки къ захватамъ чужой собственности пресекаются самыми решительными мерами вплоть до примененія вооруженной силы.

3/ Лица, пострадавшія отъ самовольныхъ захватовъ, обращаются къ местнымъ административнымъ властямъ, съ указаніемъ местонахожденія и состава имущества на предметъ оказанія содействія къ его возвращенію по принадлежности.

4/ Все земельные собственники должны приступить немедленно къ использованию принадлежащихъ имъ земельныхъ владеній и проявить всемерную заботу о томъ, чтобы участки, подлежащіе посеву, не остались незасеянными.

5/ При невозможности использовать земельные участки собственными силами и средствами, владельцы обязаны сдать таковыя въ аренду, устанавливая арендную плату по взаимному соглашенію съ арендаторами.

6/ За снятіе земли въ аренду съ спекулятивною целью, виновные привлекаются по ст. 29 Уст. о нак., карающей денежнымъ взысканіемъ или тюрьмою до 6 месяцевъ.

7/ Лица пострадавшія отъ действія захватчиковъ съ исками о возмещеніи убытковъ, а также о плате за пользованіе имуществомъ обращаются въ уездные ликвидационныя комиссіи.

По мере занятія территоріи вооруженными силами юга Россіи юридическимъ собственникамъ земель возвращаются:

1/ Усадьбы/ и усадебныя земли и все застроенныя участки.

2/ Постройки.

3/ Сады, огороды, виноградники и участки, занятые различными спеціальными культурами.

4/ Лесныя площади, воды, осушенныя и орошенныя земли.

5/ Земли засеянныя травами.

6/ Луга.

7/ Полевая земля, подлежащая отчуждению, въ размере определяемого для каждаго района какъ предельная площадь земельного владения, установленныя закономъ.

8/ Высококультурныя хозяйства. Хозяйство связаннаго съ заводскими производствами въ частности свеклосахарные заводы изъ принадлежащихъ имъ земель получаютъ въ свое распоряженіе ту площадь земли, которая при принятомъ въ хозяйстве севооборотъ необходима для посева свекловицы, обеспечивая полное производство завода. Въ случае недостатка у сахарнаго завода собственной земли для полной производительности завода подлежатъ возвращенію собственникамъ в хозяйства, которыя обычно обеспечивали заводъ своей свеклой.

9/ Земли крестьянскихъ обществъ. Казенныя и банковыя земли. Церковныя земли. Городскія и земскія земли.

10/ Надельныя земли, закрепленныя въ личную собственность [...] и хуторскія участки въ размерахъ не превышающихъ указанныхъ въ п.п. 6 и 7.

11/ Земли находившіяся въ обладаніи однихъ и техъ же захватчиковъ не более двухъ посевныхъ періодовъ.

12/ Земли, никемъ не захваченныя.

13/ Земли, захваченныя, но не использованныя, земли захваченныя, но брошенныя захватчиками.

14/ Земли, находящіяся въ эксплуатаціи коммунъ, комитетовъ, или иныхъ органовъ советской власти.

15/ Неудобные Земли.

16/ Площади подъ рыбоводнымъ и рыбнымъ хозяйствомъ.

17/ Горнозаводскія земли.

18/ Все остальные захваченныя земли поступаютъ въ управленіе местныхъ органовъ ведомство Земледелія и Землеустройства, которыя сдаютъ ихъ въ использованіе

нуждающимся въ земле крестьянамъ, на условіяхъ уплаты владельцамъ земли части урожая по установленнымъ для сего на 1919 г. правиламъ /Законъ объ использованіи урожая 1919 г./

Собственники сохраняютъ права продать свою землю желающимъ купить ее въ количестве, не свыше определеннаго Закономъ. Купленная такимъ образомъ земля передается въ распоряженіе покупателя по снятіи урожая.

ДАРФ. ФР. 5827. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 4–6.

№ 112
ПРОЕКТ, РАЗРАБОТАННЫЙ В КОМИССИИ
В. Г. КОЛОКОЛЬЦЕВА И ОТКЛОНЕННЫЙ
ГЛАВКОМОМ ВСЮР, О ВОССТАНОВЛЕНИИ ПРАВ
СОБСТВЕННОСТИ

/Не позднее начала июня 1919 г./

Исх.№0424

Положение о восстановлении прав собственности на землю.

1/ Все захваченные, на основании распоряжений советских властей или земельных комитетов земли, кому бы они не принадлежали, а также постройки, скот, сельскохозяйственные орудия и машины и проч. немедленно возвращаются законным владельцам.

2/ Неподчинившиеся этому требованию привлекаются к ответственности по закону военного времени, а новые попытки к захватам чужой собственности пресекаются самыми решительными мерами вплоть до применения вооруженной силы.

3/ Лица, пострадавшие от самовольных захватов, обращаются к местным административным властям, с

указанием местонахождения и состава имущества на предмет оказания содействия к возвращению по принадлежности,

4/ Все земельные собственники должны приступить немедленно к использованию принадлежащих им земельных владений и проявить всемерную заботу о том, чтобы участки, подлежащие посеву не остались незасеянными,

5/ При невозможности использовать земельные участки собственными силами и средствами, владельцы обязаны сдать таковые в аренду, устанавливая арендную плату по взаимному соглашению с арендаторами.

6/ За снятие земли в аренду с спекулятивной целью, виновные привлекаются по ст. 29 Уст. о наказаниях карающей денежным взысканием или тюрьмою до 6 месяцев. Лица пострадавшие от действий захватчиков с исками о возмещении убытков, а также о плате за пользование имуществом обращаются в уездные ликвидационные комиссии.

РЕЗОЛЮЦИЯ ГЛАВКОМА: Этот документ внесен для новой войны? Отклонить.

ДАРФ. ФР. 5827. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 3.

№ 113

ЗАКОНОПРОЕКТ КОМИССИИ В.Г. КОЛОКОЛЬЦЕВА О ПОСТЕПЕННОМ ВОССТАНОВЛЕНИИ ПРАВ БЫВШИХ ЗЕМЛЕВЛАДЕЛЬЦЕВ, РАЗРАБОТАННЫЙ ВЗАМЕН ОТКЛОНЕННОГО ГЛАВКОМОМ «ПОЛОЖЕНИЯ О ВОССТАНОВЛЕНИИ ПРАВ СОБСТВЕННОСТИ НА ЗЕМЛЮ»

12 июня 1919 г./

Исх.№ 0536

Временные правила о вступлении владельцев в распоряжение земельными угодиями.

I/ По мере занятия отдельных местностей ВСЮР владельцы могут вступать, с соблюдением «Правил о сборе урожая 1919 г.»/ Собрание Узаконении. Ст.56/, в распоряжение своими земельными угодиями.

A/ Немедленно: Усадьбами, усадебными землями, плодовыми, ягодными и иными садами, питомниками, виноградниками, огородами, хмельниками, табачными плантациями и плантациями других специальных культур, не входящими в полевой севооборот, естественными лугами /заливными и суходольными/, парками, лесами и лесными дачами в тех площадях, какие указаны в прежних или во вновь составленных планах лесного хозяйства, утвержденных лесоохранительными Комитетами, а также неудобными землями, считая в их числе болота и пространства, не могущие быть используемы для земледелия без их орошения, а из полевых /пахотных/ земель:

а/ землями никем не захваченными.

б/ землями захваченными, но оставленными захватчиками и ими неиспользованными.

в/ землями находящимися в экспедиции коммуны, комитетов и других органов советской власти, а также учреждений, и предприятий, получивших эти земли от советской власти.

г/ землями засеянными владельцами многолетними травами.

Б/ с 1 июня 1920 г.

Полевыми /пахотными/ землями, которые к этому сроку окажутся не засеянными и на засаженными корнеплодами теми лицами, которые пользовались ими в 1919 г.

В/ По уборке урожая 1920 г.: полевыми /пахотными/ землями засеянными или засаженными осенью 1919 или весной 1920 гг. фактическими их пользователями.

II/ Земли бесхозные, до поступления заявлений от владельцев или их поверенных и опекунских учреждений, поступают в заведывание местных органов Земледелия и Землеустройства, причем следуемые владельцам части урожая

по реализации его вносятся на счет владельцев в депозит уездных съездов мировых судей»

III/ Собственники земель, как поступивших в их распоряжение так и не поступивших имеют право отчуждать эти земли с сохранением в отношении покупателей порядка вступления в распоряжение земельными угодьями, указанных в отделе I.

IV/ На местные органы Земледелия и Землеустройства, по ходатайству собственников земель, желающих продать таковые, возлагается посредничество между ними и покупателями, содействие по разбивке этих земель на участки и подготовки их к продаже, а равно к подисканию покупателей к совершению сделок, и ходатайствованию ссуд для покупателей и т. п.

РЕЗОЛЮЦИЯ ГЛАВКОМА: Этот документ внесен в Ликвидационную /!/ комиссию Колокольцевым. Как видно, все это написано для успокоения нервов землевладельцев. Результатом этого документа, если он получит огласку, будет возбуждение нервов другой стороны. И все это после указания лично сделанного Главкомандующим. Отклонить.

ДАРФ. ФР. 5827. Оп I. Спр. 105. Арк. 17–18 зв.

№ 114

ПРОЕКТ ЗЕМЕЛЬНОГО ПОЛОЖЕНИЯ, СОСТАВЛЕННЫЙ КОМИССИЕЙ В. Н. ЧЕЛИЩЕВА – А. Д. БИЛИМОВИЧА

ноябрь 1919 г.

Общие положения.

I. Для расширения площади существующих и образования новых прочных мелких и средних земледельческих хозяйств,

предназначаются пригодные для сельскохозяйственного пользования земли: 1/ казенные, отводимые для указанной надобности по особым распоряжениям; 2/ государственного земельного банка и 3/ частного владения, подлежащие принудительному отчуждению на основании ст. ст. 6-15 настоящего Положения или предложенные владельцами на основании ст. 17-й

2. Подлежащие принудительному отчуждению земли частного владения /ст. I, п.3/ в течение установленных в главе IV сроков либо переходят к земледельцам непосредственно от собственников этих земель, с содействием или без содействия государственного земельного банка, в порядке добровольных сделок, либо в таком же порядке продаются этому банку. По истечении упомянутых сроков те из означенных земель, которые не будут проданы по добровольным сделкам, отчуждаются правительством в принудительном порядке за вознаграждение, определяемое настоящим Положением /ст.ст. 43 и 44/.

3. Упомянутые в п. 1 ст. 1 земли казенные и земли государственного земельного банка, а также отчужденные в принудительном порядке на основании ст. 17 земли частного владения /ст.2/ образуют государственный земельный фонд. Входящие в состав его участки, за исключением выделенных на основании ст. ст. 46,49, переходят к земледельцам путем продажи.

4. На всей площади земель, предназначенных к продаже на основании настоящего Положения земледельцам /ст. I/ в собственность последних поступает только поверхность этих земель, право же на эксплуатируемые недра и [...] недра впредь до издания по сему предмету особого закона, остается за прежними владельцами, а недра не открытые переходят к казне.

Примечание: Под упомянутыми в ст. 4 открытыми недрами разумеются недра:

I. Заявленные до издания настоящего положения владельцами земель в порядке статей 246, 588 и 742 Уст» Горн., изд. 1912 г.

II. Обнаруженные самими владельцами, либо другими лицами и учреждениями, но не заявленные в порядке статей Уст. Горн., указанных в предшедшем пункте, когда о таком обнаружении того или иного полезного ископаемого имеется удостоверение окружного горного [...] в случае, когда в имениях владельца вовсе не имеется свободных от такой аренды угодий или площадь их менее одной пятой количества земли, причитающегося владельцу на основании ст.6. При выборе владений, расположенных в различных уездах, площадь указанной владельцам по каждому из них доли угодий определяется по нормам, установленным для тех уездов, в которых эти угодия отводятся.

10. Владельцу предоставляется указать границу той части владений, которые не подлежат принудительному отчуждению. Если по признанию органа по земельным делам указанные владельцам границы создают среднюю в хозяйственном отношении чресполосность или невозможность правильного устройства на отчуждаемой части будущих приобретателей, то владельцу предоставляется указать на двухмесячный с дня извещения его срок иные границы. Если же и затем владельцем не будут указаны приемлемые границы, то они определяются органами по земельным делам.

11. Во владении, принадлежащем нескольким лицам на праве общей собственности, расчет сохраняемой за владельцами площади полевых, луговых и пастбищных угодий производится отдельно для каждого совладельца и с причитающейся ему доли в этом владении.

12. В тех хозяйствах, которые имеют культурное или промышленное значение, за владельцем по его ходатайству сохраняется:

1/ в хозяйствах, возделывающих сахарную свеклу или картофель для переработки на собственных или посторонних заводах, та средняя площадь земли, которая находилась под посевом свеклы или картофеля с 1910 г. по 1914 г. увеличенная в четыре раза.

2/ в хозяйствах, занимающихся производством улучшенных сортов посевных семян, при удостоверенном значении этих хозяйств, как рассадников улучшенных сортов семян, площадь земли, которая была занята к 1-му января 1915 г. селекционными полями и полями размножения улучшенных сортов семян в принятом в хозяйстве севообороте.

3/ в хозяйствах, занятых улучшением туземных пород рогатого скота или овец, равно как и в хозяйствах, ведущих улучшение рогатого скота и овец, путем скрещивания с иностранными породами, а также разводящих эти породы в чистоте при удостоверенном значении этих хозяйств как племенных рассадников /племенные книги, награды на выставках и конкурсах, отзывы экспертов, сведения о продаже на племя/, та площадь полевых, луговых и пастбищных угодий, которая необходима для содержания племенного скота, существовавшего к 1-му января 1915 г. в данном хозяйстве.

4/ в молочных хозяйствах, ведущих маслоделие или сыроварение и имеющих для него надлежащее оборудование, маслодельни и сыроварни равно как в промышленных хозяйствах, содержащих молочное стадо с целью сбыта молока в большие городские центры, при содержании молочного стада собственными кормами, а также и при условии надлежащего удостоверения в промышленном значении таких хозяйств, площадь полевых, луговых и пастбищных угодий, которая необходима для получения этих кормов по расчету на молочное стадо, существовавшее к 1 января 1915 г., и

5/ в хозяйствах, имеющих конные заводы, зарегистрированные или записанные в заводские книги, издававшиеся главным управлением государственного

коннозаводства, площадь полевых, луговых и пастбищных угодий, необходимая для ведения этих хозяйств при конском составе, существовавшем к 1 января 1915 г.

Размер площадей, не подлежащих принудительному отчуждению по указанным в настоящей статье основаниям, определяется органами по земельным делам.

Во всех указанных случаях, в счет площадей, оставляемых для надобностей означенных хозяйств, включаются и установленные в ст.ст. 6 и 7 неотчуждаемая площадь полевых, луговых и пастбищных угодий.

13/ В тех случаях, когда в одном имении ведется несколько из указанных в предыдущей /12/ статье отдельных отраслей хозяйства, площадь полевых, луговых и пастбищных угодий, оставляемых за владельцем, определяется не суммой площадей, нужных для каждой отдельной отрасли, а площадью, необходимой для совокупного ведения всех этих отраслей.

14/ Если отрасли хозяйства, указанные в ст.12, окажутся уничтоженными, то соответствующие площади освобождаются от принудительного отчуждения условно с обязательством владельца восстановить эти отрасли в следующие, со дня опубликования настоящего Положения, сроки: 7 лет для восстановления заводов, перерабатывающих свеклу и картофель, и возобновления прекращенного или уменьшенного в связи с разрушением этих заводов возделывания свеклы и картофеля, а также для семенных хозяйств и племенного скотоводства /ст.12, п.1-3/, пять лет для продуктивного животноводства /ст.12, п.3/, десять лет для коннозаводства /ст.12, п.5/.

15/ Земли, оставляемые за их владельцами на основаниях, указанных в ст. ст. 12 и 13, должны быть использованы по их назначению; в противном случае, а также при невыполнении владельцем данных им обязательств о восстановлении разрушенных отраслей хозяйства /ст.14/ земли эти подлежат принудительному отчуждению на общих основаниях.

Наблюдение за исполнением означенного требования возлагается на местные органы управления земледелия и землеустройства.

16. В случае продажи владельцами земель, оставляемых за ними на основаниях статей 12-13 настоящего Положения, казне принадлежит преимущественное право покупки» О предложенной продаже таких имений делец обязан уведомить органы по земельным делам. Купчие крепости по таким продажам могут быть утверждены старшим нотариусом лишь в случае, если казна не заявит желанья осуществить своего права преимущественной покупки в месячный срок со дня получения органами по земельным делам означенного уведомления.

17. Владелец, у которого принудительно отчуждается часть имений, в праве требовать отчуждения всего этого имения.

Глава II.

О землях и угодиях, не подлежащих принудительному отчуждению.

18. Не подлежат принудительному отчуждению в порядке настоящего Положения земли;

1/ сельских обществ, селений и земельных товариществ;

2/ казачьи;

3/ надельные;

4/ принадлежащие земствам;

5/ входящие в черту городской оседлости, либо по ходатайству городского управления признанные управлением земледелия и землеустройства, по соглашению с управлением внутренних дел, необходимыми для его расширения, равно, как принадлежащие городу земли, расположенные в пределах того уезда, в состав которого входит город, а из расположенных за пределами уезда – необходимые для удовлетворения культурных потребностей города;

6/ принадлежащие ученым просветительным и благотворительным обществам и учреждениям, и учебным заведениям, за исключением тех земель, которые не служат непосредственно для целей, этими обществами, учреждениями и заведениями преследуемых;

7/ под мельницами, фабриками, заводами и другими постройками промышленного характера в размере, необходимом для правильной их работы, а также занятые подобными к ним сооружениями и устройствами;

8/ предназначенные в горно-заводских предприятиях для указанных в предыдущем пункте целей в ближайшие 36 лет, согласно плану развития данного предприятия, утвержденному управлением торговли и промышленности;

9/ служащие для целей эксплуатации грязей, равно как и минеральных источников признанных, в установленном порядке имеющими общественное значение;

10/ входящие в определяемые управлением торговли и промышленности районы округов горной охраны, нуждающихся в особой защите во избежание нарушения режима и санитарной безопасности источников и грязей.

Примечание: Земли, принадлежащие церквям, монастырям, духовным учреждениям и установлениям как православных так и инославных и иноверных исповеданий, а равно состоящие в пользовании инородцев /св. Зак. т.2 ч.1. пол. Инор., ст. ох. 312-588/ подлежат действию особых Положений.

19. Сверх площади земель, сохраняемых за владельцами на основании ст. ст. 6,7, 12 и 13, не подлежат принудительному отчуждению также следующие угодия: 1/ усадьбы со всеми надворными жилыми и хозяйственными постройками и парками; 2/ плодовые и ягодные сады и питомники, огороды и хмельники, и виноградники; 3/ пруды, в которых заведено промышленное рыбное хозяйство; 4/ земли, улучшенные под-земным дренажем; 5/ искусственно

орошаемые земли при капитальных растительных сооружениях и приспособлениях; 6/ укрепленные берега рек и укрепленные овраги с необходимою по техническим требованиям укрепления полосою окружающей земли, если укрепления эти сохраняют от размыва или от наносов близлежащие угодья; 7/ леса и лесные дачи с внутренними пахотными и сенокосными полянами и лесными пастбищами, в той площади, какая указана в прежнем или во вновь составленном плане лесного хозяйства, утвержденном лесоохранительным комитетом и 8/ болота и пространства, неудобные для сельскохозяйственного пользования и проч. неудобные земли, за исключением тех, кои органами по земельным делам будут признаны необходимыми для нужд земледельческого населения.

Примечание: Полевые дороги отчуждаются в принудительном порядке только совместно с теми угодьями, по которым пролегают и во всяком случае сохраняют свое назначение.

20. Отграничение оставляемых за владельцами земель угодий /ст. ст. 6,7,12,13 и 19/ от угодий, подлежащих принудительному отчуждению /ст. ст. 6 и 7/, производится с соблюдением правил, установленных ст. 10, органами по земельным делам: при принудительном отчуждении по очереди, установленной этими органами, а до того времени по ходатайствам владельцев. В последнем случае в первую очередь удовлетворяются ходатайства тех владельцев, которые одновременно с ограничением совершать продажу земледельцам земель, подлежащих принудительному отчуждению.

21. Дальнейшее распоряжение владельца оставляемыми за ним землями и угодьями осуществляется на общих основаниях с соблюдением требований, установленных в ст. 15 настоящего положения.

22. Если земли и угодия, оставляемые за владельцами состоят в чьем-либо пользовании помимо согласия последних или находятся в пользовании на основании временных правил об аренде /Собр. узак. 1919 г. № 27, ст. 178/, то в том случае, когда площадь упомянутых земель и угодий может быть установлена без особого отграничения от земель, подлежащих принудительному отчуждению, владелец имеет право требовать в судебном порядке освобождения занятых земель. В остальных случаях это предоставляется владельцу лишь по производстве отграничения. Лица, общества и товарищества обязаны освободить состоящие в их пользовании упомянутые земли и угодия, сохраняют за собой право на сбор урожая с засеянных полей и на вознаграждение за работы по подготовке к посеву угодий, оставшихся незасеянными.

Глава III.

О добровольной продаже земель, подлежащих принудительному отчуждению.

23. Владельцам подлежащих принудительному отчуждению земель до истечения сроков, установленных в ст. ст. 10 и 11, предоставляется право продать эти земли: 1/ Государственному Земельному Банку по правилам устава этого закона;

2/ отдельным лицам, занимающимся земледельческим трудом;

3/ состоящим из таких лиц обществам и земельным товариществам, давшим при покупке земли обязательства произвести в срок, не превышающий десяти лет, разверстание ее совместно с принадлежащей им землей, если таковая имеется и

4/ для промышленных целей.

24. Площадь участков земли, продаваемых по добровольным сделкам отдельным лицам, обществам и

земельным товариществам /ст. 23, п.п. 2 и 3/ из состава земель, подлежащих принудительному отчуждению не должна превышать по расчету на одно хозяйство размеров, указанных в приложенном к настоящей статье расписании, за вычетом имеющейся: 1/ у единоличных покупателей - собственной земли и земли, состоящей в их пользовании на общинном праве и 2/ у обществ и товариществ принадлежащей им надельной земли и земли ранее купленной. Принадлежащая единоличным покупателям надельная земля не принимается к учету, если покупщиком дано будет обязательство продать ее в трехлетний срок.

25. Площадь земли, продаваемой для промышленных целей /ст. 23, п.4/, определяется начальником управления земледелия и землеустройства, по соглашению с начальником управления торговли и промышленности, в зависимости от потребностей данного горнозаводского или промышленного предприятия в участках, необходимых им для возведения построек, устройства фабричных поселков и технического использования. Одновременно с этим назначается срок, в течение которого промышленные предприятия обязаны возвести предположенные постройки и сооружения и приступить к техническому использованию приобретенных земель. При невыполнении этого обязательства, означенные земли подлежат принудительному отчуждению на общих основаниях.

26. При продаже земель по добровольным сделкам преимущественное право на покупку имеют члены обществ, получавших наделы из данного имения, равно как самые эти общества и составленные из членов таких обществ товарищества. В число лиц, обществ и товариществ имеющих преимущественное право на покупку, входят также и прочие лица, общества и товарищества по отношению к тем землям, которые они арендовали из данного имения, при наличии условий, указанных в ст. 7, а также покупщики, владеющие

землей, состоящей в чересполосности с продаваемыми участками, либо прилегающею к этим участкам.

27. Органы по земельным делам оказывают особое содействие в приобретении подлежащих принудительному отчуждению земель с соблюдением установленных в ст. ст. 23,24 и 26 условий: 1/ в отношении земель, предусмотренных в ст. 7 постоянным в течение указанного в той же статьи срок арендаторам этих земель, и 2/ воинским чинам русской армии и флота, принимавшим участие в борьбе за возрождение России и Европейской войне, если они не состояли в рядах войск, враждебных русской армии и флоту, сражавшихся за возрождение России и не служили в учреждениях советской власти и других организаций, враждебных единству России, равно как семьям таких воинских чинов. Действие указанного правила распространяется: а/ на военно-служащих строевых частей, если таковые военно-служащие принимали непосредственное участие в боевых действиях при борьбе за возрождение России; б/ на военно-служащих нестроевых частей, если эти военно-служащие получили ранения, контузии и особо отличились при тех же боевых действиях; в/ на военнослужащих, раненых в сражениях или награжденных знаками отличия военного ордена Св. Георгия на последней Европейской войне и г/ на семьи павших в бою упомянутых военнослужащих.

...32. В тех случаях, когда подлежащие принудительному отчуждению земли продаются покупщикам, не предусмотренным ст. 26 органы по земельным делам вывешивают объявления в местных волостных правлениях о предстоящей продаже и ее условиях и назначают срок, не свыше одного месяца, на подачу заявлений о желании воспользоваться предоставленным статьей 26 правом преимущественной покупки. Заявления эти подлежат удовлетворению, если не противоречат правилам настоящего положения и в каждом отдельном

случае соответствуют предположенной добровольной сделке о продаже в отношении продажной цены и других ее условий.

33. Органы по земельным делам, в зависимости от наличности необходимого числа служащих, обязаны производить по поручениям владельцев распродажу принадлежащих им земель в согласии с постановлениями настоящего положения и на условиях заявленных владельцами. На покрытие расходов по исполнению этих поручений органы по земельным делам взимают с обеих сторон в равной доле процент с продажной цены земли, устанавливаемой начальником управления земледелия и землеустройства по соглашению с начальником управления финансов; процент этот удерживается из сумм, поступающих от покупателей распродаваемой земли.

34. По ходатайствам сторон в купчую крепость могут быть включены условия о рассрочке платежей всей или части покупной суммы, при чем допускается погашение срочных платежей установленными количествами хлеба или других предметов, натурою или деньгами по цене этих предметов, определяемой на основании соглашения сторон. При этом соблюдаются следующие условия: 1/ старший нотариус, по утверждении купчей крепости, налагает на купленный участок запрещение в сумме рассроченных платежей или по установленному количеству хлеба и других предметов и подает главную выпись покупщику, а вторую выпись продавцу с отметкою на этих выписях о наложенном запрещении и 2/ в случае продажи упомянутого участка все невыполненные по договору о рассрочке платежей обязательства переходят на новых приобретателей.

35. По свершении добровольных сделок о купле-продаже земли из имении, обремененных налогом, распределение долгов по залогу между остающеюся за владельцем части имения и продаваемыми участками

производится по соглашению сторон и залогодержателей, а в случае недостижения такого соглашения - органами по земельным делам, пропорционально площади удобных земель, не принимая в расчет долгов, обеспечиваемых особо ценными хозяйственными и промышленными сооружениями и постройками. К участию в упомянутом распределении долгов приглашаются залогодержатели, но не прибытие их не останавливает дела и согласия их на произведенные распределения не требуется.

36. Упадающая на продаваемые участки часть денег по залому /ст. 35/ или досрочно погашается, или переводится на покупателей при согласии залогодержателей. О получении платежа частный земледержатель обязан сделать надпись на закладной, а кредитное учреждение выдаст удостоверение и кроме того, как частный залогодержатель, так и кредитустановление обязаны выдать установленный акт для представления старшему нотариусу на предмет уничтожения отметки о залоге части полученного платежа. При отсутствии земледержателя или при отказе от принятия платежа и от выдачи упомянутого акта, органы по земельным делам поступают на основании правил установления в статьях 1651 и 1652 зак. гражд. св. зак. т.Х, ч.І.

37. При продаже земель из имений, состоящих под запрещением по иску или взысканию, часть обеспеченного запрещения иска или взыскания определяются органами по земельным делам в порядке, установленном в ст. 55, и относится в депозит окружного суда /уст. гражд. суд. ст. 44-6029в/, где хранится до распоряжения того учреждения, в коем наложено запрещение.

38. При продаже земель в порядке до формальных сделок, обременяющие эти земли арендные договоры на поверхностное пользование ими теряют свою силу по снятии арендаторами урожая данного года. Досрочные прекращения означенных арендных договоров не служит

основанием для исчисления проистекающих в связи с этим убытков. Арендаторам предоставляется лишь право на вознаграждение за работы по подготовке к посеву угодий, еще незасеянных.

Глава IV.

О государственном земельном фонде и о вознаграждении владельцев за земли, отчуждаемые принудительным порядком.

39. Государственный земельный фонд образуется из земель, перечисленных в с. 3, при чем подлежащие принудительному отчуждению земли частного владения включаются в этот фонд в порядке и в сроки, указанные в нижеследующих /40 и 41/ статьях.

40. Со времени обнародования правительством особого акта о свержении советской власти назначается один год на завершение подготовительных работ земельных органов, по истечении которого, по каждой губернии, ежегодно, с утверждения начальника управления земледелия и землеустройства, составляется губернским земельным органом и объявляется во всеобщее сведение перечень подлежащих принудительному отчуждению земель частного владения. Включенные в этот перечень земли подлежат принудительному отчуждению по прошествии года со дня опубликования перечня. До истечения этого срока владельцами означенных земель предоставляется право продавать их, с соблюдением условий, установленных в главе III настоящего положения.

41. Указанные в ст. 40 ежегодные перечни земель должны составляться с таким расчетом, чтобы все земли, подлежащие принудительному отчуждению в данной губернии, были включены в этот перечень в срок, не превышающий пяти лет. Порядок включения владений в

упомянутые перечни определяется наказом, утвержденным в порядке высшего управления.

41-а. В порядке высшего управления, по представлениям начальника управления земледелия и землеустройства, органам по земельным делам может быть разрешено, при наличии необходимых для того условий, приступить в отдельных губерниях к принудительному отчуждению земель и по истечении указанных в ст. 40 сроков, ст. 41-а внесена в проект, как предположение ведомства земледелия и землеустройства, но комиссией не обсуждалось.

42. Лежащие на отчуждаемых владениях ипотечные долги распределяются органами по земельным делам между сохраняемыми за владельцем и отчуждаемыми угодьями, пропорционально площади удобных земель, не принимая а расчет долгов, обеспечиваемых особо ценными хозяйственными и промышленными сооружениями и постройками, и в части, упдающей на принудительно отчуждаемые земли, досрочно погашаются правительством. К участию в упомянутом распределении долгов приглашаются залогодержатели и кредиторы, но согласия их как на распределение долгов, так и досрочное их погашение не требуется.

43. Владельцы отчуждаемых в принудительном порядке и предложенных ими в силу ст. 17 земель получает от государства вознаграждение по оценке, производимой органами по земельным делам на основании особых правил, утвержденных начальником управления земледелия и землеустройства, по соглашению с начальником управления финансов.

44. Часть причитающегося на основании предыдущей статьи вознаграждения может быть выдана владельцу по его желанию наличными денежными знакам в сумме, не превышающей размеров, определяемых начальником управления финансов. На остальную же сумму выдаются

государственные свидетельства. Нормы этих свидетельств, сроки их погашения в размере уплачиваемых по ним процентов устанавливается по представлению начальника управления финансов в законодательном порядке.

45. Из получаемой владельцем земли вознаграждения удерживается на покрытие расходов органов по земельным делам процента устанавливаемый начальником управления земледелия и землеустройства по соглашению с начальником управления финансов.

46. Земли государственного земельного фонда находятся в распоряжении органов по земельным делам, которые по выделении и передаче в казну земель совершенно непригодных для сельско-хозяйственного пользования, и по приведению в удобный для такого пользования вид остальных земель – распродают их для образования прочных мелких и средних земледельческих хозяйств с соблюденным условий, установленных в главе У. Земли государственного земельного банка передаются органам по земельным делам по соглашению между начальником управления финансов и начальником управления земледелия и землеустройства; до того времени состоят в хозяйственном заведывании государственного земельного банка и продаются на основании временного положения об этом банке.

47. Из состава земель государственного земельного фонда должны быть по указанию начальника управления земледелия и землеустройства выделены в распоряжение казны земли имеющие общегосударственное значение или нужные для каких-либо общегосударственных целей, а также могут быть отводимы в пользование или продаваемы в собственность земствам и городам, и учебным, и благотворительным учреждениям, по их о том ходатайствам, необходимые им участки.

48. Отвод земельных участков из государственного земельного фонда в пользование земств и городов

и учебных, благотворительных» ученых обществ и учреждений производится: 1/ в случаях предусмотренных подлежащими узаконениями /зак. сост., уст. сель. хоз. уст., уст. лесн. и др/ на основаниях в них установленных и 2/ в иных случаях: а/ в пределах до трех десятин, распоряжением начальника управления земледелия и землеустройства при главнокомандующем вооруженными силами на юге России и б/ в больших размерах в законодательном порядке. Участки эти остаются в пользовании получающих их земств и городов и учреждений до тех пор» пока они выполняют то назначение, для которого отведены, по миновании в них надобности вновь возвращаются в казну.

49. Продажа земствам, городам и ученым, учебным и благотворительным учреждениям участков из государственного земельного фонда /ст. 47/ производится в законодательном порядке, за исключением участков не свыше трех десятин, продажа которых разрешается начальником управления земледелия и землеустройства. Цена продаваемых участков определяется ценою, произведенною органами по земельным делам, на основании установленных в статье

Глава V

О продаже земель из государственного фонда.

50. Земли государственного земельного фонда, предназначенные согласно ст. 46 для образования мелких и средних земледельческих хозяйств, продаются отдельным лицам, а также обществам и товариществам с соблюдением условий, установленных в ст. ст. 23 /п.2 и 3/, 24, 28,29 и 38 для продаж по добровольным сделкам.

51. При прочих равных условиях органы по земельным делам отдают, при выборе покупателей преимущество лицам, обществам и товариществам указанным в ст. ст. 26,27.

52. Предназначенные для образования земельных хозяйств земли государственного земельного фонда распродаются органами по земельным делам по расценке, производимой ими на основании правил указанных в ст. 43. При продаже земель, перешедших в состав государственного земельного фонда с вознаграждением владельцев, расценка участков, в пределах каждого имения, производится в зависимости от их качества, но оценочная стоимость всех участков, продаваемых из состава данного имения, не должна быть меньше оценки, по которой исчислено вознаграждение владельца за это имение. Сверх того к последней оценке обязательно причисляются: 1/ стоимость произведенных земельных улучшений и других затрат на приведение земли в удобное для образования земельных хозяйств состояние; 2/ расходы органов по земельным делам в размере определенного процента с покупной цены, равного установленному для случаев, предусмотренных ст. 45 и 3/ непокрытые расходы по хозяйственному заведыванию.

53. Земли государственного земельного фонда продаются за наличный расчет, рассрочка платежей допускается в порядке ссуд государственным земельным банком.

ДАРФ. ФР. 5827. Оп. I. Спр. 105. Арк. 11–15.

№ 115

ПРИЛАГАЕМЫЕ К СТАТЬЯМ ЗЕМЕЛЬНОГО ПОЛОЖЕНИЯ ДОПОЛНЕНИЯ. ПРИЛОЖЕНИЕ К СТ. 8.

1-й вариант предполагаемого в законопроекте комиссии В.Н.Челишева - А.Д.Билимовича отчуждения частновладельческих земель /способ прогрессивных отрезков/.

Категории	Из первых ющих 100 дес.	Из следующих 101-300	Из следующих 301-600	Из следующих 601-1000	Из площади свыше 1000 дес.	Высший предел неотчуждаем. уч.
1	Не отчуждается ничего	80%/160д.	60%/180д.	40%/160д.	Отчуждается все	600 дес.
2	- " -	75%/150д.	50%/150д.	25%/100д.	- " -	500 дес.
3	- " -	60%/120д.	40%/120д.	15%/60 д.	- " -	400 дес.
4	- " -	50%/100д.	20%/60 д.	10%/40 д.	- " -	300 дес.
5	- " -	25%/50 д.	10%/30 д.	5%/20 д.	- " -	200 дес.

Распределение губерний по категориям.

1-я категория:

Астраханская, Самарская /кроме Бугульминского и Ставропольского уездов/, Уфимская, Ставропольская /кроме Ставропольского уезда/, Пермская губернии.

2-я категория:

Витебская, Воронежская /кроме Валуйского, Воронежского, Бирюченского, Задонского, Землянского, Коротоякского и Нижнедевицкого уездов/, Мариупольский и Славяносербский уезды Екатеринославской губернии, Таврическая губерния/уезды Сев. Таврии/, часть Гродненской, часть Ковенкой, часть Минской, Бугульминский и Ставропольский уезды Самарской губернии, часть Саратовской, Ставропольский уезд

Ставропольской губернии, часть Харьковской и часть Херсонской губерний.

3-я категория:

Киевская /кроме Звенигородского и Чигиринского уездов/ Виленская, часть Витебской, Волынской, Воронежской, Вятской, Гродненской, Екатеринославской, Казанской, Ковенской, Минской, Могилевской, Орловской, Пензенской, Подольской, Саратовской, Симбирской, Таврической, Тамбовской, Харьковской и Херсонской губерний.

4-я категория:

части Витебской, Вологодской, Волынской, Вятской, Казанской, Киевской и Костромской, Курская губерния, части Могилевской, Московской, Нижегородской, Орловской, Пензенской и Подольской, Полтавская губерния, части Псковской, Рязанской, Симбирской, Смоленской, Таврической, Тамбовской, Тульской, Харьковской, Черниговской и Ярославской губерний.

5-я категория:

Владимирская, Калужская, Тверская губернии, части Вологодской, Вятской, Костромской, Московской, Нижегородской, Псковской, Рязанской, Смоленской, Тульской, Черниговской и Ярославской губерний.

Крестьянская Россия. Прага. 1922. С. 96.

№ 116

**ПРОЕКТ ДЕКЛАРАЦИИ ОСОБОГО СОВЕЩАНИЯ
ПО ЗЕМЕЛЬНОМУ ВОПРОСУ, ПОДГОТОВЛЕННЫЙ,
ОЧЕВИДНО, В КОМИССИИ А. Д. БИЛИМОВИЧА-
В.Д. ЧЕЛИЩЕВА И ПРЕДСТАВЛЕННЫМ НА
РАССМОТРЕНИЕ ГЛАВКОМА ВСЮР ГЕН. А. И.
ДЕНИКИНА, НО НЕ УТВЕРЖДЕННЫЙ ИМ.**

/осень 1919 г./.

/рукописный вариант/

Население освобожденных областей!

Революция, разрушив государство, разрушила и главный промысел России - сельское хозяйство.

Отмена права собственности на землю сделала ее бесхозной. Поля остаются незасеянными, культурные хозяйства уничтожены. Погибли плоды многолетних забот ряда поколений. Разрушены хутора и трудолюбивые крестьянские хозяйства. Расплатой за это явился ужас голода в городах и тысячах сел.

Так дальше не может продолжаться.

Армия, восстанавливающая русское государство, должна вместе с тем принести возрождение исконного источника богатства страны.

Но трудность этой задачи должна быть облегчена разрешением основного вопроса - вопроса о земле.

Пути его разрешения предугаданы в письме на имя Председателя Особого Совещания.

Теперь слова претворяются в дело.

Издано Земельное Положение.

Определены земли сохраняемые во имя возрождения сельскохозяйственной культуры за прежними владельцами. Этим актом созданы будут многочисленные новые хозяйства, на которые в дальнейшем сильнее чем раньше будет опираться молодая Россия.

Земельное Положение вводится в действие теперь же, так как жизнь не ждет и земельные отношения должны быть упорядочены.

Призываю все классы помочь проведению ответственной и важной реформы. С ее значением в русской истории может сравниться только незабываемая реформа 19 февраля 1861 г.

Землевладельцев понесших тяжелые жертвы, отдавших из своих семей так много жизней на воссоздание России, призываю как культурный слой русского народа, понять государственную необходимость земельной реформы, предпринимаемой в годину исторических испытаний. Своим спокойствием вы облегчите трудную работу правительственным органам по земельному устройству сельского населения.

Крестьяне должны оставить мысль о возможности получения земли путем насилия. Та земля, которая по соображениям государственной пользы предназначена для перехода от крупных владельцев к мелким, может перейти к ним лишь путем покупки у владельцев и государства. Но этим путем крестьяне приобретут землю на твердых основаниях закона в незыблемую собственность и получают законным документ на купленную землю.

Новые собственники пусть приложат все силы к возделыванию приобретенной земли, помня, что каждая борозда, проложенная вашим плугом по этой земле и будет кормить вас, и будет поднимать величие России.

В Земельном Положении не забыты и воинские чины, ведшие и ведущие сейчас борьбу с врагами России, верные Родине жертвы и герои этой борьбы.

Еще необходимо последнее напряжение сил.

И чем раньше свержен будет враг, чем раньше установится гражданский мир, тем скорее станут возможными полное осуществление предписанного Земельным Положением перехода земель.

Верю в доблесть самоотверженных бойцов.

Да Благословит Господь предпринимаемую на освобожденной их жертвами территории важнейшую в русской жизни реформу.

ДАРФ. ФР. 5827. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 19–20.

№ 117

**РАСПОРЯЖЕНИЕ ГЕН. А.И.ДЕНИКИНА ОБ ОТМЕНЕ
ВЗЫМАНИЯ АРЕНДОЙ ПЛАТЫ В ВОЛЫНСКОЙ И
ПОДОЛЬСКОЙ ГУБЕРНИЯХ.**

24 ноября 1919 г.

Телеграмма Главноначальствующему Киевской областью
ген. А.М. Драгомирову.

Статья 18 утвержденного мною журнала Особого Совещания от 4 октября за № 100, касающаяся условий арендной платы за 1919 г. в уездах Чигиринском, Черкасском, Каневском, Уманском, Звенигородском, Таращанском, Киевском и Васильковском Киевской губернии, не должна быть распространяема на вновь занимаемые уезды Волынской и Подольской губерний, население коих от арендной платы за 1919 год освобождается»

Киевлянин. Киев. 1919. № 77. 26 ноября.

№ 118

**ЗАЯВЛЕНИЕ ХАРЬКОВСКОГО ОТДЕЛЕНИЯ
ВСЕРОССИЙСКОГО СОЮЗА ЗЕМЕЛЬНЫХ
СОБСТВЕННИКОВ В СВЯЗИ С ПРИНЯТИЕМ
ВРЕМЕННЫХ ПРАВИЛ О СДАЧЕ В АРЕНДУ
ПОЛЕВЫХ УГОДИЙ ОТ 21 СЕНТЯБРЯ 1919 Г.**

«... Союз обращает внимание на следующее: ст. 2 Времен. Правил предоставляет право на продление арендных договоров не всем лицам, а только арендаторам из состава земледельцев и притом на такую площадь земли, которая вместе с землей арендатора не превышает известной нормы...И/закон не говорит ничего о судьбе земли, превышающей норму;

2/ удостоверение количества собственной земли арендатора или арендуемой им в других местах весьма затруднительно и требует много времени;

3/ нет указания на то, кто должен производить проверку прав арендатора; кто должен отбирать у арендатора излишки сверх нормы; какая власть этим будет владеть?

Арендная плата всегда устанавливалась не произвольно, а представляла результат рыночной конъюнктуры и составляла обычно половину урожая. Поэтому союз считает, что получение $1/3$ урожая по «Правилам» о сборе урожая 1919 г. ухудшило положение землевладельцев; тем более ухудшают его «Правила» 21 сентября, в коих размер арендной платы не должен превышать $1/5$ и $1/8$ урожая...

«Правила» 21 сентября не возлагают на арендатора обязанности перевозки $1/5$ или $1/8$ доли урожая в усадьбу владельца. При существующих ценах на гужевой транспорт, стоимость этих долей собственника может поглотиться расходами на перевозку, ибо у большинства землевладельцев перевозочных средств нет.

Указанные доли вносятся для данной местности из цифр среднего урожая, это является несправедливым как для землевладельца, так и для арендатора; владельцы лучших по обработке земель теряют, а владельцы худших участков выигрывают за счет арендатора.

Арендная плата по желанию арендатора при отсутствии соглашения может быть внесена натурой при сборе урожая. Следовательно, владелец не будет иметь средств к существованию и к уплате податей до конца 1920 г.

Из других замечаний союз заявляет:

а/ ст. 5-я правил санкционирует захват земель на 1920 год, но многие владельцы возбудили уже уголовное преследование против захватчиков по 269 и 1601 ст. ст. Уложения о Наказаниях;

б/ возложение на мировых судей разрешение споров вне зависимости от цены иска ставит стороны в тяжелое положение: 1/ судьи не будут успевать своевременно решать дела, ибо число судей не увеличено; 2/ мировые судьи не достаточно юридически опытны в разрешении сложных миллионных процессов; 3/ правовая развращенность населения будет влиять на судей и на владельцев, кои всегда будут под угрозой мести.

По всем изложенным соображениям союз земельных собственников ходатайствует о дополнении правил 21 сентября нижеследующим:

1/ возложение обязанности платежа налогов и повинностей на тех, кто фактически пользуется землей;

2/ предоставить владельцу земли право получения арендной платы натурой или деньгами по своему усмотрению, а не по усмотрению арендатора;

3/ обязать арендатора или захватчика земли перевозить следуемую собственнику долю в его усадьбу или по его указанию;

4/ положительно формулировать в законе, что собственники и сами имеют право вести хозяйство на пространстве, превышающем нормы прилож. к ст. 2-й врем. правил;

5/ подсудность исков и споров по роду дел и цен иска, но с допущением ускоренного производства...

28 октября 1919 г.

Родина. Харьков. 1919. № 106. 1 ноября.

№ 119

**ОБРАЩЕНИЕ СОВЕТА ВСЕРОССИЙСКОГО
СОЮЗА ЗЕМЕЛЬНЫХ СОБСТВЕННИКОВ К
ГЛАВНОКОМАНДУЮЩЕМУ ВООРУЖЕННЫМИ
СИЛАМИ НА ЮГЕ РОССИИ ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТУ
А.И. ДЕНИКИНУ**

...В годину тяжелой разрухи, когда во главе власти стали люди, стремившиеся заменить основы права и собственности лживыми учениями социализма и ввергли страну в водоворот неслыханных бедствий, – в Москве в мае месяце 1917 г. образовался Всероссийский Союз земельных собственников, вскоре покрывший все местности России своими отделами. Вокруг союза объединились все те, кому дороги начала русской государственности и близки интересы сельского хозяйства и правового уклада деревни. Одними из первых примкнули к союзу мелкие собственники-хуторяне и вообще земледельцы, желающие работать на своей земле и видящие в праве собственности основу своего труда и залог общего благополучия. Для них было ясно, что отрицание собственности в той же мере губительно для них, как для более крупных владельцев, так и для всей страны.

Кровавый разгул большевизма разгромил организации союза и загнал сотни тысяч его членов в подполья, а некоторых вовсе истребил. Своею кровью и достоянием заплатили за приверженность к праву и собственности не только владельцы больших имений, но и рядовые крестьяне, отданные на произвол обезумевшей черни.

Здесь, на Юге России, благодаря доблести Добровольческой армии и ее вождей, положивших основу освобождения Родины в незабываемом Кубанском походе, в котором имели счастье принять участие многие безвестные члены союза, возродится ныне и союз земельных собственников.

Совет полагает, что возрожденная Единая Россия будет жить и крепнуть на основе труда ее земледельцев в большинстве мелких собственников, возделывающих и любящих свою землю. И первой заботой государства [...] ясно быть умножение одела этих собственников и упрочение их хозяйственной силы. Многочисленный слой хозяев, крепкий своим правом на землю, будет вернейшим оплотом единства и мощи страны. Совет уверен, что все хозяева, как то было и при возникновении союза, явятся его членами, находя в нем верное отражение своих интересов и ходатая за свои нужды. Совет будет счастлив представлять их желания и их надежды, твердо зная, что они совпадают с важнейшими потребностями всего государства, призванного утверждать и оберегать законные права своих сынов.

Исходя из общей мысли о благе страны, Совет не отвлечется преследованием преходящих узких интересов отдельных лиц или групп в него входящих.

Видя высокую цель - воссоздание Родины, восторгаясь безмерными трудами и подвигами, которые несут для этого предводимые Вами армии, в рядах которых братски сражаются и крупный, и мелкий собственники, Совет приложит все усилия, чтобы ничто не внесло розни и горечи между ними. Поэтому Совет отнюдь не будет стремиться к немедленному утверждению прав более состоятельных членов союза, зная, что они с готовностью несут те жертвы, которые необходимы для счастья Родины. Торжество поправленного права явится естественным последствием возрождения государства, и пока эта цель не достигнута, частные потери не страшат русского землевладельца преисполненного одним желанием - была бы жива Россия.

Великая Россия. Ростов на Дону. 1919. № 260. 19 июля /1 августа/

№ 120
ГОСПОДИНУ ПРЕДСЕДАТЕЛЮ ЗЕМЕЛЬНОЙ
КОМИССИИ ОСОБОГО
СОВЕЩАНИЯ ПРИ ГЛАВНОКОМАНДУЮЩИЕМЪ
ВООРУЖЕННЫМИ СИЛАМИ ЮГА РОССИИ.

Участвуя по приглашенію ВАШЕГО ПРЕВОСХОДИТЕЛЬСТВА въ работѣ Земельной Комиссии, я согласно своему разуму, совести и образованію, пытался внести въ разрабатываемый законопроектъ земельного положенія такіе поправки, кои могли бы придать будущему закону характеръ акта, отвечающаго насущнейшимъ интересамъ Родины, какъ въ будущемъ, такъ и въ настоящій трагическій моментъ ея жизни.

Однако, все существенные мои предложенія не были приняты во вниманіе большинствомъ Комиссии и законопроектъ поступаетъ въ Особое Совещаніе въ такомъ видѣ, что, если ему суждено будетъ воспріять силу закона, то это повлечетъ тягчайшія послѣдствія для санкціонирующей его власти и создастъ почву для новаго взрыва анархій. Полагая, что новая вспышка всеобщей анархіи такъ ослабитъ страну, что исключеніе будетъ кака-либо возможность планомерной борьбы съ нею/ анархіей/, можно предвидѣть неизбежность развитія многочисленныхъ мелкихъ самодовлеющихъ вооруженныхъ очаговъ, во взаимной борьбѣ истребляющихъ другъ-друга и неизбежно создающихъ условія къ захвату территоріи Россіи иностранцами. Будучи глубоко убежденнымъ, что главнейшей задачей власти Добровольческой Арміи, должно быть охраненіе территоріи Россіи, ибо всё остальное преходящее, я считаю долгомъ изложить свои соображенія по существу аграрной реформы и прошу довести ихъ до сведенія ЕГО ВЫСОКОПРЕВОСХОДИТЕЛЬСТВА Господина Главнокомандующаго вооруженными силами на Юге Россіи, дабы посильно осветить основные этапы этого

великаго дела и наметить правильный путь его проведения, памятуя, что УКЛОНЕНИЕ ОТЪ ЕСТЕСТВЕННАГО ПУТИ, ПРЕДНАЧЕРТАННАГО ИСТОРИЕЙ, ТЯЖКО КАРАЕТЪ УКЛОНЯЮЩИХСЯ.

Земельный вопросъ, затрагивая интересы более 3/4 всего народа Русского, естественно неразрывно связанъ съ историческими судьбами народа въ целомъ и особенно съ крестьянствомъ. Поэтому историческія условия жизни народа не могутъ быть не приняты во вниманіе законодателемъ, ибо въ противномъ случае законъ, будучи оторванъ отъ естественной своей среды, неминуемо окажется не жизненнымъ, мёртвой буквой, не будетъ воспринятъ населениемъ и не достигнетъ того положительнаго ПОЛИТИЧЕСКОГО эффекта, на который власть хотела бы опираться въ борьбе съ анархическимъ коммунизмомъ.

ПЕРВЫЙ ИСТОРИЧЕСКІЙ ФАКТЪ, съ которымъ законодатель въ настоящій моментъ долженъ считаться – ЭТО МАЛОЗЕМЕЛЬЕ огромнаго количества мелкихъ сельскихъ хозяйствъ – крестьянъ. Необходимо вполне определённо установить, что МАЛОЗЕМЕЛЬЕ ЕСТЬ ПОНЯТИЕ ОТНОСИТЕЛЬНОЕ. Это значить, что недостатокъ земли ощущается хозяйствомъ ПРИ ДАННОЙ ОБСТАНОВКЕ: культурной, экономической, технической, правовой и т. п. и что при измененіи этихъ условій въ ту или иную сторону изменяется и степень малоземелья. Съ указанной точки зренія становится понятнымъ то парадоксальное положеніе, что въ Россіи съ – стране съ весьма редкимъ населеніемъ ощущается острое малоземелье, тогда какъ въ странахъ Западной Европы, значительно гуще, населённыхъ, малоземелье не наблюдается въ столь острой форме, какъ у насъ. Начало нашему малоземелью въ степныхъ губерніяхъ было положено при наделении крестьянъ землею въ 1861 году, когда въ рядъ губерній былъ более или менее резко нарушенъ принципъ, положенный въ основаніе земельной реформы, гласившій,

что освобождаемые крепостные получают въ [...] земли, коими они пользовались въ моментъ освобожденія и когда, благодаря урезке означенныхъ земель по разнымъ дополнительнымъ поводамъ и проведенію такъ называемыхъ дарственныхъ или четвертныхъ [...], крестьянство уже въ моментъ перехода на свободный трудъ не дополучило въ рядъ губерній отъ 20 до 41% земли, находившейся въ ихъ ХОЗЯЙСТВЕННОМЪ обладаніи. Допустивъ такимъ образомъ сразу серьезное нарушение въ организации и значительной части крестьянскихъ хозяйствъ, правительство въ это же время не приняло решительно никакихъ меръ къ компенсации создавшагося положенія путемъ организации кредита для покупки новыхъ земель, путемъ правильной колонизационной политики, и, наконецъ, путемъ развитія въ должномъ масштабе и высокаго по уровню народнаго просвещенія. Результатомъ такой политики было то, что крестьянство, получивъ личную свободу, осталось прикреплннымъ къ земле. Не имея возможности, ввиду весьма слабого развитія другихъ видовъ промышленности бросить землю, не умея благодаря темноте повысить производительность своего труда, крестьянство обращается къ аренде земли, где экономическая зависимость бывшаго крепостнаго отъ своего помещика обнаруживается съ полной очевидностью: арендные цены начинаютъ быстро расти, увеличиваясь напримеръ для Харьковской губерніи за десятину до 11 руб. 64 коп., для Таврической съ 1889 по 1899 съ 4 руб. 10 коп. до 10 руб.

И здѣсь старое законодательство было не на высотѣ охраненія ГОСУДАРСТВЕННЫХЪ интересовъ, ибо оно не приняло никакихъ меръ къ урегулированію арендныхъ отношеній, молчаливо признавъ т. н. голодныя аренды за естественный ростъ ренты. Въ самомъ деле, какими этическими или государственными соображеніями можно оправдать указанное увеличеніе арендной платы при слабomъ

повышении урожая. И здесь тем более была допущена ошибка, что английское арендное законодательство давало образцы вмешательства государства в арендные отношения, регулируемые законом даже цены на арендуемые земли.

Результатом указанного не вмешательства закона в арендные отношения с одной стороны и благодаря естественному приросту населения с другой – было быстрое повышение цен на землю и развитие земельной спекуляции.

Так за землю покупаемую через крестьянский Банк крестьяне платили за десятину:

В 1890 году 36 руб.

1900 году 82 руб.

1909 году 138 руб.

Положение деревни складывалась настолько неблагоприятно, что признано было, наконец, необходимым облегчить путем учреждения крестьянского Банка приобретение земли крестьянством / 1883 год / и допустить переселение на свободные земли.

Но и это, так сказать, принципиальное изменение сельскохозяйственной политики не было проведенное искренне и умело и колеблющееся поведение крестьянского Банка и переселенческого Управления между содействием продажи земли крестьянам и колонизацией незаселенных земель и боязнью оставить помещика без арендатора и без дешевых рабочих рук, – не давало сколько-нибудь ощутимых результатов по уменьшению малоземелья.

Таким образом создалось то положение, когда большая часть крестьянства получала продуктов в своем хозяйстве меньше, чем потребляла, что привело в конце концов к чрезвычайному обнищанию деревни и падению хозяйства. Это положение было в свое время вполне точно и определенно констатировано Правительственной Комиссией о т. н. о скудении центра и высочайше учрежденном Комитетом о нуждах сельскохозяйственной промышленности. Указанное

обнищание сельского населения весьма определенно также сказывалось в необходимости широкой Правительственной продовольственной помощи при первом же недороде, что с особенной силой наблюдалось в губерниях черноземных и степного Поволжья.

Такъ создалось малоземелье, т. е. Такое положение мелкого хозяйства, когда находящиеся в его распоряжении количество земли не может в необходимой мере удовлетворить потребности хозяйства/ норма и расходы на инвентарь и т. п./ какъ промышленной организации, и хозяина / его семьи/ какъ хозяйствующего субъекта.

ВТОРОЕ ПОЛОЖЕНИЕ, которое необходимо иметь в виду при разрешении земельного вопроса, – это тотъ ЗЕМЕЛЬНЫЙ ПСИХОЗЪ, которымъ охвачено большинство сельского населения и основания которого кроются не в какой-либо злостной агитации, а в выше изложенномъ малоземелье.

МАЛОЗЕМЕЛЬЕ, КАКЪ ЧИСТО ХОЗЯЙСТВЕННЫЙ ФАКТЪ, ПРЕЛОМЛЯЯСЬ ВЪ ПСИХИКЕ ХОЗЯИНА, ВЫЛИВАЕТСЯ ВЪ ОСТРУЮ ТЯГУ КЪ ЗЕМЛЕ.

«Кормилица матушка», «Землицы-бы» постоянные вздохи о земле, приходилось слышать еще задолго до войны при соприкосновении с деревней. Наша литература неоднократно отметила «власть земли» надъ ея хозяиномъ. ЗАКОНОДАТЕЛЬ ДОЛЖЕНЪ ИСКРЕННО ПРОДУМАТЬ ЭТО ПОЛОЖЕНИЕ, ИБО НАРОДЪ ВНЕ ЗЕМЛИ НЕ ВИДИТЪ НИКАКОГО ВЫХОДА ИЗЪ СВОЕЙ БЕЗВЫХОДНОЙ НУЖНЫ И ВСЯКАЯ ВЛАСТЬ, КОТОРАЯ НЕ УЧТЕТЪ ЭТОГО ПОЛОЖЕНИЯ, БУДЕТЪ ЧУЖДА ЕМУ. При неудовлетворении земельной нужды народъ можно покорить, усмирить, но я глубоко убежденъ, что никакая власть Русская не в состоянии сделать это. Это могли бы сделать только иностранцы создавшие рабство, колониальный режимъ. НАРОДЪ ИЩЕТЪ И ЖДЕТЪ ПРАВДУ. И ТА ВЛАСТЬ ПОЛОЖИТЬ НАЧАЛО ВОЗРОЖДЕНИЮ РОССИИ, КОТОРАЯ ПРИНЕСЕТЪ ЕМУ ПРАВДУ О ЗЕМЛЕ.

Необходимо понять, что для народа ЗЕМЛЯ не просто место приложения труда, не ОБЪЕКТЪ купли-продажи, но что она СЛИЛАСЬ съ его бытомъ и здесь сила и острота аграрного вопроса.

Я хотель бы быть правильно понятымъ въ томъ отношеніи, что ОСНОВОЙ земельного психоза является малоземелье, какъ вполне определенный хозяйственный факторъ.

ТРЕТЬЕ ПОЛОЖЕНІЕ съ которымъ необходимо считаться при разрешеніи земельного вопроса это политическая его сторона. Эта сторона дела не требуетъ спеціальныхъ осображеній, ибо она у всехъ на виду. Отметимъ только, что изъ за глубокаго не вниманія къ нуждамъ деревни палъ царскій тронъ, развалился фронтъ, правда къ счастью, погибла гетьманщина и что на земельной нужде идетъ сейчасъ партийная и анархическая спекуляція. Удовлетвореніе земельной нужды властью, стоящей на почве національнаго возрожденія Россіи ослабило бы въ значительной мере вліяніе анархическихъ и антинаціональныхъ элементовъ и привлекло бы на сторону власти значительное количество населенія, выведя его изъ пассивнаго состоянія, столь ярко выражаемого нередко фразой, а намъ все равно, «Кто править: земли то ни отъ кого не получили».

Исходя изъ вышеизложенныхъ соображеній, непозволю себе остановиться на разсмотрении сещественныхъ пунктовъ законопроекта.

Законопроектъ, признавая необходимымъ отчуждение земель, крупнаго землевладенія, для увелеченія площади мелкаго крестьянскаго хозяйства, оставляетъ неотчужденныя у землевладельцевъ площадь величиной отъ 150 до 400 десятинъ по отдельнымъ губерніямъ. При этомъ условия согласно расчету ведомостей Земледелія отчужденію подлежатъ въ Европейской Россіи около 31.000.000 десятинъ (Эта цифра несколько преувеличена, но точное ея определение весьма затруднительно.), причемъ изъ этого числа необходимо вычестъ

около 3.000.000 десятинъ, находящихся въ свекловичныхъ хозяйствахъ и не подлежащихъ отчуждению земли, въ хозяйствахъ коихъ возделывается картофель для техническихъ надобностей и площадь которыхъ не поддается учету, равно какъ и целый рядъ т.н. культурныхъ хозяйствъ, площадь которыхъ также учесть невозможно. Такимъ образомъ площадь отчуждаемыхъ земель едва ли въ действительности превыситъ 25-26.000.000 десятинъ. Будучи глубоко убежденъ, что такое увеличение площади крестьянскаго землевладения ни въ какой мере не стоитъ въ соответствии съ нуждой, мною было предложено уменьшить неотчуждаемыя у владельцевъ участки примерно вдвое отъ 55 до 200 десятинъ. Это увеличило бы количество отчуждаемой земли по отдельнымъ наприм. Губ. Въ круглыхъ цифрахъ и такимъ образомъ: по Полтавской около 153.000 дес., Курской 150.000 дес., Тульской – 175.000 дес., Таврической 257.000 дес., Смоленской 240.000 дес., Уфимской 162.000 дес., Екатеринославской 274.000 десятинъ и т.д.

А всего по Европейской России, вероятно, около 10.000.000 дес. Или около 40 % отъ предполагаемого по законопроекту, что удовлетворило бы значительно большую часть малоземельнаго населения.

Такое уменьшение площадей, оставляемыхъ у владельцевъ можетъ вселить тревогу за судьбу среднего землевладения, что и послужило поводомъ къ отклонению большинствомъ Комиссии моего предложения объ уменьшении неотчуждаемыхъ земель вдвое. Однако, такое решение Комиссии я позволяю считать необоснованнымъ по следующимъ соображениямъ:

1/ принятыя Комиссией величины неотчуждаемыхъ площадей рядовыхъ / а не культурныхъ / хозяйствъ построены не на какомъ либо экономическомъ разсчете, указывающемъ на наибольшую устойчивость и производительность такого рода хозяйствъ, а основаны на некоторыхъ произвольныхъ

допущениях и рядъ чисто математическихъ расчетовъ, лишенныхъ экономического обоснования;

2/ за такими хозяйствами нетъ никакихъ оснований признать значение культурныхъ очаговъ, ибо анализируя такая же хозяйства и сравнивая ихъ съ крупными более экстенсивными хозяйствами А. А. Кауфманъ (Аграрный вопросъ. Протоколы заседания аграрной Комиссии 11-13 февраля 1907 года), пришелъ къ заключению, что «все владения, превышающие трудовой размеръ должны быть трактумы на одинаковыхъ основанияхъ, независимо отъ среднихъ, выше среднихъ или даже крупныхъ владений» / стр. 134 /. По этому названный исследователь полагалъ, что «если стать на единственно уместную точку зрения – сохранения производительныхъ силъ, то въ пользу сохранения какихъ либо различий между средними и более крупными владениями нельзя найти сколько-нибудь уважительныхъ оснований» /стр. 135/;

3/ соображение о томъ, что оставление проектируемыхъ неотчуждаемыхъ площадей дастъ возможность оставить въ деревне не только культурныхъ хозяевъ, но культурныхъ общественныхъ деятелей, что важно особенно для земской работы – я полагаю также весьма проблематичной исторически не вероятно: во первыхъ – восстановление разрушенныхъ хозяйствъ, живого и мертвого инвентаря потребуетъ такихъ огромныхъ средствъ, какие едва ли найдутся у владельцевъ; во вторыхъ – надо будетъ ожидать въ связи съ войной, эпидемиями и увеличенемъ площади мелкаго землевладения значительного сокращения числа рабочихъ рукъ и такихъ высокихъ ценъ на нихъ, что потребуетъ весьма большихъ оборотныхъ средствъ и что не легко будетъ иметь владельцу при предстоящемъ несомненномъ затруднении съ кредитомъ въ стране вообще; въ третьихъ – деревня нескоро придетъ въ экономическое спокойствие и возвращающагося въ деревню землевладельца несомненно будутъ ждать многочисленныя

недоразумения, сел. хоз. забастовки и эксцесы, которые едва ли позволят владельцам приступить к деловой работе.

Въ виду перечисленных обстоятельств я уверенно это полагаю, огромное большинство теперешних владельцев или их правопреемников не въ состоянии будетъ появиться въ деревне и сестъ на оставленные имъ хозяйства; въ этой уверенности меня укрепляетъ и исторический фактъ массоваго бегства помещиковъ изъ деревни после реформы 1861 г. Когда они не могли преспособиться къ новымъ условиямъ хозяйства и, бросивъ ихъ, шли въ города на СЛУЖБУ (Энгельгартъ. Письмо изъ деревни.). Едва ли следуетъ останавливаться на томъ, что условия хозяйничанья, равно какъ и все прочия после 1861 года были [...] благоприятные для землевладельцевъ чемъ сейчасъ, и если темъ не менее даже тогда наблюдалось бегство изъ деревни, то теперь оно будетъ происходить. Конечно, въ огромномъ масштабе.

При изложенныхъ выше условияхъ по нашему мнению нетъ никакихъ объективныхъ оснований считать установленныя Комиссией нормы неотчуждаемыхъ площадей обоснованными какими либо строго государственнымъ соображениями. И признавъ эти нормы въ законъ – законодатель явно станеть безъ какихъ либо историческихъ и экономическихъ оснований на защиту обломковъ исчезающихъ формъ землевладения, что едва ли можетъ содействовать престижу и укреплению власти декретирующей такой законъ.

Но не будутъ ли и предполагаемыя нами нормы хозяйственно произвольны. Полагаемъ, что нетъ, ибо въ среднемъ предлагаемыя площади отвечають нормамъ крепкаго фермерскаго хозяйства. Въ такого рода хозяйствахъ помимо наемныхъ рабочихъ въ работе участвуетъ и самъ хозяинъ съ силоми своей семьи, почему производительность и эксплуатаця рабочей силы достигаютъ въ нихъ максимума, что съ государственной точки зрения должно быть всячески поощряемо. Величина предлагаемой нами нормы взята

непосредственно из жизни и соответствует прочнымъ, весьма продуктивнымъ хозяйствамъ. Не останавливаясь подробнее на томъ, что такая хозяйства благодаря участию въ работе силъ семьи легче справятся со всеми невзгодами, которыя ожидаютъ средня хозяйства чисто капиталистическаго характера, проэктируемая Комиссией. Следуетъ также отметить, что при предстоящемъ несомненное увеличение интенсивности хозяйствъ, площади земель оставляемая по нашей схеме будутъ характеризован уже почти крупныя хозяйства.

Предлагая свои нормы неотчуждаемыхъ участковъ, я съ полной ясностью сознаю, что это означаетъ ликвидацию крупнагоземлевладенияичастот.н.средняго,приближающагося къ крупному, той его части, которая по своей экономической сущности ничемъ не отличается отъ крупнаго, ибо, какъ в первомъ, такъ и во второмъ, сладелець не участвуетъ своимъ трудомъ въ хозяйстве непосредственно. Средня хозяйства, оставляемая по нашей норме, при современной интенсивности нашихъ хозяйствъ, явятся средними и по своей экономической структуре, ибо въ нихъ применяется, какъ наемный трудъ, такъ и трудъ семьи хозяина, тогда какъ въ мелкихъ хозяйствахъ работа выполняется исключительно силами семьи.

Политическая сторона предлагаемой меры ясно безъ дополнительныхъ соображения. Однако, передъ законодательствомъ встаетъ вопросъ, какъ отразится такая мера на народномъ хозяйстве въ целомъ, не понизится ли производительность сел. хоз. промысла въ стране, благодаря увеличению мелкаго земледелия за счетъ крупнаго и части т.н. средняго хозяйства. Еще недавно на такой вопросъ давался вполне определенный ответъ, что, конечно, увеличение мелкаго хозяйства за счетъ крупнаго и средняго повлечетъ сокращение производства продуктовъ сельскаго хозяйства въ стране, такъ какъ известно, что урожайность на земляхъ частновладельческихъ больше, чемъ на земляхъ крестьянскихъ. Однако более тщательное изучение

крестьянского хозяйства в целом, как определенной хозяйственной организации, показало, что общепринятый взгляд научно во всяком случае необоснован и покоится на поверхностных наблюдениях некоторых отдельных факторов среднего и крупного хозяйства с одной стороны и мелкого с другой. Установившееся представление основано на большей урожайности единицы посевной площади на землях частновладельческих, по сравнению с урожайностью на полях крестьянского хозяйства. Это факт не подлежащий сомнению. Однако, отсюда отнюдь нельзя сделать вывод о лучшем использовании частновладельческими хозяйствами территории занимаемой ими по сравнению с использованием территории крестьянским хозяйством, так как необходимо принять во внимание помимо высоты урожайности еще и коэффициент использования территории хозяйства хозяйствами мелкими и крупными. Исследование этого обстоятельства показало, что крестьянское хозяйство значительно полнее использует свою территорию, чем частновладельческое, что видно например из следующего наудачу взятого частного случая:

Приходится пашни на 100 десятин

	Надельной земли	Частновладельческой
По Курской губ.	80.8 дес.	73.8 дес.
Орловской	81.2	57.5
Харьковской губ.	76.3	58.3
Тамбовской	79.5	61.7

Указанное обстоятельство имеет следствие то, что как показали исследования проф. А. Н. Челинцева (Вестник финансов 1917 г. Опыт изучения организации крестьянского сельского хозяйства Харьков 1919 г.) единица площади ВЛАДЕНИЯ / а не пашни / в крестьянских хозяйствах

производить продуктов полеводство не меньше, чем таковая же единица в хозяйствах частновладельческих.

Таким образом с государственной точки зрения, т.е. имея в виду общее количество продуктов полеводства в стране непосредственно после реформы, увеличение крестьянских хозяйств не может, по видимому, вызывать опасений сколько нибудь обоснованных имеющимися на сей предмет объективными данными.

Что касается второй главнейшей отрасли сельского хозяйства животноводства, то развитие мелкого крестьянского хозяйства вызовет лишь решительный подъем этой отрасли народного хозяйства и таким образом увеличить ресурсы страны, ибо на единицу площади в крестьянских хозяйствах скота больше, чем в хозяйствах частновладельческих.

Это преимущество особенно резко в таких мелких отраслях животноводства, как свиноводство и птицеводство.

Правда, крестьянское хозяйство сравнялось в эксплуатации территории с хозяйством частновладельческим **ЭКСТЕНСИВНЫМ** путем, увеличивая распашку, но в прошлом нашего государственного и общественного уклада отсутствовали условия для интенсификации крестьянского хозяйства / некультурность, отсутствие мелкого кредита, община, ошибочная с.х. политика и т.п. / **ИНСТИНКТИВНО ВЗЯТЫЙ НАРОДОМ КУРСЪ ПРИ НАШИХЪ ЭКОНОМИЧЕСКИХЪ И ИСТОРИЧЕСКИХЪ УСЛОВИЯХЪ, БЫЛЪ ЕДИНСТВЕННО ВОЗМОЖНЫМЪ.** И так как в ближайшие 10 лет экономические условия страны не только не будут лучше, чем до войны, но несомненно значительно ухудшатся, а культурное развитие народа не подымется настолько, чтобы решительно отразиться на интенсификации хозяйства, то единственной мерой реальной государственной аграрной политики в борьбе с малоземельем должен быть признан экстенсивный путь – путь увеличения площади мелкого землевладения за счет

более крупного, ибо распашка внутри крестьянского хозяйства, достигла в огромнейшем большинстве случаев максимума и даже ко вреду хозяйства нередко превзошла его.

Помимо изложенных соображений экстенсивный путь реформы обуславливается и следующими обстоятельствами. Крестьянство, как класс, ведущий мелкое сельское хозяйство при ближайшем исследовании внутренней структуры хозяйства, можно разбить на три главных группы: хозяйства, производящих продуктов больше, чем потребляется самим хозяйством / т.е. хозяйством собственно и семьей/, хозяйства, где производство равно потреблению и, наконец, где потребление больше производства и где жизнь возможна или в полголода, или при наличности подспорных промыслов / отхожие промыслы отлив в города на фабрики и заводы части семьи и т.п. / Лишь в первой группе производящих хозяйств при наибольшем использовании сил семьи хозяйства используются полностью, в группе же нейтральных хозяйств и потребительских значительная часть сил семьи и хозяйства остаются неиспользованными и безвозвратно пропадают для государства в целом или даже паразитируют на нем / помощь при голодовках и т.п. /

И так как по сложившимся историческим условиям мы не можем рассчитывать на столь быстрое развитие промышленности обрабатывающей и добывающей, чтобы отвлечь избыток сил из деревни, лишь ЧАСТЬЮ связанным с сельским промыслом, то и с этой стороны необходимо увеличение мелкого землевладения, чтобы возможно полнее использовать народный труд лишь полусвязанный с землей, что опять в настоящее время возможно лишь экстенсивным путем. Таковы общие соображения, приводящие нас к убеждению, что и государственно-экономические и политические условия требуют возможно большого увеличения площади мелкого крестьянского землевладения экстенсивным путем т.е. за счет крупного и частью среднего

землевладения. Но ставя вопрос такъ, необходимо вполне определенно выяснить еще одну сторону дела. Въ обществе распространень взгляды, что средняя и крупныя хозяйства способны къ интенсификации с.х. производства, тогда какъ уделомъ мелкихъ крестьянскихъ хозяйствъ въ общемъ является рутинная, экстенсивность, – особенно въ русскихъ хозяйствахъ.

Не угрожаетъ ли поэтому увеличение площади мелкихъ хозяйствъ прогрессу сельскаго хозяйства и его интенсификации. Этотъ вопросъ важенъ для нашего не столь отдаленнаго будущаго, когда летъ черезъ 20-25 мы вынуждены будемъ вновь столкнуться съ острымъ малоземельемъ если къ тому времени не [...] сельскаго хозяйства. Онъ темъ более важенъ, что тогда уже государство не въ состояннн будетъ разрешить такой вопросъ экстенсивнымъ путемъ, какъ мажетъ сделать это сейчасъ, ибо крупныхъ хозяйствъ уже не будетъ. Я полагаю, что увеличение площади мелкаго земледелия за счетъ крупныхъ и части среднихъ хозяйствъ не мажетъ остановить с.х. прогрессъ въ России по следующимъ соображениямъ.

Отсталость нашего мелкаго хозяйства въ значительной степени обуславливалось неорганизованностью мелкаго с.х. кредита въ стране.

За последние 10-15 летъ организация кооперативнаго мелкаго кредита широко разлилась по деревне и хозяйство несомненно уже заместно ощущало бы благотворное его действие, если бы не разразилась война. Но какъ только правовыя основы жизни будутъ восстановлены, мелкий с.х. кредитъ съ которымъ сельское населеннн успело уже значительно освоиться, окажетъ мощное воздействие на мелкое сельское хозяйство.

Прогрессу мелкаго сельскаго хозяйства огромную услугу окажетъ уже начавшееся развитие сельскохозяйственной кооперации въ стране.

Отдельные хозяева ДОБРОВОЛЬНО объединяясь для производства тех или иных хозяйственных операций / покупки необходимых для хозяйства, сбыть продуктов, устройство заводов, переработка своего сырья и т.п. / сь целью увеличения доходности, достигают в таких объединениях почти все тех выгод, какие имеют крупные хозяйства перед неорганизованными в товарищества мелкими хозяйствами. Опыт сибирских и вологодских артелей для изготовления и транспортирования масла, успешно конкурировавшего на лондонском рынке даже съ датским маслом, позволяют нам сь уверенностью возлагать серьезные надежды на содействие нашему сельскому хозяйству сь этой стороны. Опыт Западно-Европейского мелкого сельского хозяйства, в жизни которого кооперация играет огромнейшую роль, может подтвердить справедливость рассматриваемой мысли, так как СУЩЕСТВО нашего мелкого сел.хоз. нечем не отличается от западноевропейского / Дания, Англия, Германия, Франция и др./

В Западно-Европейских странах наблюдается непрерывное увеличение мелкого землевладения и его интенсификации /Давидь Чупровъ и др./, что указывает на направление естественного хода аграрной эволюции и на способность мелких хозяйств к решительной интенсификации. Нет никаких оснований предполагать, что эволюция русского сельского хозяйства не пойдет по такому же пути.

Наконец последним крупнейшим условием, которое сдвинет наше мелкое сельское хозяйство сь рутины, является широкое и солидное развитие в стране народного просвещения. Очевидность этого обстоятельства не требует каких либо доказательств. Но считаю долгом отметить, что это положение признавалось и признается чисто внешне, формально. Государственная власть и общество в прошлом

не относились к рассматриваемому фактору искренно, серьезно и деловито, а в значительной степени отделялись фразой, признанием «принципа» и только.

Власть возражающая Россию, должна решительно отказаться от старой политики в области народного просвещения и максимально напрячь свои силы и средства к просвещению народа. Я считаю долгом предупредить власть, что в области народного просвещения нельзя тратить ни минуты времени, а следует немедленно же развить в этом отношении ГЕРОИЧЕСКИЕ мероприятия. Если время будет упущено, то через 20-25 лет в стране под влиянием естественного прироста населения вновь создастся сильнейшее малоземелье, а вместе с ним и неизбежная народные волнения и государственная катастрофа, ибо тогда уже государство не в состоянии будет исчерпать. Необходимо путем просвещения народ поднять настолько, чтобы он мог бороться с надвигающимся малоземельем повышением производительности сел.хоз. труда. И если по соображениям государственной тактики требуется немедленное проведение земельной реформы экстенсивным путем, то власть, возражающая Россию, из соображений государственной стратегии должна положить начало широчайшему строительству в области культуры и просвещения и приступить к этой работе незамедлительно, ибо при недальновидной стратегии теряет смысл самая блестящая тактика.

Изложенный выше соображения приводят нас к тому заключению, что решительное увеличение мелкого землевладения, властно требуемое экономическими и политическими условиями современности, не может явиться в будущем тормазом сельско-хозяйственного прогресса страны. В этом же убеждает нас и мобилизация

земельной собственности изъять, что иллюстрируется следующими данными:

Землевладение разных категорий владельцев в тысячах дес.

	1887 г.	1905 г.	1911 г.
Дворяне	73.076.8	49.768.2	43.204.9
Купцы	9.789.9	16.908.0	17.951.4
Крест./личн.	5.787.6	13.207.8	15.079.2
Козаки/общ.	764.7	3.895.1	4.642.7
Колонисты	1.717.6	7.313.2	10.311.2
Всего	8.269.9	24.416.1	30.033.1

Крупное землевладение / дворянское и купеческое / уменьшилось с 1887 г. по 1911 г. с 82.866.700 дес. до 61.156.300 дес. т.е. на 21.710.400 дес. или на 26,2%, дворянское же с 73.076.800 дес. до 48.204.900 дес. т.е. на 29.871.900 дес. или 40,8%. В то же время мелкое землевладение увеличилось с 8.269.900 дес. до 30.033.100 дес. т.е. на 21.763.200 дес. или 26,3%. Этот естественный переход земли от крепких владельцев к мелким, от владельцев, стоящих неизмеримо выше по образованию, положению и по наличности капитала, к владельцам безправным и бедным, – с полной очевидностью показывает, что мелкие хозяйства более отвечают современным социально-экономическим условиям, чем крупные и что законодатель не сделает ошибки, став на сторону естественного хода вещей.

Огромная и общая задолженность частного землевладения также вполне определенно указывает на несоответствие частного землевладения современным социально-экономическим условиям.

Напротив, защита отживших форм землевладения, не дав ничего положительного для государства, поставит законодателя в антигосударственную позицию защитника

класса крупных землевладельцев, потерявшего свое историческое значение, что едва ли будет содействовать укреплению въ населении мысли о власти, какъ носительницъ правды, безъ чего справиться съ разбушевавшейся стихией едва ли возможно.

Вторымъ вопросомъ, разрешеннымъ законопроектъ не въ соответствии съ интересами государства, является полная защита свеклосахарныхъ хозяйствъ, какъ заводскихъ, такъ и плантаторскихъ, отъ принудительнаго отчуждения. Такое решение Комиссии мотивируется важностью свеклосахарной промышленности, какъ съ точки зрения интересовъ добыча необходимаго въ народномъ обиходе продукта, такъ и соображениями риска. Не отрицая важности приведенныхъ соображений, я позволяю себя отметить те стороны дела, игнорируя которыя законопроектъ можетъ принести государству значительно больше вреда, чемъ ожидается отъ него позды. Дело въ томъ, что въ губернияхъ Киевской, Курской, Подольской и Харьковской свеклосахарныя плантации развиты настолько широко, особенно въ некоторыхъ уездахъ, что изъятие ихъ изъ подъ принудительнаго отчуждения приведетъ къ тому, что здесь население лишь въ ничтожной степени ощутитъ благо предпринимаемой реформы.

Въ то же время районы культуры свеклы являются наиболее густо заселенными и малоземельными районами. И местному населению едва ли удастся разъяснить почему реформа, проведенная въ другхъ местахъ лишь слабо коснулась его. Положение несомненно осложнится темъ, что районы свеклосахарнаго производства совпадаютъ съ районами украинской пропаганды, такъ талантливо проведенной въ течении послѣднихъ 25 летъ и проводимой ныне немцами, создавшими в Галиции украинское движение и широко пренесшими его въ Россию въ моментъ революции. Въ петлюровщине и махновщине это движение

реорганизовалось в значительной степени из чисто национального в аграрное и оставление в малороссии в полной неприкосновенности свекловичных плантаций / площадь сахарной свеклы, увеличенная в 4 раза / создаст сильнейшую и постоянную угрозу России в виде постоянного действующего очага антирусской пропаганды, почва для чего будет более чем подготовлена аграрным законом, если законопроект воспримет силу закона. Поэтому я полагаю, что точка зрения большинства Комиссии, основанная на чисто экономических соображениях. Не может быть признана правильной, ибо законопроект в значительнейшей своей части исходит из политических условий. В этом вопросе чисто экономические интересы сталкиваются с важнейшими национально-государственными интересами и я полагаю, что принятое Комиссией решение глубоко нарушает последнее. Было бы наивно полагать, что немцы прекратят свои усилия к расчленению России и законодатель должен с особой осторожностью и вниманием относиться к аграрным отношениям тех районов, кои немцы избрали местом своей тлетворной работы. Поэтому законопроект в рассматриваемом вопросе должен быть изменен, с тем, чтобы земли, находящиеся под свекловичной культурой в той или иной, по возможности значительной части, подлежали бы также принудительному отчуждению. Такое решение, вызвав временно, быть может, некоторое уменьшение в культуре сахарной свеклы, будет компенсировано развитием крестьянских свекловичных плантаций ибо и сейчас уже крестьянская свекла в некоторых местностях играет значительную роль.

Относительное значение крестьянских плантаций и рост их по Юго-Западному краю видно из следующей таблицы / в % к общему посеву свеклы/ (Ярошевич А.И. Крестьянские Плантации сахарной свеклы):

	1904/5 г.	1905/6 г.	1908/9 г.	1909/10 г.	1910/11 г.
Киевская	18	22	25,8	26,0	25
Подольская	11	13	20,6	19,8	21
Волынская	17	17	17,5	18,9	14,6

«Согласно данным Общества сахарозаводчиков, крестьянские плантации по Империи составляли в 1904 г. – 53.090 дес., в 1908 – 100.301 дес. и в 1910 г. 129.562 дес. Если площадь 1904 г. принять за 100, то для 1908 года получим 188 и для 1910 г. 244. Относительное значение крестьянских плантаций видно из того, что в 1904 г. они составляли 14,6% общего посева свеклы по Империи, в 1908 г. – 21,6%, в 1910 г. 21,2%. По отдельным районам крестьянские плантации играют такую роль: в юго-западном районе / 5 губ./ - 22,6%, в Заднепровском / 5 губ. / 15,9%, в Центральном / 3 губ. / 9% и в Польском – 36,1%»

Таким образом культура сахарной свеклы доступна нашему мелкому хозяйству и нет, следовательно оснований опасаться за увеличение ее в будущем. Опыт Западной Европы показывает, что там свеклосахарные заводы перерабатывают преимущественное сырье, доставляемое им мелкими плантаторами. Связь наших сахарных заводов с собственными свекловичными плантациями уже дело прошлого, так как лишь ¼ перерабатываемой свеклы заводы получают в собственных хозяйствах, причем в плантаторской свеклы доля крестьянской свеклы все увеличивается, достигая в Киевской наприм. губ. в 1908-1911 г. – 26 %, а по отдельным заводам свыше 66 % / заводы Велико-Прицковский, Пивецкий 85 %, Пиевский – в Киевской губ. Тарасовский и Барский в Подольской губ. и Шпановский в Волынской губ.

Далее совершенно не обоснованным представляется признание законопроектом не подлежащим отчуждению картофельных плантаций / площадь посева картофеля увеличенная в 4 раза/, так как культура картофеля

вообще и технических сортов в частности хорошо известна крестьянамъ. А.А. Кауфманъ по этому вопросу высказываетъ следующие соображения: «едва ли можетъ служить существеннымъ препятствиемъ къ отчуждению владельческихъ земель существование въ изменяхъ такихъ производствъ, какъ винокурное, крахмальное, картофеле-терочное и т.п., - вообще такихъ, материаломъ для которыхъ служатъ зерновые хлеба и картофель. Одно изъ нихъ крахмально-паточное, не требуя особыхъ техническихъ знаний и большого капитала, въ противоположность винокурению изъ картофеля является вполне доступнымъ для мелкихъ и даже крестьянскихъ хозяйствъ; крестьянские крахмальные заводы, действительно широко распространены въ Московской, Владимирской и др. центральныхъ губернияхъ. Винокурное производство едва ли можетъ перейти въ сколько нибудь близкомъ будущемъ, въ руки крестьянъ или крестьянскихъ товариществъ, оно, вероятно, еще не долго останется чисто капиталистическимъ; но, конечно, это производство отнюдь не нуждается, непременно въ получении сырья съ принадлежащей заводу земли; не говоря уже объ априорныхъ соображенияхъ, опытъ хотя бы сибирскаго винокурения устраняетъ возможность сомнения въ томъ, что это производство безъ всякихъ затруднений можетъ развиваться на крестьянскомъ сырье, - необходимо только законодательство о винокурномъ промысле, благоприятствующее развитию мелкихъ заводовъ, способныхъ более или менее равномерно распределить между крестьянскими хозяйствами каждого данного района те выгоды, которыя ныне доставляетъ владельческому хозяйству сельско-хозяйственное винокурение. (А. А. Кауфманъ. Аграрный вопросъ. 186.)

Следующимъ вопросомъ, который законопроектъ разрешилъ также очень односторонне, является неотчуждаемость лесовъ. Конечно, во многихъ местностяхъ леса представляютъ самодовлеющую ценность и охрана ихъ является безусловно необходимой съ государственной точки зрения. Но въ ряде местностей Северной России леса находятся

въ такомъ количествѣ, что вырубка ихъ и превращение соответствующихъ площадей въ сел. хоз. угодья явилось бы несомненнымъ прогрессомъ въ сельскомъ хозяйствѣ такихъ местностей. Правда, разработка этого сложнаго вопроса потребовали бы серьезной работы и, что особенно важно, участия местнаго представительства, но все же я полагаю, что и съ народо-хозяйственной и съ политической точекъ зрѣнія было бы целесообразнымъ въ земельномъ законѣ принять, что въ многосныхъ местностяхъ леса также подлежатъ въ известной мерѣ отчужденію или же во всякомъ случаѣ указать при трудности установленія даже самихъ общихъ принциповъ такого отчужденія, что вопросъ объ отчужденіи лесовъ будетъ определенъ особымъ актомъ.

Таковы общія соображенія по наиболее существеннымъ частямъ законопроекта.

Въ заключение, какъ общее замечаніе, считаю долгомъ отметить, что законопроектъ производитъ впечатленіе въ высокой степени схематичнаго акта, не считающагося ни въ какой степени съ существующимъ положеніемъ вещей въ области аграрныхъ отношеній. Въ этомъ отношеніи особенно неудовлетворительны статьи, определяющія финансовую сторону дела, статьи такъ или иначе связанныя съ собственно землеустройствомъ, общая конструкция положенія, где статьи, определяющія те или иныя стороны въ интересахъ мелкаго земледелія, тонуть въ статьяхъ защищающихъ интересы землевладенія крупнаго, отсутствіе указанія на конструкцию органовъ по земельнымъ деламъ и, наконецъ, порядокъ осуществленія закона. Законопроектъ растягиваетъ срокъ принудительнаго отчужденія на 6 летъ, чѣмъ допускается глубокая политическая. Нельзя не считаться съ сложившимся въ деревне отношеніемъ населенія къ помещику и необходимо возможно быстрее создать между ними ясныя и определенныя юридическія отношенія. Поэтому было бы целесообразно законъ сконструировать такъ чтобы фактъ отчужденія земли и полный разрывъ какихъ либо временныхъ отношеній между крестьяниномъ и помещикомъ былъ бы осуществленъ въ

наикратчайший срокъ. Этому повелительно требуетъ реальная обстановка создавшихся отношеній.

Заканчивая разсмотрение основныхъ чертъ законопроекта, считаю долгомъ еще разъ отметить, что онъ не отвечаетъ ни реальной политической обстановке, ни социально-экономическимъ потребностямъ страны и потому воспріятіе имъ силы закона, по моему глубокому убѣжденію, принесетъ делу возрожденія Россіи глубокий вредъ, если не катастрофу.

Вышеизложенныя соображенія приводятъ къ нижеследующимъ положеніямъ:

Страна переживаетъ острый кризисъ малоземелья огромнейшей части мелкихъ хозяйствъ.

Эти хозяйства имеютъ ИЗБЫТОКЪ рабочей силы и инвентаря, не могущія быть использованными въ хозяйствахъ, въ виду недостатка земли, что съ точки зренія эксплуатаціи всей массы національнаго труда представляется глубоко не рациональнымъ.

Избытокъ населенія полусвязаннаго съ землей /п. 2/ не могъ въ прошломъ и въ настоящемъ не можетъ оторваться отъ земли въ виду слабаго развитія другихъ видовъ промышленности въ странѣ.

Образовавшийся такимъ образомъ сельскій полупролетаріатъ будетъ связанъ съ хозяйствомъ еще долгое время и переведеніе возможно большей части его по соображеніямъ п. 2 въ положеніе крепкихъ сельскихъ хозяйствъ должно явиться ближайшей задачей аграрной политики.

Задача, поставленная п. 4 не можетъ быть осуществлена въ настоящее время путемъ интенсификаціи малоземельныхъ хозяйствъ такъ какъ путь интенсификаціи есть путь медленной культурной работы.

Малоземелье и невозможность съ связи съ некультурностью улучшить положеніе хозяйства, преломляется въ психикѣ малоземельнаго населенія въ стремленіи къ улучшенію положенія путемъ увеличенія

площади хозяйства. Здесь корень, как аграрного психоза, охватившего сельское население, так и политической анархии современной деревни.

Национально-государственные интересы страны требуют от власти, ведущей борьбу за возрождение России, решительных и искренних мероприятий – по уменьшению малоземелья экстенсивным путем, т. е. путем возможно большого увеличения площади мелкого землевладения за счет хозяйств крупных и средних, приближающихся к крупным.

Осуществление п. 7 не отразится на уменьшении производства продуктов сельского хозяйства в стране, так как в мелких крестьянских хозяйствах с единицы их территории получается продуктов полеводства не меньше, чем в хозяйствах крупных, продуктов же животноводства в мелких хозяйствах производится больше.

Осуществление п. 7 не может явиться тормазом для будущего прогресса нашего сельского хозяйства.

В соответствии с п. 7 необходимо уменьшить площадь неотчуждаемых земель в рядовых частновладельческих хозяйствах земель приблизительно вдвое, что создаст в стране крепкий и энергетичный тип фермерских хозяйств с площадью от 75-100 дес. до 200-500 дес.

Необходимо в том или ином виде, по возможности в большем количестве, признать отчуждение земель, находящихся под культурой сахарной свеклы.

Положение занятое в этом отношении законопроектом помимо недостаточной экономической его обоснованности должно быть признано угрожающим национально-государственным интересам России, так как при отчуждении в малорусском районе того незначительного количества земель, какое проектируется законопроектом, крестьянство лишь в незначительной степени ощутит благо предпринимаемой реформы, что создаст почву для агитации антирусских элементов/немцы: петлюров.

Нетъ никакиѣ основанийъ признавать неотчуждаемость картофельныхъ хозяйствъ, т.к. культура картофеля хорошо усвоена и мелкими сельскими хозяйствами съ одной стороны, а съ другой сообтветствующиѣ заводы нередко уже и сейчасъ пользуются чужимъ сырѣемъ.

Въ многолесныхъ мѣстностяхъ въ интересахъ сельскаго-хозяйственнаго прогресса и по политическимъ соображениямъ, целесообразенъ переводъ части лесныхъ угодий въ угодыя сельскохозяйственнаго пользования, а посему необходимо признать отчуждаемость лесовъ въ такихъ районахъ.

Необходимое въ интересахъ ясности правовыхъ отношеній между владельцами и крестьянами и для создания доверія населенія въ власти сократить по возможности срокъ отчужденія земель, безъ нужды растянутый законопроектномъ.

ДАРФ. ФР. 335. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 46–55.

АГРАРНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УРЯДУ ПІВДНЯ РОСІЇ

№ 121

ЗАКЛЮЧЕНІЕ ПО ПОВОДУ ПРОЕКТА ОРГАНІЗАЦІИ МОЛОЧНОЇ ФЕРМИ СЕВАСТОПОЛЬСЬКАГО ГОРОДСЬКОГО САМОУПРАВЛЕНІЯ.

Проектъ устройства Севастопольскимъ Городскимъ Самоуправленіемъ собственныхъ молочныхъ фермъ вполнѣ отвѣчаетъ самымъ жизненнымъ и насущнымъ потребностямъ момента.

Представленная Городскимъ Самоуправленіемъ смета, повидимому, не только не преувеличиваетъ суммъ расхода, а скорѣе преуменьшаетъ ихъ. Такъ напримѣръ - преуменьшены цифры стоимости быковъ производителей - равныя въ сметѣ величинамъ стоимости коровъ, бедоны для молока оцѣнены по 500 рублей, - величина недостаточная.

По 2 части сметы /текущіе расходы/ предусматривается стойловое содержаніе скота, а не пастбищное, какъ то указываетъ объяснительная записка. Стоимость сѣна приравнена стоимости концентрированныхъ кормовъ /200 руб./ что врядъ ли можетъ имѣть мѣсто.

Приходная смета сильно преуменьшаетъ стоимость молока /50 руб. кварта при базарной расцѣнкѣ въ 300 руб./

Проектъ устройства свинарника не предусматриваетъ возможности падежа свиней и поросять отъ эпизоотій весьма частыхъ въ подобныхъ хозяйствахъ.

Въ итогѣ городъ полагаетъ имѣть чистую прибыль въ 15 на затраченный капиталъ /около 2.000.000 руб. прибыли въ 6 мѣсяцевъ/ при весьма скромной оцѣнкѣ получаемыхъ продуктовъ.

Принимая во вниманіе, что ферма должна обслуживать лишь городскія учрежденія, а также считаясь съ коммерческой

стороной підприємця, представляється цѣлесообразнымъ - выдать городу просимую сумму - 20.000.000 рублей, но въ видѣ безпроцентной долгосрочной ссуды, а не пособія.

Кромѣ того, было бы весьма желательно предложить одной изъ проектируемыхъ фермъ изъ однотипной породы извѣстнаго молочнаго скота /краснаго колонистскаго молочнаго/ и составъ животныхъ одного свинарника составить изъ чистокровныхъ матокъ и производителей/ англійскихъ/.

Наличность таково подбора животныхъ въ значительной степени способствовала бы поднятію мѣстнаго сельскаго хозяйства, увеличивая одновременно и стоимость приплода племеннаго матеріала и имѣла бы государственное значение.

Въ случаѣ согласія Городскаго Управленія на предполагаемый составъ животныхъ - часть отпускаемыхъ суммъ на устройство фермы - въ размѣрѣ стоимости животныхъ /отъ 6 - 12.000.000 руб./ по соглашенію съ Управленіемъ Земледѣлія могла бы быть отпущена городу въ видѣ пособія при условіи использования приплода въ качествѣ племеннаго матеріала.

Отдѣлъ Продовольствія поручилъ своему агенту выясніе отношенія Управленія Земледѣлія къ означенному вопросу и въ настоящее время имѣются свѣдѣнія, что Управленіе Земледѣлія всецѣло поддерживаетъ ходатайство Севастопольскаго Городскаго Самоуправленія объ ассигнованіи средствъ на устройство фермы.

Губернское Земство съ своей стороны поддерживаетъ означенное ходатайство.

Подлинное подписали: Начальникъ Отдела Продовольствія.

Салазкинъ, начальникъ Части Демисфеновъ.

ДАРФ. Ф. 355. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 56-57.

№ 122

**ПИСЬМО НАЧАЛЬНИКУ ГРАЖДАНСКОГО
УПРАВЛЕНИЯ СОВЕТА ПРИ
ГЛАВНОКОМАНДУЮЩЕМ ВООРУЖЕННЫМИ
СИЛАМИ ЮГА РОССИИ Г.В. ГЛИНКЕ
ГЛАВНОКОМАНДУЮЩЕГО ВООРУЖЕННЫМИ
СИЛАМИ ЮГА РОССИИ ГЕНЕРАЛ- ЛЕЙТЕНАНТА
П.Н. ВРАНГЕЛЯ ПО ЗЕМЕЛЬНОМУ ВОПРОСУ.**

20/22 марта 1920 г.

Милостивый Государь!

Обеспечение трудящемуся населению возможности спокойно заниматься всякого рода производительным трудом - является одною из важнейших задач гражданского управления. Наибольшее значение принадлежит основному роду занятий населения – сельскохозяйственному.

События последних лет внесли в земельный вопрос огромные осложнения и затруднения. Вследствие ряда разных причин перемешались понятия о праве собственности и о праве фактического владения. Происходит разрушение крупных хозяйств, затрудняется создание прочных мелких хозяйств, вследствие отсутствия права собственности.

Полное и окончательное разрешение этих вопросов невозможно в короткий срок, в виду огромной сложности связанных с ними правовых последствий.

Между тем жизнь требует немедленного выхода из создавшегося тупика на более правильную и верную дорогу. Возможно прочное положение сельскохозяйственного труда и земельного вопроса необходимо, дабы ни одна пядь годной земли не осталась бы необработанною за отсутствием хозяина.

На основании сего признаю необходимым в срочном порядке приступить к упорядочению вопроса о землепользовании на территории Вооруженных Сил Юга России, для чего поручаю Вам как Начальнику Гражданского

Управления немедленно образовать Центральную Земельную Комиссию, из представителей земских управлений, выбранных от земледельческого населения волостей и сведущих лиц, последних по Вашему выбору. Комиссии этой в месячный срок разработать план земельной реформы и порядок осуществления ее на местах через посредство уездных земельных комиссий, образуемых на тех же основаниях как и Центральная, в каждом уезде.

При разработке положения о земельном вопросе комиссии руководствоваться нижеследующими основными началами:

1/. Земля должна принадлежать на праве частной собственности по крепостному акту только тому, кто ее обрабатывает, поэтому она не может быть предметом торговли или эксплуатации посредством аренды.

2/. Государство обязано охранять народное достояние и бности, чтобы земля использовалась правильно, не истощалась и не лежала необработанной.

3/. В зависимости от запаса земли, густоты населения и рода хозяйства величины наделов должны быть определяемы особо для каждой данной местности /уезда, губернии/.

4/. Все земли: удельные, государственные, монастырские, церковные и частновладельческие, превышающие установленный для данной местности /уезда, губернии/ надел, подлежат отчуждению в земельный фонд для распределения за особо устанавливаемую плату между малоземельным и безземельным земледельческим населением.

5/. Высококультурные и показательные хозяйства должны быть сохранены, с установлением для них особых, высших размеров наделов, в соответствии с особенностями каждой местности /уезда, губернии/.

6/. Право владения наделами должно быть закрепляемо крепостными актами и составлением закладных на общем основании.

7/. Получающий надел обязуется уплатить стоимость надела государству по особо составляемой для каждой данной местности /уезда, губернии/ расценке.

8/. Кроме того каждый, получающий надел, обязуется вносить ежегодно в пользу государства /земельный налог/ часть своего урожая, в размере, определяемом Земельными Комиссиями.

9/. Из вносимых за наделы денег образуется государственный фонд, из которого государство производит расчет с владельцами отчуждаемых земель.

10/. Величины наделов, стоимость их, количество ежегодно отчисляемого в пользу государства урожая определяется Уездными Земельными Комиссиями и по рассмотрении и одобрении Главной Земельной Комиссии представляется как утверждение.

11/. Утвержденные правила передаются Уездным Земельным Комиссиям для проведения в жизнь на местах под общим руководством Главной Земельной Комиссии и по общим Вашим указаниям.

Документы Личного Архива ген. П.Н. Врангеля.

Росс Н. Врангель в Крыму. Франкфурт на Майне, 1982. С. 142–145.

№ 123

ПРАВИТЕЛЬСТВЕННОЕ СООБЩЕНИЕ ПО ЗЕМЕЛЬНОМУ ВОПРОСУ

В тяжелую пору великой смуты в страшные дни кровавых столкновений, Главнокомандующий Вооруженными Силами Юга России решил издать свой знаменательный «Приказ о земле». Выработанный в суровой обстановке военного лагеря, издаваемый при неслыханно трудных хозяйственных условиях, этот Приказ, конечно, не может принести с собою общего удовлетворения. Земельный вопрос слишком долго тревожил

и терзал Русских людей, чтобы какое бы то ни было его разрешение могло в корне примирить нередко противоречивые интересы и до конца успокоить давно разгоревшиеся страсти. Но оттягивать решение этого вопроса далее было невозможно, и 25 мая этот безнадежно запутанный узел был разрублен.

Сущность земельной реформы, возвещенной в приказе Главнокомандующего о земле, проста. Она может быть выражена в немногих словах: земля – трудящимся на ней хозяевам. Эта руководящая мысль приказа опирается на два основные стремления: охранить всякое землепользование, как оно установилось к настоящему времени, от нарушений, насилий и захватов, и передать трудящимся на земле хозяевам пригодные для ведения хозяйства земли казенные и частновладельческие.

Приказ имеет в виду создать в деревне твердый земельный порядок и обеспеченность жизни, дабы трудящийся на земле хозяин не страдал от посягательств в настоящем и от неопределенности в будущем.

Устанавливая общее положение об отчуждении земель в пользу трудящихся на них хозяев, Приказ прежде всего определяет необходимые изъятия из этого положения, подсказываемые как требованиями справедливости, так и соображениями Государственной пользы. За прежними владельцами часть их владений сохраняется, но размер этой части не устанавливается заранее, а составляет в каждой отдельной местности предмет суждения волостных и уездных земельных учреждений, которым всего более знакомы местные хозяйственные условия. Правительственной власти принадлежит в этом отношении лишь утверждение решений местных учреждений в соответствии с пользой Государственной.

Свободными от отчуждения и подлежащими возврату законным собственникам признаются все надельные земли, земли, приобретенные с содействием Крестьянского

Поземельного Банка и не превышающие установленного размера, участки, выделенные на отруба и хутора по законам землеустроительным, церковно-приходские наделы, усадебные и высоко-культурные участки (сады, виноградники, поливные посевы и т. п.), земли, принадлежащие сельскохозяйственным опытным, ученым и учебным учреждениям и училищам, участки под промышленными заведениями (фабриками, заводами и т. п.), а также всякие вообще владения, не превышающие известных размеров.

Все отчуждаемые земли закрепляются за обрабатывающими их в настоящее время хозяевами в размерах, устанавливаемых местными земельными учреждениями, но эти учреждения не могут уменьшать заведенные уже хозяйства ниже норм Крестьянского Банка. Соответственно произведенному таким образом распределению, составляются акты о закреплении земель в собственность, подобные прежним документам о полюбовном размежевании общих дач. Эти акты – на беспорное владение. На основании их выдаются крепостные документы, после уплаты Государству полной стоимости земли новыми собственниками.

Земли, хотя и без немедленного размежевания, передаются в вечную, наследственную собственность каждого хозяина. Такой порядок землепользования всего более обеспечит хорошее ведение хозяйства. Этим устанавливается коренное отличие ныне осуществляемой земельной реформы от всяких опытов коммунистического характера, столь ненавистных Русскому крестьянству.

Земля отчуждается не даром, а за выплату Государству стоимости ее. Это – другая важная сторона новых земельных правил, отличающая их от неисполнимых и несправедливых посулов дарового и всеобщего наделения. Такая передача земли обеспечивает переход ее к настоящим, прочным хозяевам, а не ко всякому падкому на даровщину и чужому земле человеку.

Плата за отчуждаемую землю должна вноситься оптовыми собственниками хлебом, который ежегодно ссыпается в государственный запас, с каждой десятины в размере пятой части принимаемого за средний урожай одного из главных хлебов (ржи или пшеницы), и в общем достигает за десятину пятикратного среднего урожая с нее зерна. По постановлению Правительства или по ходатайству плательщиков, предоставляется заменять хлебные платежи денежными по рыночной стоимости хлеба к сроку платежа.

Таким образом, уплачивая скопщину, значительно уменьшенную по сравнению с той, какую обычно в прежнее время платили с'емщики земли, оставаясь притом вечными арендаторами, новый владелец через двадцать пять лет погашает весь лежащий на его участке долг и становится полным собственником своего участка.

Соотношение стоимости взимаемого Государством хлеба с продажною ценою отчуждаемой десятины земли почти то же, что было при прежних условиях хозяйственной жизни: земли, имеющие урожайность в 40–50 пудов, при цене пуда пшеницы в рубль, стоили около 200–250 р. за десятину; отношение и прежде было, следовательно, пятикратным.

Выручка Государства от хлебных взносов новых собственников должна служить основным источником для вознаграждения за отчужденную землю прежних ее владельцев, расчет с которыми Правительство признает обязательным. Разработка подробностей этого расчета возлагается приказом Главнокомандующего на Управление Финансов. Рассчитываться с бывшими собственниками предполагается или хлебом в натуре или стоимостью его в деньгах.

Но для того, чтобы эта операция была безубыточна для казны, уплату вознаграждения придется, конечно, рассрочить на большее число лет.

Приказ предусматривает судьбу советских и коммунистических хозяйств, обязывая сохранять в

распоряжении Правительства или волостных земельных учреждений все уцелевшие при большевиках промышленные и государственного значения хозяйства, производя отчуждение из них немедленно только арендных земель.

Далее – устанавливается неременная обязанность земельных учреждений, при укреплении земель за хозяевами, в первую очередь удовлетворять воинов борющейся за государственность армии, арендаторов, постоянно живущих на чужой земле и т. п. На земельные же учреждения возлагается право и обязанность действительного наблюдения за тем, чтобы вся земля была обработана и засеяна, а урожай собран.

Таким образом, с введением новых правил, во всех занимаемых войсками Главного Командования местах устанавливается охрана действительного землепользования, какое в этих местах сложилось. Всякое владение, на каком бы праве оно ни осуществлялось ко времени обнаружения правил, не может быть нарушаемо никакими самовольными захватами и насилиями. Одни лишь местные земельные учреждения распоряжаются отныне землею согласно новым правилам о земле, возвращая прежним собственникам угодья, не подлежащие отчуждению, закрепляя земли, которые подлежат отчуждению, за новыми собственниками и наблюдая за тем, чтобы все пригодные для сельско-хозяйственного пользования земли были своевременно обработаны и засеяны, а урожай – собран. Но, во всяком случае, при всех изменениях владения, каждому посевику непременно обеспечивается право снять урожай, а каждому обработавшему землю – оплата его труда.

Чрезвычайное разнообразие хозяйственных и почвенных условий не допускает единообразного практического осуществления основных мыслей приказа на всем обширном пространстве России. Посему, проведение в жизнь приказа Главнокомандующего предполагается возложить на Волостные Земства, предоставив им широкие полномочия. Положение о

Волостном Земстве уже подготовлено. Но, прежде чем ввести это положение в действие, необходимо обсудить и сообразовать с ним также и положение об Уездных и Губернских Земствах. Затем и после введения в действие Положения о Волостном Земстве потребуется более или менее значительное время на некоторые подготовительные действия и на производство выборов земских гласных. Наконец, Волостным Земствам на первое время необходимо будет обратить особое внимание и на другие стороны местной жизни, не менее важные, чем землеустройство, и в особенности на охрану безопасности и на упорядочение народного хозяйства. Поэтому, чтобы не задерживать проведения в жизнь «Приказа о Земле», впредь до прочного устроения и упорядочения земской жизни, осуществление земельных мероприятий временно возлагается на Волостные и Уездные Земельные Советы, действующие на основании ныне же издаваемого «Временного Положения о земельных учреждениях». Эти Советы учреждаются на один год.

Это нисколько не нарушает первоначальных предположений «Приказа о Земле». Члены Волостных Земельных Советов избираются особыми Земельными Волостными Сходами, составляемыми из того же круга лиц и избирающими членов из той же среды, как и в Волостных Земствах, а именно – из мелких земельных собственников крестьянского типа, с участием старших представителей от владеющих землею в пределах волости церковных принтов и училищ и всех прочих землевладельцев. Равным образом и в Уездных Земельных Советах половина членов (четыре из восьми) состоит из лиц, избранных теми же Волостными Земельными Сходами.

Волостные и Уездные Земельные Советы, снабженные широкими полномочиями, разрешают окончательно все земельные дела. Лишь некоторые вопросы, имеющие общегосударственное значение, доводятся до Высшей

Правительственной Власти. Столь обширные права предоставляются местным учреждениям в уверенности, что они отнесутся при выполнении возлагаемых на них обязанностей с полным вниманием к интересам хозяйственной жизни и пользе государственной.

Реформа, возвещенная Приказом Главнокомандующего о земле, может показаться одним слишком крайней и социалистической, другим – чересчур односторонней и недостаточной. Все будут ее критиковать, ибо земельный вопрос может решаться на тысячу ладов, и каждый имеет свое решение, которое кажется ему лучше, чем другие. Но те, кто вникнут в существо дела, должны будут признать, что, далекая от мечтаний социализма, реформа эта все же решительно ставит самый важный и больной вопрос русской хозяйственной жизни и не останавливается на полумерах.

Когда речь идет о восстановлении самых основ Государственной жизни, Государство в праве требовать от всех самых тяжких пожертвований и самого напряженного труда. Все должны твердо помнить, что нет тех лишений и тягот, которые мы не должны были бы принять на себя для восстановления мира и согласия на Родной Земле. Без этого нам не изжить лихолетья и не вернуть России.

ПРИКАЗ О ЗЕМЛЕ

8-го апреля 1920 года мною отдан приказ о разработке мероприятий по земельному вопросу на следующих основаниях:

1. Вся годная к обработке земельная площадь должна быть надлежащим образом и полностью использована.
2. Землей должно владеть на правах прочно укрепленной частной собственности возможно большее число лиц, могущих вкладывать в нее свой труд.
3. Посредником между крупным землевладением и новыми собственниками должно быть Государство.

В развитие этих оснований приказываю:

I. В местностях, занимаемых войсками Главного Командования, ввести в действие утвержденное мною 25 сего мая и прилагаемые при сем «Правила о передаче распоряжением Правительства Казенных, Государственного Земельного Банка и частно-владельческих земель сельско-хозяйственного пользования в собственность обрабатывающих землю хозяев».

II. Впредь до прочного устройства и упорядочения земской жизни на местах, осуществление земельных мероприятий, предусматриваемых упомянутыми в предшедшем (1) Отделе Правилами, возложить на Волостные и Уездные Земельные Советы, учреждаемые временно на один год и действующие на основании прилагаемого при сем «Временного Положения о земельных учреждениях».

III. Волостным и Уездным Земельным Советам при исполнении обязанностей, возлагаемых на них упомянутыми в Отделе I Правилами, иметь собственную заботу о предоставлении свободных земельных участков в первую очередь воинам борющейся за государственность армии и их семьям.

IV. Начальнику Финансового Управления в срочном порядке разработать и представить на мое утверждение предположения обоснования, порядке и сроках окончательного расчета Государства с собственниками отчуждаемых земель и о возмещениях Государственному Казначейству расходов по этим расчетам.

Генерал Врангель.

25 мая 1920 г. г. Севастополь.

Утверждаю

Главнокомандующий Вооруженными силами на Юге России

Г е н е р а л Врангель.

25-го мая 1920 г. г. Севастополь.

ДАРФ. Ф. 355. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 15–16 зв.

О НОВОМЪ ЗЕМЕЛЬНОМЪ ЗАКОНѢ

1. Для чего изданъ новый закон о землѣ

Приказъ о землѣ Главнокомандующаго отъ 25 мая с. г., объявленный Правительствующимъ Сенатомъ, какъ законъ, подлежащій неуклонному исполненію всѣми учрежденіями, изданъ для того, чтобы передать землю въ вѣчную собственность тѣмъ хозяевам-землепашцамъ, которые действительно въ ней нуждаются, крѣпко ее любятъ и смогутъ ее обработать.

Большевики-коммунисты и другіе социалисты говорятъ, что они отдають землю народу, но, не признавая вовсе права собственности на землю, они считаютъ, что вся земля должна принадлежать либо казнѣ, либо коммунамъ, а отдѣльные хозяева могутъ землею пользоваться только временно съ дозволеній комиссаровъ, комбѣдовъ и коммунъ; по ихъ законамъ и понятіямъ во всякое время каждаго хозяина можно удалить съ земли и отдать его землю коммунѣ или другому лицу.

Новый Земельный Законъ тоже отдаетъ землю народу, но не всему народу вообще, а передаетъ и закрѣпляетъ ее за каждымъ отдѣльнымъ хозяиномъ и при томъ въ вѣчную, заслѣдственную, нерушимую собственность.

Потому въ собственность, что только хозяинъ собственникъ, твердо знающій, что земля будетъ всегда принадлежать ему, не пожалѣетъ на нее труда, хорошо ее обрабатываетъ, удобритъ и улучшить, чего не едѣлаютъ ни арендаторъ, ни съемщикъ.

Чѣмъ больше земли, находившейся раньше въ пользованіи съемщиковъ и арендаторовъ, будетъ закрѣплено за ними на правѣ собственности, тѣмъ больше повысится ея производительность, т. е. даваемый ею урожай.

Законъ, кромѣ того, указываетъ, что земля передается «трудящимся на ней хозяевамъ», слѣдовательно тѣмъ

хозяевамъ, которые хотятъ и могутъ ее обрабатывать своимъ личнымъ трудомъ.

Представляется, помнѣнію нѣкоторыхъ революціонеровъ, простымъ какъ будто дѣломъ, раздѣлить всю землю поровну между всѣмъ рѣшительно народомъ. Да что изъ этого выйдетъ?

Много въ каждомъ Государствѣ, да и въ Россіи не мало, такихъ людей, которые либо давно отъ земли отстали, либо никогда до нея дѣла не нмѣли, которые вовсе земли и не хотятъ, а если бы имъ дать, то ее побросаютъ, либо будутъ сдавать въ аренду крестьянамъ же.

Землю надо дать, и Законъ ее даетъ настоящему трудящемуся на ней хозяину, у котораго еще отъ сохи да косы потъ не обсохъ.

Такой хозяинъ-труженикъ, да при томъ собственникъ своей земли, не броситъ землю безъ обработки, не оставитъ ее незасѣянной, а будетъ холить ее какъ мать родную, и земля-кормилица дастъ ему урожай. А чѣмъ больше уродится хлѣба, тѣмъ больше пользы и для хозяина и для всего народа. И солдатъ, и чиновникъ, и городской рабочій скажутъ ему за то спасибо.

Кого же, однако, считать трудящимся на землѣ?

Люди, которымъ придется теперь строить справедливый и хорошей земельный порядокъ, должны это сами решить.

Хозяинъ всю жизнь ходитъ съ любовью за своей землей, наладилъ все дѣло, вложить въ землю всѣ заботы и всѣ сбереженія, и сдѣлалъ свое хозяйство полезнымъ и для себя, и для другихъ.

Разорять такія хозяйства и отнимать у такихъ хозяевъ землю для одного только поравненія – новый Законъ не имѣетъ въ виду.

II. Какая земля по Закону должна отойти хозяевамъ – землепашцамъ.

Къ хозяевамъ – землепашцамъ отходятъ пахотныя, сѣнокосныя и пастбищныя: казенныя, банковская, помѣщичьи,

городскія и вообще частновладѣльческія, кому бы онѣ не принадлежали, кромѣ только земель предоставленныхъ въ надѣль причтамъ, и монастырскихъ, а также принадлежащихъ ученымъ обществамъ и училищамъ. Объ этомъ говорится въ статьяхъ 2 и 3 Закона.

III. Какія земли не переходятъ къ крестьянамъ.

Не переходятъ къ крестьянамъ такія земли и имѣнія, гдѣ сейчасъ ведется какое-нибудь особенное хозяйство, очень полезное и цѣнное для всего народа, напримѣръ: имѣнія при сахарныхъ заводахъ, конскіе заводы и т. п. Эти имѣнія берётъ въ свое распоряженіе Правительство.

Однако, если въ такомъ имѣнія земли больше, чѣмъ надо для завода, то лишняя земля также передается крестьянамъ.

Это указано въ ст. 7 й Закона.

IV. Что оставляется бывшимъ владѣльцамъ имѣній.

Бывшимъ владѣльцамъ имѣній остаются усадьбы съ садами и огородами и небольшими участками полевой земли. Сколько полевой земли будетъ оставляться у владельцевъ, объ этомъ въ каждой волости должны обсудить. Волостные Земельные Совѣты и представятъ на утверженіе Высшаго Правительства.

Кромѣ того, остаются во владѣніи собственниковъ имѣній лѣса, но за ними будетъ глядѣть казна.

Тамъ гдѣ лѣсовъ много, а земли мало, часть лѣса можетъ быть предназначена на раскорчевку и передана потомъ крестьянамъ.

Законъ также обезпечиваетъ сельскому населенію полученіе по справедливой цѣнѣ изъ лѣсовъ дровъ и строительныхъ матеріаловъ.

О томъ, что и какъ оставляется бывшимъ владѣльцамъ, говорится въ п. п. 6 – 8 статьи 2-й и въ п. 1 статьи 14-1, а о лѣсѣ – въ статьѣ 5-й Закона.

V. Когда и какъ переходятъ земли крестьянамъ.

Законъ устанавливаетъ такой порядок, чтобы земля перешла къ крестьянамъ и вообще землепашцамъ скорвѣ и проше, но чтобы при этомъ не было суматохи и разоренія, чтобы каждый засѣявшій землю могъ спокойно снять съ нея урожай и чтобы земля не оставалась лежать безъ пользы необработанной и незасѣянной.

Поэтому въ тѣхъ имѣніяхъ, гдѣ сейчасъ земля находится во владѣніи крестьянъ, все равно какъ они ею завладели, т. е. взяли ли ее въ аренду по договору съ владѣльцемъ, получили ли по распоряженію совѣтскихъ властей или даже захватили самовольно, каждый засѣявшій или обработавшій землю хозяинъ, пока остается сидѣть на этой землѣ и ею пользуется. Когда потомъ Волостные и Уѣздные Земельные Совѣты разберутъ права каждаго хозяина на землю, тогда, можетъ быть, кому прибавятъ, а кому, если много захватилъ, отбавятъ. Дѣло о землѣ будетъ разбираться по Закону, но это не будетъ мѣшать крестьянамъ обрабатывать ее, засѣвать и снимать урожай.

Спѣшить съ захватомъ въ свои руки земли – никому нѣтъ причинъ.

Тѣ земли, который должны перемѣнить своихъ хозяевъ по закону, перейдутъ въ пользованіе землепашцевъ, но будутъ переданы имъ по закону и по порядку.

При этомъ, чтобы не разрушать уже заведенныя хозяйства, въ первую очередь передаются земледѣльцамъ тѣ земли, которыя уже состоятъ въ ихъ пользованіи, либо заброшены владѣльцами и не обрабатываются ими. Какого хозяина слѣдуетъ считать обрабатывающимъ свою землю, хотя бы онъ самолично и не пахаль ее, сказано въ первой главѣ.

Волостные Земельные Совѣты обслѣдуютъ это дѣло, установятъ кому и сколько дать такой земли, а Уѣздные Совѣты это утвердятъ и выдадутъ новымъ хозяевамъ владѣльческіе документы.

Всякая земля, которая остается во владѣніи крестьянъ по закону или вновь имъ предоставляется, укрѣпляется за ними

въ нерушимую вѣчную собственность. Сначала, какъ сказано, выдаются имъ владѣльческіе документы, а когда будетъ выплачена стоимость земли, то взаменъ ихъ будутъ выданы крѣпостныя данныя.

Все это сказано въ статьяхъ 1, 11, 12 и 13 Закона.

VI. Даромъ или за выкупъ.

Ни въ одной странѣ на свѣтѣ нѣтъ и не можетъ быть такого Закона, чтобы земля давалась въ собственность даромъ. Большевики не требуютъ съ крестьянъ выкупа за землю, зато и не считаютъ землю собственностью крестьянъ, а Государства, и съ такой «даровой» земли любой честный трудящійся хозяинъ, по той или иной причинѣ, можетъ быть во всякое время согнанъ.

На «даровую» землю особенно охочи только проходимцы, которые и хозяйничать не умѣютъ и либо нарываютъ сдать отъ себя полученную землю въ аренду трудящемуся хозяину, либо вовсе ее забросать.

Законъ 25 го мая (статья 3-ья) твердо устанавливаетъ, что земля переходятъ къ трудящимся хозяевамъ – въ собственность, но за выкупъ.

Выкупъ этотъ небольшой и для крестьянъ очень удобный. Каждый годъ вносится казнѣ одна пятая часть средняго урожая ржи или пшеницы, смотря по тому, какой хлѣбъ въ этой мѣстности болѣе сѣтся, и черезъ 35 лѣтъ конецъ выкупу. Плата хлѣбомъ устанавливается за всякую землю: не только, за пахоту, но за сѣнокосъ и пастбище. Такъ, за каждую десятину сѣнокоса надо вносить въ Казну столько же зерна, сколько въ этой мѣстности полагается за десятину пахоты. Но за то уже никакихъ процентовъ на этотъ выкупъ не накладывается. Кто богатъ на деньги, можете внести выкупъ деньгами по той цѣнѣ, сколько стоитъ въ этой мѣстности зерно. Скажемъ, въ какой нибудь волости средній урожай зерна признается по 50 пудовъ съ десятины, значитъ за каждую десятину и пашни, и сенокоса надо будетъ платить казнѣ по 10 пудовъ зерна, или

столько денегъ, сколько стоятъ эти 10 пудовъ по рыночной цѣнѣ хлѣба ко времени платежа.

Объ этомъ сказано въ статьяхъ 8, 9 и 10 Закона.

Въ тѣхъ случаяхъ, когда бывшій владѣлецъ имѣнія окажется на лицо, либо имѣніе принадлежать казнѣ или иному учрежденію, съ которымъ можно сейчасъ начать переговоры, Законъ дозволяетъ заключать добровольныя сдѣлки на покупку земли. Для того, чтобы при этомъ не были обижены местные крестьяне, и чтобы одинъ какой-либо хозяинъ не скупилъ много земли въ ущербъ другимъ, требуетсѣ, чтобы каждая такая сделка была одобрена Волостнымъ Земельнымъ Совѣтамъ.

О разрѣшеніи добровольныхъ сдѣлокъ по куплѣ-продажѣ земли говорится въ статьяхъ 4, 8 и въ п. 6 статьи 14 Закона.

Пока Совѣты обслѣдуютъ всю землю, всякій собственникъ можетъ ее продавать кому хочетъ. Новый владѣлецъ либо сохранить право на эту землю, если подходитъ подъ правила Земельнаго Закона, либо и отъ него, какъ отъ прежняго собственника, она будетъ отчуждена, по рѣшенію Земельнаго Совета, тѣмъ кто долженъ получить на нее право укрѣпленій.

VII. Кто вѣдаетъ всѣма земельнымъ дѣломъ.

Всѣмъ земельнымъ дѣломъ вѣдаютъ на мѣстахъ Волостные и Уѣздные Земельные Совѣты.

Каждый Волостной Земельный Совѣтъ состоитъ не менѣе, какъ изъ 5 и не болѣе, какъ изъ 10 выборныхъ отъ Волостнаго Земельнаго Схода. Сходъ этотъ собирается такъ же, какъ и обыкновенные Волостные Сходы, но только на него допускаются, кромѣ старость и десятидворныхъ выборныхъ, еще по одному человѣку отъ cadaго хозяйства, не входящаго въ сельское или земельное общество, т. е. отъ имѣній частновладѣльческихъ и казенныхъ, причтоваго надѣла и т. п.

Установлено это потому, что въ земельных дѣлахъ имѣють интересъ не только крестьяне, но и всѣ вообще лица и учреждения, владѣющія землею въ предѣлахъ волости.

Справедливо также допускать на Волостные Земельные Сходы десятидворныхъ выборныхъ отъ хозяевъ, которые, хотя своей земли а не имѣють, но много лѣтъ арендуютъ землю у частныхъ владѣльцевъ или отъ казны, живутъ на этой землѣ и имѣють устройство на манеръ сельскихъ обществъ.

Въ тѣхъ Волостяхъ, гдѣ Волостные Земельные Совѣты не будутъ избраны до открытія Волостныхъ Земскихъ Собраній, выборы какъ Волостныхъ Земельныхъ Совѣтовъ, такъ и членовъ Уѣздныхъ Земельныхъ Совѣтовъ производятся уже не Волостными Земельными Сходами, а Волостными Земскими Собраніями. Если Волостное Земское Собраніе пожелаетъ, то по особому своему постановленію оно можетъ произвести новые выборы и въ томъ случаѣ, когда выборы были уже произведены раньше Волостнымъ Земельнымъ Сходомъ. Это сказано въ ст. 25 и примѣчаніи 1 къ ней новаго закона о Волостныхъ Земскихъ Учрежденіяхъ.

Всякое земельное дѣло, о чемъ бы оно ни было, должно разсматриваться Волостнымъ Земельнымъ Совѣтомъ.

Въ чемъ же будутъ заключаться главныя обязанности Волостныхъ Земельныхъ Совѣтовъ?

Чтобы правильно рѣшить, за кѣмъ укрѣпить землю, гдѣ и сколько, надо точно знать, сколько въ волости по каждому имѣнію земель, не обрабатываемыхъ самими владѣльцами, сколько такихъ земель, которыми пользуются землѣдельцы на арендномъ ила какомъ-либо иномъ правѣ и которыя должны быть укрѣплены въ собственность за тѣми, кто эти земли обрабатываетъ, и сколько должно быть оставлено неприкосновенно прежнимъ собственникамъ. Поэтому Волостные Земельные Совѣты должны прежде всего поручить толковымъ людямъ собрать всѣ необходимыя свѣдѣнія и сдѣлать всѣ нужные подсчеты. Если понадобится

измѣреніе земель, Совѣти могутъ получить казенныхъ землемѣровъ.

Въ первую очередь придется, конечно, устраивать тѣхъ хозяевъ, которые уже пользуются подлежащею отчужденію землею и обрабатываютъ ее, а затѣмъ уже распределять земли свободныя, никѣмъ не занятыя. Для этого Волостные Земельные Совѣты должны будутъ сообразить и составить предположенія, какой величины земельные участки слѣдуетъ оставлять каждому хозяину изъ состоящей въ его пользованіи земли и укрѣплять за нимъ въ собственность.

Чѣмъ крупнѣе будутъ такіе участки, тѣмъ крѣпче будутъ новыя хозяйства; чѣмъ мельче, тѣмъ больше народа устроится на землѣ. Но едва ли очень мелкіе хозяева будутъ въ состояніи удержать взятую на себя землю и окупить ее. Поэтому Законъ и указываетъ, что укрѣпляемые участки должны быть такого размѣра, чтобы на нихъ можно было вести прочное хозяйство.

Внимательно разобратся въ земельномъ дѣлѣ, установить хозяйственные размеры участковъ и справедливо укрѣпить землю за тѣми, кто на нее имѣетъ право по закону, и при томъ безъ разоренія уже наладившихся хозяйствъ – вотъ главнѣйшія обязанности Волостныхъ Земельныхъ Совѣтовъ.

Наблюдаютъ за дѣятельностью Волостныхъ Совѣтовъ и утверждаютъ ихъ рѣшенія Уѣздныя Земельные Совѣты. Сюда же можно подать жалобу на Волостной Совѣтъ, если кто останется недоволенъ его рѣшеніемъ.

Въ Уѣздномъ Совѣтѣ половина членовъ также по выбору отъ Волостныхъ Земельныхъ Сходовъ, а председательствуетъ въ Уѣздномъ Совѣтѣ Уѣздный по Земельнымъ дѣламъ Посредникъ.

Чтобы не разводилъ напрасно жалобъ и судебной волокиты, а также въ надеждѣ, что въ Уѣздный Совѣтъ попадутъ дѣйствительно честные, неподкупные люди (сами же крестьяне ихъ будутъ выбирать), Закономъ установлено, что рѣшенія Уѣзднаго Совѣта являются окончательными и

жаловаться на ихъ рѣшенія можно только въ томъ случаѣ, если они допустить явное нарушеніе закона.

Въ Губерній назначается Губернскій Посредникъ, который долженъ прежде всего содѣйствовать тому, чтобы работа шла хорошо и быстро. Онъ назначаетъ помощниковъ Уѣзднымъ Посредникамъ, командируетъ куда надо землемѣровъ, будетъ имѣть особое наблюденіе за изготовленіемъ и выдачею документовъ на укрѣпляемые участки и т. д.

Обо всемъ этомъ говорится въ статьяхъ 4 и 11–16 Закона и во Временномъ Положеніи о Земельныхъ Учрежденіяхъ.

VIII. Сколько каждый хозяинъ можетъ получить земли.

Земля, какъ хозяйство, вездѣ разная и вездѣ ея неодинаково. Гдѣ песокъ, гдѣ глина, гдѣ черноземъ. Гдѣ мало, а гдѣ много.

Потому и законъ не говоритъ прямо, сколько каждому хозяину можно дать, или оставить земли, а предлагаетъ это обсудить самимъ крестьянамъ въ Волостныхъ и Уѣздныхъ Земельныхъ Совѣтахъ. Законъ только устанавливаетъ, что если у какого хозяина земли сейчасъ не больше, чѣмъ банковская норма (въ Таврической губерніи отъ 17 до 35 десятинъ на хозяйство), то такого хозяина трогать нельзя. Можно земли ему прибавить, если окажется много свободной, а отнять не разрешается, чтобы не разрушать налаженного хозяйства.

Это написано въ пунктѣ 3 статьи 15 и въ пунктѣ 3 статьи 14.

IX. Объ арендѣ и скопщинѣ.

Въ тѣхъ мѣстностяхъ, гдѣ имѣнія до сего времени оставались во владѣніи казны или частныхъ владельцевъ, много этой земли осенью прошлаго года и весною этого года было сдано крестьянамъ въ аренду или скопщину.

Какъ же быть крестьянамъ-арендаторамъ?

Кому платить и сколько?

Въ Законѣ опредѣленныхъ указаній объ арендѣ или скопщинѣ нѣтъ, а сказано только, что всѣ кто пользуется

землею, должны платить за нее выкупъ въ размѣрѣ одной пятой части средняго урожая.

Поэтому, за всякую землю, которая находится сейчасъ во владѣніи крестьяне, значить и за арендную, надо бы было платить на круге (чохомъ) за пахоту, сѣнокосъ и пастбище эту самую пятую часть средняго урожая зерна.

Но такъ какъ въ нынѣшнемъ году у многихъ хозяевъ-землепашцевъ могутъ быть затрудненія, да и «средній» урожай надо еще сначала определить, то Главмокомандующій въ особомъ приказѣ 26 іюня разъяснилъ, что въ этомъ году крестьяне могутъ внести одну пятую не «средняго» урожая зерна и не за всю землю, а одну пятую действительная урожая, т. е. того, что на землѣ уродилось (зерна или сѣна).

Если при этомъ земля, съ которой снять урожай, была взята въ аренду по договору у владѣльца, то надо внести пату владѣльцу же въ томъ размѣрѣ, какъ это установлено въ договорѣ, но не больше одной пятой части. Напримѣръ, если по договору съ арендатора слѣдуетъ одна третья часть, то вносится владѣльцу не треть, а только пятая, если же, скажемъ по договору слѣдуетъ одна шестая, то и вносится только одна шестая.

За тѣ же земли, которыми хозяева-землепашцы пользовались безъ всякихъ договоровъ, плата натурою (зерномъ тѣхъ хлѣбовъ, какіе были засѣяны и сѣномъ) въ размѣрѣ одной пятой урожая текущаго года или деньгами, по стоимости этой одной пятой, вносится прямо въ Казну. Такіе же взносы въ Казну производятся и за тѣ земли, владѣльцы которыхъ или ихъ представители отсутствуютъ, хотя бы съемщики пользовались землею ихъ на основаніи прежнихъ договоровъ.

Затѣмъ, будетъ ли плата внесена владѣльцу или казнѣ, все равно она засчитывается въ выкупъ за землю, какъ первый годовой платежъ.

Значить, крестьянамъ беспокоиться нечего. Никакой обиды или обмана быть здѣсь не можетъ.

Х. Кому законъ даетъ преимущества.

Преимущественное право на землю Законъ предоставляетъ постояннымъ кореннымъ жителямъ волости. Люди же изъ другихъ местностей которые недавно поселились, иди только что сюди пріѣхали, могутъ получить землю только въ томъ случаѣ, если ея хватить своимъ и еще останется излишекъ.

Среди мѣстныхъ, своихъ крестьянъ, въ первую годову закрѣпляется за земледѣльцами-арендаторами та земля, которую они постоянно арендовали у владѣльцевъ или казны, и особенно за тѣми, кто на арендованной землѣ поселился.

Вообще же законъ требуетъ, чтобы оказывалось всяческое преимущество тѣмъ хозяевамъ, которые сами или ихъ сыновья, или братья находятся въ Русской Арміи, борющейся за возстановленіе свободы, закона и порядка въ Россіи.

Все это вполне понятно и справедливо. Устанавливается это правило въ Отдѣлѣ III Приказа о землѣ и въ статьѣ 15 Закона.

Заботясь такимъ образомъ, о честныхъ и трудолюбивыхъ хозяевахъ, Законъ устраняетъ отъ земельныхъ дѣлъ коммунистовъ, дезертировъ, уклоняющихся отъ призыва въ войска и преступниковъ. Всѣ они не только не имѣютъ права участвовать въ Волостныхъ Земельныхъ Совѣтахъ и даже Волостныхъ Земельныхъ Сходахъ, но дезертиры, уклоняющіеся отъ призыва въ войска, и коммунисты не получаютъ вовсе земли.

Также Законъ строго относится къ коммунамъ. Всѣмъ извѣстно, что это чрезвычайно вредная выдумка, которая противна законамъ Божескимъ и человѣческимъ, пріучаетъ людей къ лѣни и превращаетъ ихъ изъ хозяевъ, любящихъ семью, землю и трудъ, въ безсловесныхъ и лѣнивыхъ рабовъ.

Ничего путнаго изъ коммунъ нигдѣ не выходитъ, не вышло это и у большевистскихъ комиссаровъ, но коммуны нужны имъ, чтобы легче властвовать надъ народомъ.

Поэтому-то всѣ коммуны Закономъ уничтожаются. Земля отъ нихъ отбирается и передается въ распоряжение Волостныхъ Земельныхъ Совѣтовъ, которые передадутъ эту землю трудолюбивымъ и работающимъ хозяевамъ.

Это сказано въ статѣ 5-ой Закона, во Временномъ Положеніи о земельныхъ учрежденіяхъ и въ особомъ приказѣ Главнокомандующаго.

XI. Что еще требуется закономъ.

Земельный Законъ много даетъ крестьянамъ: онъ даетъ имъ и землю, и волю, и порядокъ въ деревнѣ, а требуетъ отъ нихъ только одного, чтобы аккуратно платили выкупъ, да засѣвали землю.

Потому что, если земля останется незасѣянной, отъ этого вредъ не только хозяину, но и всему Государству.

И если кто оставляетъ землю необработанной и незасѣянной, значить ему земли вовсе не надо. Таковую брошенную лежать землю, Волостные Совѣты могутъ отобрать отъ нерадиваго хозяина и отдать тому, кто лучше съ нею управится.

Такъ говорится въ статѣ 18-ой Закона.

XII. Гдѣ можно навести справки и получить разъясненія.

Если за тѣмъ всѣмъ, что здѣсь написано, всетаки кто изъ крестьянъ чего-либо не пойметъ, такой хозяинъ пусть обратится къ Губернскому или Уездному Земельнымъ Посредникамъ; Губернскій Посредникъ находится въ Губернскомъ городѣ, а Уѣздный – въ каждомъ уѣздномъ городѣ; они получаютъ указанія отъ Правительства и обязаны во всякое время растолковывать и разъяснять Законъ и объяснять, какъ его лучше исполнить.

Если посредникъ будетъ въ отъѣздѣ, можно обратиться къ секретарю или одному изъ членовъ Уѣзднаго Совета.

Если же мѣстность эта находится возлѣ самого фронта, то при Арміи имѣется Представитель Управленій Земледѣлія, который также не откажетъ любому просителю въ необходимыхъ объясненіяхъ. Объ этомъ особенно надо помнить солдатамъ.

Вообще Законъ оберегаетъ интересы воиновъ, находящихся на фронтѣ, и имъ беспокоиться нечего; но все же, если у кого изъ солдатъ появится какое сомнѣніе, или просто захочетъ поразузнать толкомъ про законъ, пусть попроситъ разрѣшенія своего ближайшаго Начальника-Командира и отправится къ Представителю Управленій Земледѣлія и Землеустройства при Арміи.

Кромѣ того, въ городѣ Севастополѣ всѣ разъясненія и справки даются непосредственно Управленіемъ Земледѣлія- и Землеустройства (Таврическая, 20, Уголь Большой Морской), каждый день, не исключая праздниковъ, отъ 11 до 1 часу дня.

ДАРФ. Ф. 355. Оп. 1. Спр. 26. Арк. 1-5зв.

№ 125

ПРАВИЛА О ПЕРЕДАЧЕ РАСПОРЯЖЕНИЕМ ПРАВИТЕЛЬСТВА КАЗЕННЫХЪ, ГОСУДАРСТВЕННОГО ЗЕМЕЛЬНОГО БАНКА И ЧАСТНОВЛАДЕЛЬЧЕСКИХЪ ЗЕМЕЛЬ СЕЛЬСКО-ХОЗЯЙСТВЕННОГО ПОЛЬЗОВАНИЯ В СОБСТВЕННОСТЬ ОБРАБАТЫВАЮЩИХЪ ЗЕМЛЮ ХОЗЯЕВ

Ст. 1. В мѣстностях, на которые распространяется власть Главнаго Командованія Вооруженными Силами на Юге Россіи, всякое владение землею (сельско-хозяйственного пользования, независимо от того, на какомъ правѣ оно основано и в чьихъ рукахъ оно находится, подлежитъ охранѣ Правительственной Власти от всякаго захвата и насилия. Все

земельные угодья остаются во владении обрабатывающих их или пользующихся ими хозяев. Изменения этого владения допускаются лишь в порядке, установленном настоящими Правилами (ст. с.т. 2, 6, 7, 10, 12, 13 и 18, п. 1).

Ст. 2. Охрана владения, не основанного на актах о праве собственности, не распространяется на захваты, произведенные из земель: 1) надельных, 2) купленных при содействии Крестьянского Банка по установленным для сего нормам, 3) выделенных на отруба и хутора по законам землеустроительным, 4) отведенных в надел церквам и принтам, а также монастырских и вакуфных, 5) принадлежащих сельскохозяйственным опытным, ученым и учебным учреждениям и училищам, 6) усадебных, огородных, равно как занятых искусственными насаждениями, поливными посевами и особо ценными культурами (виноградниками, хмельниками, табачными плантациями и т. п.) или садами, кому бы и в каком размере таковые земли ни принадлежали, 7) под мельницами, фабриками и заводами и другими постройками промышленного характера в размере, необходимом для правильной их работы, а также занятых подсобными к ним сооружениями и устройствами, и 8) частновладельческих сельско-хозяйственного пользования, подлежащих сохранению за владельцами в том предельном размере, который будет для сего установлен по представлениям Уездных Земельных Советов Высшею Правительственною Властью (ст. 14, п. 1). Охрана собственности на эти земли и возврат их, в случае захвата, законным собственникам производится распоряжениями Волостных Земельных Советов и Правительственной Властью.

Ст. 3. Все, за исключением упомянутых в предшедшей (2) статье, пахотные, сенокосные и выпасные угодья казенных, Государственного Земельного Банка и частновладельческих имений, и в первую очередь не обрабатываемые самими собственниками или оставленные ими без надлежащего

использования, либо сдаваемые обычно в аренду за деньги или из части урожая, подлежат передаче трудящимся на земле хозяевам в собственность мелкими участками, с обложением новых владельцев этих земель, впредь до оплаты Государству их стоимости, особыми Государственными сборами хлебом или деньгами (ст. ст. 8, 9 и 10). Порядок и сроки расчета Государства с бывшими собственниками упомянутых земель будут определены особыми правилами.

Ст. 4. Забота о сохранении в руках трудящихся хозяев обрабатываемых ими земель, мероприятия, необходимые для прочного укрепления за ними этих земель, во всех случаях, когда не последует об их покупке добровольных соглашений с законными собственниками, и обязанности по установлению и охране земельного правопорядка и передаче земель мелкими участками в собственность трудящихся на земле хозяев возлагаются, впредь до прочного устроения и упорядочения земской жизни на местах, на учрежденные временно, на один год, Волостные и Уездные Земельные Советы, действующие на основании «Временного Положения о земельных учреждениях», в порядке, установленном статьями 11–16 настоящих Правил.

Ст. 5. Все казенные леса сохраняются в распоряжении заведующих ими Правительственных учреждений, а частновладельческие принимаются под наблюдение тех же учреждений. Волостным Земельным Советам предоставляется выяснение потребностей местного населения в топливе и строительных материалах и в расширении сельскохозяйственного пользования за счет лесных площадей, а также интересов этого Населения в способах разработки леса. Постановления Волостных Земельных Советов по этому предмету, по проверке и обсуждении их ведающими лесное дело Правительственными учреждениями и по одобрении Уездными Земельными Советами, приводятся в исполнение,

с обеспечением лесовладельцам причитающегося им вознаграждения.

Ст. 6. Устроенные на казенных, частновладельческих или общественных землях коммунальные хозяйства, за исключением из них земель, подлежащих возвращению их владельцам на основании ст. 2 настоящих Правил, поступают в распоряжение Волостных Земельных Советов, которые либо учреждают для заведывания этими хозяйствами особые управления, либо устраивают в них трудящихся на земле хозяев.

Ст. 7. Советские хозяйства, устроенные в пределах волости, а также имение, в котором ведется культурное или промышленное хозяйство, имеющее государственное или краевое значение, переходят всецело в распоряжение Правительства и могут быть им передаваемы для заведывания либо особым казенным управлением, либо Волостным Земельным Советам, с обязательством сохранения в них инвентаря, правильного хозяйства и всех хозяйственных обзаведений. Отчуждение из этих имений угодий сельскохозяйственного пользования трудящимся земледельцам, сверх обычно сдававшихся последним в аренду, производится с учетом необходимости сохранения находящихся в таких имениях сельскохозяйственных промышленных предприятий и заводов.

Ст. 8. Впредь до укрепления за новыми владельцами земельных участков, о покупке которых у прежних собственников не последовало взаимного добровольного соглашения, а по укреплении – до уплаты Государству за укрепляемые участки полной их стоимости деньгами или натурой (зерном), – хозяева, в пользовании которых находятся эти земли, облагаются сборами в деньгах или зерном в средства Государства. Сборы эти предназначаются на покрытие лежащих на земле долгов кредитным учреждениям и частным

лицам и в Государственный фонд для вознаграждения бывших собственников этих земель.

Ст. 9. Размер упомянутых в предшедшей (8) статье сборов хлебом или деньгами с новых собственников отчуждаемых земель определяется на следующих основаниях:

1) полную оплату Государству стоимости каждой десятины удобной земли, – без различия – пахотной, сенокосной или выпасной, – признается сдача в государственный запас хлеба в зерне преобладающего в данной местности посева (ржи или пшеницы) в количестве пятикратного, среднего за последние 10 лет, урожая этого хлеба с одной казенной десятины;

2) размеры среднего, за последние 10 лет, урожая ржи или пшеницы с десятины для каждого уезда, части уезда или волости, без различия размеров владений посевищиков выясняются Уездным Земельным Советом на основании имеющейся земской статистики, сведений Волостных Земельных Советов и других данных и представляются в установленном порядке на утверждение Совета при Главнокомандующем;

3) причитающееся в оплату отчуждаемых участков количество хлеба вносится новыми собственниками в течение двадцати пяти лет ежегодно равными частями, составляющими на каждую десятину одну пятую часть среднего урожая;

4) плательщикам, в случае их о том ходатайств и удостоверенной Волостными Земельными Советами их неплатежеспособности, либо повреждения урожая в связи с военными действиями, может быть предоставляема, по постановлениям Уездных Земельных Советов, отсрочка той или инной части причитающихся за первый год взносов, с присоединением отсроченной части к взносам последнего платежного года (п. 3);

5) плательщику предоставляется во всякое время досрочно произвести полную оплату стоимости всего или части укрепляемого за ним участка земли взносом хлеба

или денежной стоимости его по рыночным местным ценам времени уплаты;

6) Правительству, в случае государственной надобности, а также плательщикам, по их о том ходатайствам, предоставляется заменять годовые хлебные платежи деньгами по рыночной стоимости хлеба к сроку платежа;

7) порядок сбора хлеба, места и сроки ссыпки, определение необходимого качества ссыпаемого зерна и разрешение вопросов об условиях замены зерна денежными сборами устанавливаются инструкциями, издаваемыми Начальником Управления Финансов, по соглашению с Начальниками Управлений Гражданского и Снабжения.

Ст. 10. Разверстка между плательщиками (отдельными хозяевами, товариществами и обществами) установленных сборов, взыскание, хранение и сдача их по назначению возлагаются на Волостные Управления, под наблюдением податной инспекции. В случае невнесения в срок упомянутых сборов, состоящие в пользовании неисправных плательщиков участки, как не укрепленные в собственность, так и укрепленные, передаются распоряжением Волостных Земельных Советов другим лицам, с правом укрепления за ними этих участков.

Ст. 11. Волостные Земельные Советы, немедленно по их открытии, производят по каждому казенному и частновладельческому имению обследования для выяснения: 1) какие угодья, в каком размере, на каком основании и в чем именно пользовании состоят, причем составляются опись имения и перечень обрабатывающих в нем землю хозяев и прежних владельцев; 2) сколько у кого из обрабатывающих землю хозяев имеется сверх сего надельной или купленной земли; 3) сколько и каких угодий в имении остается без обработки или без хозяев; 4) сколько и каких угодий может быть немедленно закреплено за новыми владельцами по добровольным соглашениям о покупке их у законных

собственников; 5) какие земли состоят в пользовании постоянных их арендаторов, имеющих на них оседлость и хозяйственное обзаведение, и 6) какие и в каком количестве угодья подлежат возврату или сохранению за собственниками на основании ст. 2 настоящих Правил, как не подлежащие отчуждению.

Ст. 12. На основании упомянутых в предшедшей (11) ст. обследований и согласно установленным условиям укрепления обрабатываемых земель за трудящимися на них хозяевами и предельным размером укрепления за каждым отдельным хозяином его действительного землепользования (ст. 14, п. п. 2 и 3), Волостные Земельные Советы составляют и представляют на утверждение Уездных Земельных Советов свои предположения о распределении земель каждого имения между обрабатывающими их хозяевами для укрепления за ними этих участков.

Ст. 13. По утверждении упомянутых в предшедшей (12) ст. проектов укреплений Уездным Земельным Советом, постановления последнего служат бесспорными актами владения землею новых собственников до замены этих документов, по уплате Государству полной стоимости отчужденных земель основанными на упомянутых актах крепостными данными.

Примечание. Вопрос о праве на недра земель, укрепляемых в собственность обрабатывающих землю хозяев, подлежит разрешению Обще-Российской Государственной Власти.

Ст. 14. На Волостные Земельные Советы возлагается:

1) представление через Уездные Земельные Советы на утверждение Высшей Правительственной Власти предположений о предельном размере владения сельскохозяйственными угодьями, менее которого не может быть оставлено у всякого земельного собственника при отчуждении его земель, а в случае захвата подлежит возврату и отводу

к одному месту при его усадьбе (ст. 2, п. 8); 2) определение условий, которым должны удовлетворять хозяева для укрепления за ними обрабатываемых ими земель (подданство, несудимость, личный труд на земле, технические познания в земледелии, аренда земли, проживание в имении и т. п.); 3) представление на утверждение Уездного Земельного Совета предположений о размерах, в каких действительное пользование отдельных хозяев может быть закреплено за ними в собственность; 4) утверждение добровольных соглашений между хозяевами об обмене и разверстании угодий; 5) выдача хозяевам, коим предоставлены участки, актов на последующее укрепление этих участков в собственность, по уплате их стоимости Государству (ст. 13), и 6) одобрение всех добровольных сделок о купле-продаже земель сельскохозяйственного пользования в пределах волости.

Ст. 15. При определении условий и размера укрепления действительного землепользования за обрабатывающими землю хозяевами Волостные Земельные Советы обязаны руководствоваться нижеследующими требованиями: 1) преимущественное право на укрепление за ними обрабатываемых участков предоставляется хозяевам, имеющим на них усадебную оседлость и хозяйственное обзаведение и обычно снимавшим эти земли в аренду за деньги или из части урожая, а между этими хозяевами – прежде всего воинам, участвовавшим в борьбе за государственность, или их семьям; 2) земли каждой волости должны служить в первую очередь обеспечением устройства на них постоянных жителей волости из числа хозяев-земледельцев, и лишь за удовлетворением их могут быть обращаемы на устройство пришлого земледельческого населения, и 3) установление предельного размера, до которого фактическое землевладение может быть закрепляемо за отдельными обрабатывающими землю хозяевами, должно сообразоваться с возможностью вести на этой земле прочное хозяйство; во всяком случае,

действительное владение хозяев, ведущих хозяйство на участках, не превышающих в общей сложности размеров установленных для данной местности норм для покупки земель с содействием бывшего Крестьянского Банка, не может быть уменьшаема.

Ст. 16. При охране владения трудящихся на земле хозяев и при составлении предположений об укреплении за ними в собственность обрабатываемых ими земель, а равно при распределении свободных участков, образуемых из казенных и частновладельческих имений, Волостные Земельные

Советы имеют непрременную обязанность: 1) выяснять в каждом случае права на землю и принимать особые меры к охране интересов воинов, находящихся в рядах войск, борющихся за восстановление государственности, и их семейств;

2) предоставлять упомянутым лицам и семьям преимущественные перед прочими, в равных с ними условиях находящимися, хозяевами права на укрепление земли, и 3) принимать меры к тому, чтобы каждому хозяину, засеявшему или обработавшему под посев землю, при всех перемещениях или изменениях землепользования, было обеспечено получение урожая его посева и вознаграждение за вложенный в землю труд по ее обработке.

Ст. 17. По укреплении в собственность участков и восстановлении законных собственников (ст. ст. 2, 12 и 13), все последующие споры о праве собственности на эти земли и о нарушении владения ими подлежат на общем основании ведению судебных учреждений.

Ст. 18. Сверх указанных выше обязанностей (ст. ст. 11–16) на Волостные Земельные Советы возлагается: 1) ответственное попечение о производстве на землях волости своевременной и надлежащей обработки, засева и сбора урожая, для чего Волостные Земельные Советы могут принимать все соответствующие меры и в необходимых случаях брать в

свое распоряжение и заведывание необрабатываемые участки и сдавать их в аренду, и 2) руководство и наблюдение за деятельностью по указанным в п. 1 делам должностных лиц сельского управления.

Ст. 19. Жалобы на постановления и распоряжения Волостных Земельных Советов могут быть приносимы в двухнедельный срок со дня постановления или распоряжения Уездному Земельному Совету, который рассматривает эти жалобы в порядке, установленном во «Временном Положении о земельных учреждениях».

Ст. 20. В развитие, дополнение и разъяснение настоящих правил издаются, с одобрения Высшей Правительственной Власти, указы и инструкции.

Клунний Г. В боротьбі за селянство. Земельне законодавство контрреволюційних урядів за час революції на Україні. Харків : Радянський селянин, 1926. С. 159–172.

№ 126

ПРИКАЗ ПРАВИТЕЛЯ И ГЛАВНОКОМАНДУЮЩЕГО ВООРУЖЕННЫМИ СИЛАМИ НА ЮГЕ РОССИИ

№ 3226.

Севастополь. 20 мая 1920 года.

Русская армия идет освобождать от красной нечисти родную землю.

Я призываю на помощь мне Русский народ.

Мною подписан закон о волостном земстве и восстанавливаются . . . скис учреждения в занимаемых армией областях.

Земля казенная и частновладельческая сельскохозяйственного пользования распоряжением самих волостных земств, будет передаваться . . . батывающим ее хозяевам.

Призываю к защите родины и мирному труду русских людей и обещаю ...щение заблудшим, которые вернутся к нам.
Народу земля и воля в устройении государства.
Земле – волею народа поставленный Хозяин.
Да благословит нас Бог.
Генерал Врангель.

*Врангель П.Н. Воспоминания. Южный фронт. Москва. 1999. Т. 2.
С. 161.*

№ 127

ВРЕМЕННОЕ ПОЛОЖЕНИЕ О ЗЕМЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

1. Для осуществления на местах земельных мероприятий, впредь до устройства и упорядочения земской жизни, учреждаются временно на один год: 1) Волостные и Уездные Земельные Советы и 2) должности Губернских Посредников по земельным делам и их Помощников.

2. Избрание Волостных Земельных Советов производится на особых Волостных Земельных Сходах, созываемых под председательством Волостного Старшины, из следующих лиц в возрасте не менее 25 лет: 1) всех сельских старост волости; 2) выборных от сельских и других земельных обществ и товариществ, избираемых для сего по одному от каждых десяти хозяев, имеющих земельную собственность и ведущих самостоятельное полевое или приусадебное хозяйство; 3) не принадлежащих к сельским и другим земельным обществам и товариществам землевладельцев, без различия сословий и независимо от размера их земельного имущества, по одному представителю от каждого входящего в состав волости владения, составляющего особое хозяйство; 4) старших представителей от церковных приходов и приход-

ских обществ всех вероисповеданий и учебных заведений, владеющих в пределах волости земельными участками сельскохозяйственного пользования, и 5) представителей от казны, Государственного Земельного Банка, городов, земств и ученых, благотворительных и других обществ, по одному от каждого учреждения или общества, если в пределах волости находятся принадлежащие им земли сельскохозяйственного пользования.

3. В выборах не могут участвовать:

1) дезертиры и уклоняющиеся от воинской повинности;
2) состоявшие под судом за преступные деяния, влекущие за собою лишение или ограничение прав состояния, либо исключение из службы, а равно за кражу, мошенничество, присвоение вверенного имущества, укрывательство похищенного, покупку и принятие в заклад заведомо краденого или полученного через обман имущества и ростовщичество, если они судебными приговорами не оправданы;

3) отрешенные по судебным приговорам от должности в течение трех лет со времени отрешения;

4) состоящие под следствием или судом по обвинению в преступных деяниях, перечисленных в п. 2, и

5) члены земельных коммун.

4. Списки выборных, упомянутых в п. 2 ст. 2, сообщаются Волостному Правлению подлежащими сельскими и земельными обществами и товариществами, а списки остальных избирателей составляются Волостным Правлением, выставляются для общего обозрения за семь дней до созыва избирательного схода и могут быть в течение этого срока исправляемы и дополняемы на основании поступающих Волостному Старшине заявлений о неполноте списков или допущенных в них неправильностях.

5. Созванный на указанных выше основаниях Волостной Земельный Сход избирает из своей среды Членов Волостного

Земельного Совета на один год в количестве не менее пяти и не более десяти, и заместителей к ним на случай выбытия их по болезни и другим уважительным причинам, и устанавливает размеры вознаграждения Председателю и Членам Совета.

6. Первое заседание Волостного Земельного Совета открывается Волостным Старшиной и избирает из своей среды Председателя. Внутренний распорядок дальнейшей деятельности устанавливается самим Советом.

7. Волостному Земельному Совету предоставляется избирать из своей среды комиссии, обязанности и полномочия коих определяются Советом в пределах его ведения.

8. В помощь Волостным Земельным Советам, по их о том ходатайствам, могут быть командированы для технических работ землеустроительные и землемерные чины ведомства Земледелия и Землеустройства.

9. Предметы ведения, права и обязанности Волостных Земельных Советов определяются утвержденными Главкомандующим 25 мая 1920 г. «Правилами о передаче распоряжением Правительства казенных, Государственного Земельного Банка и частновладельческих земель сельско-хозяйственного пользования в собственность обрабатывающих землю хозяев».

10. Уездный Земельный Совет состоит, под председательством Уездного Посредника по земельным делам, из заменяющего Председателя, в случае его отсутствия, Председателя Уездной Земской Управы или его Заместителя, Мирowego Судьи по назначению Мирowego С'езда, представителя от ведомства Финансов и представителей от волостей, избираемых на один год, по одному от волости, упомянутыми в статье 2 Волостными Земельными Сходами из своей среды, одновременно с избранием Членов Волостного Земельного Совета. Избранные Волостными Земельными Сходами представители от волостей распределяются Председателем Уездного Земель-

ного Совета на несколько сессий с таким расчетом, чтобы в каждой из них участвовало не менее четырех представителей.

11. При Уездном Посреднике по земельным делам состоит Секретарь и необходимое число канцелярских и вольнонаемных служащих.

12. На Уездные Земельные Советы возлагается: 1) содействие успешному выполнению Волостными Земельными Советами возложенных на них обязанностей и наблюдение за тем, чтобы при осуществлении земельных мероприятий на местах соблюдались постановления и распоряжения Правительственной Власти; 2) разрешение жалоб на постановления и распоряжения Волостных Земельных Советов и на действия по земельным делам отдельных должностных лиц; 3) разрешение дел и выполнение обязанностей, предусмотренных упомянутыми в ст. 9 настоящего Положения Правилами; 4) распределение между Волостными Земельными Советами откомандированных для содействия им Управлением Земледелия и Землеустройства землеустроителей, землемеров и других техников и 5) исполнение обязанностей по земельным делам, лежавших на основании Положения о крестьянских учреждениях (Св. Зак., т. IX, Особ. Прил.) на бывших Уездных С'ездах.

13. Дела, предусмотренные в пунктах 2 и 5 предшедшей (12) статьи, рассматриваются Уездными Земельными Советами в открытых заседаниях при обязательном участии Уездного Посредника по земельным делам или лица его заменяющего, Мирowego Судьи и одного из выборных от волостей.

14. Постановления Уездных Земельных Советов почитаются окончательными и могут быть отменяемы высшей губернской властью лишь в случае нарушения общих узаконений и постановлений Правительственной Власти, либо

законных прав частных лиц и интересов общественных и государственных.

15. Должности Губернского Посредника по земельным делам и его Помощника учреждаются при Управлениях Земледелия и Землеустройства в губерниях. На Губернского Посредника по земельным делам возлагается об'единение деятельности Уездных и Волостных земельных учреждений и содействие успешному выполнению ими возложенных на них обязанностей.

16. Губернскому Посреднику по земельным делам непосредственно подчиняются Отделения Управления Земледелия и Землеустройства в губернии: Межевое и Земельное, с сосредоточением в последнем всех земельных и землеустроительных дел, подведомственных Губернскому Посреднику по земельным делам. На Помощника Губернского Посредника по земельным делам возлагается заведывание Земельным Отделением упомянутого Управления.

17. В Межевом Отделении под председательством Губернского Посредника по земельным делам, образуется Межевое Присутствие в составе Члена Окружного Суда, по назначению Суда, и Губернского Землемера, на которого возлагается: 1) утверждение планов и межевых документов по всякого рода межевым исполнениям и 2) завершение землеустроительных дел, незаконченных бывш. Землеустроительными Комиссиями.

18. Начальнику Гражданского Управления предоставляется издавать указы и инструкции о порядке действия Уездных и Волостных Земельных учреждений и подведомственных им чинов.

ДАРФ. Ф. 355. Оп. 1. Спр. 26. Арк. 1-4

№ 128

**ИНСТРУКЦИЯ НАЧАЛЬНИКАМЪ МЕСТНЫХЪ
ОТДЕЛЕНИЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЧАСТИ ОТДЕЛА
ГЕНЕРАЛЬНОГО ШТАБА ВОЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ**

СЕКРЕТНО.

ОБЕРЪ-КВАРТИРМЕЙСТЕРЪ
ОТДЕЛА
ГЕНЕРАЛЬНОГО ШТАБА
ВОЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ.
2 ИЮНЯ 1920 Г.
№5321
г. Севастополь.

Инструкция Начальникамъ местныхъ отделений Политической Части Отдела Генерального Штаба Военного Управления о форме содействия проведению въ жизнь земельной реформы согласно приказа Главногокомандующего В.С.Ю.Р. О земле отъ 25-го Мая 1920 года.

На местные Отделения Политической Части возлагается обязанность – всемерно содействовать скорейшему проведению въ жизнь земельной реформы, намеченной приказомъ главногокомандующего отъ 25-го Мая 1920 года, «Правилами о передаче земли» и «Временнымъ положениемъ о земельныхъ учрежденияхъ».

Честное проведение въ жизнь земельной реформы является важнейшимъ агитационнымъ средствомъ для создания населения благожелательнаго отношения къ Русской Армии ея делу.

Указанное въ 1 статье настоящей инструкции общее данное распадается на три частныхъ задачи, къ постепенному и быстрому выполнению которыхъ немедленно должны приступить местные отделения Политической Части: 1/

широкую подготовку населения къ проведению земельной реформы посредствомъ подробнаго разъяснения населению значенія о содержанія закона о земле. Эта задача должна быть выполнена прежде всего; 2/ содействие технической подготовки выборовъ въ местныя земельныя учреждения – Волостныя и Уездныя Земельныя Советы, и содействие конструированію [...] и организации ихъ работы; 3/ оказаніе необходимой технической помощи местнымъ земельнымъ учреждениямъ въ ихъ работе въ связи съ негласнымъ наблюдениемъ за ходомъ работы въ этихъ учрежденияхъ.

Для выполнения первой задачи: - а) созвать немедленно съездъ всехъ наличныхъ лекторовъ-агитаторовъ Отделения, усиливъ ихъ кадры, если это требуется, людьми, на которыхъ можно возложить ответственную работу;

б) на съезде нужно подробно ознакомить лекторовъ-агитаторовъ съ Правилами о передаче земли и Временнымъ положениемъ о земельныхъ учрежденияхъ и совместно съ лекторами выработать планъ работы среди населенія;

в) после этой предварительной работы лектора незамедлительно выезжаютъ на места и организуютъ тамъ сельскіе и деревенскіе сходы, съ участіемъ лицъ, хотя и не принадлежащихъ къ сельскимъ обществамъ, но имеющихъ право участія въ выборахъ въ местныя земельныя учреждения согласно ст. 2 «Временнаго положенія о земельныхъ учрежденияхъ». На этихъ сходахъ лектора обязаны познакомить населеніе съ земельной реформой. Правила о передаче земли и Положеніе о временныхъ земельныхъ учрежденияхъ должны быть прочитаны и разъяснены.

ПРИМЕЧАНИЕ: Кроме этого «Приказъ о земле», Правительственное сообщеніе по земельному вопросу, Правила о передаче земли и Временное положеніе о земельныхъ учрежденияхъ следуетъ распространить среди населенія въ печатномъ видѣ, отпечатавъ ихъ въ местныхъ

типографияхъ, если присланныхъ экземпляровъ окажется недостаточно по местнымъ потребностямъ.

Для разрешения второй задачи нужно вместе съ выступлениями на сельскихъ сходахъ и параллельно этимъ выступлениемъ поручить лекторамъ:

А) выяснить населению и особенно сельскимъ должностнымъ лицамъ технику выборовъ въ земельныя учреждения и помочь технически организовать самые выборы, напримеръ, помочь составить списки избирателей;

Б) найти среди лицъ, могущихъ быть избранными, подходящихъ въ члены Волостныхъ и Уездныхъ Советовъ кандидатовъ и затемъ, организовать поддерживающія желательныхъ кандидатовъ группы населения, содействовать ихъ избранию.

Примечание 1: При определении пригодности кандидатовъ следуетъ руководиться такими соображениями:

А) кандидаты въ члены земельныхъ учреждений, будучи преданными делу возрождения Родины и народнымъ интересамъ, должны быть искренне готовыми и способными честно поработать для осуществления земельной реформы;

Б) они должны быть лицами, популярными въ населении и вполне заслуживающими доверия въ его глазахъ.

Примечание 2: При проведении желательныхъ кандидатовъ на выборы нужно действовать осторожно и тактично, отнюдь не прибегая къ явному давлению на волю избирателей, а только создавая для прохождения на выборахъ намеченныхъ кандидатовъ благоприятные условия черезъ влияние на общественное мнение.

Для выполнения третьей задачи нужно иметь постоянную связь съ вновь организованными земельными учреждениями и, наблюдая за ихъ деятельностью, во время приходитъ имъ на помощь въ нужныхъ случаяхъ. Это легко осуществить, если провести въ составъ Волостныхъ Земельныхъ Сходовъ и даже

членовъ Земельныхъ Советовъ, по крайней мере Уездныхъ, где только возможно, добровольныхъ сотрудниковъ и друзей Политической Части изъ населения, воспользовавшись, въ частности, пунктомъ 5 ст. 2 Временного положения о земельныхъ учрежденіяхъ.

Помимо лекторскихъ силъ для выполнения работы по данному заданію должны быть въ случае необходимости привлечены все годные силы местныхъ Отделений Политической Части.

Выполнение настоящей инструкции въ полномъ объеме должно быть обусловлено предварительнымъ соглашеніемъ съ земельными посредниками (губернскими и уездными) и другими представителями гражданской власти, непосредственно выполняющими земельную реформу.

Нужно помнить, что местные Отделения Политической Части только содействуютъ земельнымъ учрежденіямъ въ проведеніи въ жизнь земельной реформы, но не управляютъ такимъ провиденіемъ и ни въ коемъ случае не являются учрежденіями, подчиняющими себе весь ходъ работы въ земельныхъ учрежденіяхъ.

Местныя Отделения Политической Части, внимательно следятъ за всемъ ходомъ проведенія земельной реформы, но не вмешиваясь непосредственно въ работу земельныхъ учреждений, должны о всемъ быстро осведомлять Центръ (Политическую Часть), чтобы путемъ своевременнаго освещенія дела предъ Властью, возможно было бы во время устранить съ пути земельной реформы препятствія, которые могутъ встретиться.

Полковникъ Генеральнаго Штаба
Начальникъ Агитационнаго Отделения.

ДАРФ. ФР. 335. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 12–14.

УКАЗ ПРАВИТЕЛЬСТВУЮЩЕГО СЕНАТА

Именем Закона, Правительствующий Сенат слушали: предложение Обер-Прокурора первого департамента Правительствующего Сената от 20 июня 1920 года, за № 241, в коем предлагает на благоусмотрение Правительствующего Сената копию журнала заседания первого департамента от 19 июня 1920 года и приказ Главнокомандующего вооруженными силами на Юге России о земле от 25 мая 1920 года и утвержденные Главнокомандующим того же числа правила о передаче распоряжением Правительства казенных, государственного земельного банка и частновладельческих земель сельско-хозяйственного пользования в собственность обрабатывающих землю хозяев и временное положение о земельных учреждениях.

Приказали: Правительствующий Сенат по первому департаменту, 19 сего июня признал подлежащим обнародованию приказ Главнокомандующего вооруженными силами на Юге России генерала Врангеля от 25 мая 1920 года о земле, утвержденные им в тот же день правила о передаче распоряжением правительства казенных, государственного земельного банка и частновладельческих земель сельскохозяйственного пользования в собственность обрабатывающих землю хозяев и Временное положение о земельных учреждениях.

Ныне закон этот будет проводиться в жизнь, и Правительствующий Сенат, неизменно стоя на страже порядка и законности, почитает для себя долгом отметить значение сего акта в деле государственного устройства нашей родины.

Земледелие и сельское хозяйство в жизни главной массы населения России занимает исключительное положение. Не раз на почве земельных недоразумений возникали серьезные

обострения. В нынешнюю кровавую смуту вокруг земли вновь разгорелись страсти, а враги России использовали это в своих преступных целях.

Законы попорнены, свирепствует насилие над личностью и имуществом; уничтожены веками созданные хозяйственнокультурные ценности.

Но окончательную гибель Родины русский народ не допустит. Он стряхнет тяжелый недуг и мощно сплотится вокруг своего Правителя и Главнокомандующего, чтобы прекратить братоубийственную смуту и восстановить порядок и мирный труд.

Приказ Правителя, облеченного всею полнотою власти, передает землю трудящимся хозяевам в вечную наследственность, но не даром, а за выплату государству стоимости ее для расчетов с собственниками отчуждаемых земель.

Такой путь перехода, распределения и укрепления земельных угодий отвечает правовым понятиям народа и соответствует историческому развитию земельного законодательства Верховною властью.

Отныне в деревне должен установиться твердый земельный порядок и хозяйственная обеспеченность жизни трудящихся на земле, а самый закон будет осуществляться при ближайшем участии сельских хозяев, под высшим контролем Правителя и Главнокомандующего.

Закон земельный направлен к общему благу государства, и на нем будет строиться мощь России.

Споры, неудовольствия, раздоры вокруг земельного вопроса должны смолкнуть. Каждый верный сын нашей многострадальной Родины, не из-за страха, а по долгу совести, обязан отдать свои силы и знания и поступиться своими личными интересами, всемерно помогая Правителю

и Главнокомандующему в скорейшем и наилучшем осуществлении закона о земле.

А посему Правительствующий Сенат, в общем собрании всех Департаментов, определяет: о точном и неуклонном исполнении всеми приказа от 25 мая сего года предписать всем подчиненным местам и лицам и объявить во всеобщее сведение.

Июня 27 дня 1920 г.

Обер-Секретарь П. Мезенцев.

Помощи, обер-секретаря В. Белинский.

ДАРФ. ФР. 335. Оп. 1. Спр. 26.

№ 130

ВОЗЗВАНИЕ П. ВРАНГЕЛЯ К НАСЕЛЕНИЮ

2 июня 1920 г.

Слушайте, русские люди, за что мы боремся:

За поруганную веру и оскорбленные святыни.

За освобождение русского народа от ига коммунистов, бродяг и ...аторожников, в конец разоривших Святую РУСЬ.

За прекращение междуусобной брани.

За то, чтобы крестьянин, приобретая в собственность обрабатываемую им землю, занялся бы мирным трудом.

За то, чтобы истинная свобода и право царили на Руси,

За то, чтобы Русский народ сам выбрал себе ХОЗЯИНА.

Помогите мне, русские люди, спасти Родину.

Генерал Врангель.

Врангель П.Н. Воспоминания. Южный фронт. Москва.

1999. Т. 2. С. 132.

№ 131
ПРИКАЗ

Главнокомандующего Вооруженными Силами Ю. Р.

Гор. Севастополь.

№ 3 3 6 7 .

26 июня 1920 года.

Только-что вернулся из об'езда Бердянского и Мелитопольского уездов. Видел повсеместно горячую готовность населения помогать войскам, жертвовать, несмотря на трудное время уборки хлебов, рабочими силами на пополнение войсковых частей, давая армии безропотно все требуемое.

Такое отношение к войскам со стороны народа, за благо и свободу которого они борются, обеспечивает дальнейший успех нашего дела.

С своей стороны, озабочиваясь облегчением земледельческому населению тяготы падающих на него натуральных на военные нужды повинностей, вменяю в непрременную обязанность войсковым частям оказать народу деятельную помощь к уборке урожая и засеву озимых полей отпуском свободных от наряда лошадей и войсковых обозов на полевые работы.

В беседах моих с крестьянами-земледельцами о сборе урожая и новом земельном законе я заметил неправильное понимание на местах сделанного по моему приказанию 17 июня Управлением Земледелия и Землеустройства распоряжения об уплате аренды и скопщины в нынешнем году.

Арендными правилами 21-го сентября 1919 года высший предельный размер аренды и скопщины по договорам ограничен одной пятой частью средней урожайности. Поэтому, требования собственников, превосходящие этот

предел, не подлежат удовлетворению. Внесение же скопщины в законном размере непосредственно собственникам впредь до отчуждения подлежащих участков, согласно распоряжению 17-го июня, только облегчает скопщикам расчет с Государством за урожай текущего года, сравнительно с требованием нового земельного закона: платежи по договору могут быть в некоторых случаях менее пятой части, скопщина может вноситься необмолоченным хлебом всякого сонта вместо установленного для платежей зерна и рассчитываться по действительному урожаю только с засеянных десятин вместо средней урожайности всей площади участка.

В видах скорейшего приступа к расчету новых приобретателей земли с казной за отчуждаемые участки, я признаю возможным все арендные платежи и скопщину за урожай настоящего года на мелких, подлежащих отчуждению участках, вносимые прежним их собственникам или в казну, зачесть в первый платеж Государству за счет покупной стоимости приобретаемой плательщиками земли.

Поэтому приказываю:

1) По договорам на посев земли, в которых условленная плата натурою или деньгами превышает пятую часть собранного в действительности урожая, признавать за собственниками земель право на получение только указанной пятой части.

2) Все взносы натурою скопщины и денежные платежи, поступающие от посевииков собственникам или в казну, зачислять плательщикам первым платежом Государству за счет выкупной стоимости отчуждаемой земли, окончательный расчет за которую с бывшими собственниками принимает на себя Государство.

3) В помощь земледельческому населению по уборке урожая и засеву полей отпускать нуждающимся в рабочем

скоте хозяевам лошадей военных обозов и привлеченных к отбыванию подводной повинности, – хотя бы на один или два дня, для полевых работ уборочных машин и плугов, в свободное от нарядов время. Начальникам Гражданских Частей при Корпусах собрать сведения по волостям, ближайшим к расположению войск, о числе требуемых для уборки хлеба лошадей. Командирам Корпусов сделать соответствующие наряды. Исполнение этого приказа возлагаю на Командиров частей, наблюдение – на ответственность Начальников Дивизий и Командиров Корпусов. О сделанных нарядах Штабам Корпусов доносить мне каждую неделю. При вторичном об'езде, если увижу вблизи военной части не убранные поля, с Командира строго взыщу.

Генерал Врангель.

ДААРК. ФР. 2235. Оп. 1. Спр. 445.

№ 132

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ СОЮЗНИКОВ.

1.

1. Запросы в управление земледелия и землеустройства об информации для союзных представительств.

Секретно.

1. Генерал Перси желает в самом срочном порядке получить нижеследующие сведения для информации своего правительства:

Политические вопросы.

а) Приказы генерала Врангеля относительно земельного вопроса и управления в занятой территории.

б) Насколько эти приказы проведены в жизнь.

Начальнику управления земледелия и землеустройства.

Прошу не отказать в распоряжении о присылке в отделение для сношений с союзными представителями сведений, касающихся проведения в жизнь земельного закона генерала Врангеля, т.-е. о работе посредников на местах, отношении крестьянства, организации выкупа земли, ссыпки хлеба и т. д.

Просимые сведения нужны для осведомления иностранцев. В смысле секретности они будут проходить самую строгую цензуру в отделении для сношений с союзными представителями.

На такую организацию осведомления помощником главнокомандующего А. В. Кривошеиным, выражено согласие с просьбой начальникам управлений и ведомств давать просимые сведения.

И. о. начальника отделения полковник (подпись)].

Секретарь [подпись].

15 (28) июля 1920 г. № 1933/г.

г. Севастополь.

В. спешно.

Управлению иностранных дел необходимо получить срочно хотя бы самые общие указания на фактические результаты, достигнутые в деле земельной реформы. (Число избранных земельных советов, количество десятин уже разверстанной земли и пр.)

Эти сведения предназначаются для адмирала Мак-Кулли, который должен передать их американскому правительству.

Севастополь.

24 августа (6 сентября) 1920 г.

Красный архив. 1928. Т. 1.(26). С. 55–56.

СПРАВКА НА ДЕРЕВНЮ.
Беседа съ А. В. Кривошеинимъ

21 июля 1920 года.

В субботу редакторы Севастопольскихъ газетъ были приглашены къ помощнику Правителя и Главнокомандующего А. В. Кривошеину.

Это былъ сухой официальный приемъ. Нетъ, это была непринужденная беседа о жгучихъ вопросахъ текущей жизни, живая и интересная, оставившая глубокое впечатление.

А. В. Кривошеинъ вначале просилъ изложить нужды периодической прессы.

Въ ответъ на рядъ указаний на испытываемые затруднения въ виду неналаженности цензурнаго и осведомительнаго аппаратовъ тутъ же отдавалъ приказанія Начальнику Отдела Печати, заявивъ, что приметъ все меры къ облегчению положения газетъ и разрешилъ обращаться въ нужныхъ случаяхъ къ нему непосредственно. Чувствовалось искреннее желание устранить мертвый канцеляризмъ и ненужныя формальности.

Затемъ въ образной и живой форме А. В. Кривошеинъ познакомилъ насъ съ теми мыслями, которые руководили властью при издании новаго закона о Волостномъ Земстве.

Есть два пути государственнаго творчества, сказалъ А. В. Кривошеинъ.

Государственный Гений Великаго Петра, строилъ государственное зданіе сверху, начиналъ съ Академии, Сената, Синода, Великолепное зданіе Петра рухнуло.

Русскую революцію можно понимать, какъ попытку ликвидировать заданія Великаго Петра.

Теперь другіе условия, другое время. Жизнь указываетъ теперь на другіе пути. Правитель и Главнокомандующій избралъ государственное строительство снизу, съ фундамента.

Все осажено къ низамъ.

Къ интенсивному и свободному строительству [...] новые силы широко поставленъ вопросъ о децентрализации управления.

Смело начертанъ планъ целого социального переворота, путемъ создания класса мелкихъ собственниковъ по нашему Земельному Закону.

Я имею сведения, что наряду съ другими обстоятельствами этотъ Законъ также имель влияние на постановку правительствомъ фракции вопроса о нашемъ признании, чего не удавалось добиться ни генералу Деникину, войска которого доходили до Орла, ни владевшему всей Сибирью адмиралу Колчаку.

Земельный законъ обязывалъ сделать второй шагъ.

На очереди сталъ вопросъ объ организации управления и самоуправления на местахъ.

Мы безъ колебанийъ решили его такъ же смело и решительно.

Мы передали мелкому собственнику и власть на местахъ.

Подъ скромнымъ названьемъ Нового Закона ускользаеть все знание этого шага на пути намеченного нами общаго плана социальныхъ преобразований.

Революция передвинула все устои, изменила все условия жизни.

Намъ ясно, что должны быть изменены и формы управления на местахъ.

По нашему Закону вся деятельность уездного земства перенесено въ волость.

При пространствахъ русской жизни это одно уже само по себе колоссальное благо.

Мы отдали мелкимъ крестьянскимъ собственникамъ не только власть земскую, но и власть административную.

Нашъ законъ идетъ дальше любого изъ Западныхъ.

Будущее уездное земство получить право губернского.

Мы последовательно пойдемъ дальше.

Но въ будущемъ возносить отъ того, какъ покажетъ себя съ точки зрения государственности и национальной культуры классъ крестьянъ собственниковъ.

Справится ли онъ съ тяжелой задачей выпавшей на его долю. Посмотришь какъ обеспечить онъ церковь, какова будетъ его [...], суть. [...] это будетъ зависеть ведь дальнейший ходъ намеченныхъ

ДАРФ. ФР. 335. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 17–17зв.

№ 134 **СПРАВКА.**

Главнейшие приказы главнокомандующего генерала Врангеля, касающиеся разрешения земельного вопроса, следующие:

- 1) Приказ от 8 апреля 1920 г.
- 2) Приказ от 20 мая 1920 г. (за №3226) 2) и
- 3) Приказ о земле от 25 мая 1920 г.

К последнему приказу приложены утвержденные главнокомандующим того же 25 мая Правила и Положение, устанавливающие новый земельный правопорядок.

В силу ст. 1 упомянутых Правил всякое фактическое владение землями сельскохозяйственного пользования, какое окажется в каждой местности ко времени введения в действие приказа, подлежит охране правительственной власти от захвата и насилия, и все пахотные, сенокосные и пастбищные угодия, независимо от того, состоят ли они в пользовании землевладельцев на арендном праве или были захвачены ими, или поступили к ним в силу распоряжений Временного Правительства, либо Советской власти – «остаются во владении обрабатывающих или пользующихся ими хозяев».

Дальнейшие статьи закона указывают лишь на некоторые изъятия из этого положения и устанавливают

постепенное и планомерное исследование прав каждого хозяина для возможного увеличения или уменьшения его землепользования, и, наконец, закрепление за каждым хлебопашцем причитающегося ему количества земли.

При таких условиях уже самое объявление приказа о земле на местах является началом фактической передачи земли хозяевам – землевладельцам.

Для принятия первых мер по проведению в жизнь приказа о земле и, прежде всего, для разъяснения приказа населению и организации волостных земельных советов, являющихся первой и в сущности главной инстанцией по земельному делу, а равно для устранения и разрешения различных недоразумений и вопросов, могущих возникнуть особенно в прифронтной полосе на освобождаемых от большевиков землях, при каждом корпусе армии учреждена гражданская часть, с представителями гражданских ведомств, в том числе ведомства земледелия и землеустройства.

Представители эти, назначенные еще 21 мая, тогда же выехали на места и приступили к исполнению возложенных на них обязанностей.

Вместе с тем приняты срочные меры к скорейшему открытию губернских и уездных земельных учреждений. Штаты этих учреждений уже утверждены, и необходимые на их содержание средства отпущены. Остается лишь произвести назначения на должности посредников по земельным делам, для замещения которых имеется, значительно превышающее потребность данного времени число кандидатов, обладающих солидным служебным стажем и хорошо знакомых с землеустроительной техникой. Подобран также необходимый кадр землемеров. В самом ближайшем времени уездные посредники совместно с землемерами и другими своими сотрудниками выедут на места и приступят к исполнению возлагаемых на них приказом о земле обязанностей.

Красный архив. 1928. Т. 1.(26). С. 56-57.

№ 135
СПРАВКА.

Пространство земель, на которых действуют уже теперь власть генерала Врангеля и его новый закон о земле, составляет около 6 миллионов десятин, или 60 000 квадратных верст, т.-е примерно третью часть английского королевства.

На этом пространстве, расширение которого ожидается с каждым днем, живет свыше 3 000 000 жителей. Имеются 8 у е з д о в, из которых только южные уезды Крыма являются горными и лесными. Все же прочие – степные, сплошь сельскохозяйственные, дающие более 150 000 000 пудов зерна при среднем урожае хлеба в год.

Все это составляет одну губернию России, в которой считается свыше 400 миллионов десятин только по эту сторону Урала.

В Европейской России эти 400 миллионов распределяются на три части: 155-миллионов, в числе которых государственные леса севера и северо-востока, принадлежат казне. Сюда же включены и земли уделов (8 миллионов), церкви (наделы 40 000 приходов – 1,8 миллиона), городов и общественных учреждений (около 2 миллионов). Вся же пахотная казенная земля – в пользовании крестьян на арендном праве, постоянно, по мере образования отдельных участков со времени Столыпина, обращаемая в продажу мелким собственникам.

138 – 140 миллионов десятин земли, отведенные в надел крестьянам-казакам в собственность, но без права их продажи. Все эти земли образуют разной величины общинные земли, но большая часть их давно разделена между мелкими хозяевами, кое-где держался еще обычай переделов по числу работников, по числу ртов (едоков), но большая часть уже давно не переделывалась и отведена без права передела (весь юго-запад Украйны), а во время Столыпина передел решен повсеместно и предоставлено выделять каждому особо свой участок.

Наконец, остальные земли – около 100 миллионов – составляют настоящие частных собственников, помещиков, прежних старинных владельцев дворян, а также купцов, мещан, крестьян. Сюда же включены и земли самых мелких собственников, купивших участки на собственные средства или с помощью Крестьянского банка.

Если из этих земель исключить леса и непригодные для пахоты смай, то частновладельческих земель окажется около 60 миллионов десятин, из которых половина принадлежит владельцам мелким и средним, ведущим свое хозяйство, а остальные – крупным, либо сдающим земли крестьянам в аренду, либо имеющим свои культурные и промышленные хозяйства. В среднем на одного владельца, приводится около 400 десятин.

В Азиатской России вся земля считается государственной и состоит во владении казны, кочевого инородческого населения и крестьян (старожилов), и переселенцев. Обширные земли кабинета государя (40 миллионов десятин) в Томской губернии, например, – на ниш пространстве, пригодном для пахоты (свыше 30 миллионов), мидии заселены крестьянами, платящими только казенные сборы государству, считающими себя собственниками этих земель, – и только надра земли и около 7 – 10 миллионов десятин лесов и горных алтайских владений оставались до революции у кабинета. То же и в Нерчепском кабинетском округе Амурской области, районе новой Амурской дороги, представляющем великую ценность по минеральному богатству и золоту.

На землях, подвластных генералу Врангелю и подлежащих сейчас действию нового закона, распределение владения иное.

Южный берег Крыма, кроме горных пастбищ и лесов, почти сплошь казенных, не имеет хлебопахотных земель. Здесь культура садов, виноградников и табаку. Владельцы – казна и мелкие собственники татары. Закон не

будет здесь иметь применения. Степные же уезды Крыма и Северной Таврии заселенные сравнительно поздно и потому неплотно, имеют множество крупных частновладельческих хозяйств, почти сплошь сдававших землю в аренду, причем много крестьян ведут хозяйство только на арендованной земле, не имея возможности ни улучшить ее, вкладывая туда свои сбережения, ни прочно поставить свое хозяйство, не имея уверенности к завтрашнему дню.

Для всего этого крестьянства закон Врангеля создает новую эру. И так как крупные хозяйства не развили здесь высокой культуры, здесь нет ни сахарных заводов, ни винокурения, и хозяйства крупные отличаются от мелких только разве интенсивностью уборки огромных посевов, при помощи машин и сложных молотилок, да еще обширна скота и овец, то надо думать, что и крестьяне, расширив свое хозяйство и сделавшись собственниками, не уронят этой культуры, а скорее увеличат производительность богатой почвы, не требующей, по счастью, ни удобрения, ни особо тщательной обработки.

Урожай в 20 зерен здесь нередки на вспаханных только один раз весной легкими плужками полях. Культуры черного пара здесь почти не знают, хотя и платятся за это в годы засух почти полным неурожаем. Наилучше ведут хозяйство немецкие колонисты (часто это вовсе и не немцы, а потомки голландских выходцев Петровского времени), имеющие среднего размера единоличные участки, предохраняемые от измельчания выселением в Азиатскую Россию и другие местности.

Распределение земли в степных уездах Крыма таково: обширный Бердянский уезд, при 715 000 десятин крестьянской общественной земли, имеет менее 50 тысяч частновладельческой, и притом ни одного крупного владения. Напротив, Днепровский и Мелитопольский включают в своих пределах довольно много земель крупных владений. В обоих этих уездах при 1 200 000 крестьянской надельной

земли имеется около 800 000 десятин частновладельческой. Во всех прочих уездах. частновладельческие земли значительно превышают крестьянские надельные, что объясняется малою заселенностью этих пространств.

Закон о земле Врангеля предрешает дробление крупных владений на участки, размер которых устанавливается сообразно местным условиям самим населением: земельными советами по каждой волости (одна двенадцатая – одна двадцать пятая часть уезда).

В избрании этих учреждений участвуют с равным правом одного голоса все домохозяева, имеющие какую-нибудь земельную собственность. Ввиду преобладающей численности крестьян-землевладельцев вся власть избрания принадлежит крестьянству. Это широкое избирательное право не есть, однако, всеобщая, равная, тайная и прямая подача голосов, установленная правительством Керенского и приведшая к распадению всей общественности и государственности. Это то начало избирательного права, на котором было построено дарованное в 1861 году царем Александром II крестьянское самоуправление в сельских волостных общинах освобожденного от помещичьей власти народа и которое прочно установилось в крестьянской среде при ведении всех хозяйственных дел. Женщины участвуют только тогда, когда они являются домохозяйками. Участвуют в выборах также священники, учителя и врачи.

То же начало выборов было и в земстве Российского государства, но там оно было ограничено крупным имущественным цензом, двустепенностью выборов для мелких собственников ит. п. Все это законом Врангеля отброшено.

Порядок выборов земельного совета временный, на днях же вводится и для всех земских дел одно общее начало – учреждение в волостях земских собраний и управ (бюро).

Права земельных советов по закону Врангеля чрезвычайно широки. Они устанавливают земельный порядок, наиболее

соответствующий характерным потребностями и правовым понятиям местного крестьянского населения, – лучше сказать, хозяйственной его части, не пролетарской, не имевшей оседлости, и беспокойной, развращенной революционными вождениями бедноты.

Какие категории земледельцев подлежат земельному устройству на обрабатываемых землях крупных владельцев-рантье? Каковы размеры участков для каждого? Какие земли должны быть отведены в запас для возвращающихся с войны солдат? Кому передавать участки, за которые не поступит назначенная выкупная плата в виде хлебного сбора 1/5 урожая? Что сделать с землями, оставленными их владельцами, чтобы они были немедленно обработаны и засеяны и т. п.?

Широкий простор действий земельных советов стеснен некоторыми категорическими требованиями закона.

Они обязаны охранять сложившиеся сейчас отношения к земле обрабатывающих ее хозяев и обеспечить каждому посевику и пахарю использование его труда, не допуская никакого устранения, смещения с земли кого-нибудь на ней сидящего иначе как после решения земельного вопроса в своей волости. Это одно неперемное условие сохранения земельного мира в деревне и способ предупреждения перерыва сельскохозяйственной жизни на местах.

Советы не могут касаться в своих предположениях: о передаче земель новым собственникам, прежде всего, никакой надельной общественной земли, распоряжение которой подчиняется прежним законам, гарантирующим ее неприкосновенность, нарушенную революционными выступлениями совдепов и комбедов. Советы должны даже восстановить сохранность мелких владельцев хуторян, отрубников, купивших землю с Крестьянским банком, вернуть права всем этим мелким земельным деревенским буржуа. Затем советы не должны касаться известных категорий частновладельческих имений: усадеб, садов, плантаций и

т. п. и того количества полевой землей, предел которого особым порядком должен быть гарантирован каждому владельцу имения, подвергаемого раздроблению.

Нельзя также трогать леса и разбивать на участки имения промышленного и культурного характера, сохраненные советскими большевистскими управлениями в их руках в качестве советских имений.

От них можно отчуждать сейчас только арендуемые земли.

Далее, существенное ограничение прав земельных советов установлено в двух отношениях. Как бы ни желательно было увеличить число мелких собственников путем дробления крупного владения, ни одно владение собственника или арендатора, если оно не превышает нормы мелких участков, продававшихся банком, а это для Крыма и Таврии составляет около 25–30 десятин на хозяйство, – ни одно такое хозяйство дробиться не может. Возможно, стало быть, что арендаторы участка в 5 десятин сделаются собственниками в 30 и более десятин, если таковы будут решения совета и запас земель окажется для сего достаточен, но отрезать что-нибудь у владельца, имеющего менее 30 десятин, если он не вовсе лишен прав на землепользование как дезертир армии или по другим причинам, этого совет сделать не может.

Еще важнее ограничение в том, что земли каждой волости должны служить землеустройству только хозяев, ведущих уже хозяйство в этой волости. Если запас земель так велик, что, за удовлетворением местных потребностей, останутся свободные участки, они должны служить для устройства солдат или для государственных надобностей, но впредь до сего незачем их и отбирать у владельцев, так как за каждую десятину должен идти немедленно в казну платеж с нового собственника, и земли должны быть им обрабатываемы, а новые владельцы более известной нормы, очевидно, обработать не в состоянии и оплатить выкупом не смогут.

Советы не имеют права распределять земли иначе как в частную наследственную собственность, – это важнейшее отличие закона генерала Врангеля от всяких иных земельных законов иных правительств, – и обязаны требовать за землю выкуп в пользу государства в виде хлебного сбора. Из этого сбора государство вознаградит бывших собственников.

Красный архив. 1928. Т. 1.(26). С. 57–61.

№ 136
СВЕДЕНИЯ ОБ ОСУЩЕСТВЛЕНИИ ЗЕМЕЛЬНОГО
ЗАКОНА ГЕНЕРАЛА ВРАНГЕЛЯ 25 МАЯ 1920 ГОДА
К 15 СЕНТЯБРЯ

Одна из самых существенных особенностей земельного закона генерала Врангеля состоит в том, что самое осуществление закона и разрешение всех важнейших возникающих при этом вопросов передано самому населению в лице волостных и уездных земельных советов, состоящих из выборных лиц, главным образом из крестьян-земледельцев. При таких условиях на обязанности правительства лежало широкое ознакомление населения с содержанием закона и содействие скорейшему созыву земельных советов.

Ознакомление населения с законом.

В первом отношении сделано следующее:

1) Земельный закон со всеми к нему дополнительными приказами главнокомандующего издан в достаточном количестве экземпляров (было два официальных издания, не считая частных и опубликования в газетах) и широко распространен как среди населения, так и в войсковых частях. Кроме того значительное количество экземпляров

переправлено разными способами и разбросано летчиками за линией фронта для ознакомления красноармейцев и прифронтового населения.

2) Выпущено два официальных издания популярного изложения закона и несколько воззваний агитационного характера.

3) Назначенные во все уезды уездные по земельным делам посредники и их помощники землемеры, снабженные всем необходимым литературным материалом, по несколько раз объехали волости и сельские общества и разъясняли закон о земле на волостных и сельских сходах и в частных беседах с крестьянами.

4) В некоторых уездах уездными посредниками были созваны съезды волостных старшин и сельских старост для ознакомления с законом о земле и порядком выборов.

5) В газете «Крестьянский Путь» помещается обширный, систематически сообщаемый управлением земледелия редакционный материал по разъяснению земельного закона, причем ведомство, со своей стороны, оказывает всяческое содействие распространению этой полезной газеты в крестьянских массах.

6) На фронте при начальнике гражданской части штаба главнокомандующего организована партия агитаторов, которая, разъезжая по фронту, ознакомляет с законом путем собеседования, раздачи литературы войсковые части и жителей прифронтовой полосы, проникая иногда за фронт (один из агитаторов был арестован большевиками, но благополучно возвратился, пострадав лишь от отравления).

7) С целью подготовки кадра работников по проведению в жизнь аграрной реформы, группа профессоров высшего юридического института открыла краткосрочные курсы

крестьянского права и хозяйства. При всемерной поддержке управления земледелия, курсантам подробно разъяснен земельный закон в связи с историей крестьянского законодательства в России, и современным положением, и выпущено по 40 человек вполне подготовленных слушателей. В настоящее время открылась вторая сессия курсов, на которую уже записалось до 80 человек.

В результате все население достаточно ознакомлено с содержанием земельного закона, за исключением разве самых захолустных поселков, но и эти поселки с открытием действий волостных земельных советов не могут уже не знать о земельном законе.

Выборы волостных и уездных земельных советов.

К подготовке выборов и содействию скорейшей организации волостных земельных советов уездные посредники приступили немедленно до прибытия на места, т.-е. с начала июля месяца.

Все предвыборные действия были произведены при ближайшем участии уездных посредников и их помощников, благодаря чему, несмотря на страдное время и крайне обременительные воинские повинности (подводная, окопная и др.), уже в конце июля было образовано несколько волостных советов, а во второй половине августа волостные земельные советы функционировали во всех волостях, за исключением лишь тех, где выборы не могли состояться вследствие военных действий.

Некоторая задержка выборов в Днепровом, Мелитопольском и Бердянском уездах произошла в связи с последним натиском большевиков.

В настоящее время выбрано и функционирует 83 волостных земельных совета, как видно из прилагаемой таблицы:

Уезды	Количество волостей, где произведены выборы	Количество избранных волостных земельных советов
Симферопольский	7	7
Евпаторийский	7	7
Феодосийский	8	7
Перекопский	9	9
Мелитопольский	35	24
Днепровский	20	19
Бердянский	48	12
Ялтинский	6	1
	140	86

В Мелитопольском, Бердянском и Днепровском уездах волости, в которых волостные земельные советы еще не избраны, находились в районе военных действий, в Феодосийском уезде выборы 4-х волостных земельных советов задержались в связи с отбыванием воинских повинностей, а в 5-ти волостях Ялтинского уезда не предполагается образовывать волостных земельных советов.

Одновременно с избранием членов волостных земельных советов были также избраны и члены уездных земельных советов, которые образованы во всех уездах, кроме Ялтинского, где вследствие преобладания мелкого землевладения земельный закон почти не находит себе применения. Только в одной Байдарской волости образован земельный совет, присоединенный в Симферопольскому уезду.

Деятельность волостных земельных советов и первые их постановления.

Волостные земельные советы немедленно после избрания приступили к работе по: 1) обследованию земельного фонда волости, подлежащего передаче земледельцам, 2) выяснению земельной нужды населения, 3) установлению норм крестьянского и помещичьего землевладения, 4) собиранию сведений о средней урожайности для определения выкупной стоимости земли, 5) выяснению прав каждого данного лица на получение того или иного участка земли, 6) обеспечению интересов воинов, сражающихся за восстановление русской государственности и др. Работы эти производились при ближайшем содействии чинов ведомства земледелия. В настоящее время обследование земельного фонда почти везде закончено, большинством волостных земельных советов уже составлены предположения о нормах Крестьянского и помещичьего землевладения, которые и представлены в уездные советы.

До сего времени получены сведения о нормах крестьянского и помещичьего землевладения, выработанные волостными советами уездов Симферопольского, Евпаторийского, и Перекопского.

Отдельными волостными, земельными советами намечены следующие нормы крестьянского и помещичьего землевладения:

Уезды	Максимум крестьянского землевладения (в десятинах)	Максимум помещичьего землевладения (в десятинах)
Перекопский	35, 65, 75, 100 и 150	150, 200, 300 и 400
Симферопольский	10, 35, 45, 65, 75	100 с правом увеличения до 600
Евпаторийский	40, 60, 100	100

Разнообразие норм объясняется тем, что при выработке их волостные земельные советы принимали во внимание качество почвы и многосемейность для крестьянского землевладения и культурность имения для землевладельцев.

Вместе с тем намечены планы выполнения на местах земельных работ по распределению участков между трудящимися и порядок производства этих работ по отдельным имениям.

Фактически на некоторых имениях к этим работам приступлено, а в имении «Атманай» Фелибера-Шатилова Мелитопольского уезда Ефремовской волости эти работы уже заканчиваются.

В этом имении числится около 9 000 десятин, из коих 1 500 десятин, находящихся под соляными промыслами, переданы для эксплуатации владельцу, 500 десятин оставлены в запасе для наделения воинов, а остальные укрепляются за 143 земледельцами. Рассмотрение этого дела в Мелитопольском уездном земельном совете состоится между 18–22 сентября, после чего новым собственникам будут выданы владенные акты по прилагаемой при сем форме.

Покупная стоимость отчуждаемой из имения земли может быть определена только по установлении средней урожайности. Эта сложная работа не могла быть выполнена ко времени сбора урожая. Поэтому приказом главнокомандующего от 26 июля № 3367 на текущий год установлен сбор хлеба и арендных платежей с арендаторов и скопщиков в размере $1/5$ действительного урожая. Сбор этот в пределах Таврического полуострова в большинстве случаев уже внесен непосредственно владельцам, в северных уездах поступит после обмолота хлеба в казну.

Все эти сборы, как поступившие непосредственно владельцам, так и в казну, будут зачтены в счет выкупных платежей за укрепленную в собственность земледельцев землю.

Красный архив. 1928. Т. 1.(26). С. 61–65.

ГЛАВА 8. РУМУНІЯ

№ 137

ЗАКОН АГРАРНОЇ РЕФОРМИ ДЛЯ БЕССАРАБІЇ

Закон аграрної реформи для Бессарабії, проголосований Радою Країни (Сфатул Церій) 27 листопада 1918 р. та ухвалений Королівським указом від 22 грудня 1918 р. № 3.791.

Глава I.

Стаття 1. Для суспільної користі експропріюється нерухоме майно Бессарабії у тій кількості та за тих умов, що відповідають цьому Закону.

Стаття 2. Експропріація* не може бути відмінена будь-якими актами, навіть якщо за їх змістом власність не може бути відчужена.

З того самого дня (27 листопада 1918 р.) об'єкти, що підлягають експропріації, переходять у власність держави, без будь-яких облігацій чи зауважень.

Стаття 3. З експропрійованих об'єктів формується «Бессарабський Фонд Нерухомості Держави».

Стаття 4. Експропріюються в повному обсязі:

а) нерухомі об'єкти (сільські, міські), що належать державі, короні, сільським банкам та монастирям;

б) сільськогосподарське нерухоме майно іноземних суб'єктів (загальний закон про громадянство);

в) землі, що належать земствам, містам і міським спільнотам, за винятком тих, які визнаються як абсолютно необхідні для культурних та інших потреб земств або міст і міських спільнот;

г) земельні ділянки, що належать юридичним особам, державним чи приватним, не передбачених пунктами а та

---

* позбавлення власності.

с. Будуть звільнені тільки ті, що відносяться до комун чи сільських асоціацій, які повністю звільнені від експропріації.

Стаття 5. Експропріюються землі місцевих монастирів, залишаючи кожному монастирю по 50 гектарів обробленої землі, виноградників та плодкових садів.

Стаття 6. Експропріюються землі церков, кожній церкві залишаючи по одному цілому лоту, кожному члену духовенства (священик, диякон).

Стаття 7. Експропріюються землі з приватних об'єктів. На кожне майно залишається 100 гектарів оброблюваних земель, виноградників та плодкових садів, що існували до 22 грудня 1918 р.

Експропріюється і сотня гектарів, а також об'єкти від 25 до 100 гектарів, тобто все що понад 25 гектарів, якщо орендодавець орендував своє майно протягом не менше 5 років поспіль протягом 1905-1916 років.

Стаття 8. Переходять у власність держави ліси, окрім тих, що належать селянській або пасовищній власності.

Стаття 9. Переходять у власність держави озера, ставки та струмки, крім тих, що належать общинам чи комунам.

Стаття 10. Експропріюється власність сільська, міська, а також майно, що належить фізичним чи юридичним особам та здавалося в оренду для комунальних, сільських або міських поселень.

Стаття 11. Підвальні приміщення експропрійованих земель залишаються у власності держави.

Стаття 12. Площа експропрійованих територій розраховується відповідно до їх правового статусу від 1 березня 1917 року.

Стаття 13. Маєтки, що належать кільком власникам і маєтки, що належать одному власнику, вважатимуться однією нерухомістю або одним майном.

Стаття 14. Власник має право вибрати маєток і місце для наділу, що даний закон йому резервує, але в одній частині і

за умови, що цей розподіл у жодному випадку не знецінить землю, яка буде передана працюючому населенню.

Стаття 15. Всі власники, яких торкнулася експропріація, протягом двох місяців з моменту опублікування декрету-закону від 22 грудня 1918 р., мають надати у відповідні органи список їх власності в цілому, показуючи місце розташування їх маєтків, площу, юридичний статус, плани та інші необхідні матеріали.

Стаття 16. Що стосується майна, що належить іноземним державам, коронам, монастирям і селянському банку, правова влада держави витісняє власника.

Стаття 17. Оброблені землі, які не підлягають експропріації, до тих пір, поки триватиме робота над земельною реформою, можуть бути проданими тільки «Нашому Дому» («Каса Ноастре» – спеціальна державна установа у Бессарабії) за тими ж умовами ціноутворення та викупу, що і експропрійовані.

Глава II.

Стаття 18. Для контролю виконання аграрної реформи буде створено при Міністерстві доменів, що базується в Кишиневі, спеціальна державна установа під назвою «Наш дім».

Стаття 19. «Наш дім» буде юридичною установою і буде користуватися повною автономією.

Стаття 20. «Наш дім» буде управлятися радою, що складається з п'яти членів, з яких один повинен бути призначений міністром сільського господарства, двоє дирекціями з Бессарабії в області фінансів і юстиції, по одному від кожного, та двоє обиратимуться щороку делегатами Конгресу селян та власників у повітових комітетах.

Голова обирається радою.

Стаття 21. «Наш дім» підготовляє та направляє всі експропріаційні та посадкові роботи під контроль Міністерства сільського господарства.

Стаття 22. «Наш дім» матиме стільки комісій та напрямків, скільки вважатиме за потрібне для того, щоб здійснити аграрну реформу.

Стаття 23. Для того, щоб залагодити всі непорозуміння, пов'язані з експропріацією, оцінюванням та наділенням землею, в доповнення до «Нашого дому» буде створена «Центральна комісія», яка буде судити і вирішувати у другій та останній інстанції; її рішення не підлягатимуть оскарженню.

«Центральна комісія» складатиметься з п'яти членів, з яких один буде перший голова Апеляційного суду, який буде і головою комісії, один представник від «Нашого дому», і троє обраних: два делегата з'їзду селян і один делегат від з'їзду власників у повітових комісіях.

Стаття 24. У кожному окрузі «Наш дім» буде мати по одній комісії з експропріації та наділення землею. Окружна комісія повинна складатися з одного судді, окружного сільськогосподарського дорадника, делегати від «Нашого дому», делегата власників і п'яти делегатів селян, обраних окружним селянським з'їздом. Делегати селян і власників обираються щороку.

Голова обирається комісією.

Стаття 25. Організація «Нашого Дому» та призначення комісій повинні бути зроблені протягом місяця з дня оприлюднення цього закону. Коли один з органів або категорій зазначених зацікавлених сторін, не надсилатиме делегатів до комісії або комітету, вони будуть працювати без цього представника, не даючи нікому право протестувати або оскаржувати свою роботу та прийняті рішення.

Стаття 26. Окружні комітети будуть працювати на місцях через підкомітети і будуть вирішувати питання, що стосуються площі, оцінки вартості, встановлення меж, протяжність ділянок тощо, і, нарешті, будь-які питання, що виникнуть у «Нашому Домі», або виникнуть у зв'язку з реалізацією аграрної реформи.

За кожну роботу, виконану на місці, підкомітет буде складати меморандум, який буде передавати окружній комісії для дослідження та прийняття остаточних рішень.

Про те, що будуть вирішувати збори, будуть створюватися записи в чотирьох екземплярах, з яких один буде афішовано у муніципалітеті відповідної комуни, один буде доставлений власникові, один відправлений «Нашому Дому» та один буде доданий до файлу.

Стаття 27. Зацікавлені сторони можуть оскаржити рішення окружних комісій протягом 15 днів з моменту афішування.

Апеляція буде оголошена окружною комісією, яка протягом 7 днів після її отримання, оновить її разом з файлом Центральної комісії.

Голова Центральної комісії встановлює термін оскарження тільки на 8 і не пізніше, ніж на 15 днів з моменту отримання звернення.

Стаття 28. Перед Центральною комісією зацікавлені сторони зможуть бути присутніми тільки особисто, за винятком неповнолітніх, які будуть представлені опікунами, а також хворі будуть представлені через дружину або родича включно.

Судові слухання будуть загальнодоступними. Центральна комісія може замовити на місці дослідження, опитування і т.д., для остаточного рішення. Рішення Центральної комісії є остаточними.

Стаття 29. Рішення окружної комісії з приводу експропріації, а в разі оскарження, рішення Центральної комісії буде опубліковано в Офіційному Бюлетені. Причини будуть підсумовані.

Глава III.

Стаття 30. Експропрійовані землі будуть поділені на комплектуючі ділянки, цілі ділянки та ділянки для колонізації.

Стаття 31. Площа цілої ділянки буде між 6-8 га, ділянки для колонізації 8-10 га і буде встановлена залежно від регіона.

Стаття 32. Ділянка буде складатися всього з одного або декількох кусків, залежно від природи Землі.

Стаття 33. Будуть наділені землею аграрні робочі (фермери) наступним чином:

а) По-перше, по одній комплектуючій ділянці отримають фермери, які живуть на території садиби і мають менше землі від встановленої норми;

б) По-друге, по одній цілій ділянці отримають фермери, які не мають землі і живуть у маєтку;

в) По-третє, по одній комплектуючій ділянці отримають фермери, які мають менше встановленої норми і живуть на меншій ніж в 5 км відстані від садиби;

г) По-четверте, по одній ділянці отримають фермери, які не мають землі і живуть на меншій відстані ніж в 5 км від садиби.

Стаття 34. При наділенні землею не робитиметься різниця між сільськими і міськими жителями, чийм основним заняттям є сільське господарство. Вчителі і священники будуть розглядатися в якості аграрних робітників.

Стаття 35. Одночасно з розподілом землі, невеликі ставки, які відповідають місцевим інтересам, будуть переходити до відповідних комун.

Стаття 36. З експропрійованої землі відповідно до ст. 10, будуть наділятися нинішні орендарі.

Стаття 37. Землями, які використовувалися під базу довгострокової оренди для посадки плодових дерев і садів, будуть наділятися нинішні орендарі, якщо вони виконали умови орендної плати.

Стаття 38. На пустих землях будуть робитися колонізації.

Стаття 39. Колонізація буде робитися в селах і не в ізольованих фермах.

Стаття 40. Землі, які матимуть поселенці в інших місцевостях, під будь-якою назвою, переходять у «Фонд нерухомості».

Стаття 41. «Наш дім» полегшить колоністам необхідний кредит для купівлі інвентарю, у допомогу їм також буде надаватися матеріал для будівництва їхнього домогосподарства.

Стаття 42. Кожне село, яке не має рівнини або має її надто мало, отримає її необхідну кількість під час процесу наділення землею.

Стаття 43. Розмір рівнини не може бути меншою ніж 15% від землі, яка буде розподілена серед мешканців одного села, і тією землею, якою наділені землевласники володіють насправді.

Ті селяни, які наділені землею, зобов'язані брати участь у формуванні рівнини.

Фермери, що не наділені землею, зможуть внести свій внесок у формування рівнини, надаючи «Фонду нерухомості» певну кількість землі, яка дорівнює отриманій рівнині.

Стаття 44. Вона буде розділена з «Фонду Нерухомості», де буде вимагатися:

- а) 9 ділянок по 25 га кожна для звичайних шкіл;
- б) по одній цілій ділянці для кожної початкової школи з сіл; де немає шкіл, буде рахуватися по одній школі на село;
- в) 56.430 га для шкіл та різних сільськогосподарських та промислових інструкцій, викладені в додатку до цієї статті.

Глава IV.

Стаття 45. Вартість експропрійованої нерухомості буде встановлена за умовами, що існували до 1914 року.

Стаття 46. Ціна буде визначена:

1. За вартістю – для будівель та інвентарю.
2. За капіталізацією.
  - а) Чистий дохід, з урахуванням раціональної експлуатації – для лісів, ставків, озер, виноградників і садів з фруктовими деревами.
  - б) Нормальна ціна оренди для оброблюваної землі.

Стаття 47. Нормальною ціною оренди для оброблювальних земель буде вважатися, середня ціна оренди

землі в короткостроковий період (1-3 роки), отриманих безпосередньо власником в 1905-1914 роках.

У разі відсутності короткострокової оренди, за основу буде взята нормальна середня орендна плата з околиць.

Стаття 48. За відсутності елементів оцінки, передбачених в ст. 46, при визначенні ціни будуть враховуватися:

- а) Закупівельні ціни, які існували в місцевості до війни;
- б) довгострокова оренда;
- в) оцінки кредитних установ.

Стаття 49. Капіталізація здійснюватиметься на основі 51%.

Стаття 50. Рахунок буде зроблено в леях, за офіційним курсом рубля, у день видання декрету-закону від 22 грудня 1918 р.

Стаття 51. Держава бере на себе обов'язок викупу майна, що залишається у його використанні, надасть допомогу, яка потрібна буде колоністам і всі витрати, які виникають через реформу бере на себе.

Стаття 52. З коштів, зібраних від викупу об'єктів, які належали іноземним державам, коронам і монастирям, буде створено спеціальний фонд, чий дохід буде використовуватися для підтримки сільсько-господарських шкіл, зазначених в ст. 44.

Стаття 53. Оплата експропрійованому власнику буде здійснюватися на протязі 40 років та з процентною ставкою у 5% річних.

Номінальна вартість розглядається як фактична вартість при оплаті.

Стаття 54. Оплата за експропрійовану нерухомість буде здійснюватися, як тільки всі формальності, зазначені у ст. 29 будуть виконані.

Стаття 55. Держава здійснюватиме оплату завжди через Будинок депозитів та відправок.

Стаття 56. Всі ті, хто мають або вимагають будь-які права на експропрійоване майно, можуть здійснювати їх тільки на орендних цінних паперах, зареєстрованих як ціна.

Стаття 57. Пропорційна частина іпотечного боргу, що належить кредитору за експропрійовану власність, оголошується виплаченою негайно. Вона буде виплачена з зареєстрованої ренти, яка замінює будь-яку іншу монету, яка може бути передбаченою для сплати боргу, а номінальну вартість вважати рівною сумою готівки.

Належний внесок для погашення боргу російським банкам буде зроблений державою, яка сплачуватиме борги банкам-кредиторам в рублях.

Глава V.

Стаття 59. «Наш дім» буде видавати спеціальні акти власності для наділених земель, які повинні виконувати умови даного закону.

Стаття 60. Особи наділені землею, одночасно з переходом землі в їх руки, мають надати акти, за якими оголошуються зобов'язаними оплатити суму вартості наділів, які були дані. Акти будуть підтверджуватися судовими органами.

Стаття 61. Отриманий наділ не може бути проданий чи закладений до остаточного погашення боргу. Єдина передача, яка може бути зроблена, є передача наділу в подарунок нащадкам, в цьому випадку наділ переходить в їх руки зі всіма зобов'язаннями сплати боргу.

Стаття 62. Наділені землею мають право погасити заборгованість в повному обсязі і в будь-який час, з цього часу власник набуває право розпоряджатися отриманою землею за власною волею в рамках даного закону.

Стаття 63. У разі дарування, продажу або інших операцій, наділ може переходити тільки в руки працівників землі.

Будинок, господарські будівлі, город і гектар оброблювальної землі не може відчужуватися примусовим продажом.

Стаття 64. Площа землі, яка може бути накопичена в майбутньому в руках однієї особи, не зможе перевищувати 25 гектарів.

Стаття 65. Всі документи без винятку, що стосуються експропріації, всі судові і позасудові акти, виконані за даним законом, звільняються від будь-якого гербового збору та реєстрації.

Стаття 66. Інструкції та регламенти (правила) виконання, затверджені Радою директорів і укріплені районним міністерством, будуть детально пояснювати пункти прийняті цим законом.

Стаття 67. Усі закони та постанови, що суперечать цьому закону, є і залишаються скасованими.

Стаття 68. Все, що було зроблено до оприлюднення цього Закону, відповідно до Декрету-закону від 22 грудня 1918 р. залишається без змін.

Додаток до ст. 44.

I. Для сільськогосподарських шкіл:

а) Вища школа	500 га
б) Три загальноосвітні школи по 300 га на кожну....	900 га
в) П'ять загальноосвітніх навчальних закладів по 200 га на кожну.....	1000 га
г) 140 шкіл середньої школи по 25 га кожній	3500 га
Всього	5900 га

II. Для дослідних полів, які розподілені у 9 природних регіонах ..... 4500 га

III. Для саджанців, що виробляють 5% насіння, необхідного для Бессарабії ..... 10 000 га

IV. Для помології:

а) Чотири садиби помології по 125 га кожній ..... 500 га
б) П'ять демонстраційних садів з розсадниками по 50 га кожному.....250 га

в) Дев'ять демонстраційних садів по 10 га на кожному.....90 га

Всього .....840 га

V. Для тваринництва:

а) Табун коней..... 5000 га

б) Стадо великої рогатої худоби..... 6,500 га

Всього..... 11.500 га

VI. Для виноградарства:

а) Розсадники винограду..... 500 га

б) Досліджувальний виноград поблизу Антеліологічного інституту ..... 100 га

в) П'ять досліджувальних регіональних винограда.....150 га

г) Досліджувальні виногради кожного округу по 5 га на кожні.....700 га

Всього ..... 1,450 га

VII. Для допомоги агрономам:

Для 140 агрономічних пунктів по 16 га кожній....2440 га

VIII. Для промислових установ.....20 000 га

Загальний обсяг..... 56,430 га

Указ № 1.038 від 11 березня 1920 р. Офіційний бюлетень № 258 від 13 березня 1920 р. // Hamangiu C. Codul general al României. Legi uzuale. 1919-1922. Vol. 9. București.

Переклад: Філіп Анна Георгіївна

№ 138
ЗАКОН АГРАРНОЇ РЕФОРМИ В БУКОВИНІ
ВІД 30 ЛИПНЯ 1921 Р.

Глава I. Причини та розмір експропріації.

1. Згідно з рішенням Національної ради Буковини, оголошуються експропрійованими для суспільних потреб сільські об'єкти в умовах, передбачених цим Законом, з метою збільшення обсягу селянської власності, створення комунальних пасовищ, а також для комерційних, загальних економічних та культурних цілей.

2. Правовий статус та обсяг земельної власності в законі розраховується з 6 вересня 1919 р.

Залишаються дозволеними та вільними:

а) Продаж до 10 га землі, якщо покупцями є селяни, інваліди, вдови та сироти (внаслідок війни), агрономи, священики, вчителі, землевласники.

Ці продажі можуть бути розглянуті аграрним комітетом, який, у добре обгрунтованих випадках, перевірить їх.

б) Продажі, здійснені до прийняття закону, за погодженням з аграрним комітетом та з обмеженнями, встановленими цим законом щодо експропріації.

Всі продажі, які перевищують 10 га будуть розглянуті аграрним комітетом.

Переписування прав власності на сільські будинки без схвалення аграрного комітету є недійсними.

3. Експропріація здійснюється незалежно від правоздатності власника або характеру експропрійованої власності.

4. Підвали експропрійованих будівель переходять у власність держави.

5. Оголошуються експропрійованими повному обсязі:

а) Сільські об'єкти всіх юридичних осіб, які користуються публічним правом, незалежно від їх характеру, без урахування будь-яких протилежних положень.

Звільняються від експропріації землі монастирі площею до 100 га: Драгомірна, Путна, Сучава та Сучевіца.

Звільняються від експропріації 50 га оброблюваних земель Фонду Східної Православної Церкви для Чернівецької Метрополії.

Звільняються від експропріації об'єкти сільських і міських громад, ліси товариств, а також ліси Греко-Православного церковного фонду, крім маргінальних частин сіл, які аграрний комітет використовує для вирубки лісів, з метою заснування господарств та комунальних пасовищ.

б) Сільські об'єкти, власники яких провели 5 років в термін з 1 серпня 1909 р. до 1 серпня 1919 р. поза межами Румунії та Австрії і ті власники, які від 15/28 листопада 1918 року до сьогоднішнього дня не проживають в країні без об'єктивних причин. Виняток становлять сільські об'єкти площею менше 25 га.

Юридичні особи за допомогою аграрного комітету можуть повернути собі будинки та заводи, які не є необхідними для деяких національних, культурних та економічних цілей.

6. Оголошується експропрійованою повністю вся культивована земля з:

а) Об'єктів юридичних осіб з приватним правом.

б) Сільських об'єктів, які в період з 1 січня 1905 р. до 1 січня 1919 р. були здані в оренду більше 9 років, окрім власності державних службовців та непрацездатних жінок.

Якщо власність була орендована частково, то вилучається земля розміром площі, яка була орендована.

в) Земельні ділянки, що були в оренді не менше 10 років без перерви, якщо селяни будують на цій ділянці будинки, примітивні (сільські) млини або посадили виноградники, або фруктові дерева, експропріація робиться в їх користь.

Експропріюється частково:

б) Фермерські ділянки з сільських господарств приватних власників, які мають або мали до 1 серпня 1914 року важливий сільськогосподарський завод, будівлі та інвентар, у відповідності з наступною шкалою:

Експропрійована площа га	Залишена площа га
100	100
105	104
110	109
115	113
120	117
125	121
130	124
135	128
140	132
145	135
150	138
155	141
160	144
165	147
170	150
175	153
180	155
185	158
190	160
195	163
200	165
210	170
220	174
230	178
240	182
250	185
260	189
270	192

280	195
290	198
300	201
320	207
340	212
360	216
380	220
400	224
420	228
440	232
460	235
480	238
500	241
525	244
550	247
575	249
600	250
Більше 600	250

Всі властивості площею від 100 га до 105 га виключно скорочені до 100 га; всі властивості в межах від 105 до 110 га виключно падають до 104 га і т.д.

в) Об'єкти власників, які не відповідають умовам ст. 7 (б), експропріюються до 100 га культивованої землі;

г) Земля власників, що мають одного чи більше синів, які вивчають агрономію за умовою, що вони після навчання будуть обробляти землю своїх батьків.

8. Власник має право на вибір неекспропрійованої нерухомості за умови, що колись жителі зможуть економічно ефективно їх використати.

9. Якщо власник не є фермером, ні його батьки не були фермерами, то площа неекспропрійованої землі зменшується до 4 га. У цю категорію потрапляють і ті власники, які не будучи фермерами купили землі після 15/28 листопада 1918 р.

10. За даним законом вважаються придатними до культивування, всі землі, які до цих пір оброблялися та всі інші, які можуть використовуватися з вигодою для сільського господарства.

11. Експропріація розрахована тільки на землі сільськогосподарського призначення, тобто над площею, яка залишилася з кожного маєтку, після того як зменшилися: території ферм, садиба з садом, виноградники та сади з плодовими та фруктовими деревами, поля менші 10 га та оточені лісами, лісисті луки, річки, озера, промислові установи з ділянками, на яких розташовані будівлі, оскільки вони не всі включені в експропрійовану частину.

12. Декілька об'єктів одного власника розглядаються як одна власність, що дозволяє власнику або співвласникам вибрати частину, яка залишається вільною від експропріації.

Глава II. Комунальні пасовища.

13. Комунальні пасовища утворюються з експропрійованих земель згідно цього Закону.

14. Для створення та комплектування комунальних пасовищ можна експропріювати:

а) Поля більші 10 га.

В замін цих полів власник має право віддати рівну площу поверхні із заліснених теренів.

б) Де це абсолютно необхідно, за погодженням з аграрним комітетом можуть експропріюватися і частини з лісів.

Глава III. Загальні положення.

16. Із затвердженням аграрного комітету стає можливий обмін між експропрійованою землею і тією, якою володіють селяни, комуни, школи, церкви тощо.

17. Якщо при експропріації земля засіяна власником, то врожай залишається за ним.

18. Якщо при експропріації земля була проорана, то за власником залишається право на грошове відшкодування.

Встановлення вартості відшкодування узгоджується з місцевими цінами за наявності згоди між зацікавленими сторонами. У випадку непорозумінь рішення прийме обхідний аграрний комітет.

20. Сервітут, необхідний для використання експропрійованих товарів, зберігається.

Селяни, яким надається власність, дозволять один одному доступні дороги та водні шляхи.

Правоохоронні органи визначають для кожного випадку ці права.

21. Держава, через міністерство сільського господарства, може зарезервувати землю, яка може бути призначена для виконання культурних, економічних та соціальних інтересів суспільства.

22. Скасовуються договори про оренду тих земель, які підлягають експропріації.

Якщо експропрійована частина більша 25% з усієї площі власності, орендатори та власники мають право просити про припинення дії договору.

23. Власність, яка залишилася неекспропрійованою не може орендуватися на термін менший 7 років.

24. Міністерство сільського господарства може продавати з експропрійованої землі до 10 югерів (1 югер – 0, 5775 га) для створення промислових об'єктів, за умови, якщо покупець обіцяє щонайменше у 2 роки започаткувати індустрію з капіталом у 60 тис. лей. Недотримання цієї умови призводить до припинення договору та повернення у власність міністерства продані землі.

25. Держава має право на пільги, за тієї ж ціни і на рівних умовах купувати експропрійовані об'єкти від 50 га і більше.

26. Процес експропріації на базі даного Закону здійснюється лише один раз для кожного майна і доповнюється

остаточним рішенням, наданим правоохоронними органами. Після закінчення експропріації положення цього закону про експропріацію скасовуються.

Глава IV. Оцінювання (ціни).

27. Ціна, якою оплачуються експропрійовані товари, фіксується у першій інстанції обхідної комісії, у другій інстанції обласної комісії, з правом звернутися до апеляційного суду.

28. Після завершення роботи обласної комісії аграрний комітет проведе дослідження щодо об'єднання та нормалізації цін, внесених цими комітетами. Це дослідження буде направлено до апеляційного суду для того, щоб служити керівним принципом для остаточного встановлення цін.

Рішення апеляційних судів може бути оскаржене протягом трьох місяців після оголошення Касаційного суду, за порушення цього закону, лише міністром сільського господарства через генерального прокурора Верховного суду.

29. Ціна експропрійованого товару встановлюється окремо для кожного майна і для кожної категорії і якості землі:

а) Для оброблювальної землі буде враховуватися: ціна при продажі землі в селі і околицях за останні 5 років до 1 серпня 1914 року. Середня ціна орендної плати за той же інтервал множиться на 20. Буде братися до уваги якість землі і потужність виробництва, віддаленість торгових ярмарків, залізничних вокзалів і портів;

б) Для виноградів та плантацій буде враховуватися середня ціна у місцевості за останні 5 років до 5 серпня 1914 року, однак буде враховуватися вік винограду чи плантацій, спосіб плантації, стан рослинності та інвестований капітал.

в) Для лісів буде враховуватися середня ціна у місцевості та регіоні в останні 5 років до 1 серпня 1914 року, де враховується: якість деревини, її види, віддаленість станцій і торгових точок.

г) Для будівель та промислових об'єктів буде встановлюватися собівартість, враховуючи спосіб їх використання та стан технічного обслуговування.

Оцінювання буде проводитися в коронах. Для визначення ціни корона вважається рівною лею.

30. Одночасно з ціною на експропрійовані товари буде визначено залишкову частину державних заборгованостей та платіжних обов'язків, а також винагороди та здійснені інвестиції, якщо їх вартість не може бути обчислена за ціною об'єкта експропріації.

31. Сервітути, які втратили свій економічний інтерес після експропріації, будуть знесені без будь-яких еквівалентів.

Розділ V. Виконавчі органи та процес експропріації.

32. Виконавчі комітети:

1. Аграрний комітет.
2. Обласна комісія з експропріації.
3. Обхідна комісія з експропріації.

I. – Аграрний комітет.

33. Аграрний комітет є дорадчим органом Міністерства сільського господарства з усіх питань, пов'язаних з експропріацією.

Відношення та склад аграрного комітету визначаються ст. 37 Закону про аграрну реформу з Старому Регату.

II. – Обласна комісія експропріації.

34. Обласна комісія з експропріації розташована у Чернівцях та складається з 8 членів: два члени Апеляційного суду або за їх відсутності двоє суддів з Чернівецького трибуналу, призначені Головою Апеляційного суду, з яких один – як голова, а один – віце-президент; два делегати від власників; два делегати від Центральної палати з наділення землею та два делегати від селян.

Вона поділяється на 2 секції.

Рішення секцій комісій приймаються більшістю, у присутності не менше трьох членів. У разі паритету, голос голови буде вирішальним.

Обов'язками регіональних комісій є:

У другій інстанції виносити рішення про оцінку споруд та експропрійованої землі.

Виносить рішення в останній інстанції про апеляції, які зроблені проти рішень експропріації обхідних комісій.

Вирішує які обхідні комісії будуть здійснювати експропріацію власників з багатьма земельними ділянками, які розташовані у різних районах.

III. Обхідна комісія для експропріації.

35. Обхідна комісія для кожного району складається з 4 членів.

Рішення обхідних комісій приймаються у присутності більшості членів (мінімум трьох). У разі паритету, голос голови буде вирішальним.

Обов'язками обхідних комісій є:

Приймати рішення у першій інстанції щодо обсягу та правового статусу експропрійованого майна.

2. Збирати всі необхідні елементи:

а) Для оцінки вартості культивованих земель, експропрійованих за категоріями (оброблювані землі, пасовища та луки) та якістю;

б) Для оцінки цін на ліси, виноградники, плантацій будь-якого роду, будівлі, промислові установи, ставки тощо, які підпадають під експропріацію;

в) Для оцінки вартості оренди на гектар землі протягом проміжного періоду до експропріації.

Рішення обхідних комісій з експропріацій підлягають оскарженню обласних комісій з експропріації.

36. Порядок функціонування виконавчих органів визначається нормами та інструкціями.

Глава VI. Операції з експропріації.

37. Застосування положень цього закону про експропріацію буде здійснено Центральною палатою з наділення власністю.

Операції з експропріації пройдуть по всій країні.

38. Всі записи, що стосуються експропріації, зібрані до цього моменту виконавчими органами Декрету-закону № 3871 від 6 вересня 1919 р. розглянутья обласною комісією з експропріації та земельної реформи, щоб розподілити їх відповідно до компетенції обхідних комісій з експропріації.

Кожен власник має право заповнити ці акти протягом місяця з моменту опублікування цього закону з наступними даними:

а) найменування майна, села, комуни та округу, де знаходиться майно;

б) ім'я власника, його правоздатність та його нерухомість;

в) правовий статус майна зараз і 6 вересня 1919 р.

г) поверхня землі, із зазначенням га, скільки лісу, саду, виноградників і т.д., а також орної землі;

д) кількість маєтків, що наявні у власності зараз і 6 вересня 1919 р., показуючи їх загальні та часткові райони, як зазначено вище;

е) Якщо земля була культивована орендарем 6 вересня 1919 р., як довго, і якщо до цих пір вона орендована.

є) маєток або садиби, в яких він / вона розуміє, що зберігає максимум, встановлений законом;

ж) якщо земля має сільськогосподарську, промислову або інтенсивну організацію, якою вона є та який капітал інвестує;

з) якщо майно має план та детермінацію або економічний план; якщо план та детермінація підтверджені.

к) сукупний дохід згідно кадастру та земельних ділянок, будинків та виробничих закладів;

л) ціна покупки майна, оцінка спадщини і будь-яка оцінка кредитних організацій, із зазначенням, коли вони оплачувалися.

Голова суду окружної справи приєднується до заяви, переданої судовим виконавцям, і передає їх до складу окружного комітету.

Заява про власність є основою для операцій з експропріації.

Комунальні муніципалітети будуть зобов'язані викликати власників і в письмовій формі протягом восьми днів після оприлюднення цього закону робити заяву.

Окружний суддя направить після цих заяв дві копії, одну до Центральної палати з наділення власністю та одну до відповідного Радника з сільського господарства.

39. Обхідні комісії з експропріації почнуть роботу протягом 70 днів з моменту опублікування цього закону.

Вони виконують свою роботу на підставі статті 38.

Кожен зобов'язаний зробити декларацію згідно зі ст. 38.

40. Зазначений день для початку операції буде доводитися до відому Головою Комісії як власнику так і Центральної палати з наділення власністю.

41. У зазначений день, комісія прибуває на місце об'єкту, якій підлягає експропріації та оцінює площу та якість власності, для якої складає декларацію на різні типи землі, будівель і територій які за. 6 та 7 статтями повинні бути залишені власнику.

У той же час комісія збирає необхідні елементи для встановлення ціни.

42. Рішення, що виносяться обхідними комісіями з експропріації, якщо не апелюються жодною стороною залишаються остаточними і виконуються негайно.

43. Рішення обхідної комісії буде надане відразу ж після завершення через звіт, після чого відправляються копії протягом 15 днів з дня прийняття рішення зацікавленим сторонам і Центральній палаті з наділення власністю.

44. Проти рішення обхідної комісії з експропріації можуть декларуватися звернення до обласної комісії з експропріації як поміщиками, селянами так і Центральною палатою з наділення власністю.

Термін закінчення подачі апеляцій становить 15 днів після отримання рішення.

Якщо рішення не було прийнято одностайно, це буде обов'язково розглянуто обласною комісією з експропріації.

45. Голова обласної комісії отримуючи звернення, зазначені в ст. 44, встановлює термін для судового розгляду, який не може бути меншим, ніж 30 днів з моменту отримання апеляції. Цей термін доводиться до відома сторін за запрошенням.

46. Перед експропріаційною комісією селяни можуть бути представлені делегатом, а власники особисто або представником.

47. Рішення обласної комісії про встановлення ціни підлягає оскарженню апеляційної інстанції протягом 15 днів після отримання дозволу на експропріацію.

48. Після оплати ціни, відповідно до ст. 55 та 56, держава буде власником експропрійованої землі.

Глава VII. Остаточне виконання рішень комісій на місцях.

49. Остаточні рішення комісій з експропріації будуть виконуватися обхідним комітетом з експропріації через делегованого інженера відділу кадастру.

50. Для цього обхідний комітет з експропріації встановить термін для початку виконання, надасть заступнику директора департаменту кадастру доступ до всіх даних та файлу експропріації. Виконання роботи розпочнеться негайно і буде продовжуватися, поки не закінчиться без перерви.

51. Делегати управління кадастром нерухомості відповідно до остаточного рішення комісії з експропріації, розроблять план експропрійованої землі, використовуючи для цієї мети існуючі кадастрові плани, карти та ін. Після перевірки нового плану будуть фіксуватися кордони експропрійованої землі

Після завершення виконання на місцях, окружний суддя оголосить остаточне рішення з експропріації у земельних кадастрових книгах. Початковий план буде направлений в управління кадастром; копія буде відправлена до відповідного муніципалітету.

Глава VIII. Експлуатація експропрійованих земель.

Оплата вартості.

52. Паралельно з експропріацією, Центральна палата з наділення землею буде вживати заходів, щоб почати операцію парцеляції та продаж експропрійованих земель селянам.

53. До тих пір, поки не відбудеться наділення, експропрійовані землі будуть орендовані. Оренда землі, яка підлягає експропріації, як з точкою зору площі і ціни оренди визначаються обласною комісією з експропріації.

54. Центральна палата з наділення землею може організовувати товариства для сільськогосподарської експлуатації, яким будуть надаватися у володіння землі, що підлягають оренді. Члени цих товариств не несуть відповідальності за власні зобов'язання.

55. Оплата ціни експропрійованому власнику здійснюється на протязі 50 років і нараховує 5% відсотків на рік. Номінальна вартість розглядається як фактична величина.

56. Оплата кожному експропрійованому власнику здійснюється, як тільки експропріація є завершеною. Держава завжди оплачує належну орендну плату через Чернівецький Обласний Банк.

ЧАСТИНА II. Наділення землею.

РОЗДІЛ IX. Порядок переваги наділення землею.

61. Експропрійована земля за цим законом, розподіляється на частини для продажу у великій кількості селянам, які обробляють землю, християнським православним парафіям та школам з метою сільськогосподарського досвіду роботи на місцях.

62. Експропрійована земля продається у створених ділянках в наступному порядку:

1. Селянам, які мають менше землі, ніж розмір ділянки, що призначена комуні;

2. Православним парафіям, на кожне систематизоване кооператором місце по 6 га;

3. Сільським школам, як земля для сільськогосподарського досвіду, один га на кожний систематизований клас;

Використання цієї землі буде встановлено регулюванням.

4. Безземельним селянам.

У цій же категорії надається перевага:

а) сім'ям померлих у війні та інвалідів;

б) тим, хто брав участь у війні, з перевагою добровольців, які брали участь у румунській армії або союзній;

в) тим, хто постраждав внаслідок війни.

Ті, хто після 28 листопада 1918 вчинили ворожі акти проти румунської держави, або румунських дій, якщо їх дії будуть підтвержені судовими рішеннями, не будуть наділені землею.

У власність сім'ї також включатиметься і нерухома власність дружини.

Стан майна буде розглядатися після оприлюднення цього закону.

63. За рівних умов, перевага наділення землею буде надаватися:

1. Тим, у кого є інвентар та домашнє господарство;

2. Тим, у кого більше дітей;

3. Тим, хто старші за віком.

64. У випадку співвідношення умов між землевласниками тієї ж категорії та нестачі землі, розподіл буде здійснюватися шляхом жеребкування.

Там, де не вистачає землі, щоб надати її всім, хто має право, частина селян зможе перейти до регіонів колонізації. Цей вибір буде зроблений самими мешканцями, і якщо це призведе до конфлікту, то вибір буде зроблений місцевим комітетом з наділу землею.

РОЗДІЛ X. Розподіл експропрійованої землі.

65. Вилучена (експропрійована) земля ділиться у комплектуючі ділянки, в цілі ділянки до 4 га та ділянки для колонізації до 6 га. У горах, оскільки земля не придатна для ріллі, розмір ділянки може бути збільшений до 8 га.

66. Там, де експропрійованих сільськогосподарських земель не вистачає для наділу всіх осіб, які мають право на земельні ділянки площею в 4 га та де основу життя селян не складає сільське господарство, місцеві комітети з наділення землею, можуть змінити розмір надільної ділянки до менших розмірів, враховуючи локальний характер землі і спосіб її обробітку.

67. Православні парафії отримають на кожне систематизоване кооператором місце до 6 га землі.

68. Сільські школи отримають по 1 га на кожний систематизований клас.

69. Землі, які мають особливі природні ресурси будуть розподілені зі схваленням міністра сільського господарства порівну між тими, хто має на ці землі право, за винятком тих людей, які мають, щонайменше, 1 га такої землі.

71. На зрошуваних і висаджених виноградниками і фруктовими деревами землях, обсяг ділянок може бути зменшений до 1/4 га.

72. Місця, відведені для будівництва будинків продаються переважно селянам, які проживають у тих комунах, яким належать експропрійовані землі і хто не має власного житла.

73. Сільські майстри в сільських громадах мають право лише на одне місце для будинку і на не більше 1 га землі.

Глава XI. Органи виконавчої влади.

74. Виконавчими органами з наділення землею є:

1. Місцевий комітет;
2. Обхідна комісія з наділення землею;
3. Обласна комісія.

У Чернівцях працюють у кожному передмісті по одному місцевому комітету наділу землею.

1. Місцевий комітет складається з: мера, священника чи вчителя наставника і двох сільських жителів-делегатів.

Місцевому комітету доручено розробити у кожній комуні таблицю зі списком жителів села, яким будуть надаватися землі відповідно до положень даного закону.

2. Обхідна комісія складається з:

- а) Обхідного судді комуни або його заступника;
- б) Обласного агронома або сільськогосподарського фермера-делегата;

в) Двох делегатів від сільських жителів, призначені ними перед суддею;

г) Делегата Центрального будинку з наділу землею.

Обласна комісія з експропріації та розподілу земель, розташована в Чернівцях та складена відповідно до положень ст. 34.

Глава XII. Процес наділення землею.

75. Місцевий комітет складає список наділення землею. Цей список буде висіти 15 днів на дверях ратуші, школи та церкви та всіх громадських місць у комуні.

76. Обхідний комітет буде розглядати списки, складені місцевим комітетом. Суд буде проводитися у резиденції. Завершені списки будуть висіти протягом 15 днів біля дверей громадських місць у комунах.

77. Обласна комісія з експропріації та розподілу земель встановлює терміни подачі апеляції і фіксує у термін не пізніше, ніж за 30 днів, порядок класифікації права на придбання землі, фіксує тип розміру ділянки для кожного села.

Жеребкування проводиться у відкритому слуханні перед комісією. День, призначений для жеребкування, буде повідомлений селянам як мінімум за 10 днів до цього.

78. Органи сільськогосподарської служби округу зобов'язані просити суддів переписати в земельні книги селян наділених часткою землі, як в селі, так і в областях колонізації.

Глава XIII.

79. Перед розподілом, експропрійовані землі будуть використовуватися в першу чергу для:

а) Виконання потреб громадськості, лікарень та в державних інтересах;

б) Започаткування комунальних пасовищ, де таких немає або де вони не є достатніми;

в) Збільшення поверхні сіл (місця для будинків, городів), для створення нових сіл, для доріг тощо.

80. Обласна комісія на базі існуючих паперів, складе план з парцеляції ділянок через інженера або делегата управління Кадастра у відповідності зі спеціальними правилами.

План земельного розподілу буде представлений в мерії комуни.

Протягом 15 днів може бути подана апеляція проти плану парцеляції ділянок в повітову комісію.

81. Обхідний суддя з працівником управління Кадастру, беручи за основу прийняті плани з парцеляції земель

розподілять ділянки у володіння осіб, що мають на них безпосереднє право.

82. Виконання цієї операції буде зафіксовано у звіт, зроблений у трьох екземплярах.

84. Після того, як робота з наділення землею буде остаточно завершена, обхідний комітет надасть оригінальні плани парцелярій в управління Кадастру, а всі папки з копіями планів парцелярій будуть відправлені в районні суди для вписання їх у земельні книги та підведення підсумків, щодо прав власності на наділи; інший екземпляр надсилається муніципалітетам комун.

85. Реєстрація власності буде проведена після передоплати, щонайменше, 20% від вартості покупки.

РОЗДІЛ XIV. Колонізація.

86. Весь процес колонізації районів з малою щільністю населення, доручено Центральному будинку з наділів землею, який вживає заходів щодо складання нових сіл або розширення існуючих.

87. Центральний будинок з наділення землею визначає місця, де встановлюється колонізація, відповідно до місцевих потреб.

88. Для того, щоб полегшити колоністам започаткування нових господарств, Центральний будинок з наділення землею організовує депозити будівельних матеріалів, інструментів, надає кредити поселенцям-колоністам, виконує необхідну технічну роботу і допомагає у розробці планів сільського будівництва з оцінкою матеріалів і витрат.

89. Держава надає через Центральний будинок з наділення землею відведені суми, необхідні для підготовки домогосподарств з попередньої статті за умови, що половина цих витрат буде відшкодована колоністами за 40 років, починаючи після закінчення перших п'яти років з моменту переселення колоністів; інша половина відшкодовується з

фонду Центрального будинку, який буде виділятися щорічно з державного бюджету.

91. Усі інші положення цього закону, які не суперечать положенням цього розділу, застосовуються і до колонізації.

РОЗДІЛ XV. Відчуження ділянок.

92. Маленькі ділянки можуть бути продані.

Однак до завершення оплати ціни за землю, продаж ділянки може здійснюватися тільки повністю площею, яка була придбана у Центрального будинку наділів. Покупці повинні виплатити повну заборгованість Центральному будинку власності.

За тих самих умов допускаються також пожертвування, облігації та обміни.

93. Земля селян може бути придбана, будь-якими громадянами Румунії.

94. Землі до 10 гектарів, що належать сільським жителям, можуть бути закладені лише державними установами.

РОЗДІЛ XVI. Неподільність ділянок.

95. Оброблювані землі можуть бути розділеними на спадщини тільки до 2 га на рівнині та до 1 га в горах і височині. Для будинків, фабрик, огорodів, насаджень дерев та виноградників розподіл майна допускається без будь-яких обмежень.

96. Відповідно до попередньої статті, будь-який землевласник може призначити спадкоємця або спадкоємців-бенефіціарів, які мають виплатити компенсацію іншим спадкоємцям за положеннями даного закону.

97. Якщо поділ землі між спадкоємцями не може бути виконаний без порушення положень ст. 95, і якщо спадкоємець не призначений відповідно до ст. 98, земля може бути призначена за угодою, одному із законних спадкоємців.

98. У разі конфлікту між спадкоємцями, суд протягом 10 днів з моменту запиту будь-якого із спадкоємців, повинен скликати всіх їх через повістки у суд і створити угоду між ними. Повинна бути підписана угода між сторонами.

Якщо сторони не приходять до згоди, суддя жеребкуванням розділяє ділянки між спадкоємцями та складає протокол цих операцій, який підписується зацікавленими сторонами.

99. Спадкоємець, якому залишається вся земля, бере зобов'язання виплатити всю суму, що належить в якості компенсації кожному спадкоємцеві і повинен виплатити її протягом п'яти років із % ставкою в розмірі 5 % річних до сплати, починаючи з другого місяця першого врожаю нового власника та продовжуючи щорічно тієї ж дати. У разі затримки у понад три місяці з дати, коли платіж повинен був бути зроблений, співспадкоємці можуть просити обхідного суддю, відповідно до правил, показаними в статті 98, виключити спадкоємців, які не виконали своїх зобов'язань, та створити новий поділ успадкованих земель.

101. Спадкоємці можуть позичати у Центрального будинку з наділення землею гроші для виплати іпотечних сум іншим спадкоємцям.

102. Всі землевласники можуть декларувати неподільною і підлягаючій передачі, відповідно до положень цього розділу, площу до 50 га.

Заява буде зроблена письмово власником в обхідному суді.

Вона буде включати ім'я власника, місце проживання, ситуацію, обсяг землі, яка має бути неподільною та підпис власника.

У випадку, якщо власник неписьменний, заява буде підписана редактором, який з'явиться особисто в обхідному суді.

Обхідний суддя отримає письмову заяву орендодавця, візьме до уваги його волю і завершить протокол.

Заява та протокол будуть перекладені в спеціальний реєстр та зберігатимуться в окружному суді на ім'я власника.

104. Спеціальне положення буде надалі розвивати застосування положень цього розділу.

РОЗДІЛ XVII. Культивування (обробіток) ділянок.

105. Для того, щоб забезпечити хороші властивості врожаю земель дрібних власників, для кращого використання пасовищ, Центральний будинок з наділу земель має право встановлювати дрібним землевласникам облігацію щодо плану культури, , щоб направляти жителів села до раціональної та інтенсивної культури, покращити продаж своєї продукції.

106. Ті, хто не виконує свої зобов'язання відповідно до зазначених статей, повинні бути позбавлені землі без попередження, через рішення обхідного суду.

Рішення приймається з правом звернення до суду. Термін дії виклику становить 30 днів після оголошення.

Трибунал судитиме палату ради протягом 15 днів. Рішення трибуналу буде остаточним, без права на апеляцію.

Процедура буде безкоштовною, сторони будуть котируватися за посадою.

Позбавлений землі власник має право на повернення грошей за сплачену землю.

107. У всіх випадках вилучення майна, ділянки стали власністю Центрального будинку наділу та буде розпоряджатися ними, відповідно до цього закону.

РОЗДІЛ XVIII. Оплата ділянок.

109. Сільські жителі можуть сплачувати повністю або частково вартість землі або майна, що експропріюється, після вступу в володіння.

110. Держава сплачуватиме 50% вартості придбаної нерухомості.

Землі, які використовуються для створення комунальних пасовищ, держава не робить внеску в оплату ціни.

Глава XIX. Покращення установок.

111. Для підтримки та поліпшення установок (дренажу і зрошення), власники наділені землею засновують водне об'єднання. Якщо частина вдосконаленої землі залишилася недоторканою під час експропріації, орендодавець входить до цієї землі у водне об'єднання.

113. Всі ці водні об'єднання є обов'язковими і будуть створені відповідно до § 42 Закону про воду, що діє для Буковини.

114. Витрати будуть здійснюватися на одну третину власниками землі і дві третини державою.

Внески членів Водної асоціації на витрати є адміністративними.

РОЗДІЛ XX. Заключні положення.

117. Всі документи, без винятку, щодо експропріації та земельної реформи, а також всі судові та позасудові акти, прийняті на виконання цього Закону, звільнені від гербового збору та реєстрації.

118. Офіційне листування з питань земельної реформи, звільняється від будь-якого поштового і застосування даної програми є Міністерство сільського господарства.

120. Міністерство сільського господарства відповідає за дотримання цього закону, він має право організувати у Чернівцях секцію Центрального будинку з наділу землею для фінансування земельної реформи на Буковині. Ця секція може бути обласним банком з Чернівців.

121. Впроваджене регулювання (нормативно-правовий акт) детально пророблятиме та уточнить положення цього закону.

122. Усі закони та постанови, що суперечать цьому закону, є і залишаються припинені.

Цей закон було ухвалено 19 липня на засіданні членів Асамблеї з 1921 року і був прийнятий більшістю 121 голосів проти 8.

Hamangiu C. Codul general al României. Legi uzuale. 1919-1922. Vol. 9. București. S. 815–833.

Переклад: Філіп Анна Георгіївна.

ГЛАВА 9. ДРУГА РІЧ ПОСПОЛИТА

№ 139 АКТ ВІД 15 ЛИПНЯ 1920 Р. ПРО ЗДІЙСНЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ РЕФОРМИ.

I Земельний фонд.

Ст. 1. З метою проведення земельної реформи відповідно до постанови парламенту від 10 липня 1919 р. надаються у розпорядження Центрального Земельного Уряду наступні землі:

а) землі, що належать державі (казначейські та з пожертвувань), а також ті, які в результаті ліквідації колишніх окупаційних країн, а також в межах спеціальних законів, перейдуть у власність держави.

б) землі, що належать членам колишніх окупаційних династій або членів їхніх сімей, незалежно від того, чи вони є зараз громадянами Польської держави чи іноземцями, і це відповідно до міжнародних договорів.

в) землі колишнього Російського Селянського банку та колишньої комісії з колонізацією в Пруссії.

г) землі так званої Мертвої руки (духовенські, єпископські, які належать до колегії священників, монастирські, костелів і релігійних громад) та нерозділені землі помонастирські, відповідно до законів, розроблених в зв'язку з цим, після консультацій зі Святим Престолом, або компетентними органами церкви, щоб врегулювати питання маєтку духовенства та церковних установ;

е) землі інших громадських установ та, зокрема, фондів, які знаходяться або під контролем держави, або під іншою адміністрацією міста, з захистом метифондів.

Крім того, Головне управління Землі буде проводити вимушений викуп:

1) земельних маєтків, які використовуються неправильно, на шкоду вітчизняному виробництву;

2) земель, розділених самовільно без дозволу компетентних державних органів або установ, офіційно уповноважених це робити;

3) земель, придбаних під час війни після 1 серпня 1914 р. до 14 вересня 1919 р. особами, для яких сільське господарство не було, або не стало професійним заняттям;

4) земель, які за останні п'ять років змінювали власників більш ніж два рази, за винятком випадків переходу права власності у спадок або регулюванням останньої волі;

5) земельних маєтків, придбаних під час війни з лихварських прибутків;

6) маєтків, власники яких від часів існування колишньої пруської Колонізаційної Комісії продали землю окупаційним державам для парцеляції.

7) маєтків, які знаходяться у сфері впливу житлових міських інтересів, які розташовані всередині або в безпосередній близькості від великих міст та промислових центрів;

8) всіх інших земельних маєтків, без виключення правонаступництва, відповідно до правил, охоплених ст. 2 цього Закону, при чому першочерговому примусу, викупу підлягатимуть правонаступництва засновані після 1888 року, маєтків, які здаються в оренду та не керуються власниками, маєтки, в яких донині не почали регулювати сервітути та маєтки зруйновані військовими діями, якщо власник не виконав робіт, спрямованих на забезпечення регулярної економіки.

Ст. 2. Примусовому викупу відповідно до пункту 18 ст. 1 підлягають:

а) надлишки земель на більш ніж 60 га загальної площі в маєтках, розташованих в промислових та приміських районах, а також надлишки понад 400 га у маєтках, розташованих в частинах земель колишньої пруської анексії та східних

земель Республіки Польща, які області або частини Держави, буде визначати постанова Ради міністрів на вимогу Головного земельного управління;

б) надлишки понад 180 га загальної площі в маєтках, розташованих на іншій території Республіки Польща.

Власнику маєтку або маєтків, що підлягають обов'язковому викупу, надається право зберегти тільки одну забудовану фільварку, на якій він або його родина господарює, при чому сім'я, не поділена перед 1 січня 1919 року, вважається одиницею.

На фермах, присвячених виробництву насіння, розведенню тварин або риби, існуючих на момент набрання чинності цим Законом, а також на фермах, які є типом високоіндустріалізованим - дозволяється зберегти їх повністю, що необхідно для підтримання належної висоти фермерської культури країни.

Ст. 3. При купівлі приватних маєтків застосовувати треба послідовність, зазначену в пунктах 1-8 ст. 1 за винятком, що за відсутності або після вичерпання раніше земельної нерухомості в даному повіті, викуп починається з негайного наслідування.

Ст. 4. Землі, що знаходяться у володінні держави, будуть передані Міністерству сільського господарства та до Головного земельного управління для ділянок та поселень після виключення об'єктів, необхідних для інших цілей держави.

Про викуп відповідно до ст. 11. 1-8 і ст. 2 Головне земельне управління буде негайно повідомляти в будь-якому випадку Міністерство сільського господарства, яке протягом місяця від дати повідомлення має право повністю або частково виключити даний маєток з парцеляції, якщо за згодою Міністра фінансів він буде використовуватися для інших державних цілей і з цією метою придбає на власність держави.

У разі виникнення розбіжностей між Головним управлінням земель та Міністерством сільського господарства

та державного майна щодо необхідності та доцільності виключення державних чи приватних товарів з-під парцеляції, вирішує Рада Міністрів.

Ст. 5. Державна земля, що належить або знаходиться у власності Міністерства сільського господарства та державного казначейства, яка передається Головному земельному управлінню, буде оцінюватися рівною кількістю представників Головного земельного управління та Міністерства сільського господарства та державного майна, під керівництвом делегата Міністерства фінансів згідно з правилами цього закону і це є підставою для розрахунку вартості державних товарів як запоруки ануїтету.

Оцінка товарів державних та установчих установ буде ґрунтуватися на положеннях цього Закону про оцінку приватних товарів, незалежно від положень про статuti та фондові акти, основоположних актів схвалення відповідних органів влади.

II Примусовий викуп та купівельна ціна.

Ст. 6. Примусове придбання приватних благ здійснюється районним управлінням землі, в межах якого розташований даний маєток, і на підставі рішення районної земської комісії, зробленого на прохання районного земського управління або повітового комісара землі, або районної повітової комісії, поданої через територіальне управління Землі.

Ст. 7. Перш ніж розпочати примусовий викуп, районне земельне управління повідомить власника даної нерухомості про заплановану покупку, вказавши 30-денний термін для добровільної продажі маєтку державі. Як основу для закупівлі за добровільної угоди районне земельне управління прийме правила, встановлені цим Законом, для оцінки приватної власності при примусовому придбанні.

Ст. 8. Проект добровільної угоди щодо купівлі - продажу нерухомості буде представлений для затвердження

Головного управління земельних ділянок районним земельним управлінням, як тільки буде досягнута згода з власником.

Ст. 9. Якщо добровільне укладання протягом зазначеного терміну не настане або Головним управлінням не буде затверджене, районна державна установа буде здійснювати процедуру застосування примусового викупу нерухомості та визначати ціну викупу для власника та з цією метою направить це питання до Регіональної районної комісії.

Ст. 10. Рішення районної земельної комісії, яке вирішує питання про те, чи потрібно примусово купувати певну нерухомість, і яку ділянку землі слід залишити власнику відповідно до ст. 2 цього Закону видається на відкритому засіданні комісії. З цього рішення власнику має бути надано право звернутися до Головної земельної комісії або Президента. Районне земельне управління до тридцяти днів, починаючи з наступного дня після прийняття рішення.

Ст. 11. На підставі дійсного рішення районної земельної комісії, наданого відповідно до ст. 10, викуп проведе головне земельне управління або від його імені земельний комісар, заслухавши думку земельного райкому та пропозицій власника, щоб визначити, які частини нерухомості, які мають бути викуплені, повинні увійти в склад площі, залишеної власнику при викупі. Від фіксуючого рішення Регіонального земельного уряду власнику землі надається право подати апеляцію протягом 30 днів у Центральне земельне управління. Власник нерухомості, стосовно якої районна земельна комісія ще не прийняла рішення щодо примусового викупу, може вимагати від районної земельної комісії раніше встановити ділянку, яка в разі примусового придбання залишиться йому, а районна земельна комісія повинна дати цей висновок за умови, якщо власник забезпечить гарантію того, що надлишок землі на площі, котрий припадає на нього відповідно до висновків, належним чином правильне виробництво до часу викупу та

прийняття її до парцеляції урядом у терміні ,прийнятому на підставі повноважень головного земельного уряду, який має її назначити.

Ст. 12. Районна земельна комісія на відкритому засіданні визначить на основі висновку оцінювального комітету суму купівлі маєтку. Орієнтовна комісія, яка здійснюватиме оцінку придбаної нерухомості, буде з делегата від Районного землеустрою, делегата Міністерства сільського господарства та державного майна, лісового експерта, а також двох представників присяжних оцінювачів, районним управлінням Землі, складені та затверджені Головним управлінням Землі. Районне земельне управління повідомить власника або його статутного депутата та будь-якого власника (орендаря, замовника) купленої нерухомості або її частини та, нарешті, тих, хто має право на обслуговування про дату оцінки. Ці люди мають право бути присутніми у оцінці та подати свої висновки до комісії.

Ст. 13. Ціна купівлі нерухомості становитиме половину від середньої ринкової ціни, сплаченої за нерухомість з подібною територією в даній місцевості.

Ст. 14. Будівлі, що належать фермі та пов'язані з нею, і встановлені після 1 серпня 1914 року, повинні купуватися відповідно до вартості, яку вони мали під час будівництва. Будинки, що знаходяться в межах власності, але не належать до ферми і не пов'язані з ним, залишаються власнику разом із простором землі, необхідним для їх звичайного використання, або вони купуються у вільній торгівлі.

Ст. 15. Слід оцінювати окремо меліорації здійснені після 1 серпня 1914 року, а також витрати на вирощування, штучне запліднення та посів безпосередньо перед оцінкою. Компенсація за ці посадки та витрати повинна бути розрахована відповідно до вартості, яку вони мали на момент їх здійснення.

Живий і мертвий інвентар не підлягає примусовому викупові.

Ст. 16. Від рішення районної земельної комісії, яке визначає закупівельну ціну на нерухоме майно, власнику та Президенту районного земельного управління надається право апеляції протягом 30 днів, з наступного дня після передачі рішення Головної земельній комісії.

Ст. 17. У той же час, виконуючи оцінку купованого маєтку оцінююча комісія (ст. 12) буде визначати суму ймовірної оплати за права використання, вживання, використовувати різні ваги і земельні сервітути, оскільки збереження їх виявляється необхідними, і, нарешті, сума компенсації орендарів за здійснені ними в орендованій землі, а не амортизовані корисні затрати, якщо головне або районне земельне управління вважатиме за необхідне прийняти рішення оренди до закінчення цього терміну. В останньому випадку орендар повинен надати землю в оренду на повідомлення не менше ніж за один рік до дати, з якої рахується господарський рік оренди і не має права на право вимагати додаткові збитки через втрату прибутку. Грунтуючись на оцінці, зробленій на підставі прав та вимог районної земельної Комісії рішення буде прийнято на відкритому засіданні.

Регулювання сервітутів проведе районне земельне управління одночасно з примусовим викупом відповідно до закону про ліквідацію сервітутів.

Ст. 18. З набуттям чинності рішення про примусовий викуп, районне земельне управління має право взяти придбану нерухомість у своє фізичне володіння та розпорядження.

Ст. 19. Після закінчення строку дії обов'язкового рішення про викуп та захоплення придбаної землі держава несе відповідальність перед усіма кредиторами та має вимоги від придбаної землі лише до ціни, встановленої рішенням. Районне земельне управління врегульовує куплений громадянином у межах ціни придбання, вартість і рахунок власника, у разі сумнівів або якщо довга іпотека перевищує

покупну ціну нерухомості, закриває судову справу щодо ціни купівлі аукціонів нерухомості.

Ст. 20. Погашення вартості викупу за рахунок власника та погашення боргів та надбавок, що стягуються за придбану землю, буде здійснюватися відповідно до положень пасивного чи судового рішення суду (стаття 19) у відповідності до Тимчасових заходів для фінансування аграрної реформи. Власнику купленої землі, в будь-якому випадку, пов'язаному із невиплаченою ціною придбання або його частиною з дня прийняття районним земельним управлінням надаються відсотки у розмірі 4 % на рік.

Ст. 21. Юридично обгрунтований і обов'язковий викуп, який має сертифікат, наданий районним земельним управлінням із застереженням про правомірність, становить юридичну підставу на передачу права власності на придбане майно державі, а компетентні суди здійснюватимуть реєстрацію права власності від імені районного земельного управління на державу.

Ст. 22. При продажі нерухомості через відкритий тендер, відповідний суд повинен повідомити про здійснення провадження та про встановлення дати проведення тендеру, територіально компетентне районне оуправління . Управління має право брати участь у тендері без зобов'язання подання заяви.

III. Парцеляція/поділ.

Ст. 23. Районні земельні управління підготують план ділянок, розташованих у їх округах, а які знаходяться в розпорядженні Головного земельного управління розподіл призначених територій з урахуванням «зазначених дренажних робіт та проведення детальної класифікації земельних ділянок». Розроблення парцеляційного плану районне земельне управління може доручити районному повітовому комісарові. Перед розробкою плану районне земельне управління повинно

почути думку земської комісії по повітові. План посилки повинен бути схвалений президентом районного земельного управління.

Ст. 24. У парцеляційному плані слід включати наступне: вилучення із земельних ділянок та збереження історичних, архітектурних пам'ятників, природних пам'яток, територій, що містять мінеральні ресурси, земельні ділянки, необхідні для проведення перегрупування та коригування сервітутів, збереження і правильне використання цінних будівель та споруд, розподіл фермерських будівель, під'їзні шляхи та ділянки, ректифікація об'єднань земель, розподіл та регулювання громад, проект будівництва нового селища або села (регуляторний план), забезпечення водопостачання та, нарешті, запобігання віддаленню землі від ферми до покупця поселенця.

Ст. 25. Районне земельне управління після консультації з Міністерством сільського господарства та державних благ через Головне управління земель визначить, які території з погляду якості землі, що знаходяться в парцельованій площі, повинні бути виділені сільськогосподарським школам, експериментальним станціям, зразковим господарствам, державним фермам для овочівництва та садівництва, для комунальної, шкільної, церковної та інших соціальних або промислових цілей. Модельні господарства, визначені цією статтею, будуть орендовані в довгостроковій оренді кооперативним особам та асоціаціям та іншим професійним та сільськогосподарським асоціаціям, які гарантують зразкове, цілеспрямоване управління та виставку видатних професійних і сільськогосподарських кваліфікацій або їх керівників. Ці оренди залишатимуться під наглядом Міністерства сільського господарства та державного майна.

Ст. 26. Земля, розташована в містах, промислових і фабричних поселеннях, а також у сфері їх житлових інтересів, а особливо в столиці Варшаві - землі, розташовані в радіусі 15

км від центру міста, відповідно до опису Головного управління земель - вони повинні бути залишені в цих містах з метою їх розширення та створення колоній для робітників, майстрів, службовців тощо, і це знаходиться під контролем Головного земельного управління.

Ст. 27. Парцеляційний план включатиме в себе поділ землі для суб'єктів підприємництва, став основою для сильних і здібних інтенсивних сільськогосподарських селян, заснований на принципі приватної власності, і це шлях створення нових ферм за рахунок збільшення ,а також незалежність існуючих карликових господарств.

Зокрема, площа новостворених, як самостійних окремих побутових господарських одиниць, а також велика площа, за рахунок якої можуть збільшуватися існуючі карликові ферми, що згодом можуть стати самостійними фермами, але не можуть перевищувати 15 га, натомість 20 відсотків від загалу парцельованих земель можуть бути виділені на перепродажу дрібним фермерам, власникам вже існуючих ферм, для того, щоб збільшити їх розмір до 23 га, в той час як на землях східних і західних околиць Республіки Польща до 45 гектарів.

Ст. 28. Покупцями земельних ділянок, призначених для земельних ділянок, можуть бути громадяни Польської держави, які показують достатню професійну підготовку для ведення господарства особисто.

Виключені з придбання: покарані за злочини проти сили польської держави та за злочин втечі з польської армії, здійсненого після моменту оголошення цього законопроекту, і, нарешті, тих, хто порушив закон захопивши чужу землю.

Ст. 29. З урахуванням вимог, викладених у ст. 28, пріоритет буде надаватися на придбання землі в наступному порядку:

інваліди польської армії та інші військові інваліди, здатні працювати на землі, та солдати польської армії, особливо

ті, хто довгий час у фронтальному формуванні служив чи добровільно вступив до польської армії;

сільськогосподарські працівники (сільське господарство, безземельні або дрібні ферми), позбавлені роботи на ділянках, та власники карликових господарств, що безпосередньо примикають до самостійної ферми;

інші сільськогосподарські працівники та дрібні господарства карликових господарств, серед яких переважно випускники сільськогосподарських шкіл.

Ст. 30. План парцеляційний включатиме розрахунок продажних цін для кожної ферми, покритої парцеляцією. Ці ціни повинні бути усереднені з вартістю землі, виходячи з класифікації землі та вартості поточних і постійних внесків, тобто на основі майнових цінностей землі.

Ст. 31. Держава створить фонд, з якого Головне управління землі буде облаштовувати тих, хто знаходиться в ст. 29.1, та перерахованих інвалідів та солдатів, позбавлених коштів на оплачувану покупку фермерських господарств, створених відповідно до цього Закону, які особливо воювали в лавах польської армії. Держава також надає їм дешевий і довгостроковий кредит на розвиток. Основою для цих фондів є відповідна частина різниці, між ціною придбання землі та ціною продажу землі покупцям - частковими.

На Фонд також впливатимуть суми, отримані від погашення цінних паперів, що здійснюються з цією метою, що вимагається відповідно до ст. 13 власників: земельні угіддя, відповідно до наступного тарифу.

А саме, ви втратите цільову мету:

Від загальної суми, яка повинна бути сплачена власнику після вирахування звинувачення в іпотеці до 15 липня 1920 року або після цього через юридичний примус прийнятих боргів чи зобов'язань та складають:

- а) більше 500000 марок 5%
- б) більше 1000000 марок 10%

- в) більше 2000000 марок 15%
- г) більше 3000000 марок 20%
- г) більше 4000000 марок 25%
- д) більше 5000000 марок 30%

Проте рішення, кому із кандидатів має бути надане це добродійство, стане завданням комісії, звернутися до Президента Головного земельного управління за погодженням з міністром військових справ та міністром казначейства.

Ст. 32. Іншим інвалідам та солдатам польської армії (стаття 29, номер 1), а також безземельним та малоземельним власникам карликових господарств (стаття 29, № 2, 3), держава надає довгостроковий амортизаційний кредит із заставою. Більш суворі положення в цьому відношенні включатимуть Закон про Державний сільськогосподарський банк.

Ст. 33. Ферми , створені шляхом парцеляції відповідно до цього Закону не можуть бути ділені чи то в разі смерті, чи перенавантаження. При докупівлі землі для ферми яка вже існує, уряди можуть обумовити продаж згодою покупця на те, щоб підпорядкуватися вищевказаним правовим застереженням, цілої ферми покупця, і зобов'язані надавати цю неподільність коли: більша частина сільськогосподарських земель походить від докупівлі парцельваної землі відповідно до цього Закону.

Передача права власності, оренди або здавання в оренду цих господарств до закінчення вищезгаданої дати - може відбутися лише за дозволу земельних установ. Усі контракти, що суперечать цим положенням, недійсні.

Компетентні суди визнаються недійсними в результаті дії компетентного окружного управління Землі. Декларація про недійсність виправдовує, на користь Польської держави, право викупу даного господарства за ціною покупки даної посилки, з додаванням необхідних і корисних внесків.

Ст. 34. Обмеження, передбачені в ст. 33, буде записано до земельної книжки.

IV. Заключні положення:

Ст. 35. Всі листи та заяви земських управлінь, подані до судів та офісів, всі акти, що стосуються передачі права власності підготовлені відповідно до положень цього Закону, не підлягає гербовому збору, гербовому збору та муніципальним зборам.

Ст. 36. Реалізація цього Закону покладена на Голову земельної управи в консультації з міністрами сільського господарства та державного майна, юстиції, казначейства, військових справ, праці та соціального забезпечення.

Ст. 37. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

Маршал Тромпчинський
Президент міністрів та міністр фінансів: В. Грабський
Президент Головного управління землі: Т. Вільконьські
Міністр сільського господарства та державного казначейства: Буяк
Голова Міністерства юстиції: канд. Й. Моравські
Міністр праці та соціального забезпечення: в.з. Ф. Туровіч

Dziennik Ustaw. 1920. Nr. 70. Poz. 462.

Переклад: Назарчук-Стоцька Ева Ричардівна.

ГЛАВА 10. ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА

№140 ЗАКОН ВІД 11 ЧЕРВНЯ 1919 Р. ПРО ЗЕМЕЛЬНИЙ УРЯД

§ 1

Відповідно до положень Закону про конфіскацію* на всій території Чехословацької республіки створюється Державний Земельний Уряд із центральним управлінням у Празі.

§ 2

Земельний Уряд (далі – ЗУ) підзвітний Раді Міністрів

§ 3

ЗУ очолює Голова та два заступники призначені Президентом за поданням Ради Міністрів. Голова або один з його заступників звітує про діяльність ЗУ перед Радою Міністрів. Виконавчий комітет ЗУ має бути забезпечений необхідною кількістю чиновників. Їх призначає Голова ЗУ крім посад на які призначає Президент республіки. В ЗУ мають бути створені технічний, правовий та сільськогосподарський відділи. Кожен відділ має бути очолений експертом у відповідній галузі. Призначення на посади відбувається на конкурсній основі.

§ 4

ЗУ є представником держави у всіх судових справах, що виникають у зв'язку із застосуванням закону про конфіскацію великих землеволодінь. Управління майном переданим до ЗУ згідно із законом здійснюється ним самостійно.

---

* Закон від 16 квітня 1919 р. №215 Про вилучення великого земельного майна, за законом були проведені підрахунки всієї земельної власності з метою впорядкування і подальшого проведення реформи.

§ 5

Скасовано.

§ 6

ЗУ здійснює подання до уряду пропозицій до законів та інших нормативно-правових актів, які стосуються земельних правових відносин.

§ 7

ЗУ зобов'язаний здійснювати регулювання всіх земельних питань крім віднесених до відання судів або інших органів влади.

Повноваженнями ЗУ є:

1. Здійснювати облік та внесення до реєстру всіх конфіскованих земель, визначати, які об'єкти відповідно до закону не підлягають конфіскації.

2. Дотримуватись порядку управління конфіскованим, але ще не внесеним до реєстру майном.

3. Надавати згоду на відчуження, оренду та поділ вилученого майна.

4. Встановлювати порядок передачі вилученого майна.

5. Визначати ступень придатності сільськогосподарського інвентарю на конфіскованих землях.

6. Повідомляти осіб чиє майно підлягає вилученню.

7. Визначати розмір компенсації вилученого майна, забезпечувати дотримання права на апеляцію.

8. Виділення частки земельної власності та передача особам згідно із законом.

9. Забезпечувати доступність для користування житлових та господарських приміщень на виділених землях.

10. Надавати довгострокові кредити власникам земельних паїв.

11. Здійснювати нагляд за майном право користування яким обмежене.

12. Сприяти створенню та здійснювати нагляд за сільськогосподарськими кооперативами.

13. Створювати районні управління або комісії відповідно до § 8 цього Закону

§ 8

ЗУ може передавати частину своїх повноважень районним управлінням або комісіям, створених для окремих територіальних округів, у яких виникає потреба в цьому.

§ 9

Нагляд за діяльністю ЗУ здійснює Адміністративний комітет, що складається з 15 членів, обраних Національними зборами строком на 3 роки. Участь у Адміністративному комітеті є почесною, його члени мають право лише на відшкодування власних витрат.

§ 10

Адміністративний комітет обирає голову та двох заступників. Його рішення є правочинними якщо на засіданні присутні Голова або його заступник та не менше 6-ти членів комітету. Рішення приймаються абсолютною більшістю голосів.

§ 11

ЗУ зобов'язаний регулярно звітувати про свою діяльність Адміністративному комітету. Адміністративний комітет має право здійснювати перевірку стосовно таких питань:

Рішень про виключення об'єктів з підлягаючих конфіскації.

Визначення порядку розподілу конфіскованого майна.

Створення районних комісій.

У випадку спорів між Адміністративним комітетом і ЗУ рішення приймає Рада Міністрів.

§ 12

Більш детальні положення щодо компетенції ЗУ будуть викладені в підзаконних актах.

§ 13

Закон набуває чинності з дня його опублікування

§ 14

Відповідальність за виконання цього Закону покладена на Раду Міністрів

*Stejnopis sbírky zákonů a nařízení státu československého. Ročník
1919.*

Переклад: Піковська Тетяна Валентинівна.

ДОВІДКОВИЙ АПАРАТ

ПОКАЖЧИК ІМЕН

А

Абрамович 76
Аверен А. 267
Австрийский Карл 267
Александр II 466
Английский Георг 267
Андрієвський 194, 195, 197, 212
Анисимовъ В. И. 34, 42
Антонович Д. 204
Архипенко Є. 235, 236
Ауэрбах В. А. 140
Афанасенко О. 132
Афанасьев Г. Е. 143

Б

Бачинський Лев 246, 249
Безпалко О. 240, 244
Білінський М., Білінський М. І. 204, 205, 206, 208, 223, 224, 232, 234, 233
Білоус О. 238
Билимович А. Д. 374, 357, 377
Болгарский Фердинанд 267
Бронський В. М. 226
Брунст В. Е. 143, 144
Бруцкусь Б. Д. 34, 43, 60, 24, 50
Бубнов 268
Бурачинський 246
Бутенко Б. А. 99, 140
Буяк 521
Быховский Н.Я. 34

В

Вагнер Ю. Н. 99, 140
Василенко М. 184
Василенко Н. П. 99, 105, 140
Вильсон 267
Винниченко В. 76, 81, 87, 194, 195, 197, 216
Витвицький 246
Вільконьські Т. 521
Вітик С. 241, 242, 244
Власенко 298
Воронович М. М. 143
Ворошилов К. 267
Врангель П. Н. 413, 420, 443, 452, 454, 457, 458, 463, 464, 465, 466, 469

Г

Габсбурги 268
Гаврилов Н. А. 144
Галкин О., Галкин О. С. 233, 235, 236
Гербель С. Н. 140, 144
Гернь Н. А. 50
Гогенцоллери 268
Голубович 247
Гольдельман С. 234, 235, 236, 237
Горбачевський 256, 258
Глинка Г.В. 411, 549
Грабський В. 521
Греков О. 232
Григор'єв, Григоріїв Н. 310, 239
Грушевський М. С. 82, 85, 86, 87, 88
Гутник С. М. 99, 105

Д

Данилович С. 246, 247

Деникин, Денікін 267, 295, 309, 311, 334, 337, 341, 379, 382, 460, 350, 377.
Демисфеновъ 410
Джордж Генри 42
Дзевялтовский 298
Дитятин В. Ф. 99, 140, 143
Дорошенко Д. И. 99
Драгомиров А. М. 379

Е

Ейхгорн 101

З

Завадский С. В. 140, 143
Зайко-Заїкіна Флора 236
Замен К. Е. 143
Затонский В. 267
Зелений 310
Зиньковский В. В. 99, 140
Злобін М. 241, 243

І

Іваницький Б., Іваницький Борис 205, 238

К

Кабачков І. 238, 240, 241, 243, 244
Каледин 261
Карпинський О. 238
Кауфманъ А. А. 33, 50, 391, 404
Каценеленбаумъ С. 51
Квиринг Э. 267
Керенский, Керенский А. 261, 466, 58, 86
Кистяковский И. А. 99, 140, 143, 144
Кобургы 268
Ковалевський М. 238, 239, 240

Колокольцев В., Колокольцев В. Г. 99, 102, 111, 117, 126, 132, 140, 148, 185
Колчак 460
Кондратьевъ Н. Д. 50
Корнилов 62
Королук М. 249
Корчинський М., Корчинський Михайло 205, 206, 208, 216, 223, 224, 226, 232, 233, 234, 235, 236, 237
Косинский В. А. 143
Коцюбинский Ю. 267
Красний П. 238, 240, 244
Краснов 267
Кривошеинъ А. В. 458, 459
Крушельницький А. 240
Крушинський В. 205, 208, 224, 226, 235, 236, 237, 238, 240, 241, 243, 244
Ксендзюк Петро 239
Кулябко-Корецький В. А. 143
Курило Г. М. 140, 143

Л

Ландсберг В. Е. 143, 144
Лигнау А. Г. 140
Лизанівський М. 226
Лизогуб Ф. Л. 98, 99, 102, 111, 117, 126, 140, 148, 149, 152, 185, 187
Липа І. 223, 226, 232, 234, 235, 236, 237
Лихо-Лишенько А. Ф. 226
Лівицький А. 235, 236, 238, 241, 242
Ллойд-Джордж 267
Лосицкій А. С. 39
Лотоцький О. 81
Лукомский 335
Львов, князь 15, 55
Любинский В. Ю. 99, 140, 143, 144

М

Мазепа І. 238, 239, 240, 241
Мазуренко В. 204
Макаренко, Макаренко А., Макаренко О. 79, 194, 205, 216
Макаров Н. П. 26, 31
Мак-Кулли 458
Максимов Н. Л. 99, 140
Макух 246
Марганець 246
Маркс 290
Мартинець 246, 247
Мартос Б., Мартос Б. М. 60, 79, 81, 205, 206, 208, 223, 224, 233, 235, 237, 238, 240, 242, 243
Масловъ С. Л. 50
Матюшенко Б., Матюшенко Б. П. 204, 206, 223, 224, 226
Махно 310
Мацевичъ К. А. 34, 50
Мезенцев П. 454
Меринг С. Ф. 143, 144
Мининъ А. Н. 50
Мирович К. 238, 240, 241, 243
Михайлів Л., Михайлів Л. Д. 204, 205, 206, 208, 224, 226, 237
Мицюк О., Мицюк О. К. 74, 204, 205, 206, 208, 223, 224, 226, 232, 233, 237
Мільгевський В. 232, 233, 234, 238
Могілянський Н. М. 99
Моравські Й. 521

Н

Набоков Волод. 15
Назарук О. 235, 236
Науменко В. П. 143, 144
Николаевъ С. Д. 34, 42
Неронович 88
Нянчур Г. 243

О

Облапа Павло 236
Огановский Н. П. 26
Огієнко І. 205, 206, 208, 223, 224, 226, 232, 233, 234, 237, 238
Одрина Д. 239, 240, 241, 242
Осецький О., Осецький О. В. 204, 205, 206
Остапенко С., Остапенко С. С. 204, 205, 206, 208, 216, 223, 224, 226, 232, 233

П

Павловський М., Павловський М. М. 204, 206, 223
Паливода І. 238, 240, 241, 242, 244
Палтов А. А. 99
Перфецький, Перфецький Ф. 246, 249
Петлюра І. 194, 216, 310
Петро 459
Петров В. 240, 241
Петров С. Н. 143, 144
Петрушевич, Петрушевич Лев 249, 256, 258
Піскун 82
Пилипчук П., Пилипчук П. К. 204, 205, 206, 224, 232, 233
Попов П. И. 25
Попович Ілько 249
Пормінов В. В. 233
Посниковъ А. С. 23
Пятаков Г. 267, 268

Р

Раковский, Раковский Х. 274, 298
Рожковъ Н. А. 24, 34, 38
Ревуцький А. 226, 235, 236, 237
Рейнбот В. Е. 143, 144
Ржепецкий А. К. 99, 140, 143, 144, 184
Рихторовъ Д. И. 23
Рогоза А. Ф. 99

Романов А. Ф. 140
Рыбниковъ А. А. 26, 29, 50

С

Сергеев (Артем) 267
Симонів Д., Симонів Д. Л., Сімонів Д. Л. 204, 205, 206, 208,
223, 224, 226, 232, 234
Сиротенко Г. 233, 234, 236, 237, 238
Скоропадський Павло 96, 97, 140, 262, 267
Сніжко І. 204
Соколовский Ю. Ю., Соколовський Ю., Соколовський Юр. 98,
99, 149, 152, 187
Стебельський 246
Стельмахів 246
Столыпін 263

Т

Танашевъ Т. А. 50
Татищев А. А. 24, 106, 143
Твориді П. 247
Терниченко Аристарх Григорович 234
Тимофіїв М. 204, 235, 236, 237
Тимошенко С. 244
Тромпчинський 521
Туровіч Ф. 521

У

Устимович М. 96, 97

Ф

Філяс, о. 249
Фелибер-Шатилов 474

Х

Хамардюк А. 212, 232

Холодний П., Холодний П. І. 204, 205, 235, 236
Хроневич Василь 236

Ч

Чайковскій Н. В. 24
Чаянов А. В., Чаяновъ А. В. 24, 50, 83, 60.
Челинцевъ А. Н. 24, 26, 50, 394
Челишев В. Н. 374
Черкаський Т. 239, 240
Черненкоъ Н. Н. 24, 34, 46
Чернов 58
Чеховський, Чеховський В., Чеховський В. М. 204, 205, 206,
208, 223, 224, 226, 232, 233, 234, 237
Чорноус І. 239, 240, 241, 243, 244
Чубинский М. П. 98, 99
Чубун О. 74
Чупровъ Давидъ 398

Ш

Шадлун М. 240, 241, 242, 244
Шайбле О. 243
Шаповал М., Шаповал М. Ю. 199, 204, 205, 206, 208, 212, 216,
223, 224, 226, 232, 233, 234, 237, 247
Швецъ, Швецъ Ф. 194, 197, 216
Шелухин С., Шелухин С. П. 204, 205, 206, 208, 223, 226
Шингарьов А. 15, 56
Шрамченко Л. 239, 240, 241, 243, 244
Штефан І., Штефан І. Д. 204, 206, 223, 224, 226, 232, 233, 234,
235, 236, 237
Шуцкой Б. О. 144

Я

Яковенко Є. 234, 235, 236, 237
Ярошевичъ А. И. 402

ПОКАЖЧИК ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

А

Австрія 487
Австро-Венгрия, Австро-Угорщина 263, 267, 284
Амурская обл. 464
Англия, Англія 25, 266, 398
Архангельск 266
Астраханская губернія 375

Б

Бердянский уезд 465, 471, 472
Бессарабія 475, 477, 485
Белгород 334
Бироченский уезд 375
Бугульминский уезд 375, 376
Буковина 486, 507
Бѣлоруссія, Белоруссия 41

В

Варшава 517
Валуйский уезд 375
Васильковский уезд 379
Виленская губерния 376
Витебская губерния 375, 376
Владимирская губерния 376, 404
Вологодская губерния 376
Волынская губерния 331, 376, 379, 403
Воронежская губерния 375, 376
Воронежский уезд 375
Вятская губерния 376

Г

Галиция, Галичина 246, 274, 401
Германия 39, 263, 266, 267, 268, 398, 332

Германская империя 266
Гродненская губернія 376

Д

Дания 398
Донская область 331
Днепровский уезд 465, 471, 472

Е

Европа 35, 268, 385
Евпаторийский уезд 472, 473
Екатеринослав 263, 267, 331, 334, 335, 337, 341
Екатеринодар 334, 335, 337, 341
Екатеринославская губернія 375, 376, 390
Ефремовская волость 474

Ж

Житомир 226

З

Задонский уезд 375
Западная Европа 25, 36, 403
Звенигородский уезд 376, 379
Землянский уезд 375

И

Индия 268
Ирландія 25
Италия 266

К

Казанская губерния 376
Казань 266
Калужская губерния 376
Каневский уезд 379

Катеринослав 226
Киев 97, 98, 140, 151, 212, 233, 267, 271,
Киевская губерния 331, 376, 379, 401, 403
Киевская область 379
Киевский уезд 379
Киевщина 270
Китай 268
Кишинев 477
Ковенская губерния 376
Коротоякский уезд 375
Костромская губерния 376
Крым 463, 464, 465, 468
Курская губерния 376, 390, 401

Л

Литва 41
Луганск 267

М

Мариупольский уезд 375
Мелитопольский уезд 465, 471, 472, 474
Минская губерния 376
Могилевская губерния 376
Москва 60, 290, 382
Московская губерния 376, 404

Н

Нижегородская губерния 376
Нижедевицкий уезд 375
Німеччина 284

О

Орловская губерния 59, 376

П

Пензенская губерния 59, 376

Перекопский уезд 472, 473
Пермская губернія 375
Петроград 260, 261
Поволжье 266
Подольская губерния 331, 376, 379, 401, 403
Поділля 242, 244
Полтава 326
Полтавская губерния 331, 376, 390
Полтавщина 81
Польша, Польська держава, Республіка Польща 275, 506, 511, 518
Пруссія 26
Псковская губерния 376

Р

Россія 26, 33, 36, 40, 41, 43, 45, 52, 70, 264, 265, 266, 270, 284, 290, 299, 300, 307, 331, 332, 334, 335, 336, 337, 341, 350, 367, 373, 377, 378, 382, 383, 384, 389, 390, 397, 399, 401, 402, 404, 406, 407, 409, 411, 413, 417, 422, 433, 442, 452, 453, 463, 464, 465, 471,
Російська імперія 268, 269, 275
Румынія 25, 487, 504
Рязанская губерния 376

С

Самара 266
Самарская губернія 59, 375, 376
Саратовская губерния 376
Севастополь 420, 442, 448, 455, 458
Северная Америка 268
Северная Таврия 376, 465
Сибир, Сибирь 266, 268, 460
Симбирская губерния 376
Симферопольский уезд 472, 473
Славносербский уезд 375

Смоленская губерния 376, 390
Соединенные Штаты Америки 266
Ставропольская губерния 375
Ставропольский уезд 375, 376
Сызрань 266

Т

Таганрог 350
Таврия 468
Таврическая губерния 331, 332, 375, 376, 386, 390
Тамбовская губерния 376
Таращанский уезд 379
Тверская губерния 376
Томская губерния 464
Тульская губерния 376, 390
Туркестан 268

У

Україна 23, 59, 68, 70, 71, 78, 79, 80, 84, 85, 86, 97, 107, 139,
140, 150, 177, 189, 191, 192, 193, 194, 199, 262, 263, 264, 265,
266, 267, 268, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 278, 280, 295,
296, 307, 308, 309, 310, 312, 313, 314, 315, 316, 463
Уманский уезд 379
Урал 266
Уфимская губерния 375, 390

Ф

Феодосийский уезд 472
Франция 39, 398

Х

Харків, Харьков 267, 293, 330, 394
Харьковская губерния 331, 376, 386, 401
Харьковщина 271
Херсонска губерния 310, 331, 376

Ч

Черкасский уезд 379

Чернівці 501, 507

Чернигов 267

Черниговская губерния 331, 376

Черниговщина, Чернігівщина 81, 271

Чехословакия 549

Чигиринский уезд 376, 379

Ю

Южная Америка 268

Я

Ялтинский уезд 472

Япония 268

Ярославская губерния 376

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ АРХІВНИХ ФОНДІВ ТА ОПУБЛІКОВАНИХ ДОКУМЕНТІВ

I. Архівні фонди

Державний архів Автономної Республіки Крим (ДААРК)

ФР. 2235. Таврическое губернское управление Управления внутренних дел при Главнокомандующем Вооруженными силами Юга России.

Державний архів Російської Федерації (ДАРФ)

Ф. 1796. Главный земельный комитет.

ФР. 335. Управление земледелия и землеустройства Особого Совещания (до декабря 1919) при главнокомандующем вооруженными силами на Юге России. Екатеринодар, Севастополь.

ФР. 439. Управление делами Особого совещания при Главнокомандующем Добровольческой Армией (Деникин).

Ф. 579. Милюков Павел Николаевич.

ФР. 5827. А.И. Деникин.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України)

Ф. 2208. Міністерство юстиції Української Народної Республіки.

II. Публікації документів

Бельый архив. Париж. 1928. Кн.2–3.

Врангель П. Н. Воспоминания. Южный фронт. Т.2. М., 1992.

Держкомархів України, УНДІАСД / ред. І. Б. Матяш. Київ, 2009. Т. 10.

Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. : док.

і матеріали : у 2 т. / упоряд. В. Верстюк. Київ : Вида-во імені Олени Теліги. 2006. Т. 1. С.

Документи трагічної історії України (1917 – 1927 рр.) / ред. П. П. Бачинський. – К., 1999.

Дорошенко Д. Історія України, 1917–1923 : в 2 т. Київ : Темпора, 2002. Т. 2.

Західно-Українська народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2003. Т. 2.

Клунний Г. В боротьбі за селянство. Земельне законодавство контрреволюційних урядів за час революції на Україні. – Х. : Радянський селянин, 1926.

Клунний Г. Раз та гаразд (Про новий землеустрій). Харків : Видавничий відділ Наркомзему, 1923.

Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Киев : Политиздат Украины, 1975. Т. 1. (1918–1941).

Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. Т. 1. С. 61–63.

КП(б)У в резолюціях ее съездов и конференций. М. : Пролетарий, 1927.

КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (1898–1970). К.

Красный архив. 1928. Т. 1. (26).

Основные вопросы аграрной реформы на 2-м Всероссийском съезде Лиги аграрных реформ. М. : Универсальная библиотека, 1917.

Пионтковский С. Гражданская война в России (1918–1921 гг.). Хрестоматия. М. : Издание Коммунистического университета им. Я. М. Свердлова, 1925.

Росс Н. Врангель в Крыму. Франкфурт на Майне, 1982.

Українська Держава (квітень–грудень 1918 року). Документи і матеріали : у 2 т. / упор. Р. Пиріг. Київ : Темпора, 2015. Т. 1.

Українська Центральна Рада: документи і матеріали : у 2 т. / упор. В. Верстюк [та ін.]. Київ : Наукова думка, 1996. Т. 1.

Українська Центральна Рада: документи і матеріали : у 2 т. / упор. В. Верстюк [та ін.]. Київ : Наукова думка, 1997. Т. 2.

Stejnopis sbírky zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1919.

III. Періодичні видання

Великая Россия. Ростов на Дону. 1919. № 260. 19 июля /1 августа/

Вестник Временного Правительства. 1917. 14/27 июля. № 104.

Вісник Генерального Секретаріату УНР. 23/X –1917.

Вісник Міністерства Земельних Справ. 1918. №1, №4, №9,

Вісник УНР. 15/XII, 1918. Ч. 3.

Вісти з Української Центральної Ради. 1917 р. Травень. Ч. 7; Вересень. Ч. 15–16; Червень. Ч. 11–12.

Вісти Київського Виконавчого Комітету при Губернському Комісарові Уряду. 3/VI-1917 р. № 6.

Державний Вісник. 1918. №24; 29 квітня. Ч. 1; № 47. 14 вересня; 5 червня. Ч 10; № 66. 2 листопада;

Киевлянин. Киев. 1919. № 77. 26 ноября.

Киевская Мысль. 1917. 8 дек.

Київська Земельна Газета. 1917. №24; №26; №36–37; № 44–45.

Крестьянская Россия. Прага. 1922.

Нова Рада. 12/I-1918. № 8.

Република. 1919. 7 лютого; 8 мая; 9 мая.

Робітничя Газета. 1917. 9 груд.

Родина. Харьков. 1919. № 106. 1 ноября.

Універсал. 1917. 10 червня.

Dziennik Ustaw. 1920. Nr. 70.

Hamangiu C. Codul general al României. Legi uzuale. 1919-1922. Vol. 9.

ПЕРЕЛІК ПИСЬМОВИХ ДОКУМЕНТІВ

Глава 1. Тимчасовий уряд

№ 1. Обь охранѣ посѣвовъ.

№ 2. Постанова Тимчасового Уряду про заведення земельних комітетів.

№ 3. Общій планъ дѣятельности губернскихъ, уѣздныхъ и волостныхъ земельныхъ комитетовъ по подготовкѣ земельной реформы.

№ 4. Второй Всероссийскій съѣздъ Лиги аграрныхъ реформъ.

№ 5. Відозва Тимчасового уряду.

№ 6. Обов'язкова постанова.

№ 7. Постановление Временного правительства.

№ 8. От Временного правительства.

№ 9. Закон про землю, ухвалений Всероссийськими Установчими зборами.

№ 10. Протоколь 3-го засѣданія совѣта Лиги аграрныхъ реформъ.

Глава 2. Центральна Рада

№ 11. Постанови Першого Українського військового з'їзду про земельну справу.

№ 12. Постанови Першого Всеукраїнського селянського з'їзду в Київі «Про землю».

№ 13. 1-й Універсал Центральної ради.

№ 14. Резолюції Всеукраїнського робітничого з'їзду в Київі.

№ 15. Розпорядження Генерального секретаря по земельних справах.

№ 16. З декларації генерального секретаріату України, прочитаної на засіданні Малої ради.

№ 17. 3-й Універсал Центральної ради.

№ 18. Відозва земельного секретарства.

- № 19. Пояснення в земельній справі.
- № 20. До громадян Української Народньої Республіки.
- № 21. Роз'яснення Генерального Секретаріату з земельного питання, викладеного в третьому Універсалі.
- № 22. Із засідання Центральної Ради.
- № 23. Резолюція Всеукраїнського з'їзду рад робітничих, селянських і солдатських депутатів про Центральну Раду.
- № 24. З інформації газети «Киевская мысль» про заключне засідання Всеукраїнського з'їзду рад робітничих, селянських і солдатських депутатів з викладом промови М. Грушевського.
- № 25. Інформація про засідання Малої Ради.
- № 26. Повідомлення про проголошення М. Грушевським самостійності Української Народної Республіки.
- № 27. Четвертий універсал Української Центральної Ради.
- № 28. Тимчасовий земельний закон, затверджений Українською Центральною Радою.

Глава 3. Гетьманат Павла Скоропадського

- № 29. Грамота до всього українського народу.
- № 30. Закони про тимчасовий державний устрій України.
- № 31. Правительственне повідомлення.
- № 32. Ухвалена Радою Міністрів постанова про тимчасове припинення прилюдного продажу нерухомих маєтків по-за межами міст і містечок.
- № 33. Із засідання Ради Міністрів Української Держави.
- № 34. Закон про право на врожай 1918 р. на території Української Держави.
- № 35. Про умови, які не лічуться порушенням орендних договорів.
- № 36. Про забезпечення цукрових заводів буряками врожаю 1918 року.
- № 37. Із засідання Ради Міністрів Української Держави.

№ 38. Из засідання Ради Міністрів Української Держави.

№ 39. Закон Ради Міністрів Української Держави про право продажу та купівлі землі поза міськими оселями.

№ 40. Тимчасовий закон про міри боротьби з розрухою сільського господарства.

№ 41. Статут губерніяльних та повітових земельних комісій.

№ 42. Ухвалений Радою Міністрів закон про утворення тимчасових земельно-ліквідаційних комісій.

№ 43. Губерніяльним та повітовим земельним комісіям про завдання земельних комісій та порядок початку праці на місцях.

№ 44. Про прикорочення сили орендних договорів на позамістові нерухомі маєтки сільсько-господарського значіння в випадках поділення їх через продаж дрібними участками.

№ 45. Проект загальних підстав земельної реформи.

№ 46. Грамота Гетьмана всієї України та військ козацьких до народу українського.

№ 47. Из засідання Ради Міністрів Української Держави.

№ 48. Из засідання Ради Міністрів Української Держави.

№ 49. Из засідання Ради Міністрів Української Держави.

№ 50. Закон про право продажу та купівлі землі у сільській місцевості.

№ 51. Закон про передачу хліба врожаю 1918 р. в розпорядження держави.

№ 52. Закон Ради Міністрів про зміни статуту державного хлібного бюро.

№ 53. Статут Державного Земельного банку.

№ 54. Закон о праве продажи и купли земли вне городских поселений.

№ 55. Закон о передаче хлеба урожая 1918 г. в распоряжение государства.

Глава 4. Директорія УНР

№ 56. Декларація Директорії Української Народної Республіки.

№ 57. Оповідення Директорії Укр. Нар. Респ.

№ 58. Постанова Директорії У. Н. Р.

№ 59. Постанова Директорії У. Н. Р.

№ 60. Розпорядження Директорії У. Н. Р.

№ 61. Інструкція сільським земельним управам для складання списків господарств.

№ 62. Інструкція Міністерства земельних справ до переведення земельної реформи.

№ 63. Із засідання Ради Народних Міністрів.

№ 64. Із засідання Ради Народних Міністрів.

№ 65. Із засідання Ради Народних Міністрів.

№ 66. Із засідання Ради Народних Міністрів.

№ 67. Інструкція сільським земельним управам для складання списків господарств.

№ 68. Закон про землю в Українській Народній Республіці 1919.

№ 69. Із засідання Ради Народних Міністрів.

№ 70. Із засідання Ради Народних Міністрів.

№ 71. Із засідання Ради Народних Міністрів.

№ 72. Загальний план проведення земельної реформи Народного Міністерства земельних справ Унр періоду Директорії.

№ 73. Із засідання Ради Народних Міністрів.

№ 74. Із Засідання Ради Народних Міністрів.

№ 75. Із засідання Ради Народних Міністрів.

№ 76. Із засідання Ради Народних Міністрів.

№ 77. Із засідання Ради Народних Міністрів.

№ 78. Із засідання Ради Народних Міністрів.

№ 79. Із засідання Ради Народних Міністрів.

№ 80. Із засідання Ради Народних Міністрів.

№ 81. Із засідання Ради Народних Міністрів.

№ 82. Із засідання Ради Народних Міністрів.

№ 83. Із засідання Ради Народних Міністрів.

№ 84. Із засідання Ради Народних Міністрів.

Глава 5. Західноукраїнська Народна Республіка

№ 85. Інформація газети «Нове життя» про підготовку земельного закону.

№ 86. Ухвала земельної комісії Української Національної Ради «Основи земельної реформи».

№ 87. Земельний закон для Західної Области Української Народної Республіки з д. 14. цвітня 1919 р.ч. 75 В. д. д. р.

№ 88. Закон 3 дня 15 цвітня 1919 р. про заборону чинностей які мають на цілі ударемлення виконання земельного законів з дня 14 цвітня 1919 р. ч. 75. в. д. з. р. ч. 76.

№ 89. Уряд ЗУНР про аграрну реформу.

Глава 6. Радянське аграрне законодавство

№ 90. Воззвание II всероссийского съезда советов «Рабочим, солдатам и крестьянам!»

№ 91. Манифест временного рабоче-крестьянского правительства Украины.

№ 92. Резолюция «текущий момент» и «задачи партии».

№ 93. Резолюция по расслоению деревни.

№ 94. Резолюция по продовольственному вопросу.

№ 95. Резолюції і постанови з'їзду.

№ 96. Третий съезд Кп (б)У.

№ 97. Постановление совета рабоче-крестьянской обороны Украины о подавлении восстаний в деревнях.

№ 98. Восьмий з'їзд РКП (б).

№ 99. Про політичну пропаганду і культурно-освітню роботу на селі.

№ 100. Про радянську владу на Україні.

№ 101. Резолюція пленуму ЦК КП(б)У «Про куркульське повстання».

- № 102. Резолюции конференции по докладу ЦК.
№ 103. Вытяги з «Земельного кодексу УСРР».
№ 104. Закон V Всеукраїнського з'їзду рад про землю.

**Глава 7. Білий рух Півдня Росії: аграрне законодавство
Особливої наради й Уряду Півдня Росії
Аграрне законодавство Особливої наради**

№ 105. Разная переписка о выдаче ссуд земствам и городам, о снабжении сельскохозяйственными машинами, правительственные сообщения по земельному вопросу (земельный закон) и другое.

№ 106. «Политическая программа генерала Корнилова (январь 1918 г.).

№ 107. Утвержденные главнокомандующим вооруженными силами на юге России постановления Особого совещания.

№ 108. Утвержденные главнокомандующим вооруженными силами на юге России постановления Особого совещания.

№ 109. «Наказ генерала А. Деникина Особому совещанию от 14 декабря 1919 г.

№ 110. Декларация по аграрному вопросу.

№ 111. Положеніе о возстановленіи правъ собственности на землю.

№ 112. Проект, разработанный в комиссии В. Г. Колокольцева и отклоненный главкомом ВСЮР, о восстановлении прав собственности.

№ 113. Законопроект комиссии В. Г. Колокольцева о постепенном восстановлении прав бывших землевладельцев, разработанный взамен отклоненного главкомом «Положения о восстановлении прав собственности на землю».

№ 114. Проект земельного положения, составленный комиссией В. Н. Челищева - А. Д. Билимовича.

№ 115. Прилагаемые к статьям земельного положения дополнения. приложение к ст. 8.

№ 116. Проект декларации особого совещания по земельному вопросу, подготовленный, очевидно, в комиссии А. Д. Билимовича-В.Д.Челищева и представленным на рассмотрение главкома ВСЮР ген. А. И. Деникина, но не утвержденный им.

№ 117. Распоряжение ген. А. И. Деникина об отмене взимания арендой платы в Волынской и Подольской губерниях.

№ 118. Заявление харьковского отделения всероссийского союза земельных собственников в связи с принятием временных правил о сдаче в аренду полевых угодий от 21 сентября 1919 г.

№ 119. Обращение совета Всероссийского союза земельных собственников к главнокомандующему Вооруженными Силами на Юге России генерал- лейтенанту А. И. Деникину.

№ 120. Господину председателю земельной комиссии особого совещания при главнокомандующиемъ Вооруженными Силами Юга России.

Аграрне законодавство Уряду Півдня Росії

№ 121. Заключение по поводу проекта организации молочной фермы севастопольского городского самоуправления.

№ 122. Письмо начальнику гражданского управления совета при главнокомандующем вооруженными силами юга России Г. В. Глинке главнокомандующего вооруженными силами юга России генерал- лейтенанта П. Н. Врангеля по земельному вопросу.

№ 123. Правительственное сообщение по земельному вопросу.

№ 124. О новомъ земельномъ законѣ.

№ 125. Правила о передаче распоряжением правительства казенных, государственного земельного

банка и частновладельческих земель сельско-хозяйственного пользования в собственность обрабатывающих землю хозяев.

№ 126. Приказ правительства и главнокомандующего вооруженными силами на юге России.

№ 127. Временное положение о земельных учреждениях.

№ 128. Инструкция начальникамъ местныхъ отделений политической части отдела генерального штаба военного управления.

№ 129. Указ правительствующего сената.

№ 130. Воззвание П. Врангеля к населению.

№ 131. Приказ главнокомандующего вооруженными силами Ю. Р.

№ 132. Информация для союзников.

№ 133. Справка на деревню. Беседа съ А. В. Кривошеинымъ.

№ 134. Справка.

№ 135. Справка.

№ 136. Сведения об осуществлении земельного закона генерала Врангеля 25 мая 1920 года к 15 сентября.

Глава 8. Румунія

№ 137. Закон аграрної реформи для Бессарабії.

№ 138. Закон аграрної реформи в Буковині від 30 липня 1921 р.

Глава 9. Друга Річ Посполита

№ 139. Акт від 15 липня 1920 р. про здійснення земельної реформи.

Глава 10. Чехословаччина

№ 140. Закон від 11 червня 1919 р. «Про земельний уряд»

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ І УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

в. о., в. об. – виконуючий обов'язки
ВЦВК – Всеросійський центральний виконавчий комітет
г. – год
г. – город
год. - година
га – гектар
ген. – генерал
губ. – губернських
дес. – десятина
д-р – доктор
и т. д. – и так далее
и т. п. – и тому подобное
изд. – изданный
к.-д – кадети
коп. – копеек
КПУ – Комуністична партія України
літ. – літера
м. – місто
м.м. – міста
милл. - миллион
н.-с – націонал-соціалісти
отд. – отдел
п. – пункт
п. п. – панів
п.п. – пункти
пом. – помічник
подп. – подписали
Пр. Сов. – Председатель Совета
р. – рік
РКП – Российская Коммунистическая партия
РСФСР – Российская Советская Федеративная
Социалистическая Республика

руб. – рубль
секр. – секретар
с.-д. – соціал-демократи
с.-ф. – соціал-федералісти
с.-р. – соціал-революціонери
с.х., с.-х., с.-хоз. – сельськохозяйственный
см. – смотри
ст. – стаття
ст. ст – статті
т. – том
т. е. – тоєсть
т. ін., т. и. – таке інше
т. т. – товариши
т.-е. – тоєсть
т.к. – так как
та ін. – та інше
т-ва – товариства
т-во – товариство
тов. – товариш
УКР. НАР. РЕСП., Укр. Народи. Республ., У. Н. Р. – Українська Народна Республіка
УСРР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
УССР – Украинская Советская Социалистическая Республика
Уст. Гр. Суд. – Устава Гражданского Судопроизводства
ц. р. – цього року
центр. – центральний
ЦК – Цивільний кодекс
ч. – частина

Agrarian Law of the Period of the Ukrainian Revolution (1917-1921): Collection of Documents and Materials / S. V. Kornovenko, A. Morozov, Yu. G. Pasichna. – Cherkasy: Chabanenko Yu. A., 2019. - 554 p.

The Ukrainian Revolution 1917-1921 had a distinct peasant nature. All without exception, the governments of that time considered the agrarian policy as the cornerstone of their domestic policy. The collection contains the documents of legislative, administrative and managerial character, that allow to comprehend the agrarian policy of the Provisional Government, the Central Council, the Ukrainian Hetman state, the Directory of the UPR, the WUPR, the Soviet government, the General Command, the Government of the South of Russia, Romania, the Second Polish Republic and Czechoslovakia. And also to form an objective view of the role and place of the peasant factor in Ukrainian Revolution 1917-1921.

The book presents both already published and discovered, so far unknown, historical sources. The presented documents and materials are intended to create the appropriate information basis for readers and researchers in search of answers to complex issues of agrarian history of our country during the period of Ukrainian Revolution 1917-1921.

The book is intended for scientists, lecturers, students, as well as a wide range of readers, all who seek to fully understand the agrarian law of the state formations of the revolutionary era.

The collection was prepared according to the state budget theme “Ukrainian Revolution (1917-1921): the peasant factor” (state registration number 0118U003864).

УДК 94 (477) «1917/1921»: 349.42 (09)

A 25

ISBN 978-966-353-463-3

АГРАРНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ПЕРІОДУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917 – 1921 РР.)

Збірник документів і матеріалів

Комп'ютерне складання - Андрій Берестовий

Підписано до друку 28.10.2019. Формат 60х90. Папір офсет.
Гарнітура Times. Ум. друк. арк. 23,1. Зам. № 1978. Тираж 300 прим.

Друк ФОП Чабаненко Ю. А. Свідоцтво про внесення до
Державного реєстру видавців серія ДК № 1898 від 11.08.2004 р.
18002, м. Черкаси, вул. О. Дашкевича, 39
тел.: 0472/56-46-66, (093) 788-99-99; e-mail: office@2upost.com